UNIVERSITY OF HELSINKI

https://helda.helsinki.fi

Mannerheim : Hjälte och antihjälte: Mannerheim : Sankari ja antisankari

Tepora, Tuomas

2025

http://hdl.handle.net/10138/630867

Tepora, T 2025, Mannerheim : Hjälte och antihjälte. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr. 887, Svenska Litteratursällskapet i Finland och Lind & Co, Helsingfors & Stockholm.

Downloaded from Helda, University of Helsinki institutional repository. https://helda.helsinki.fi
This is an electronic reprint of the original article.
This reprint may differ from the original in pagination and typographic detail.
Please cite the original version.

Tuomas Tepora

MANNERHEIM – HJÄLTE OCH ANTIHJÄLTE

SLS • LIND & CO

Mannerheim. Hjälte och antihjälte

TUOMAS TEPORA

MANNERHEIM
HJÄLTE OCH ANTIHJÄLTE

Översättning Elisabeth Stubb

Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors
Lind & Co, Stockholm
2025

Denna bok är nr 887 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges gemensamt av Svenska litteratursällskapet i Finland och Lind & Co.

Boken utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

SLS publikationssamling ingår i Unescos nationella världsminnesregister.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2025. Detta verk är licensierat under Creative Commons Erkännande-Ickekommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell (CC BY-NC-ND 4.0).

Originalets titel: *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*, Gaudeamus 2023

Översättning från finska: Elisabeth Stubb
Omslag: Antti Pokela (Finland), Jukka Aalto/Armadillo Graphics (Sverige)
Grafisk form och ombrytning: Antti Pokela

Typsnitt: Acumin. Guyot.

Pdf-utgåva 2026.

ISBN 978-951-583-669-4 (tryckt utgåva, Finland)
ISBN 978-91-8053-468-0 (tryckt utgåva, Sverige)
ISBN 978-951-583-721-9 (epub), https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-721-9
ISBN 978-951-583-722-6 (pdf), https://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-722-6

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland
ISSN 0039-6842 (tryckt)
ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 94(948), 929

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

unesco
Inscribed on
the National Register
Memory of the World

INNEHÅLL

HISTORIENS MEST STORSLAGNA SORGEHÖGTID 9

VARFÖR KAN MAN I MANNERHEIMS FALL TALA OM EN PERSONKULT? 23

Den biografiska Mannerheim 28
Hur byggs en personkult upp? 33
Gestaltningar av Mannerheim 36
Medborgarna minns Mannerheim 52
Känsloladdade motbilder 54
Mannerheim i Sverige 59
”Mannergeim” 63

MYT OCH POLITISK PERSONKULT I ETT ÖPPET SAMHÄLLE 69

Ändamålsenlighet eller karisma? 80
Den heliga ledaren 85
Józef Piłsudski och Miklós Horthy – motsvarigheter till Mannerheimkulten i Polen och Ungern 88
Den ihågkomna ledaren 94

MANNERHEIMKULTEN SKAPAS 99

Barnen som första målgrupp för Mannerheimkulten 104
Statyprojektet får sin början 110
Mannerheim i gatubilden 113
Vasa och frihetskrigets vita general 117
Ryttarstatyprojektet i huvudstaden går trögt 118
”Den Stora Vita Krigsherren” – födelsedagen 1937 120
Huvudstadens statykommitté i 1930-talets föränderliga samhälle 128
Kriget omintetgör statyprojektet 131
Smålottornas Mannerheimkult 135
Böner och utgjutelser i brev till Mannerheim 144
Frontmännens marskalk 146

KULTBYGGET FORTSÄTTER, RYTTARSTATYN AKTUALISERAS PÅ NYTT 153

Ryttarstatyns placering – på ett torg, framför ett viktigt hus eller på hjul? 159
Ryttarstatyn reses till slut 164
Nedmonteringen av myten börjar 171
Ett nationellt panteon: ryttarstatyn, minnet av frihetskriget och Ilmari Wirkkala 174

Generalen är död, länge leve marskalken – kontroverserna kring Mannerheimstatyn i Tammerfors 180
Österbottens vita landskaps-Mannerheim 198
En skyddskårist som kompis till Mannerheim? 204
Finlands första ryttarstaty och dödsfursten i Hennala 205
Arvi Nopanen krossar Mannerheimmyten 214
Ingen staty på torget i S:t Michel! 220
Den hundraåriga Mannerheim 224
Till torget! Mannerheimstatyn i S:t Michel byter plats 230

SLUTET PÅ KALLA KRIGET OCH MORALPANIKEN KRING MANNERHEIM 237

Marskalkens traditionsväktare 243
"Reservmarskalken", nutidskonsten och nationens framtid 247
Uråldriga eller evigt föränderliga värden? 255
Den eklektiska Mannerheim 260

PERSONKULTEN I DET ÖPPNA SAMHÄLLET 265

Personkulten i ett öppet samhälle ur ett gränsöverskridande perspektiv 268
Ryttaren i solnedgången? 270

Noter 275
Källor och litteratur 296
Bildkällor 315
Personregister 316

HISTORIENS MEST STORSLAGNA SORGEHÖGTID

På förmiddagen den 29 januari 1951 sammanträdde Finlands statsråd för att tillsätta en begravningskommitté för marskalk Mannerheim som avlidit två dygn tidigare i Schweiz. Preliminära förberedelser hade med all säkerhet gjorts redan innan dödsbudet, ändå var det bråda dagar för kommittén. Enligt tradition skulle begravningen förrättas en dryg vecka efter dödsfallet, det vill säga söndagen den 4 februari. Kommitténs uppgift var att ordna hedersvakt, en militärmusikkår, ett batteri för hederssaluterna, en avdelning från flygvapnet och officerare att tjänstgöra vid arrangemangen kring jordfästningen samt kistbärare till både Storkyrkan och Sandudds begravningsplats. Marskalken skulle begravas invid hjältegravarna med stupade från krigen 1939–1945. Först behövde den avlidna naturligtvis transporteras till Finland. Ledsagningsuppdraget gick till två generaler som sändes till Schweiz, med sig hade de marskalkstaven, Mannerheims pälsmössa och hans hederssvärd. Den avlidna kläddes i paraduniform med sorgband och kistan draperades med en tretungad militärflagga.[1]

Till kommittén som leddes av karriärdiplomaten Eino Wälikangas kallades chefen för generalstaben, general Viktor Sundman och äldre adjutanten för republikens president överste Ragnar Grönvall, som hade tjänstgjort som Mannerheims adjutant under andra världskriget. Släktens representant var bergsrådet Jacob von Julin. Den avlidnas relationer till Österbotten företrädde av riksdagsledamot Kustaa Tiitu, som varit aktiv i den antikommunistiska Lapporörelsen under inledningsskedet

Mannerheims kista anländer till Malms flygplats i Helsingfors den 1 februari 1951. Tusentals människor bevittnade hur nio generaler tog emot kistan och bar den till likbilen.

men tagit avstånd från folkrörelsen efter att den radikaliserades. Folkpensionsanstaltens direktör Aleksi Aaltonen var socialdemokraternas representant i kommittén.[2] Efter andra världskriget var det en självklarhet att även vänstern hade en representant i begravningskommittén, något som knappt tjugo år tidigare hade varit helt otänkbart. Dessutom en Lappoman och en socialist i samma kommitté!

Arrangemangen kring marskalkens hemkomst och begravningsprogrammets koreografi gjorde

det klart att det var fråga om en exceptionell statlig begravning. En sådan hade man inte tidigare ordnat eller varit med om i Finland. Storslagna nationella ceremonier och ritualer skapar inte enbart en upplevelse av nationen, utan kan till och med dela in tiden i olika skeden och fungera som vattendelare mellan två tidsepoker. Mannerheims begravning var en sådan begivenhet som sammanfattade epoken. Den första republiken, som hade vuxit fram till följd av självständigheten och inbördeskriget, övergick i en andra republik. Enligt tidskriften *Suomen Kuvalehti* rådde det landssorg.[3]

Det var även fråga om en begravning av en storman i den bemärkelsen att Mannerheims gestalt sammanfattar mycket av 1900-talets historiska händelser, erfarenheter, ytterligheter i känsloregistret, kollektiva minnen och maktförhållanden samt politik. Före hans död hade det på 1920–1930-talet byggts upp en personkult kring honom som flirtade med auktoritärism. Efter hans död kunde myten om honom inte kontrolleras på samma sätt som tidigare och den började få nya betydelser och syften. Den döda gestalten förlöste inom ramen för den samhälleliga debatten så småningom aspekter som tidigare hade varit dolda; det mellankrigstida Finlands kristet-moraliska treenighet – hem, tro och fosterland – fick som samhälleligt ideal snart ge vika för välfärdsstaten.

Jordfästningen av Mannerheim var också den första aristokratiska statsbegravningen, om än inte den första militärbegravningen. Även detta förstärkte känslan av en svunnen tid. Den första reaktionen på dödsbudet var en kollektiv sorg, en insikt om att en betydelsefull person som genom krigserfarenheten haft en inverkan på så gott som alla finländares liv var borta. Naturligtvis var det inte alla som sörjde, eller om sorg är ett för starkt ord för att beskriva känslan, kände respekt inför den avlidna. Det var ändå svårt att vara likgiltig, och företrädarna för den politiskt starka yttervänstern höll inte inne med sin kritik mot de storslagna begravningsarrangemangen. Att Mannerheim dyrkades som ”den okrönte kungen” ansåg Raoul Palmgren i folkdemokraternas tidning *Vapaa Sana* vara ”ett uttryck för det finska folkets uppkomlingsunderlägsenhet”.[4] Regeringen under statsminister Urho Kekkonens ledning bedömde också att det utrikespolitiska läget krävde noggrann-

het. Därför deltog ministrar inte å tjänstens vägnar i jordfästningen och Kekkonen anlände som privatperson till Storkyrkan.

I Finland följde media mycket noggrant kistans färd och rapporterade om dess mellanlandning i Malmö.[5] Marskalkens kista anlände till Malms flygplats i Helsingfors torsdagen den 1 februari. Där ordnades ett kort militärt mottagande i närvaro av statsledningen och representanter för diplomatkåren. Samtidigt inleddes flaggning på halv stång i huvudstaden. Från Malm fördes kistan till Storkyrkan där den avlidna flyttades över i en annan likkista. ”Längs gatorna följde tätt packade åskådarskaror sorgetåget med blottade huvuden”, rapporterade Samlingspartiets huvudorgan tidningen *Uusi Suomi*.

I den polisbevakade helgedomen stod reservofficerare hedersvakt ”från den stund marskalken fördes in i kyrkan”. Under de två följande dagarna hade allmänheten möjlighet att besöka kistan och skriva sitt namn i kondoleansboken. Besökarna vägleddes av marskalkar från Helsingfors universitets studentkår som lydde under hedersvakten – Mannerheim hade verkat som en av ledstjärnorna i det sena 1940-talets studentliv. På grund av det stora antalet begravningsgäster inleddes kransnedläggningen redan på eftermiddagen dagen före begravningen och fortsatte på morgonen innan jordfästningen.[6] Medborgarna uppmanades ihågkomma marskalken genom att donera pengar till Marskalken av Finlands minnesfond som just hade grundats av Krigsinvalidernas brödraförbund eller till den redan tidigare grundade Marskalkens av Finland fond för de krigsvärnlösa och den av Finlands Röda Kors administrerade minnesfond som bar marskalkens namn.[7]

Söndagens jordfästning började vid middagstid. Ärkebiskop Aleksi Lehtonen var förhindrad på grund av sjukdom, så jordfästningen förrättades av den äldsta biskopen Max von Bonsdorff. Utöver honom var det endast riksdagens talman Karl-August Fagerholm som talade under akten. Republikens president Juho Kusti Paasikivi var å sin sida den enda som lade ned en krans under jordfästningen. I sin dagbok hade presidenten några dagar tidigare nöjt konstaterat att dödsbudet hade väckt folket. ”I så motto är det bra.” Paasikivi upplevde att pressens överdrivna retorik för en gångs skull var välkommen.

Mannerheims död hade visat sig bli ”en stor nationell händelse”. Presidenten fortsätter i sin dagbok:

> Ännu efter sin död gör Mannerheim sitt land en tjänst emedan hans död inriktar folkets tankar på fosterländska ämnen och det behöver vi. Också hans grav ute på Sandudd kommer att bli ett mål för ”pilgrimer” och folket i övrigt, den kommer alltid att påminna vårt folk om dess heroiska tid och bidra till att upprätthålla ett fosterländskt sinnelag.[8]

Som motvikt till lovorden listade visserligen Paasikivi tjugo punkter där Mannerheim inte hade visat ”särskilt stor framsynthet”, med början från hans inställning till Tyskland 1918 fram till den missämja som rådde dem emellan efter att Mannerheim hade lämnat sitt ämbete några år tidigare. Trots alla brister erkände Paasikivi Mannerheims betydelse för inbördeskriget och vinterkriget. Han påminner eftervärlden om att marskalken törstade efter popularitet bland folket, undvek impopulära lösningar och hade anlag för pessimism, som Paasikivi för egen del torde ha kallat realism. ”I motsats till vad många tror var Mannerheim mycket ambitiös och egenkär och självcentrerad.”[9] Man kunde kalla Paasikivi en tidig ”mytkrossare”.

Socialdemokraten Fagerholm framhöll i sitt minnestal att Mannerheim var ”en stor krigare, vår marskalk. Men han älskade inte kriget.” Fagerholm beskrev den avlidna som en statsman och diplomat, som på militäriskt vis fyllde sin plikt med enbart ett enat folks bästa som ledstjärna. Han stod över partier och grupperingar – en anspråkslös välgörare som inte gjorde sig till. Detta var traditionell stormansretorik som man haft för vana att tillämpa på Mannerheim. Fagerholm betonade ändå respekten för den parlamentariska ordningen, Finland hade ju lösgjort sig från ett autokratiskt imperium. De dystra förebilderna i Europas närhistoria flimrade förbi som en ond dröm: ”Ingenting hade varit lättare för honom än att bli en av dessa diktatorer, som de senaste årtiondena haft så många av.” Enligt Fagerholm hade det varit rörande att se hur Mannerheim, som under de sista åren vistades långa tider utomlands, återvände till till hemlandet varje gång ett val ägde rum för att avge sin röst.

Som representant för vänstern måste Fagerholm i sitt tal även ta upp 1918 års inbördeskrig. Mannerheims namn ”blev känt i vår självständighets blodiga morgongryning”. En stor del av folket avgudade den vita generalen, men man borde inte döma dem som ”i förtvivlad sorg och djupaste nöd förknippade hans namn med allt det fruktansvärda, som i alla länder under alla tider synes höra ett inbördeskrig och i synnerhet dess efterspel till”. Denna del av befolkningen ”tände inga facklor till hans ära”. I minnestalet kallade Fagerholm naturligtvis inte 1918 års krig för frihetskriget, men kunde på den vita generalens begravning inte heller använda medborgarkriget som socialdemokraterna föredrog. Valet föll följaktligen på ”inbördeskriget”. Vidare löste Fagerholm det retoriska problemet med ett splittrat folk genom att förklara att den delen av folket som förlorat inte hade uppfattat Mannerheims ridderliga avsikter gentemot sina motståndare. Mannerheim hade inte godkänt misären på fånglägren och han hade ”varnat de sina för att ’fläcka sitt banér’”.[10] Inom yttervänstern mottogs Fagerholms tal med bestörtning: talmannen förnedrade 1918 års arbetaruppror.[11] Kommunisterna och folkdemokraterna var vid den här tiden starkt

Marskalkens stav, svärd och pälsmössa prydde Mannerheims kista på begravningen den 4 februari 1951.

engagerade i att upprätta minnesmärken över de röda, och inom arbetarrörelsen hade yttervänstern en stark ställning. De såg upproret som historiskt berättigat och man framhävde den oförrätt de röda hade lidit i händerna på de mordlystna vita.[12]

Åtta generaler bar ut marskalkens kista ur Storkyrkan. Därefter följde marskalkens två döttrar, riksdagens talman och statsministern samt diplomatkåren och utländska gäster. Arméns truppavdelningar som hade väntat på Senatstorget anslöt sig också till processionen. President Paasikivi skjutsades däremot med bil. Som en erinring om den vita, segrande sidans festligheter den 16 maj åren efter inbördeskriget stod scouter och krigsinvalider uppställda längs vägen där begravningsföljet drog fram. De svårt sårade krigsinvaliderna från Kauniala krigsinvalidsjukhus gjorde honnör för marskalken från fordon.[13] Koreografin påminde ändå inte riktigt fullt ut om de vita minnesfesterna. Skyddskårerna och Lotta Svärd, den frivilliga försvarsorganisationen för kvinnor, hade upplösts i enlighet med fördraget från mellanfreden i Moskva 1944 och lyste med sin frånvaro.

Till skillnad från jubileerna under mellankrigstiden kan man säga att 1951 års tillställning sammanförde olika samhällsgrupper. Marskalkens begravningsfölje från Storkyrkan till Sandudds begravningsplats samlade denna vinterdag uppskattningsvis 100 000 personer. Människomassan var i samma storleksklass som vid begravningen av de ryska matroser som dödats i Helsingfors i samband med februarirevolutionen 1917. Då firade stadsborna, särskilt arbetarna och den i staden stationerade ryska militärstyrkan, att kejsarmakten i Ryssland hade störtats.[14]

I Helsingfors flaggade man förstås på halv stång. Det rekommenderades också på andra håll i landet. Kyrkklockorna ringde överallt. Hela den fyra timmar långa tillställningen från jordfästning till kistnedläggning direktsändes i radio över hela landet. Kamerorna spelade in marskalkens sista färd på nyhetsfilm. Som en reminiscens från krigstiden utfärdade Finlands hotell- och restaurangförbund dansförbud på huvudstadens restauranger på begravningskvällen. I insändare och kolumner reagerade man också på att Rundradion inte hade dragit in sitt program med lätt musik under sorgeveckan och på att vissa

”släppte loss med dans”.[15] Enligt de överord Paasikivi noterade i pressen blev begravningen ”den största hedersbetygelsen i vår historia”,[16] ”en sorgehögtid utan like”[17] och ”till sina proportioner den mest storslagna sorgehögtiden i vårt lands historia”.[18]

Yttervänsterns språkrör påminde emellertid om att sorgehögtiden ändå inte väckte vördnad hos alla. Tillställningen ”på militärt kommando” gav ”de reaktionära borgarna” tillfälle att utöva krigshets. Den borgerliga pressen och Rundradion använde Mannerheims begravning till att höja den ”enhälliga stridsandan” från krigstiden. Veckan innan begravningen hade folkdemokraternas och kommunisternas press varnat för att larmet kring Mannerheim skulle höja stämningen till den grad att det ledde till ett tredje världskrig. Enligt ett uttalande från kommittén för Finlands kommunistiska parti hjälpte historiker och andra hantlangare till att omstöpa Mannerheim så att det enda som kvarstod var en vän av folket och ”en stor humanist”. Ändå hade han fram till femtio års ålder tjänat Finlands förtryckare, det vill säga den ryska tsaren. Efter denna karriär var han i egenskap av de vitas general ansvarig för tiotusentals röda offer i inbördeskriget och därefter hade han som hantlangare för imperialisterna lett Finland i krig mot Sovjetunionen 1939 och på nytt 1941, då vid nazisternas sida.[19]

I inlägg från folkdemokratiskt håll fördömde man utöver Fagerholms tal på begravningen även Helsingfors och Vallgårds arbetarföreningar. Dessa hade vid sina föreningshus flaggat på halv stång på begravningsdagen. Folkdemokraterna sände en femmannadeputation till föreningarna för att ta reda på vad som hade föranlett en sådan sorgeyttring. Helsingfors arbetarförening, med hus på Broholmen, meddelade att ordern hade kommit från statsrådet. I Vallgård berättade man att flaggningen hade påbjudits av arbetarföreningens direktion, vars ordförande Aleksi Aaltonen var medlem av begravningskommittén.[20] I kommunistiska partiets huvudorgan frågade sig å sin sida en krigsinvalid vad de veteraner som skadats i kriget och som hedrade Mannerheim på begravningen egentligen skulle vara tacksamma för. Enligt skribenten var ju Mannerheim en av de huvudansvariga till att arbetarkrigsinvaliderna inte kunde förtjäna sitt levebröd utan var tvungna att leva på andras bekostnad.[21]

Begravningskommittén bjöd alla riddare av Mannerheimkorset till marskalkens begravning.[22] Det fanns sammanlagt 191 riddare och de var veteraner som belönats för speciellt förtjänstfulla insatser vid fronten. De representerade såväl officerskåren, officerare och underofficerare i reserven som manskapet. Av dem deltog 117 i begravningen.[23] Åtta utvalda riddare av olika militärgrad bar Mannerheims kista den sista biten på Sandudds begravningsplats och sänkte ner kistan i graven. År 1951 tjänstgjorde majoriteten av stamofficersriddarna inom Försvarsmakten och de övriga arbetade civilt. Några av riddarna led i likhet med många andra veteraner av sociala svårigheter orsakade av erfarenheterna från kriget. Att riddarna deltog som en enhetlig grupp i sin överbefälhavares begravning fick långtgående följder. Strax efter begravningen samlades riddarna till officersföreningarnas gemensamma minnesstund på Skatuddens officersklubb. Efter tillställningen beslutade riddarna att organisera sig, även om stiftelseurkunden officiellt godkändes först 1954. De valde begravningsdagen, det vill säga den 4 februari, till sin årsdag. Överste Adolf Ehrnrooth var riddarnas sammankallare och kontaktperson, och han valdes in i styrelsen för riddarna av Mannerheimkorsets stiftelse. Han var också en av de åtta som sänkte ner marskalkens kista i graven. Ehrnrooth som senare befordrades till general var ordförande för stiftelsen från slutet av 1970-talet ända fram till början av 2000-talet.[24]

Adolf Ehrnrooth, som också var släkt med Mannerheim, blev under de följande decennierna kanske den mest centrala aktören i de föreningar som grundades för att värna om Mannerheims minne och arv. Vid sidan av ledande uppdrag i Stiftelsen för riddarna av Mannerheimkorset deltog han i anskaffningen av en ryttarstaty till Helsingfors och var länge ordförande i den senare grundade Marskalken av Finland Mannerheims traditionsstiftelse. På det ånyo fosterländska 1990-talet intog Ehrnrooth i den stora allmänhetens ögon en ställning som förmedlare av marskalkens vilja bortom graven i det medialt uppmärksammade bråket kring att bygga statens museum för nutidskonst Kiasma invid Mannerheims ryttarstaty. Anledningarna kan ha varit många, men han hade uttryckligen intagit en orakelartad position från vilken han förmedlade överbefälhavarens arv, till en början inom veteranrörelsen och på äldre dagar till hela fol-

ket. Den uppgift Mannerheimriddarna själva tillskrev sig var, förutom att ta hand om riddarna och deras närmaste, ”att upprätthålla och utveckla den fosterländska offerviljan och nationella försvarsviljan genom att ha Marskalken av Finland Mannerheims livsverk som förebild”.[25] Det var inte ”enbart” fråga om att minnas Mannerheim utan om att förmedla fosterländskheten från första republikens tid till det efterkrigstida Finland, vilket på sitt sätt nådde sin kulmen på 1990-talet efter kalla krigets slut och under veterangenerationens pensionärsdagar.

Efter Mannerheims död inleddes hans nya liv. Några dagar efter marskalkens frånfälle öppnades hans testamente. Hans förmögenhet grun-

Mannerheims gravvård på Sandudds begravningsplats i Helsingfors skapades av skulptören Wäinö Aaltonen och färdigställdes 1954. I bakgrunden syns hjältegravar.

dade sig på en medborgarinsamling från 1919 och på riksdagens donation från 1942. Medborgarinsamlingen garanterade generalen, som förlorat i presidentvalet, en inkomst efter att han avgick från posten som riksföreståndare. När Mannerheim 1942 fyllde 75 år tilldelade staten honom enligt riksdagens beslut en födelsedagsgåva på miljontals mark. Stiftelsen General Gustaf Mannerheims Nationalfond, nuvarande Mannerheim-stiftelsen, som grundades 1945 för att förvalta förmögenheten var, vid sidan av andra förpliktelser, den första att börja vårda minnet av marskalken. I enlighet med testamentet stödde stiftelsen lovande unga officerares studier vid utländska krigshögskolor. Hösten 1951 öppnades Mannerheim-museet i marskalkens hem i Brunnsparken i Helsingfors på stiftelsens initiativ. Museet blev ett ”mausoleum” över den bortgångne husbondens liv, personalens seder och bruk inberäknade.[26] Grundandet av museet ingick inte i de uppgifter som fastställdes i Mannerheims testamente, utan var ett beslut som fattades av stiftelsens styrelse.

Under mellankrigstiden hade det funnits planer på en ryttarstaty men de hade fallit i glömska på grund av andra världskriget. Planerna återupptogs i Helsingfors strax efter marskalkens död och främjades av att folket inte mentalt ville acceptera att ledaren dött. Ett minnesmärke gav uttryck för ett kulturbundet sorgearbete, med vars hjälp minneskulturens väktare försökte bevara en aktad persons minne – eller liv.

De centrala aktörerna i Mannerheim-stiftelsen och den på 1970-talet grundade Mannerheims traditionsstiftelse som övertog ryttarstatydelegationens arbete, var högre officerare, aristokrater och bergsråd med ”gamla pengar”. Senare fanns också företagsledare och representanter för aningen färskare kapital bland dem. Det konservativa sättet att minnas har sina egna målsättningar, men företräder endast en del av kultgestaltens helhetsbild, som på intet sätt heller är oföränderlig.

Statyprojekten, som delvis påbörjades redan när Mannerheim levde, tog ett kliv framåt även på andra orter än i Helsingfors 1953 när Sovjetunionens ledare Josef Stalin dog. Stalinismens fall lossade något på spärrarna. Utöver den uppsjö av faktaböcker och memoarer om Mannerheim som redan fanns skrev man i början av 1960-talet även fiktion. De motstridiga åsikter gestalten gav upphov till sopades inte under mattan i

offentligheten. Snart utgjorde uppfattningarna om Mannerheim ett eget fenomen i förhållande till Mannerheims person, och trots försök är det inte längre möjligt att förena de två. Mannerheim förändrades i takt med att samhället förändrades: vid millennieskiftet var han vid sidan av statsmannen och krigshjälten likväl den misslyckade maken och fadern som den stora finsmakaren. Kosmopolitism har varit en del av hans personporträtt – ibland i större, ibland i mindre utsträckning.

Under de senaste åren har Mannerheimsymboliken uppdaterats och anpassats till nutida diskussionerna om rasifiering och kolonialism. Ett exempel på hur man genom Mannerheim kan reflektera över frågor som i själva verket pekar på bredare och mer aktuella fenomen än han själv är nyheten om vissa av hans antisemitiska åsikter sommaren 2025.[27] Visserligen är Mannerheimgestalten också en kommersiell logotyp, med vilken man marknadsfört alkohol och till exempel spelkort eller lockat kunder till restauranger. Det tidigaste exemplet på kommersialisering är från våren 1919 då man med den dåvarande riksföreståndarens figur ville väcka känslan av en lyxprodukt hos potentiella bilköpare.[28] Mannerheims sexualitet verkar vara en långkörare som intresserat många och det torde bero på att uppfattningarna är så motstridiga och mångtydiga. Han motsvarar allas begär och önskningar men är slutligen en distanserad och onåbar, gåtfull gestalt. Bilden är också lätt att hata i och med att det numera är riskfritt.

Med andra ord är det förutom en ”fiktiv” myt även uttryckligen fråga om en sammanhållande personkult med ett syfte. I en demokrati som Finland, det vill säga i ett öppet samhälle, är personkulten inte enbart ett redskap för en stark ledarmakt. Det är möjligt att också i ett öppet samhälle karaktärisera persondyrkan som en institutionaliserad, medialt förmedlad personkult, men väsentligt är att den präglas av motstridigheter, dispyter och starka motbilder. Att gestalten är splittrad och numera till och med fragmenterad har hållit den aktuell. De här mytiska beståndsdelarna utgör personkultens byggnadsmaterial. I vilket fall som helst är kulten en social, kulturell och politisk fixpunkt som definierar finländskhet och samhällets historiska skikt. Mannerheim verkar vara föremål för ständig tolkning. Gestalten speglar samhälleliga förändringar.

När vi talar om politisk personkult i ett öppet – om än inte otyglat – samhälle som det finländska är det bra att skilja minnesbilder och legender från personens liv. I öppna samhällen byggs en kult upp efter personens död på ett annat sätt än i totalitära, stängda samhällen där personkulten uppenbart är ett redskap för det politiska styret. Drag som personen haft under sin livstid och drag som uppkommit efter personens död lönar det sig ändå att granska tillsammans. Därigenom öppnar sig kultens uppbyggnad i sin helhet, vilket i Mannerheims fall obestridligen, till sin spridning och framför allt till sin symboliska betydelse, är i en klass för sig i Finland och till och med i Norden. Detta trots att man i det finländska samhället under kalla kriget byggde ett politiskt system kring Urho Kekkonen som flirtade med personkult och det politiska styre som karaktäriserar den.

Mannerheims begravning blev en utmärkt vattendelare mellan två tidsperioder. Den kollektiva sorgen anknöt till upplevelsen av att en historiskt betydande person hade gått bort, men framför allt delade folket en känsla av att en era hade nått sitt slut. Veteranerna från andra världskriget var ännu unga och hade krigsåren i färskt minne. Man hade ändå inte glömt Mannerheims förflutna som den vita generalen och bödeln. Den enorma publik som bevittnade begravningsföljet var sargade av krigen från 1900-talets första hälft, av förluster, våld och trauman. Respekten för överbefälhavaren under andra världskriget torde ha förenat största delen av folket. Känslorna för den döde ledaren kan ha varit motstridiga, men något slags respekt verkade betydelsen av gestalten ha väckt hos nästan alla. Man har i undersökningar konstaterat att även diktatorers död väcker en kollektiv sorg som riktar sig mot de förluster man lidit under diktaturen snarare än mot diktatorn, som ofta är inflytelserik även efter sin död.[29] I svenskspråkiga medelklasscoutpojkars värld placerade sig ändå den hädangångne marskalken i februari 1951 ”någonstans i samma sfärer som Gud eller Jesus”.[30]

VARFÖR KAN MAN I MANNERHEIMS FALL TALA OM EN PERSONKULT?

Den här boken är inte en biografi över Mannerheim utan granskar personkulten kring honom från 1918 fram till vår tid. Jag definierar begreppet politisk personkult mer ingående senare, men i det här skedet är det bra att kortfattat klargöra vad jag avser med begreppet. En personkult i ett öppet samhälle är en medveten och tämligen fritt konstruerad och upprätthållen struktur, vars avsikt är att, ofta känslomässigt, samla medborgarna kring ett gemensamt förflutet och den person som symboliserar detta. Kulten är alltid ett redskap för makten, men dess betydelse är ingalunda enbart instrumentell. I öppna samhällen fungerar kulten också som en nyckel till att förstå det omgivande samhället.[1] Myten å sin sida betyder här inte en falsk uppfattning om föremålet utan ett mytiskt sätt att uppfatta omgivning och historia, det vill säga att skildra verkligheten så att den blir en mytisk berättelse. Myten är kultens byggnadsmaterial.

När författaren Paavo Rintala gav ut romantrilogin *Mummoni ja Mannerheim* 1960–1962 (*Mormor och Mannerheim*; *Mormor och marskalken*; *Mormor och marsken* 1961–1963) orsakade den ett ramaskri – marskalkens livshistoria jämställdes med en vanlig kvinnas livsöde. Denna oheliga allians stimulerade också en bredare litteraturpolemik på 1960-talet, där kristen konservatism och modernitet möttes. Enligt den samtida diagnosen var orsaken till skandalen den att romanens marskalk inte motsvarade myten. Däremot var romanens Mannerheim enligt en kritiker ”mänsklig och verklighetstrogen”.[2] Författaren Matti

Kurjensaari kommenterade uppståndelsen på ett träffande sätt. Enligt honom hade de sårade känslorna inget att göra med huruvida den gav en korrekt bild av marskalken. För människorna var myten det viktigaste, symbolen för det självständiga Finlands existens. Med Kurjensaaris ord: ”Bilden av Marsken är en del av deras själsliga utrustning och om man försöker ändra på bilden, reagerar de på samma sätt som om deras personlighet var hotad.”[3]

Men vilka är dessa människor som blev och kanske ännu i dag blir förargade över att Mannerheimmyten krossas? Och har Mannerheim någonsin varit en oföränderlig myt, som inte gång på gång skulle ha krossats och fogats ihop på nytt? Mannerheim har varit föremål både för en mångskiftande personkult och för motbilder till denna kult. De människor som Kurjensaari omtalar har byggt upp denna kult med alla dess motbilder. En del av dem kan identifieras, och en del kan också ha klara motiv, som kvällstidningsjournalister som vädrar skandal. Mannerheim är en nationell symbol och, som andra motsvarande symboler, föremål för en ständig dragkamp och definiering. De som konstruerar Mannerheimkulten kan vara vilka personer som helst. Man kommer inte åt fenomenet genom att endast granska förhållandet mellan verklighet och myt, eftersom kulten består av flera mytiska versioner av Mannerheim.

Tills vidare har finländarna inte lyckats lösgöra sig från Mannerheim. När teaterregissören Jouko Turkka i tv-serien *Kiimaiset poliisit* (De brunstiga poliserna) 1993 ruskade om en annan nationell symbol och förtroendeingivande institution, nämligen polisen, berättade han att han hade gjort serien för att straffa Finlands folk för deras dyrkan av utländska polisserier.[4] Också den här boken vill ruska om en nationell institution. Här granskar jag dem som byggde upp personkulten kring Mannerheim – bakomliggande motiv, dispyter och mottaganden. Jag har försökt behandla alla som byggt upp kulten, odlat motbilder och skapat innovativa föreställningar om Mannerheim på ett jämlikt sätt. Jag beaktar även kultens gränsöverskridande natur och gör jämförelser med personkulter i andra länder.

Mannerheimkulten och myten som har gett den näring är ett gynnsamt forskningsobjekt i och med att fenomenet verkar vara en outsinlig källa. Även om antalet personer som bekänner sig

som orubbliga Mannerheimanhängare eller som automatiskt sätter honom – eller föreställningen om honom – på piedestal fortsätter att sjunka, verkar den offentliga debatten om Mannerheim inte avta, fastän han har varit död i över 70 år. Varifrån kommer detta fortsatta intresse för Mannerheim?

Den uppenbara anledningen, som även det här verket utgår ifrån, har att göra med den passion för och emot som gestalten har väckt från första delen av 1900-talet och fram till i dag. Mannerheim har synliggjort samhälleliga skiljelinjer och kulturella sprickor i det offentliga och kollektiva minnet ända fram till vår tid – kanske till och med i högre grad än han har enat folket. Kultbygget kring den vita generalen under mellankrigstiden främjade till en början drag av auktoritärism som bevarade de vitas makt, medan marskalken från andra världskriget både symboliskt och i praktiken förde människor samman. Detta möjliggjordes i och med att Finlands parlamentariska system bevarades efter kriget. Under vinterkriget och i början av fortsättningskriget ledde Mannerheim ”slutakten på frihetskriget” eller ”ett heligt krig”.[5] Men i takt med att kriget fortsatte kom han till slut att personifiera Finlands självständighet. Marskalkens eftermäle har gett gestalten nya betydelser. Under de nya betydelselagren finns också gamla, kulturella trauman, det vill säga sprickor i berättelserna och identiteterna som gestalten symboliserar.[6]

Människor fascineras av motsättningar, men det verkar också finnas andra skäl till att Mannerheim väcker intresse. I synnerhet från 1990-talet och framåt har man utgående från föreställningar om Mannerheim byggt upp ideal för det kosmopolitiska Finland och spekulerat i den föreställda marskalkens sexualitet.[7] Jag hävdar att det vid sidan av den historiska Carl Gustaf Emil Mannerheim som levde 1867–1951 finns en annan Mannerheim som påverkar samhället. Denna fiktiva figur gestaltas på olika sätt: som marskalk av Finland, bödel, mytisk krigshjälte, gångna tiders aristokrat, roman- och seriefigur, reklamansikte, sexualiserad storman eller förlöjligad ”liten man” som om och om igen måste skuffas ner från piedestalen – en humoristisk campfigur.

Mannerheim kan alltså ses som kultgestalt i begreppets alla bemärkelser. Hans person har varit och är fortfarande föremål för ett instrumentellt och politiskt kultbygge. Samtidigt har

hans gestalt varit föremål för en allmän, nationell beundran och ibland till och med en dyrkan. Motbilderna är starka: Mannerheims gestalt är onekligen också en känsloladdad antihjälte. Populärkulturen och de kommersiella produkterna har format honom till en symbol och ett meme med olika föreställningar, genom vilka det är möjligt att kommentera samhälleliga frågor. I dag kan gestalten också irritera människor utan större politiska lidelser: finns det något mer uttjatat än en uråldrig Mannerheim? Det finns något rituellt över att gestalten ihärdigt dyker upp. Det berättar något om Mannerheimkultens genomslagskraft, om en viss kulturell mättnad. Det är svårt att bli av med gestalten.

Om man har vuxit upp i Finland kan det vara svårt att förhålla sig helt likgiltigt till Mannerheim, även om allt färre numera bekänner sig som Mannerheimentusiaster eller föraktar minnet av honom. Massmedia, fackboksförfattare, romanförfattare, forskare, konstnärer, politiker, företagsledare, officerare och många andra är intresserade antingen av hans personhistoria och hans inflytande på det finländska samhället eller av föreställningarna om och de möjliga skandalerna kring honom. Mannerheim hade betydligt fler barn än två döttrar, om vi ska tro de berättelser som rör sig i släkterna.[8] När jag har föreläst om ämnet för denna bok har jag fått sådana historier berättade för mig som om de vore ett faktum. Den ständiga floden av Mannerheimhistorier irriterar också människor. Det är heller inte ovanligt att en person som i vuxen ålder har flyttat till Finland börjar beundra eller värdesätta Mannerheim, i och med att han är så betydelsefull för det allmänna narrativet om Finlands historia.

Med politisk personkult avses vanligtvis en ledardyrkan som förekommer i totalitära eller auktoritära samhällen och som tjänar ett instrumentellt syfte för att upprätthålla systemet. Respekten för ledaren kan även vara äkta, men det är inte en förutsättning för systemet. Personkulten är ett centralt politiskt fenomen under 1900-talet men fortfarande sorgligt aktuell. På 2000-talet är det dock färre starka ledare som klär sig i uniform.[9]

Politiska personkulter förekommer även i öppna samhällen. Jag hävdar att förståelsen av demokratiska personkulter och eftermälen samt postumt uppkomna myter fördjupar vår kun-

skap om hur man drar nytta av känslor och föreställningar för att styra demokratiska samhällen. Det lönar sig alltså att rikta forskarblicken mot icke-totalitära och icke-auktoritära kulter, alltså parlamentariska demokratier eller hybridsamhällen där ledare satts på piedestal och det offentliga minnet omhuldats efter deras död. Det som verkar vara gemensamt för legendariska gestalter i öppna eller halvöppna samhällen, till exempel Charles de Gaulle i Frankrike, Abraham Lincoln i Förenta staterna, Olof Palme i Sverige och Eva Perón i Argentina, är den relativa friheten i kultbygget. De här gestalterna som enar och splittrar medborgare är symboler med vars hjälp medborgarna bygger en relation till den politiska ledaren och systemet.

Det här utesluter inte att man bygger upp en instrumentell personkult, vilket har skett i alla ovannämnda exempel och även i Mannerheims fall. I fria samhällen och i hybridsamhällen, där auktoritära och parlamentariska strukturer kombineras, är helheten ändå mycket mer komplicerad än i totalitära system. Var går gränsen mellan politisk glorifiering och politisk personkult?[10] Filosofen Peter Sloterdijks förringande uttalande om demokratins personfixering: ”de Gaulle var inte Mussolini” är belysande.[11] Det finns en klar skillnad mellan en personkult i ett totalitärt samhälle och i ett öppet samhälle, och den måste göras. Kan en personkult i ett öppet samhälle uttryckligen vara demokratisk, som i den efterkrigstida gaullismens fall? Hur bör man granska sådana personifikationer av demokratiers nationella storhet och patos eller på motsvarande sätt personifikationer av ideologiskt etos? Det vore lätt att dra en skiljelinje utgående från samhällssystemet: parlamentarism gynnar inte personkulter som instrument för makten. Men så enkelt är det inte. De här samhällena har olika och inte alltid ens enkelriktade styren. Även i öppna samhällen kan anhängarna av politiska personkulter mycket starkt uppleva att de identifierar sig med den person de beundrar: vissa fransmän var redo att donera sina organ till de Gaulle i slutet av hans liv.[12]

Ett svar på hur personkulter uppstår i öppna samhällen kan ligga i känslorna. I öppna samhällen är växelverkan mellan ledare och medborgare friare än i stängda samhällen. Föreställningarna om en person formas så att personkulterna skapar en upplevelse av nations- eller samhällstillhörighet, men de ger

även upphov till kritik, motstånd och försök att förhålla sig likgiltigt till de nationella märkespersonerna. Det är alltså möjligt att känslor fungerar på ett annat sätt i demokratier än i stängda samhällen, eller om man vänder på det: demokratier skapar en egenartad upplevelse av nationstillhörighet.

Finland före andra världskriget var ett slags hybridsamhälle där man ville förse Mannerheim med diktatorsmantel och gav ut lovordande biografier i kortform över president Pehr Evind Svinhufvud.[13] Samhällsklimatet under mellankrigstiden gynnade stormännen: man lyfte fram 1800-talets märkespersoner, till exempel filosofen och senatorn Johan Vilhelm Snellman. Efter Mannerheims död har hans ställning stärkts, och han har blivit en allomfattande personsymbol som inrymmer det traditionella minnet av kriget och offren men också en fortsatt bitterhet och ett förakt mot 1918 års händelser. Samtidigt har Mannerheim förvandlats till en fiktiv och även kommersiell gestalt vars betydelser ändras i takt med att samhället förändras.

Jag menar alltså att det är fruktbart att granska personkulten kring Mannerheim som en personkult i ett öppet samhälle. Kulten har efter hans död formats till en del av det offentliga och kollektiva minnet. Hans gestalt har blivit en nationell symbol, vars definition är föremål för ständig tolkning, känsloladdning, kamp och ständigt ratande.[14] Jag kallar en sådan symbol för en känslogestalt, eftersom denna symbol med mänskliga egenskaper sammanför, avspeglar och även förstärker eller belyser föremålen och gränserna för samhälleliga passioner.[15] Det är fråga om relationen till känslogestalten, det vill säga de skiftande känslor sådana symboler väcker. De framträder i den föränderliga relationen mellan huvudföremålet och den som upplever dem.[16]

Den biografiska Mannerheim

I boken hänvisar jag till historiska händelser, utvecklingsförlopp och tolkningar av dem, så det är motiverat att kort även rekapitulera den verkliga Mannerheims livsskeden.[17] På så sätt förmår läsaren koppla kultbygget till de historiska händelserna.

Gustaf Mannerheim föddes 1867 på Villnäs slott i Askais, norr om Åbo. Hans far, greve Carl Robert Mannerheim, var en

Mannerheim studerade vid Nikolajevska kavalleriskolan i S:t Petersburg i slutet av 1880-talet.

affärsman som gick i konkurs i början av 1880-talet och därefter vistades i Paris. Mannerheims mor Hélène von Julin var dotter till bergsrådet Johan Jacob von Julin, brukspatron på Fiskars i västra Nyland. Eftersom Gustaf Mannerheim inte var familjens äldsta son fick han den lägre titeln friherre. Mannerheim fördes in på den militära banan men relegerades från kadettskolan i Fredrikshamn 1886 som straff för dåligt uppförande. Därefter flyttade han till Helsingfors där han tog studenten. Efter examen kom Mannerheim in på Nikolajevska kavalleriskolan i S:t Petersburg.

Efter kavalleriskolan tjänstgjorde han en tid i Polen tills han kom in vid det ryska kejserliga Chevaliergardet. Mannerheim

gav sig in i ryttar- och hästbranschen och reste runt i Europa. År 1892 gifte sig den finansiellt trängde Mannerheim med den förmögna Anastasia Arapova (1872–1936), men äktenskapet slutade i hemskillnad 1902 och slutligen i skilsmässa 1919. I äktenskapet föddes två döttrar, Anastasie (1893–1978) och Sophie (1895–1963). De bodde största delen av sina liv på annat håll än i Ryssland eller Finland. Båda levde i parförhållanden med kvinnor.

I rysk-japanska kriget 1904–1905 tjänstgjorde Mannerheim som överstelöjtnant och fick sitt elddop i strid. Efter kriget befordrades han till överste. Vid 1905 års lantdag i Finland deltog Mannerheim som släktens representant i adelsståndet. Tillbaka i S:t Petersburg sändes han på en två år lång underrättelseresa till Centralasien och Kina, under vilken han också samlade in rikligt med etnografisk information och material. Efter den lyckade underrättelseresan tog Mannerheims karriär fart. År 1909 fick han kommando över ett eget regemente med stationeringsort i Polen. Snart befordrades han till generalmajor och 1913 blev han kommendör för en kavalleribrigad i Warszawa.

Under första världskriget deltog Mannerheim i strider på olika håll längs östfronten mellan Polen och Rumänien. I februari 1915 blev han kommendör för en kavalleridivision och våren 1917 befordrades han till generallöjtnant. Vid den här tiden hade kejsarmakten i Ryssland redan störtats och en provisorisk regering styrde landet. Att kejsaren tvingades abdikera skakade Mannerheim djupt. Mannerheim som på sommaren fyllde 50 år fick kommando över en hel armékår, men i september 1917 flyttades han över till reserven. Då befann han sig i Odessa, där han återhämtade sig från en ridolycka. När bolsjevikerna tog makten reste han till S:t Petersburg och därifrån vidare till Finland.

Finland som i december 1917 förklarat sig självständigt höll på att dras in i ett inbördeskrig. De vita skyddskårerna och arbetarnas röda garden organiserade och beväpnade sig. I januari 1918 utnämndes Mannerheim till ordförande för militärkommittén och i slutet av månaden till regeringens, det vill säga de vita truppernas, överbefälhavare. Samtidigt befordrades han till general. Mannerheims första krigsinsats blev att avväpna de ryska garnisonerna i Österbotten. De vitas erövring av Tammerfors var å sin sida det dittills största slaget i Norden mätt i

antalet trupper. Kriget som slutade i de vitas seger var kort men blodigt. Av de över 36 000 dödsoffren var cirka tre fjärdedelar röda. Den vita regeringen bad Mannerheims tidigare fiende, det vill säga Tyskland, om hjälp och underordnade sig i praktiken Tysklands politiska inflytande. Tyska trupper intog Helsingfors och besegrade de röda, men på segerparaden den 16 maj stod Mannerheim, den vita generalen, i fokus. Bland de besegrade röda blev han länge ihågkommen som ”huvudslaktaren”.

Efter inbördeskriget sökte Mannerheim avsked från armén och reste utomlands där han hade en diplomatisk roll i att etablera Finlands statliga relationer. Tyskland förlorade i världskriget och P.E. Svinhufvud som upprätthållit den tyska linjen avgick från riksföreståndarposten i Finland. Från december 1918 till juni 1919 tjänstgjorde Mannerheim som riksföreståndare och då började även personkulten kring honom utformas: han måste nu framstå som en statsman i stället för en militärledare. Mannerheim var intresserad av att kuva bolsjevikväldet i Rådsryssland i samarbete med ryska vita generaler och britter. Kring samma tider pågick de så kallade frändefolkskrigen, som utkämpades av finländska fristyrkor i bland annat Östkarelen och Petsamo. Fredsfördraget i Tartu mellan Rådsryssland och Finland trädde i kraft från början av 1921.

Strax efter inbördeskriget hade man tänkt sig att Finland skulle bli en monarki. En tysk kung hade redan valts, men Tysklands nederlag i världskriget begravde projektet. I juni 1919 antogs en republikansk regeringsform för Finland. Mannerheim ställde upp i presidentvalet men utan framgång. I stället valdes K.J. Ståhlberg till republikens första president. Mannerheim reste åter utomlands men slog sig därefter ner i Finland och hade olika samhälleliga uppdrag, bland annat inom Finlands Röda Kors. Genom en medborgarinsamling fick Mannerheim, som avgått som riksföreståndare, ett kapital till sitt förfogande. General Mannerheims barnskyddsförbund grundades 1920 med intäkter från insamlingen. Mannerheims modersmål var svenska och han kommunicerade på ryska, franska och andra europeiska språk. Finska behärskade han till en början inte särskilt bra men lärde sig efterhand.

Skyddskårerna och de organiserade vita veteranerna hade en viktig roll i att upprätthålla arvet och minnet av det vita Finland

Krigstida porträtt av överbefälhavaren.

under mellankrigstiden. Den vita generalen hade en synlig roll som garant för traditionen. Mannerheim kände sympati för den antiparlamentariska och med tiden alltmer högerradikala Lapporörelsen, då rörelsen uppkom i slutet av 1929, och i rörelsens planer figurerade han som diktator för Finland. Mannerheim vande sig aldrig helt vid parlamentarismen och han höll sig utanför partipolitiken. Han var noga med sitt anseende och tog avstånd från ytterhögern när dess popularitet avtog. År 1931 valdes han till ordförande för försvarsrådet och återvände

därmed till uppdrag på riksnivå. År 1933 utnämndes han ceremoniellt till fältmarskalk. Kring samma tider tog Mannerheim försonande initiativ gentemot tidigare röda.

I slutet av 1930-talet när de europeiska stormakterna vässade sina svärd krävde Mannerheim större försvarsanslag och han hotade också med att avgå från försvarsrådet. I förhandlingarna mellan Sovjetunionen och Finland inför vinterkriget var Mannerheim en av de få i ledande ställning som var redo att avstå landområden för att undvika krig eller fördröja ett eventuellt anfall. Sovjetunionen inledde kriget mot Finland den 30 november 1939. Mannerheim utsågs till överbefälhavare för armén, vilket han var till slutet av världskriget. Från och med juni 1941 stred Finland i förbund med Tyskland. På Mannerheims 75-årsdag 1942 tilldelades han hederstiteln marskalk av Finland och tog emot Tysklands rikskansler Adolf Hitler som kom på besök. Några veckor senare var det dags för en svarsvisit. Tysklands framgångar på östfronten hejdades och i början av 1944 började man i Finland vara öppen för olika sätt att dra sig ur kriget. I augusti 1944 utsågs Mannerheim till republikens president efter Risto Rytis avgång. Finland drog sig ur fortsättningskriget mot Sovjetunionen genom att ingå en separatfred i september 1944. Lapplandskriget mot Tyskland avslutades i april 1945.

I slutet av 1945 reste Mannerheim för säkerhets skull till Portugal, eftersom han befarade att han skulle anklagas för krigsansvarighet av de allierades kontrollkommission under Sovjetunionens ledning. Så gick det ändå inte. Mannerheim avgick från presidentämbetet i mars 1946 och tillbringade därefter största delen av tiden i Schweiz. Han dog i slutet av januari 1951, 83 år gammal.

De läsare som söker en mer samlad bild av Mannerheims liv har gott om publikationer att ta del av. Vid sidan av sammanfattningen ovan återkommer jag till Mannerheims personhistoria i den mån det ur bokens perspektiv är nödvändigt.

Hur byggs en personkult upp?

Mannerheims ”verkliga” betydelse som en viktig symbol för det finländska samhället och för vissa kulturella referenspunk-

ter blir tydlig när man undersöker personkulten kring honom och dem som byggde upp den.

Det centrala syftet här är att observera personkultens genealogi och de myter som spirar ur den, samt dem som bygger upp, dekonstruerar och omkodar kulten. Jag placerar Mannerheimkulten i en transnationell historisk kontext och diskuterar vilka begrepp man i fortsättningen kan använda när man undersöker politiska personkulter i öppna samhällen. Det väsentliga i formandet av en personkult kring Mannerheim är de konflikter och passioner han väcker, samt hur de kontinuerligt behandlas i en öppen, eller åtminstone nästan och ibland halvöppen, offentlighet. Den föredömlighet som önskas av kultgestalten föds inte ur intet – för detta behövs byggare och försvarare. Lika viktigt som det är att upprätthålla de förebildliga föreställningarna om och de epitet som tillskrivits kultgestalten är det att utmana dem. Starka och tilltalande motbilder bevarar huvudföremålets kultstatus på samma sätt som de ”ursprungliga” hjältebilderna.

Ämnet för denna bok är de talrika och motstridiga föreställningarna om Mannerheim, inte hans ”verkliga” natur och gärningar. Det är i första hand inte personen själv som bygger upp föreställningarna, därför riktar jag blicken mot dem som konstruerar personkulten och deras avsikter. Vilka är de? Hur gör de och vad driver dem? Vad tjänar byggandet för syfte? Är det möjligt att skilja på instrumentella och emotionella orsaker, som exempelvis anknyter till behovet av att beundra eller hata personen? Varför väcker gestalten sådana passioner?

Föreställningarna och kulten, inklusive dess motbilder, har ändå sin historia, sin början i det förgångna och sin riktning mot det framtida. Det här är ändå ingen oändlig process. Det väsentliga är att personkulten kring Mannerheim möjliggör en fördjupad analys av många samhälleliga fenomen och brytningar. Mannerheimkulten har nämligen alltid fått nya innebörder och den har utmanats under samhälleliga brytningstider, som till exempel kring 1960 och i början av 1990-talet. Jag uppfattar kulten uttryckligen som ett konstruerat men samtidigt föränderligt fenomen. I ett öppet samhälle som det nutida Finland förekommer jämsides med aktiva personkulter även disparata motbilder och karnevaliseringar, vilka är en väsentlig och måhända oskiljaktig del av ett demokratiskt kultbygge. Till och

med till den grad att det kan vara svårt att visa på enskilda dominerande drag i personkulten. Det väsentliga torde i sista hand vara att Mannerheim i sin motstridighet och paradoxalt nog också genom sin splittrande verkan representerar en enande nationell symbol, även om konstruktörerna och dekonstruktörerna ofta har olika motiv. Känslor av motvilja mot Mannerheim, såsom irritation – och ännu för några decennier sedan hat och bitterhet – motverkar förändring och bidrar i sin tur till att upprätthålla det kollektiva minnet.

Om Mannerheim enbart varit föremål för hat hade han inte blivit en kultgestalt – på känslonivå tillfredsställer marskalken ett behov av trygghet kopplat till politisk enhet och Finlands självständighet. Hans gestalt personifierar attribut som många skulle vilja se i sig själva, och samtidigt är nästan allt i hans gestalt utom räckhåll för den vanliga människan. Just på grund av denna distans ses Mannerheim numera, trots vissa försök, inte längre som nationens fadersgestalt, men ännu under andra världskriget var denna för personkulter traditionella roll en del av Mannerheimkulten. Mannerheim är en mer respekterad än älskad gestalt.

Jag följer byggandet av personkulten kronologiskt och tematiskt. Först undersöker jag Mannerheimkultens olika lager, varefter jag fördjupar begreppen kring den politiska personkulten. Samtidigt utvecklar jag en ny teori för hur man undersöker personkulter i öppna samhällen på ett gränsöverskridande sätt. På grund av det rikliga utbudet av källmaterial har jag valt ut vissa teman för närmare granskning. Ett av dem är litteratur om Mannerheim riktad till barn och unga, eftersom ungdomen ligger i stöpsleven inom nationalism och politiska personkulter. Det andra är statyprojekt som är väsentliga byggstenar i ett kultbygge. Genom dessa gestaltar jag hur Mannerheimbilden förändrades från den vita generalen till marskalken, också medborgarnas skiftande förhållande till marskalken, samt talrika upprörande dispyter som minnesmärkena och deras placering har gett upphov till från 1920-talet fram till i dag. Statyernas konsthistoriska drag och statyernas samhällsbetydelse och politik kan leda forskaren i olika riktningar. Bortglömda, anspråkslösa eller av kritiker förbisedda statyprojekt kan leda till skärningspunkter i minneskulturen. Av Mannerheimstaty-

erna är ryttarstatyn i Helsingfors centrum rikskänd, men via andra statyprojekt kan man på ett mer mångsidigt sätt förstå hur Mannerheimkulten har formats.

När man forskar i minneskultur och kultbygge finns det också anledning att på ett bredare plan följa hur föreställningarna formas än att bara bekanta sig med statydispyter. Gatunamnen, museerna, organisationerna, den offentliga diskussionen och fiktionen binds samman till en väv av betydelser som bildar personkulten kring Mannerheim. Jag undersöker också kultens samtida motbilder. Med konflikter försöker man väcka känslor, och de motstridiga känslorna håller kulten aktuell. Till sist granskar jag förändringar i Mannerheimmyterna efter kalla kriget, som särskilt kommer fram i debatten om byggandet av konstmuseet Kiasma i Helsingfors. Museet uppfördes ju invid ryttarstatyn.

Vid sidan av personkultsforskningen använder jag mig av minnets politik och historiepolitik samt forskning i kulturellt minne. Dessa undersöker betydelsen av ett kollektivt minne som medel för politik och historieskrivning men också som ett grundläggande sätt att gestalta det nutida med hjälp av det förflutna. Granskningen av Mannerheimkulten anknyter samtidigt också till känslohistoria, som undersöker förändringar i hur känslor har hanterats, uttryckts och uppfattats genom tid. Känslohistoria erbjuder verktyg för att forska i nationella och kollektiva symboler, som förhållandet mellan ledaren och föreställningarna om personen. Jag återkommer till begreppen och behandlar dem mer ingående längre fram.

Gestaltningar av Mannerheim

Varför undersöka Mannerheimkulten just nu? Har man inte i talrika fackböcker och akademiska avhandlingar om honom redan behandlat ämnet tillräckligt? Ett svar är tematets aktualitet. Det är inte enbart fråga om Mannerheim utan om personkulternas historia i icke-totalitära och öppna samhällen i allmänhet. Det globala 1900-talet medförde den politiska personkultens uppgång och gradvisa fall, men föreställningarna om ledare och deras motbilder har på nytt dykt upp som en del av maktutövning och motstånd. Minnespolitik är på tapeten, likaså att styra

och framkalla känslor samt att hitta historiska förebilder för att göra samtiden begriplig. Därtill lever vi i en värld där kändiskulter lever sida vid sida med politiska personkulter och myter. Det här gör att boken har relevans även utanför en finländsk Mannerheimkontext.

Det har getts ut många verk om Mannerheim som behandlar andra aspekter än hans personhistoria, politisk historia eller krigshistoria. Egna genrer utgör verk med till exempel Mannerheimanekdoter, hans matpreferenser eller hågkomster av personer som känt honom. Dessa har också använts som källor för detta verk eftersom de speglar hur folket har byggt en modern personkult i ett demokratiskt samhälle.

Under senare år har det också bedrivits akademisk forskning om föreställningar om Mannerheim och till exempel minnespolitik och mediedebatter. Jere Kyyrö har i sin doktorsavhandling i religionsvetenskap från 2019, *Mannerheim ja muuttuvat tulkinnat. Mediatisoitunut kansalaisuskonto 2000–2010-lukujen kulttuurikiistoissa* (Mannerheim och de skiftande tolkningarna. Medialiserad civilreligion i 2000–2010-talets kulturdebatter), undersökt hur Mannerheim har behandlats i tre kulturproduktioner från början av 2000-talet. Den första av dessa var ett internationellt filmprojekt som gick i konkurs 2014. Bakom projektet stod föreningen Champion of Liberty grundad 2000 av generallöjtnant i avsked Ermei Kanninen och professor Heikki A. Reenpää samt Markus Selin på produktionsbolaget Solar Films.[18] De två andra debatterna som Kyyrö undersökte var konstnären Katariina Lillqvists dockanimation *Uralin perhonen* (*Fjärilen från Ural*, 2008), som baserade sig på ett tidigare hörspelsmanuskript av författaren Hannu Salama, och filmen *Marskalken av Finland* (2012), producerad av dokumentärfilmaren Erkko Lyytinen och förverkligad av lokala aktörer i Kenya.[19]

I avhandlingen kopplar Kyyrö debatten om Mannerheim till begreppet civilreligion, som påminner om den brittiska sociologen Michael Billigs idé om banal nationalism. Denna form av nationalitetsidé uppkommer i media och i vardagligt umgänge i stabila och öppna samhällen. Den drar nytta av samhälleliga och kulturella berättelser och symboler för att skapa en vardaglig, nationell väv, en sorts ”banal” upplevelsevärld.[20] På så sätt är det möjligt att undersöka Mannerheim som en kollektiv symbol,

ett betydelsekoncentrat, genom vilket media och aktörer med olika samhälleliga åsikter formar och förnyar uppfattningen av ”finländskhet”. De allmänna, kulturöverskridande dragen av ”en storman” eller ”myt” kopplas till lokala, finländska egenskaper och debatter.[21]

Den banala nationalismens perspektiv beaktar emellertid inte vanliga medborgares aktivitet i vardaglig nationalism: Mannerheimkulten bygger inte enbart på mediedebatter och budskap uppifrån ner.[22] Många är aktivt med och producerar den här kulten, till exempel genom anekdoter om Mannerheim, genom att diskutera och minnas, med uppdateringar på sociala medier eller genom att delta i Mannerheimrelaterade tillställningar. Mannerheimkulten uppdateras när människor för fram sin relation eller sitt intresse för huvudpersonen eller myten om honom.

Folkloristen Ulla-Maija Peltonens forskning om Mannerheim som hjälte och antihjälte öppnar upp det mångtydiga och motstridiga samt de olika tidsskikten i gestalten. Mannerheim är en så stark symbol att han ofrånkomligen i viss mån även är en påhittad, föreställd gestalt, med egenskaper som medborgarna tillskrivit honom i syfte att bygga och utmana uppfattningar om hjältemod och samhället i allmänhet.[23] Historikern Anssi Halmesvirta har å sin sida jämfört kulterna kring Mannerheim och Vladimir Lenin i Finland efter andra världskriget. Han betonar att det är motsättningarna som garanterar Mannerheimkultens seghet. Halmesvirta undersöker hur historiska personer kan glorifieras i icke-totalitära samhällen, och konstaterar att det kring dem byggs socialt bestämda betydelser.[24]

Även historikerna Matti Klinge, Laura Kolbe och Henrik Meinander har studerat dessa mytiska aspekter, kanske i syfte att förstärka Mannerheims storhet. Klinge har till exempel hittat en mytisk förebild i patriciern Cincinnatus från republikens tid i det antika Rom. I romersk historieskrivning har man sett honom som en förebild för de romerska idealen i och med att han frivilligt påstods ha avstått från diktatorsmakten strax efter att han som tillkallad ledare två gånger hade kuvat plebejernas uppror.[25] Klinge är ute efter innebörden av det mytiska i stormanskulten: mytens funktion är att förenkla historien till lättillgänglig kunskap och förklaring till det förflutna.[26]

I början av 1990-talet uppmärksammade Kolbe det intresse som hade funnits för Mannerheims privatliv, ”Mannerheim som människa”, under andra hälften av 1980-talet. På den tiden blev också politikernas privatliv ett mer accepterat ämne i media. Under 1990-talet skedde ett skifte i och med att kvinnliga politiker trädde in på områden som tidigare utgjort kärnan i männens verksamhet. Samtidigt började meriter inom familjelivet ge mervärde även åt manliga politiker.[27] Vid sidan av befälhavaren och den aristokratiska Mannerheim började man efterlysa mer ”mänskliga” egenskaper: han blev gastronom, mästerfotograf och Finlands första golfentusiast. Framför allt satte Kolbe fingret på tidens puls när hon framhåller att det var Mannerheims kosmopolitiska egenskaper som gjorde att han vid den här tiden fortsättningsvis höjdes till ”en stor finländare”. Litterär bildning, språkkunskaper, konstnärliga och vetenskapliga intressen, kosmopolitism och allmän begåvning var enligt Kolbes träffande analys de drag som nu började tillskrivas Mannerheim. Efter Sovjetunionens fall krävde den nya fosterländskheten, den fördjupade lågkonjunkturen som följde på stormaktens kollaps och den stärkta orienteringen mot väst och Europeiska unionen en marskalk med ny innebörd.

Enligt Kolbe var Mannerheims anseende mycket skyddat: trots flera försök hade man inte lyckats skapa några skandaler.[28] Likväl är det möjligt att hävda att skuggorna av möjliga skandaler torde ha främjat Mannerheimmytens starka ställning. Utan den ursprungliga uppdelningen i marskalken och ”slaktaren” skulle det inte finnas behov av att försvara hjälten eller angripa honom – eller, vilket är ännu intressantare, att utveckla alldeles nya sätt att karaktärisera gestalten.

En av de historiker som senast granskat myten är Henrik Meinander. I slutet av den biografi som utkom 2017, 150 år efter Mannerheims födelse, sammanfattar han kortfattat hur Mannerheimmyten och personkulten vuxit fram. Eftersom det är fråga om en biografi skiljer Meinander på den verkliga Mannerheim och föreställningarna, motbilderna och myterna om honom.[29] Matti Klinge och Laura Kolbe har varit medlemmar i styrelsen för Marskalken av Finland Mannerheims traditionsstiftelse som grundades 1973, och Klinge, Kolbe och Meinander har alla tre varit intendenter för Mannerheim-museet i Hel-

singfors. De har som historiker således positionerat sig för att stödja marskalkens förebildlighet, som Klinge uttryckt saken. Det finns ett syfte med att bygga en myt: ”Myten bygger på historiskt material, och samtidigt påverkar den alla människor, även historiker.”[30]

Spektret av tidiga Mannerheimbiografier från tiden före andra världskriget och Mannerheims egna memoarer som efter hans död gavs ut i nya nationalupplagor har redan blivit en del av den historia som omger gestalten. Den första vågen av Mannerheimbiografier i liten skala dateras till 1937 då Mannerheim fyllde 70 år.[31] I slutet av 1930-talet och efter Mannerheims död började det utkomma kortbiografier om honom eller verk om något delområde av hans liv avsedda även för den breda allmänheten. Antalet titlar av det här slaget uppgår redan till ett hundratal. Engelsmannen J. E. O. Screens biografier från 1970 och 1996 kan anses vara de första akademiska biografierna om Mannerheim. Samtidigt antyder första delens undertitel *The years of preparation*, åren av förberedelse, som behandlar tiden före de aktiva åren i Finland, att det finns en mytisk målinriktning i gestaltens livshistoria. Det är som om Mannerheims uppgift var förutbestämd.[32] Uppenbarligen har ett utifrånperspektiv varit nödvändigt; det var till exempel en engelsman som skrev det första akademiska arbetet om revolutionen i Finland 1917–1918.[33] Det har således krävts impulser utifrån för att ge fart åt den inhemska kritiken, även om Mannerheims betydelse inom politisk historia började studeras akademiskt redan kort efter hans död.

Mannerheim fascinerar även i Finlands närområden, både av historiska skäl och på grund av relationer mellan aristokratiska släkter. De första Mannerheimbiografierna som gavs ut i utlandet skrevs under andra världskriget.[34] Stig Jägerskiölds biografiserie, som påbörjades på 1960-talet och utkom i Sverige, blev ett centralt verk även i Finland. En av de senaste som har försökt komma bakom fasaden på Mannerheim är den svenska populärhistorikern och journalisten Herman Lindqvist.[35] Båda författarna positionerar sig själva i förhållande till huvudpersonen. Historikern och juridikprofessorn Jägerskiöld var Mannerheims syssling, vilket liksom gav honom tillåtelse att skriva en omfattande biografi i flera delar.[36]

Före 1980-talet hade ingen annan i Finland än hans släktingar, aktivister från början av seklet och officerskollegan Erik Heinrichs gett ut Mannerheimbiografier, med undantag för böcker utgivna på eget förlag.[37] En sådan försiktighet är vanlig när man granskar en politiskt inflytelserik person. Ett undantag är journalisten Anni Voipios verk som gavs ut till Mannerheims 75-årsdag krigsåret 1942, som riktade sig till den stora allmänheten, och trycktes i flera upplagor. Detsamma gäller Yrjö Kivimies *Marskalken i närbilder* som utkom efter Mannerheims död och bidrog till Mannerheimmytologin, samt *Suuri rooli* (Den stora rollen) av *Helsingin Sanomats* chefredaktör Yrjö Niiniluoto, som var den första att reflektera kring Mannerheimmyten.[38]

Det väsentliga är emellertid att adliga blodsband eller annan nära kontakt var ett slags kvalitetsgaranti ända fram till 1990-talet – det uppstod en form av auktoriserad biografi. På 1990-talet blev en annan av Mannerheims släktingar, general Adolf Ehrnrooth, känd för allmänheten som språkrör för veterangenerationen. Han positionerade sig också som förmedlare av Mannerheims arv till nya generationer.[39] Det här torde vara en orsak till att det tidigare har varit en utmaning att skriva om Mannerheim på ett annat sätt än beundrande och att det numera är svårt att skriva om honom utan att försöka krossa myten. Rätten att definiera Mannerheims tankar och avsikter har man försökt behålla inom hans närmaste krets ännu långt efter hans död, vilket märks ännu i dag. Mannerheims privatarkiv på Riksarkivet och till exempel Mannerheims traditionsstiftelses arkiv kräver forskningstillstånd, vilket visserligen inte är ovanligt när det gäller privatpersoner och stiftelser. I bakgrunden finns ändå ett behov av att upprätthålla en persons anseende. Det har kanske ännu inte gått tillräckligt lång tid för att marskalkens och till honom knutna aktörers arkiv i enlighet med kraven för öppna data skulle vara tillgängliga för alla. Det kan finnas goda skäl till detta – Mannerheim väcker starka känslor. Denna bok kartlägger delvis dessa aktörer och deras motiv och erfarenheter.

Herman Lindqvist använder å sin sida ett annat sätt att berättiga sitt eget bokprojekt om Mannerheim och samtidigt höja sin egen auktoritet i läsarnas ögon. I sin barndom bodde han i Helsingfors och gjorde tillsammans med de andra scouterna i sin kår honnör för Mannerheim under dennes begravnings-

följe. Han har således ett personligt minne och erfarenhet av stormannen, som Lindqvist uppfattade vara ”bortom kritik eller nedsättande omdömen”.[40]

Enligt musikvetaren och semiotikern Eero Tarasti präglas Mannerheims liv av narrativisering, det vill säga att det omformas till en berättelse. Det stora intresset för Mannerheims personhistoria beror givetvis på att han levde ett genuint händelserikt liv och på hans betydelse för Finlands historia. De sätt på vilka man berättar om en person som lyfts fram som nationalhjälte understryker ytterligare de här dragen. Narrativiseringen gäller såväl den akademiska forskningen som lättfattliga biografier och andra offentliga framställningar.[41] Mannerheims historia berättas gång på gång, och den formas gemensamt av både professionella och amatörer.[42] I själva verket är alla berättare ”professionella” i ett fall som Mannerheims, eftersom hans gestalt är så integrerad i den moderna folktraditionen.

Samma berättelser är i omlopp. Mannerheim är inte föremål för en outsinlig folklore, utan berättarna varierar kända historier när de återger hans liv. Även om historien är bekant verkar intresset för hjältens livsbana inte minska i läsarnas ögon. En historia som återberättas om och om igen torde säga något väsentligt om den finländska kulturen och dess värdemönster. Enligt Tarasti är det möjligt att berätta samma historia om Mannerheim i romanform, som pjäs, biografi eller memoar eller varför inte som en rolig anekdot. Ganska ofta är perspektivet mytologiskt, det blickar uppåt mot föremålet. I korthet handlar historien om att Mannerheim förbereddes för den stora uppgiften i Ryssland, initierades under underrättelseresan till Asien, härdades i strid, räddade Finland som en hjälte utifrån, blev älskad, hatad och avvisad, utsattes för skandalrykten och fick slutligen hela folkets erkännande. Historien om Mannerheim berättas som en undersaga eller en mytisk berättelse.[43] I ett vidare perspektiv förmedlas sådana kulturella berättelser som beskriver moderna myter och det kulturella minnet människornas förståelse och uppfattning av världen. Som kulturella modeller gör de det meningsfullt att dela erfarenheter.[44]

En betydande del av Mannerheimlitteraturen kan klassas som lättfattlig facklitteratur, där en av stilarterna är krossande av myter. Strax efter inbördeskriget utgavs det utanför Finland

socialistiska verk som försökte påvisa den vita generalens djävulskhet, för att inte tala om retoriken i den finländska arbetarpressen. Verk som orsakat en viss uppståndelse dök upp på bokmarknaden, som blev friare efter andra världskriget, från och med 1960-talet.[45] Under de senaste decennierna har krossandet av myter lösgjort sig från den politiska polariseringen. Nu avglorifierar man hjälten genom att ventilera tillkortakommanden i hans familjeliv eller den problematiska ledarstilen.

Krossandet av myter har inte nödvändigtvis alltid som målsättning att smutsa ner ett gott rykte eller minska någons betydelse. Den produktiva historikern och numera sannfinländska riksdagsledamoten Teemu Keskisarja har till exempel koncentrerat sig på marskalkens ”vilda” ungdom. Han menar att ryktet om Mannerheims förmodade homosexualitet har sitt upphov i en skandal på kadettskolan i Fredrikshamn och att händelsen är orsaken till det allmänna intresset för Mannerheims sexualitet och uttryckligen antagna homosexualitet som fortfarande fascinerar många finländare. Spekulationerna kring Mannerheims sexuella läggning har varit en del av smutskastningen ända sedan mellankrigstiden. Keskisarja framställer Mannerheim som en ung person med särskilda behov och en nutida adhd-diagnos som mot förväntningarna klättrade på karriärstegen.[46]

Inom krigshistoria och speciellt politisk historia har man noggrant och kritiskt undersökt Mannerheims historiska betydelse och verksamhet. Till exempel krigshistorikern Martti Turtola och Kekkonens biograf Juhani Suomi behandlar Mannerheim med ett klart kritiskt men sakkunnigt grepp. Deras texter handlar uttryckligen om att krossa myter: tanken är att visa att Mannerheim i verkligheten gjorde misstag och felbedömningar samt skyddade sitt eget anseende på framför allt officerskollegornas bekostnad. Han var inte oersättlig. Hans eftermäle har däremot baserats på ett mer eller mindre medvetet mytbygge, där negativa eller svaga egenskaper inte ryms.[47]

Jag underskattar inte det arbete som Mannerheims levnadstecknare lägger ner på att plocka isär myten – i Mannerheims fall är det därtill mycket arbetsamt, eftersom mängden material är så stor. Jag tar däremot avstånd från en konstgjord motsättning mellan verklighet och myt. Mannerheimmyten har näm-

ligen plockats i delar flera gånger. Visserligen har Mannerheim i levnadstecknarnas kretsar behandlats med silkesvantar, vilket kanske har lett till ett behov av att betona att Mannerheim i sina begär, förhoppningar, rädslor och i sitt åldrande var tämligen mänsklig, det vill säga vid sidan av alla andra egenskaper en rätt småsint person. Han begick fel och deltog aktivt i att värna sitt goda rykte och även i att bygga upp kulten kring sin person, och det är uppenbart att föreställningarna om honom är vinklade. Annars skulle de inte vara myter. Som tidigare konstaterats uppfattar jag myt som ett sätt att berätta och beskriva verkligheten med hjälp av arketypiska föreställningar, inte som en lögn om föremålet. Många torde ha erfarit en persons strålglans – karisma – även om personens gärningar ur en forskares eller någon annans perspektiv inte skulle te sig särskilt märkvärdiga.

Den etablerade krigshistorikerns förtrytelse över den beundran som visas Mannerheim kan också bero på att Mannerheim i Försvarsmaktens kretsar fortfarande är en okränkbar gestalt. Hans status som militärledare under andra världskriget och 1918 finns det ingen anledning att ifrågasätta från arméns sida, fastän det finns välgrundad information om ansträngda relationer mellan honom och den övriga generalstaben.[48] Det är intressant att det till en början var stamofficersveteranerna och sedan de yngre officersgenerationerna som har vårdat den högerkonservativa och mest renläriga bilden av marskalken trots att Mannerheim själv inte nödvändigtvis gav sitt erkännande till dem som fanns i hans närhet. De mest ortodoxa formuleringarna om den beundrade ledaren torde också härstamma från generalernas pennor. I sina postumt utgivna memoarer beskriver Paavo Talvela, som tjänstgjorde som överste i vinterkriget, avfärden till kriget på den snöiga godsstationen i Tölö i Helsingfors i ett rentav överjordiskt skimmer: ”Stämningen var förunderlig, och Marskalken lugn som Gud […]. Vi tog avsked och som den evige världsmannen ledsagade han oss till den mörka perrongen. I hans händer låg Finlands öde.”[49] Den senaste hjältedikten på rimmad vers till marskalk Mannerheim är skriven av en yrkesofficer och publicerad 2021 i ett diktverk om Mannerheimriddarna som finansierades av föreningen Kadettkåren.[50] Mannerheim var riddare nummer 18. Inom Försvarsmaktens kretsar kan en konservativ Mannerheimkult mycket väl bidra

till institutionens religiösa fosterländskhet, med vars hjälp man försöker värna om kontinuiteten i försvarsviljan i en föränderlig värld. Inom institutionen kan det också finnas delade åsikter om att man på gammalmodigt vis satt Mannerheim på en piedestal.[51] Försvarsmakten torde vara den enda statliga institution som fortfarande använder benämningen frihetskriget om kriget 1918. Försvarsmaktens Mannerheim verkar således vara mer högersinnad än hela folkets marskalk.

För Mannerheimkulten är fiktionen ett väsentligt medel för att plocka isär myten och skapa nya betydelser. När Paavo Rintala skrev sin romantrilogi om Mannerheim i början av 1960-talet hade Mannerheims kultställning börjat diskuteras i offentligheten för första gången. Då var ryttarstatyprojektet i Helsingfors också aktuellt. Hundraårsdagen för Mannerheims födelse 1967 väckte intresse i media och bland allmänheten. Året innan hade Ilmari Turjas pjäs *Päämajassa* (I högkvarteret) premiär och 1970 bearbetades den till filmen *Päämaja* (*Högkvarteret*) i regi av Matti Kassila. Verken utspelar sig i högkvarteret i S:t Michel under de avgörande striderna på Karelska näset sommaren 1944. Pjäsen och filmen ifrågasatte föreställningarna om marskalkens förträfflighet genom att framhålla den folkliga generalkvartermästaren A. F. Airos betydelse och genom att göra narr av herrarna. Bilden av Mannerheim rubbades dock inte nämnvärt.[52] Turjas skådespel var det första som behandlade Mannerheim. Före 2016 hade det författats 15 pjäsmanuskript, numera är de ännu fler.[53]

Under senhösten 1970 visade Rundradion i tv en dokumentärserie om republikens presidenter, där doktorn i historia Osmo Jussila och Mannerheim-museets intendent Eeva-Maija Viljo hade författat avsnittet om Mannerheim. Här framställdes Mannerheim som en aristokrat som drev sina egna intressen och var en orubblig bolsjevikhatare. Hitlers födelsedagsbesök sommaren 1942 uppmärksammades på ett synligt sätt. I den borgerliga pressen kritiserades framställningen för att vara ensidig.[54] Dokumentären pikade högervridningen i den nationella historieskrivningen under mellankrigstiden och gick samtidigt i linje med Sovjetunionens syn på andra världskriget. Reklam-TV (Mainos-TV) producerade å sin sida en tv-serie av Rintalas trilogi *Mummoni ja Mannerheim* (*Mormor och Manner-*

heim) 1971.[55] 1970-talet som kallats den Sovjetvänliga finlandiseringens årtionde inleddes således spektakulärt med nytolkningar av Mannerheimbilden.

Den akademiska vänstern lyfte i slutet av 1960-talet ganska snabbt fram Vladimir Lenin som en finländsk storman, vilket understöddes av president Urho Kekkonens uttalanden.[56] De som engagerat sig i det nationella minnesmärket över de röda 1918 som avtäcktes 1970 på Djurgården i Helsingfors såg minnesmärket som ett konkurrerande monument till den tio år äldre ryttarstatyn av Mannerheim.[57] Kampen mellan personsymbolerna vittnar om en ideologisk kamp om hegemoni där Mannerheim trots allt behöll sin centrala ställning.

I slutet av decenniet visade Rundradion den tiodelade tvserien *Sodan ja rauhan miehet* (*Krigets och fredens män*). Dramadokumentären behandlade Finlands relationer till Sovjetunionen från slutet av 1930-talet till slutet av fortsättningskriget.[58] Serien och mottagandet av den visade på en attitydförändring i samhället, i och med att serien inte rättade sig efter Sovjetunionens syn på orsakerna till vinter- och fortsättningskriget.

Från och med millennieskiftet har några etablerade författare, som Jari Tervo, Hannu Raittila och Raija Oranen, tagit marskalken som huvudperson eller bifigur i sina romaner.[59] Även Eeva-Kaarina Aronen har i romanen *Kallorumpu* (Skalltrumman, 2011) behandlat Mannerheims gestalt, kropp och dysfunktionella familj i hemmet i Brunnsparken.[60] Det som tolkats som Mannerheims svaga familjerelationer har utgjort en del av konstruktionen av Mannerheimbilden efter kalla kriget, vilket kan kopplas till att offentligheten har förändrats, att familjen har fått en mer framträdande roll i mediebilderna av politiker och kända personer. Det är önskvärt att man lyfter fram känsloband och visar känslor. Därtill har en manlighet som är öppen för familjeliv börjat framhållas som maskulinitetens nya ideal.[61] Janne Saarikivi, som i dag är mer känd som språkvetare, skrev 2001 låten ”Laulu Marsalkka Mannerheimista” (Sången om Marskalk Mannerheim) för popbandet Ultra Bra:

Jag har läst dina memoarer
Jag förstår dig inte alls
Du berättar om krig och hästar
Två rader finns om din fru
Inte en enda om dina barn[62]

Juha Seppälä å sin sida gör i *Suomen historia* (Finlands historia, 1998) parodi på Finlands krigiskt framställda historia och dess huvudperson, det vill säga Mannerheim, som både aktiv hjälte och föremål för dyrkan. Verket kan läsas som en kommentar till 1990-talets nyfosterländskhet och samtida betoning av det europeiska. Föreställningarna om Mannerheim blev en del av fenomenet.[63]

Bakom ovannämnda verk och andra kulturprodukter från början av 2000-talet finns en strävan att omformulera Mannerheimmyten. Veijo Meris Mannerheimbiografi från 1988 (på svenska 1989) som tränger bakom Mannerheims fasad anses vara banbrytande.[64] Förenklat kan man säga att Mannerheim har uppfattats antingen som ett stort och svårtillgängligt ämne som krävt meriterade författare, eller ett uttjatat ämne som har krävt att man dekonstruerar och belyser det på ett oväntat sätt. I början av 2000-talet planerade man länge en internationell, uppenbarligen traditionell Mannerheimfilm.

Konservativa Mannerheimentusiaster gnisslar ofta tänder över att fiktionen inte framställer ”sanningen”. I synnerhet som en följd av 1990-talets nyfosterländskhet har man i offentligheten framhållit att fiktiva framställningar av krigshistorien ska präglas av fakta och lärorik realism.[65] Visserligen försöker en del fiktion ganska slaviskt följa Mannerheims verkliga liv, till och med på ett dokumentärt sätt, eller undvika tolkningar som avviker från ”verkligheten”. Det är intressant att man till exempel i tecknade serier brukar framställa Mannerheim på ett traditionellt sätt.[66]

Nya tolkningar och användningen av kriget som metafor för något annat utgör ett hot mot historiepolitiken vars kärninnehåll är självständighet – till vilket pris och med vilka medel som helst. När Mannerheim granskas utgående från de här premisserna får han på inga villkor vara föremål för fiktion, vilket han ändå ständigt är. Många författare, i synnerhet till romaner om

krigstida historia, har tagit för vana att införa en litteraturförteckning i slutet av boken för att styrka verkets trovärdighet. Det händer att recensenter söker sakfel i Mannerheimfiktioner och bedömer hur trovärdig huvudpersonens tankevärld är i förhållande till den historiska personen – som om det fanns en auktoriserad sanning om vad som rörde sig i huvudet på Mannerheim, och som även fiktionen måste följa, eller avsiktligt eller oavsiktligt bryta mot.[67]

Jubileumsår väcker alltid intresse. När det 2008 hade förflutit 90 år sedan inbördeskriget hade den tidigare nämnda dockanimationen *Fjärilen från Ural* premiär. Utifrån en röd folktradition presenterade den en demoniserande bild av den vita generalen och hans kirgiziska älskare under slaget i Tammerfors. *Fjärilen från Ural* försökte i själva verket förlöjliga Mannerheim genom att stämpla honom som homosexuell och transvestit. Trots sin radikala yta representerade verket yttervänsterns konservativa historiepolitik där Mannerheim ses som en bödel. Animationen var ett sätt att håna ”den största finländaren”, en titel som Mannerheim erhållit i en tittaromröstning i ett tv-program 2004.[68]

I det stora hela var mottagandet verket fick ganska positivt,[69] även om man i offentligheten främst diskuterade huruvida Mannerheim hade varit homosexuell eller inte. Det var också detta som låg till grund för den förargelse som verket väckte i offentligheten, vilket ledde till att både Försvarsmaktens tidigare kommendör och en av kristdemokraternas riksdagsledamöter offentligt uppmanade regissören för dockanimationen att skämmas. Fiktionen var alltså inte sann! Eller framställdes den som sann? Många kommentatorer blev uppjagade. Ifrågasättandet av marskalkens heterosexualitet orsakade en moralpanik som förstärktes av media och väckte en oro över värderingar, vilket kan tolkas i förhållande till andra diskussioner kring millennieskiftet. Att sexualitet var ett laddat ämne framgick till exempel av debatten 2001 om lagen om registrerat partnerskap.

Via Mannerheimgestalten och dennes älskare synliggjorde animationen sexuella och könsminoriteters undantryckta historia. Även denna aspekt fick stor medial synlighet och engagerade tongivande debattörer.[70] Numera är det svårt att föreställa sig att homosexualitet skulle utlösa ett liknande kulturkrig *Fjä-*

rilen från Ural en gång gjorde, även om ämnet fortfarande kan uppröra. Spekulationer och antaganden kring Mannerheims sexuella läggning är ingenting nytt – de kan härledas ända till 1900-talets första hälft.

Nuförtiden kan spekulationerna om Mannerheims sexualitet således bygga upp gestalten i positiv bemärkelse. Mannerheim har dessutom haft en ställning som gayikon inom de finländska gaykretsarna åtminstone sedan 1970-talet. Det torde ha varit fråga om ett slags ”adoption”, när en uniformsklädd gestalt som kallats gay betraktas som en av de egna oberoende av den historiska personens läggning.[71] Samtidigt håller den konservativa uppfattningen om Mannerheim som en stor kvinnokarl sin ställning. Även denna föreställning har sin historia: marskalkens virilitet uppskattades i synnerhet efter kalla kriget, då Mannerheimkulten blev ett mycket synligt fenomen i tider av förändring.[72]

Spekulationerna kring Mannerheims sexualitet kan med rätta förefalla uttjatade och onödiga. Som fenomen kan ändå marskalkens rykte som både kvinno- och manstjusare innehålla väsentlig information, som öppnar upp för tolkningar av det finländska samhället och kulturen. Politikforskaren Tarja Väyrynen har i viss mån öppnat upp det genushistoriska perspektivet på de motstridiga föreställningarna om Mannerheims maskulinitet och kroppslighet som nationella symboler.[73] Det intressanta med ämnet är inte marskalkens sexualitet utan det intresse och den identifikation – och till och med lust eller bestörtning – som Mannerheims förmodade erotiska förehavanden väcker. Marskalken har något att erbjuda alla sexuella läggningar, vilket berättar mer om det finländska samhället och kulturen än om Mannerheims person. Ur ett känslomässigt perspektiv är det förståeligt att en sexualitet som sträcker sig åt alla håll väcker reaktioner. Fenomenet säger naturligtvis också mycket om den sensationsskapande logiken bakom media.[74]

Sexualiteten är både en privat och en offentlig fråga. Ur ett sexuellt jämställdhetsperspektiv borde det också vara något som inte behöver förpassas till marginalerna och väcka samhällelig förnärmelse. Den indignation gay-Mannerheim orsakade är en sak i sig. I mediedebatten våren 2008 uttryckte Försvarsmaktens tidigare kommendör Gustav Hägglund i diskussions-

Hardcore punkbandet Lapinpolthajat (ungefär Lapplandsbrännarna) gav ut sin tredje skiva 2015. Skivkonvolutet pryds av två centrala finländska symboler, Mannerheim och gestalten Tom of Finland. Runt bilden löper texten "Varje far önskar att hans son blir en man, inte bög".

programmet *A-talk* på Yle TV1 sin bestörtning över att "någon kirgizier knullar Finlands blivande president" i dockanimationen.[75] Den andra sidan av saken är ändå viktigare: det är svårt att föreställa sig någon annan person i Finlands historia vars sexualitet det skulle vara lika tillåtet att debattera i offentligheten. Om man bedömer de senaste decenniernas fabulerande kring Mannerheim men också seriösa politiska debatter kan man inte betrakta Mannerheim som en helig, osårbar och okränkbar gestalt.

Mitt i denna färgglada exposé av olika föreställningar om Mannerheim kan man visserligen fråga sig om det är etiskt försvarbart att klassificera en död människa som homosexuell, i synnerhet om det är troligt att den verkliga Mannerheim inte var det. Eller betyder "Mannerheim" i dag i grunden något annat än den verkliga personen? Då är Mannerheims avvikelse från heteronormen inte en fråga om Mannerheims förmodade homosexualitet utan om hån, lek eller önsketänkande från en part som omfattat föreställningen om Mannerheim. Via en stark symbol riktar parten hånet, leken och önsketänkandet mot grundläggande värderingar i det finländska samhället och kulturen. Man får inte heller glömma att Mannerheim för vissa människor och samhälleliga organ fortfarande representerar en okränkbar eller en definitivt kränkbar, verklig person.

Sådana aktörer är till exempel de många aktiva i Mannerheims traditionsstiftelse, vissa ledande personer inom veteranorganisationerna, några av de högsta officerarna inom Försvarsmakten och å andra sidan många veteraner inom yttervänstern och vissa yngre aktörer. Ännu för 20, 30 år sedan var dessa personer betydligt fler än i dag.[76] De konservativa föreställningarna om Mannerheim provocerar fortfarande den medvetna ungdomen: Mannerheimsymboliken är viktig i generationsuppror. Om detta vittnar de upprepade förslagen under de senaste decennierna om att ryttarstatyn i Helsingfors borde avlägsnas från gatubilden, vilket jag återkommer till längre fram.

År 2017 firades hundraårsjubileet av Finlands självständighet och man uppmärksammade att det förflutit 150 år sedan Mannerheim föddes. Schlagersångaren Frederik gav ut en Mannerheimsingel.[77] På Helsingfors stadsteater benade man ut de första decennierna av Finlands självständighet via Mannerheim i författaren Juha Vakkuris pjäs *Mannerheim ja saksalainen suudelma* (Mannerheim och den tyska kyssen), som sedermera även har satts upp på andra håll.[78] I presentationstexten tillfrågades regissören Kari Heiskanen om inte ”mannen redan tillräckligt har tolkats, den ikoniska gestalten vridits i många ställningar och plockats ner från piedestalen?” Heiskanen svarade att arbetsgruppen inte skapade en verklighetstrogen staty utan undersökte hur man lever ”ett sådant liv att en statsman blir till”.[79] Som ung omarbetade Vakkuri Rintalas roman *Mormor och Mannerheim* till en tv-serie. Fiktionen följer, tolkar och skapar en upplevd verklighet, men föreställningarna om den ”verkliga” Mannerheim torde vara mer mångfasetterade och överraskande till sin historiska betydelse än dessa ganska traditionella tolkningar av fiktiva verk som skapats i samband med jubileumsår.

Numera är det alltså mest fruktbart att studera Mannerheim uttryckligen som en mytisk kultgestalt. Kulten har byggts upp medvetet under och efter Mannerheims livstid. Efter hans död blev det till en början svårt och slutligen näst intill omöjligt att styra innehållet i personkulten. I media och i offentligheten skapas Mannerheimkulten ganska fritt när föreställningarna och de som skapar dem stöter ihop. Det är emellertid svårt att fullständigt lösgöra sig från kulten: Mannerheims gestalt genomsyrar samhället, även om man inte alltid är medveten om det. Hilda

Tolonen påpekar i sin magisteruppsats om kvinnobilden i de finskspråkiga läroböckerna för gymnasiet om det självständiga Finlands krigshistoria 1984–2018 att Mannerheim nämns i böckerna nästan lika många gånger som alla kvinnor sammantaget.[80]

Medborgarna minns Mannerheim

Många av Mannerheims levnadstecknare har valt att författa en biografi eftersom de har personliga minnen av honom. Däremot har det stått vem som helst fritt att berätta allehanda anekdoter. En direkt kontakt med Mannerheim, om så bara att man kort vistats inom hans trollkrets, är också ett centralt drag i många memoarer.[81] Vissa politiker arbetade förstås med Mannerheim eller kom på annat sätt i kontakt med honom, som Veikko Vennamo när han på 1940-talet ledde den efterkrigstida kolonisationsverksamheten, det vill säga ansvarade för jordanskaffningen för den befolkning som hade förflyttats från Karelen samt frontmännen. I sina memoarer berättar den folkliga Vennamo att han hade lärt känna Mannerheim redan som barn, då han fick sitta i den vänliga generalens knä på badorten Runni i Norra Savolax. Därefter hade han strax insjuknat i difteri, vilket lillpojken hade kopplat ihop med Mannerheims beröring.[82]

Vennamo är inte den enda som har berättat om sitt flyktiga möte med marskalken som barn eller ung. Också de vanliga medborgarnas berättelser om sitt eget eller en släktings förhållande till Mannerheim, om ett kort möte med honom och konkurrensen om hans ynnestbevis förekommer allmänt och är en del av det kollektiva minnet och narrativet.[83] Mannerheim torde vara den mest kända offentliga personen under 1900-talet och ett möte med honom har gjort bestående intryck och blivit en anekdot eller berättelse som förts vidare i släkterna. En drygt tjugoårig barnmorskestuderande, som senare i livet valdes till riksdagsledamot för Samlingspartiet, berättade att hon under fortsättningskriget av en tillfällighet mötte marskalken på gatan i Helsingfors. Hon hade då sagt till Mannerheim att hon beundrade och älskade honom, och han hade svarat att hans beundran för henne som studerade till barnmorska var ännu djupare eftersom han älskade barn. Mötet inverkade starkt på den unga kvinnan och hon sade till Mannerheim att hon skulle ge sin ofödda

son marskalkens namn. Mannerheim lovade att bli fadder. I kvinnans ögonvrå bildades en tår som Mannerheim milt strök bort med sin handske. Den handsken önskade kvinnan i smyg att hon hade ägt! Hon neg ödmjukt och sprang snabbt i väg utan att se sig om. Ett tiotal år efter händelsen berättade hon att hon samma natt som Mannerheim dog vaknade av att färgfotot av marskalken föll ner från hedersplatsen på sovrumsväggen.[84]

Den vita generalen som 1920 gav namn åt General Mannerheims barnskyddsförbund blev efter inbördeskriget nationens fader. Mannerheims kärlek till barn och den mildhet han hyste mot nationens framtidshopp blev ett viktigt inslag i den allmänna berättelsen om honom, och något många barn i början av 1900-talet kom ihåg.[85] Generalens

Karhumäki i det ockuperade Östkarelen den 20 juni 1942.

äldre syster, sjuksköterskan Sophie Mannerheim som spelade en avgörande roll i grundandet av barnskyddsförbundet, blev å sin sida en viktig nationell vårdande gestalt.[86]

En egen kategori utgör memoarer av personer som känt Mannerheim, till exempel hans adjutanter, servitrisen Taru Stenvall som arbetade i högkvarterets officersmäss i S:t Michel under andra världskriget och Mannerheims sekreterare Elsa Könönen. I dessa får personlig erfarenhet och skarp iakttagelseförmåga företräde framför boklig bildning. Närheten till en karismatisk, men framför allt en för vanligt folk ouppnåelig storman och det ”magnetfält”[87] han utstrålar, ger prestige.[88] Stenvalls bok *Marski ja hänen ”Hovinsa”* (*Marsken och hans ”Hov”*) från 1955 är en av de första Mannerheimskildringarna av en så kallad vanlig människa. Mannerheim framställs som en mänsklig och vänlig gentleman, men det framträdande i anekdoterna och minnena är hans särställning i förhållande till sina ”undersåtar”. Också receptet på den sedermera kända marskens snaps presenterades första gången för den breda publiken i Stenvalls bok. Sedan dess har ett verk utkommit om marskalkens dryckesvanor och snapsen som blivit ett varumärke.[89]

Det är också etnografiskt intressant att det under årtiondenas lopp har publicerats skildringar där man lever sig in i Mannerheims värld. Utbudet har breddats från vitsar och vykortssamlingar till prisbelönade kokböcker om Mannerheims smakpreferenser och matupplevelser.[90] Många restauranger ordnar middagar med Mannerheimtema. Skådespelaren Timo Närhinsalo gjorde från slutet av 1990-talet karriär som ”marskalk” på olika tillställningar.[91] För den intresserade erbjuds även ett verk om Mannerheims fordon: ”ett uppslags- och bildverk för alla som är intresserade av bilar, tåg, flygplan och krigshistoria”.[92]

Känsloladdade motbilder

> Männen: ”Det rovlystna lodjuret ser du på Finlands kullar. Och äckligt drägel droppar ur gapet. Du ser det vilda odjurets grimas på dess läppar. Och i huvudet rullar ögonen rovlystet.”

Alla: ”Det är Mannerheim. Junkrarnas präktiga hejduk. Det är det finska proletariatets bödel.”

Kvinnorna: ”Det vita Finland badar i böljor av blod. Och det blodiga svärdet har du i din hand. Det sköljer du i de faderlösas och änkornas tårar – hör hur Finlands mödrar gråter över sina barn.”

Herrsolo: ”Bödel! – Kan du ännu höra deras suckar?”

Männen: ”Krön ditt huvud med törnekransen! Gå! Hör folkskarorna sucka. Du har blodstänk på din hand, Kains märke på din panna. Och kring fötterna på imperialisterna kryper du.”[93]

På det här sättet smädades Mannerheim i deklamationen ”Finlandia” – måhända till Jean Sibelius tonsättning – på Vasa läns arbetarungdoms tillställning i slutet av 1929 i arbetarföreningens hus i byn Lappo. De hatfyllda glåporden framförda i den framväxande Lapporörelsens födelsetrakt fungerade som en välkommen provokation för den högerradikala folkrörelsen och väckte även uppmärksamhet i regeringen. När högermän slet av skjortorna på de röda på denna tillställning för arbetarungdomen gav det upphov till Lapporörelsens uppkomstmyt. Mannerheims känsloladdade gestalt drog både högern och yttervänstern till sig. Efter inbördeskriget hade Mannerheim en stark ställning i de rödas niddikter och nidvisor. Orden till Röda gardets marsch ändrades bland annat till: ”Mannerheim är stadig som få, / går som en anka – ser man på! / Bröstet är fullt av blanka medaljer, / ett skyltfönster för gamla bataljer.”

Yttervänsterns bittra erfarenheter och känslor av maktlöshet under 1900-talets första hälft har formats till ett kollektivt minne där fältmarskalkens överbefälskap under andra världskriget inte är centralt. Senare motståndare till den högerkonservativa Mannerheimkulten har bevarat en känsloladdad motbild av personen i fråga. Ett av de senaste exemplen är fackboken *Lahtari, punikki ja teurastaja* (Slaktaren, den röde och styckaren, 2016) skriven av ungdomspsykiatern Pirkko Turpeinen-Saari, tidigare riksdagsledamot för Demokratiska förbundet för Finlands folk och Demokratiskt alternativ. I den jämför hon marskalk Mannerheim med Kullervo Manner, ordförande för Finska folkdelegationen, det vill säga de rödas politiska le-

dare under inbördeskriget och Ratko Mladić, den serbiska generalen i Bosnien under krigen i Jugoslavien på 1990-talet. Turpeinen-Saari kommer till slutsatsen att både Manner och Mladić, som 2017 dömdes för krigsbrott i krigsförbrytartribunalen i Haag, var rättsinniga försvarare av sitt folk – att de ansågs ansvariga för krigsbrott var bara propaganda från motståndarna. Mannerheim däremot var enligt Turpeinen-Saari ett odjur och sannerligen ansvarig för krigsbrott. Det är naturligtvis sant att Mannerheim i ett annat historiskt sammanhang skulle ha kunnat ställas till svars för krigsbrott 1918, men enligt Turpeinen-Saari bär Mannerheim också ansvaret för att vinterkrigets bröt ut.[94] Den socialdemokratiska politikern Erkki Tuomioja konstaterade att inte ens ryska historiker längre gjorde sådana tolkningar gällande vinterkrigets utbrott.[95]

Jämförelserna i Turpeinen-Saaris bok håller inte för en källkritisk granskning. Synen på Mannerheim som slaktare och odjur bygger på yttervänsterns syn från 1918, där Mannerheim representerar djävulen, antihjälten. Denna föreställning om Mannerheim som är sprungen ur berättartraditionen på den förlorande sidan i inbördeskriget torde till och med vara mer onyanserad än högerns perspektiv. Visserligen har den segrande parten råd att ge efter något – åtminstone med tiden. Slaktarsymboliken har emellertid visat sig mer uthållig, mer resistent mot förändring, än föreställningarna om den vita generalen. Till följd av överbefälskapet under andra världskriget har marskalken av Finland formats till en betydligt mer samlande symbol än den vita generalen. Visserligen är de uppskattande föreställningarna om generalen för den vita armén fortfarande starka. Dessa ytterligheter och motstridiga föreställningar gör utan tvekan Mannerheim till en ännu viktigare person i Finlands 1900-talshistoria än han annars skulle vara.

På 2000-talet har den politiska konflikten om Mannerheim ofta kopplats till frågan om krigsbrott. Under mellankrigstiden var det bara den förlorande sidan som reflekterade över generalens ansvar för den vita terrorn, som var mycket mer omfattande än den röda terrorn, och fånglägerdödligheten. Problemet med det olagliga våldet sopades under mattan efter kriget genom att endast några framträdande vita bödlar ställdes inför rätta och resten benådades.[96] Frågan om Mannerheims ansvar

lyftes visserligen. Flera händelser väckte debatt: Mannerheims order om att skjuta ner på plats som han gav i slutet av februari 1918, som framför allt drabbade de röda som påträffades bakom frontlinjen, och hans senare uttalade ståndpunkt om att endast de rödas ledare skulle straffas. Man fäste också uppmärksamhet vid hans åtgärder för att begränsa avrättningarna våren 1918. Ordern om att skjuta ner motståndaren på plats blev för ytterv änstern ett graverande bevis på Mannerheims brott, som man återkom till ännu i kalla krigets Finland.[97] Mannerheim förstod sin ställning och betydelsen av ett obefläckat internationellt rykte och började under sin period som riksföreståndare våren 1919 samla bevis för att han hade motsatt sig summariska rättegångar och avrättningar.[98]

Frågan om krigsbrott har seglat upp under de senaste decennierna. Bakgrunden till detta är den internationella rättsutvecklingen efter andra världskriget och i synnerhet rättegångarna mot förövarna av folkmordet under Jugoslaviens sönderfall. Frågan dryftas inte alltid på höger–vänsterskalan. I media och i boken *Koti, uskonto ja isänmaa* (Hem, tro och fosterland, 2011) jämförde författaren och juristen Jarkko Tontti Mannerheim med Ratko Mladić och presidenten för serbiska republiken i Bosnien Radovan Karadžić. Tontti ackompanjerades i offentligheten våren 2012 av rapartisten Paleface, det vill säga Karri Miettinen. Den serbiska generalen och den serbiska presidentens ansvar för krigsbrotten i Bosnienkriget ifrågasattes aldrig. Var också Mannerheim som överbefälhavare för den vita, segrande sidan i inbördeskriget i sista hand ansvarig för de olagliga avrättningarna och fånglägerkatastrofen och därmed jämförbar med en krigsförbrytare? Jämförelsen fungerar visserligen inte historiskt, och de röda kan inte betraktas som civila på samma sätt som de som utsattes för våld i Bosnien, men frågan i sig var värd att ställa. Symboliskt riktade sig både Tonttis och Palefaces kritik mot ”krigsförbrytarens” staty i Helsingfors centrum. Som så ofta i debatterna kring Mannerheim förenklade medierna budskapet och meddelade att rapartisten krävde att ryttarstatyn skulle avlägsnas. Ett säkert sätt att fånga allmänhetens uppmärksamhet är att lyfta fram Mannerheims brottslighet, vilket i synnerhet den sensationslystna kvällspressen hakar på. Ingen fäste sig till exempel

vid att Tontti förmodade att även vissa av röda gardets ledare skulle ha jagats som krigsförbrytare om 1918 års konflikt hade ägt rum i dag.[99]

Förslagen om att flytta statyer och andra motsvarande initiativ hör till minnets politik: man hämtar bränsle ur det förflutna till en aktuell fråga. Året 1918 och andra världskriget bildar en reserv ur vilken man kan ösa. Det förflutna kan utnyttjas i politisk ungdomsradikalism och identitetspolitik eller helt enkelt för att väcka uppseende. År 2020 föreslog vänsterunga att ryttarstatyn av Mannerheim, de vitas frihetsstaty i Tammerfors och statyn av ”rashygienisten” Lauri ”Tahko” Pihkala i Helsingfors skulle avlägsnas från gatubilden eftersom man ansåg att dyrkan av illdåd och stormän hade levt ut sin tid. Vänsterunga tyckte att sjöfästningen Sveaborg kunde bli reservat för de bortplockade statyerna. Inspirationen kom från aktuella internationella förebilder: statyer av kolonialister och sydstatsgeneraler från amerikanska inbördeskriget hade flyttats bort från offentliga platser som en del av Black lives matter-rörelsen.[100] Sådana lösryckta förslag kan få stor synlighet och fungera som initieringsriter för aktörerna; att upprätthålla motbilden av Mannerheim hör ju till yttervänsterns repertoar. Partiernas ungdomsorganisationer är som bekant ofta radikalare än sina moderpartier. Samtidigt uppdateras föreställningarna om Mannerheim och inkluderas i en ny samhällelig kontext.

Ett exempel på en performance som kommenterar samtiden genom att ösa ur andra världskrigets minnesreserv är pastor Kai Sadinmaas omdiktning av överbefälhavarens dagorder till Finlands mödrar, som han klistrade över den ursprungliga dagordern i Berghälls kyrka i Helsingfors våren 2015 i samband med en diskussion på temat ”Religion, politik och hädelse”. Sadinmaa, vid tiden kandidat för Vänsterförbundet i riksdagsvalet, uppmanade i sin parafras mödrarna att offra sina barn för en fri elit och fortsatt ojämlikhet i samhället. Mannerheims dagorder som gavs på mors dag 1942 finns upphängd i alla kyrkor i Finland och torde vara en av de kändaste offentliga symbolerna kopplade till Mannerheim. I den tilldelar överbefälhavaren Finlands mödrar Frihetskorset och tackar dem för att de har fostrat den generation vars förtjänst det är att landet är fritt. Den fåtaliga deltagarskaran i tillställningen våren 2015 visade ingen

uppskattning för Sadinmaas tilltag, men uppståndelsen i kvällspressen var garanterad.[101]

I kultfiguren utspelar sig en kamp mellan gott och ont. De motstridiga bilderna av Mannerheim har fortfarande en magisk kraft och väcker starka känslor hos många. Mannerheim personifierar Finlands politiska historia under 1900-talets första hälft och minnet av tidsperiodens krig, uppoffringar och traumatiska våld. De som inte identifierar sig med någondera sidan lämnas inte heller oberörda. I många fall har man brukat Mannerheimmyten för att främja sin egen synvinkel. I den europeiska integrationsdiskussionen i början av 1990-talet utnyttjade man till exempel marskalkens världsmedborgarskap. Av sådana element består det öppna samhällets demokratiska personkult, som senast efter huvudpersonens död frigörs från auktoritära drag. Det är inte ytterligheterna som är det mest intressanta utan den mångsidighet med vilken olika grupper använder sig av Mannerheim för sina politiska och personliga syften.

Mannerheim i Sverige

Numera är släkten Mannerheim inte längre bosatt i Finland, men är livskraftig bland annat i Sverige. Man kunde tänka sig att släkt- och språkbanden mellan länderna och en flera sekler lång gemensam historia har gett upphov till någon form av Mannerheimkult också i Sverige. Många är naturligtvis intresserade av krigshistoria och den ”stormanshistoria” som traditionellt förknippas med den. Som jag tidigare nämnt är den mest omfattande biografin om Mannerheim skriven av en svensk.

Å andra sidan har de motstridiga och våldsamma erfarenheterna från både inbördeskriget och andra världskriget och de svåra politiska besluten synts även i svensk offentlighet under decenniernas lopp. Det verkar som om Mannerheims gestalt förutom att fascinera även har väckt irritation i Sverige, och fortsätter att göra det. Känslointensiteten är naturligtvis mycket lägre än i Finland. Däremot kan det hända att föreställningarna om Mannerheim är mer splittrade i Sverige än i Finland i och med att han i Sverige inte är en populärkulturell campfigur utan snarare en historisk hjälte eller en skurk.

Föreställningarna om honom går tillbaka till 1918. Att frivilliga svenskar deltog på den vita sidan i finska inbördeskriget delade även folket i Sverige. När tåget med Svenska brigadens stupade soldater färdades söderut från norra landgränsen i slutet av april 1918 hade människor samlats vid varje station för att visa sin vördnad. I Stockholm ordnades en storslagen minnesprocession som följdes av en tusenhövdad publik. För första gången på hundra år begravdes svenska krigshjältar, ”Sveriges söner”, skrev *Svenska Dagbladet*.[102] Striderna i finska inbördeskriget pågick ännu på Karelska näset men den vita regeringen såg ut att segra. Situationen gladde naturligtvis inte alla i Sverige och krigshjältarna möttes också av ett trettiotal vänstersocialister som nyligen hade lämnat det socialdemokratiska partiet. Polisen upplöste snabbt deras demonstration.[103]

Under de kommande månaderna framträdde socialisternas åsikter allt tydligare i offentligheten, socialdemokraterna var ju vid den här tiden med i regeringen för första gången. Det politiska våldet och misären i fånglägren i Finland väckte internationell uppmärksamhet. Finland höll på att binda sig till Tyskland, som snart förlorade i världskriget och drogs med i revolutionens virvlar. Samtidigt bosatte sig finska röda flyktingar också i Sverige.

Även Mannerheim reste till Stockholm efter att han avgått som överbefälhavare för de vita trupperna i slutet av maj 1918. Mannerheim var visserligen monarkist, men räknades inte till den tysklierade delen av högern. Därför sändes han hösten 1918 på en resa till Tysklands fiendeländer Frankrike och Storbritannien för att förhandla fram livsmedelshjälp till Finland och för att knyta utrikespolitiska kontakter. Som riksföreståndare avlade Mannerheim vintern 1919 de första statsbesöken i Sverige och Danmark. Finland befann sig i ett interregnum innan den republikanska regeringsformen antogs sommaren 1919.

I februari 1919 togs riksföreståndaren emot av kungen och kungafamiljen i Stockholm. De militära hedersbetygelserna var storslagna och mottagandet även i övrigt gästvänligt. Den borgerliga pressen skrev om Finlands och Sveriges ”brödraskap” även under svåra tider. ”Blodets röst talar och minnena tala.”[104] *Svenska Dagbladet* önskade riksföreståndaren välkommen till ”Finlands forna huvudstad”. Enligt tidningen förstärkte de allt

högre ”missljuden” i landet bara bifallet för Finlands ”främste man”.[105] Vid sidan av den offentliga uppskattningen och de stora folkmassorna hade nämligen en alltmer högljudd vänstergrupp vuxit fram, vilken demonstrativt försökte visa att den vita generalen från finska inbördeskriget inte var välkommen i Sverige.

Socialdemokraternas huvudorgan *Social-Demokraten* fördömde utan omsvep Mannerheims besök i Skandinavien. Naturligtvis ville man på inget vis främja missämja med grannlandet, ”vårt finska systerland”. Mannerheim anlände emellertid inte till Stockholm som en demokratiskt vald representant för Finland utan som företrädare för segrarna i inbördeskriget. Enligt tidningen hade deras grymma bestraffningspolitik väckt bitterhet hos de breda folklagren av arbetare i Sverige.

Vänstersocialisterna begränsade sig inte till retoriskt motstånd. Enligt pressuppgifter drabbade ett hundratal demonstranter samman med polisen och de visslade och ropade ”mördare” när Mannerheims kortege åkte förbi Nationalmuseum och Grand Hôtel. Demonstranterna delade ut flygblad där Mannerheim omnämndes som ”finländska proletariatets mördare och djävul”. Slutklämmen löd: ”En mördares lön är döden, icke hedersbevisning.” Demonstranterna samlades vid Folkets hus och därefter tågade massan som vuxit till 4000 personer till Gustav Adolfs torg. Där delades det ut flygblad som deklarerade: ”Ut med bödeln!” Slutligen upplöste den ridande polisen demonstrationen.[106]

Den svenska retoriken kom således inte till korta mot den finländska. I Finland var vänsterns demonstrationer efter kriget hårt kontrollerade eller underjordiska, men i Sverige kunde man fritt uttrycka sig minst lika skarpt. Vänstersocialisternas demonstrationer i Stockholm ledde emellertid till polisundersökning och deras huvudorgan *Folkets Dagblad Politiken* blev åtalad för en artikel som skymfade Mannerheim.[107] En pamflett från 1919, *”Mannerheim den blodige” eller ”Den vite djävulen”*, publicerad i journalisten Otto Grimlunds namn – en central aktör i Sveriges kommunistiska parti – blev också för mycket för myndigheterna. Den finlandssvenska röda flyktingen Allan Wallenius misstänktes vara den egentliga författaren och förvisades från Sverige 1921.[108]

Vänstersocialisternas aktioner och socialdemokraternas skriftliga fördömanden i Sverige mottogs med tillfredsställelse i arbetarpressen i Finland. Deras skadeglädje noterades till och med i den amerikafinländska arbetarpressen.[109] Från Stockholm fortsatte Mannerheim till Köpenhamn, där demonstrationer, små störningar och strejker i protest mot besöket stal pressens uppmärksamhet. Redan under besöket i Sverige spreds ett rykte om att det planerade besöket till Norge skulle ställas in. De lokala arbetarna motsatte sig högljutt den finländska riksföreståndarens besök. ”Men før jorden er blit tør over den dræptes grave, indbyr den norske regjering voldsgeneralen som æresgjest”, skrev norska *Social-Demokraten*.[110] Trots påtryckningar drog den norska regeringen inte tillbaka sin inbjudan. För att höja insatserna uppmanade Norges arbetarparti arbetarna i Kristiania (Oslo) till strejk på dagen för Mannerheims besök. Elektricitetsarbetarna hotade med att mörklägga hela staden. Inom kort lät Finlands riksföreståndare meddela att han hade insjuknat och skulle denna gång inte resa till Norge utan återvända hem.[111] Arbetartidningarna i Finland visste genast berätta vad ”insjuknandet” berodde på, även om riksföreståndaren av allt att döma verkligen hade lidit av en förkylning under resan. Man befarade att besöket skulle orsaka problem även för norska regeringen, så insjuknandet kom lägligt.[112]

Mannerheims resa i Skandinavien präglades av det nyss avslutade världskriget, revolutioner och samhälleliga förändringar. Samma vår reste han också omkring i Finland och firades som hjälte på frihetskrigets ettårsjubileer, vilket jag skriver mer om längre fram. Andra världskrigets Mannerheim, det vill säga marskalken, är trots allt också i Sverige den viktigaste föreställningen om Mannerheim, även om också motbilderna har levt vidare. Finlands öde berörde många på ett personligt plan. Med andra ord är den svenska Mannerheimkulten en ganska traditionell krigshjälte- och statsmannaberättelse, och parallellt med den lever starka motbilder.

År 2017 firades förutom 100-årsjubileet av Finlands självständighet även 150-årsminnet av Mannerheims födelse. I Finland utkom professor Henrik Meinander med en biografi över Mannerheim och i Sverige tog både författaren Herman Lindqvist och veterandiplomaten och författaren Dag Sebastian

Ahlander sig an ämnet.[113] Man kan säga att alla tre uttrycker sin uppskattning och beskriver Mannerheim som en exceptionell person som verkade under exceptionella förhållanden i ett geopolitiskt brytningsskede. Värt att notera är att journalisten Henrik Arnstad i en recension av Lindqvists bok klagade på att författaren hade skrivit ett ”idolporträtt” och kallade Mannerheim Nordens ”mini-Hitler”. Mannerheim förhöll sig i början av 1930-talet inledningsvis välvilligt till Lapporörelsen, det vill säga en fascistisk folkrörelse. Finland stred från 1941 till hösten 1944 som bundsförvant till det nationalsocialistiska Tyskland i andra världskriget. Följaktligen förblir Finlands och Mannerheims roll i förintelsen obearbetad.[114] I sin recension drar Arnstad snabba och förenklade slutsatser, vilket är typiskt när man bygger upp motbilder. Enskilda fakta är sanningsenliga eller nästintill, men kontexten är uppbyggd för att stödja det egna påståendet. På så sätt blir Mannerheim uttryckligen en personifiering av ”Finland” i en historisk situation, där det endast fanns svåra eller till och med dåliga val.

Belysande är att medan Mannerheims ”demoniskhet” i Finland till övervägande del förknippas med hans roll som den vita generalen i inbördeskriget, kopplas den i Sverige till nazismen. Åsikter som provocerar utgör naturligtvis ett utmärkt källmaterial i ett verk om hur föreställningar föds och personkulter skapas. Också bristfälligt kontextualiserade inlägg är viktiga, med tanke på att man i Finlands östra grannland inte kan föra en fri medborgardebatt.

”Mannergeim”

Personkulten kring Mannerheim, eller med ryskt uttal ”Mannergeim”, kan speglas mot hans efterbild i nutida Ryssland, ett land som fortsättningsvis har egna aktiva traditioner kring totalitära och auktoritära personkulter. I september 2001 lade president Vladimir Putin under sitt besök i Helsingfors ned en krans vid marskalk Mannerheims grav. Samtidigt uppvaktade han också hjältegravarna på Sandudds begravningsplats och president Urho Kekkonens grav med en krans. Det här var första gången en ledare för Ryssland eller Sovjetunionen ceremoniellt ihågkom Mannerheim, även om president Boris Jeltsin infor-

mellt hade stannat upp vid marskalkens grav efter att han lagt ned en krans vid hjältekorset under sitt statsbesök 1992.[115]

Redan i september 1994 hade ordföranden för krigsveterankommittén i Ryssland, general Vladimir Govorov, som första ryska militär lagt ned kransar vid Mannerheims, Paasikivis och Kekkonens gravar. Att Mannerheim hade ett förflutet som officer för tsaren uppmärksammades i den ryska offentligheten i början av 1990-talet; under Sovjettiden hade man inte noterat Mannerheims tid i Ryssland.[116] I 2000-talets Ryssland har man förmodat att Mannerheim till och med åtnjuter de nuvarande makthavarnas beskydd. Överbefälhavaren för Finlands försvarsväsende som under andra världskriget deltog i belägringen av Leningrad hade visserligen en stark koppling till det kejserliga Ryssland och uttryckligen S:t Petersburg. En som har lyft fram detta faktum är den ryska forskaren Leonid Vlasov som efter kalla kriget har skrivit rikligt om ämnet.[117]

Det på president Vladimir Putins initiativ grundade Ryska krigshistoriska sällskapet avtäckte 2016 en minnesplakett över Mannerheim i S:t Petersburg. Man hade försökt hänga upp plaketten redan året innan, men företaget hade stoppats på grund av allmän förargelse. Därför gjorde sällskapet ett nytt försök utan att anmäla saken på förhand och stället där plaketten skulle placeras ändrades till Chevaliergardets gamla huvudkvarter. I ceremonin deltog ryska kulturministern Vladimir Medinskij och chefen för presidentens administration Sergej Ivanov. Medinskij, vars doktorsavhandling i historia överskuggas av plagiatanklagelser, försvarade Mannerheims minnesplakett, eftersom självaste Josef Stalin enligt honom hade tagit Mannerheim under sitt beskydd.

Medinskij, som sedermera har blivit president Putins rådgivare, har tillsammans med krigshistoriska sällskapet aktivt byggt upp och förstärkt historiebilden av Ryssland som en ideologisk motkraft till väst. Att man betonat segern och lidandet i andra världskriget har understrukit bilden av Ryssland som offer och den geopolitiska tragedin som Sovjetunionens upplösning innebar. I början av 2020-talet deltog krigshistoriska sällskapet i utarbetandet av läroböcker i rysk historia utifrån en extremt patriotisk läroplan. Krigshistoriska sällskapet har hållit fast vid det falska påståendet att det är röda arméns soldater, avrättade

av finländska soldater, som ligger i en massgrav i Sandarmoh i Karelska republiken, även om graven uttryckligen är känd som massgravplats för Stalins offer på 1930-talet.[118] Ett centralt mål för Putins agerande och historiepolitik har varit Ukraina, vars nationella och statliga existens han ifrågasatte redan före invasionen i februari 2022. Medinskij torde vara en av bakgrundskrafterna i Putins historiepolitik och i början av kriget och våren 2025 verkade han som Rysslands chefsförhandlare i sonderingarna med Ukraina.

Ivanov å sin sida hade länge en tät relation till Finland. Han tjänstgjorde nämligen med titeln ambassadsekreterare i Sovjetunionens säkerhetspolis KGB:s utländska underrättelsetjänst på Sovjetunionens ambassad i Helsingfors 1984–1990.

Putins regering ville med minnesplaketten påminna om Mannerheims relation till Ryssland och hans befattning som hög frontofficer och underrättelseagent i det ryska imperiet. Däremot förstod inte kommunisterna och de nationella ytterlighetsgrupperna i Ryssland och speciellt inte i S:t Petersburg varför ”fascisten”, fiendearméns överbefälhavare som deltagit i belägringen av Leningrad, skulle uppmärksammas med ett offentligt minnesmärke. Plaketten klottrades ned flera gånger med röd färg vilket ledde till att stadsstyrelsen till slut flyttade den till museet för första världskriget.[119] I diplomatin mellan Ryssland och Finland dök Mannerheim senast upp i augusti 2018. Då gav Putin en samling dokument och brev med koppling till Mannerheim och dennes familj från ryska arkiv till president Sauli Niinistö i 70-årsgåva.[120]

Ryska krigshistoriska sällskapets Mannerheimplakett hade ett utrikespolitiskt syfte: att påminna om att Finland tidigare varit en del av det ryska imperiet. Uttryckligen den ryska Mannerheim verkar ha en specialställning i ryska regeringens historiepolitik. Vad betyder det att denna gestalt i Kremls regi är en del av en systematisk rökridå, där man förminskar betydelsen och omfattningen av Stalintidens offer och framhåller, mer målmedvetet än tidigare, hjältarnas kamp mot fascismen i det stora fosterländska kriget?[121] Skulle det inte vara lättast att ignorera Mannerheim? Eller är Ryska krigshistoriska sällskapet på detta sätt ute efter en speciell relation med Finland via Mannerheim? För att påminna Finland om dess ”ryskhet”? Det verkar klart att

den på ytan harmlösa hågkomsten av Mannerheims tid i Ryssland representerar en länk i Putins berättigande av nya intressesfärer och en förflyttning av gränserna i väst. I förvrängningen av Sandarmohs historia är det uppenbart: fienden finns i väst.

Även om jag i den här boken granskar demokratiska personkulter genom att använda Mannerheim som exempel, märker vi med hjälp av detta nutida ryska exempel hur och på vems uppdrag byggandet av en personkult sker i ett auktoritärt och i stor utsträckning mediekontrollerat samhälle. Vi ser hur förödande det är. Samtidigt bör man beakta att Putins kultbygge och kulturella uppbyggnad har varit en 20 år lång process som inte är direkt jämförbar med sovjetkulterna. Stalinkultens huvudsakliga dragningskraft låg i att Stalin förblev en avlägsen gestalt som styrde folket genom att ingjuta rädsla. Putins regering har dragit nytta av sovjetnostalgin och dynamiken i relationen mellan makthavarna och folket. Samtidigt har den skapat en kolossal mängd konsumtionsartiklar kring Putin – populärkultur, machobilder och exempelvis erotiserade beskrivningar av kvinnors sätt att förhålla sig till Putin. Fram till de senaste åren har Putinkulten skilt sig från den klassiska personkulten, på samma sätt som andra auktoritära personkulter på 2000-talet. Man har styrt media, dock inte hela tiden diktatoriskt, och ändå har modern media skapat förutsättningar för Putinkulten – en kult som forskare ännu i början av 2010-talet tvekade kalla en personkult som man ofta förknippar med slutna samhällen. Efter ockupationen av Krim och områden i Donbass 2014 har man emellertid sett att kännetecknen för det system som bygger upp personkulten har förstärkts.[122]

Enligt forskarna Sergej Guriev och Daniel Treisman har sätten att bygga upp kulten kring Putin varit de samma som för en kändis. Den konstrueras inte av Putinhälsningar eller någon obligatorisk läsning av hans samlade verk – i stället utmålas han som en kommersialiserad superhjälte med hjälp av internettidens poplyrik. Inte heller andra föreställningar om ledare på 2000-talet är uppbyggda raka spåret uppifrån ner. En populistisk skendemokrati snurrar i bakgrunden eftersom de nutida auktoritära ledarna undviker totalitarismens medel och symboler in i det sista. Därför vill politikforskare som uppfattar personkulten som en skapelse av 1900-talets totalitarism inte nödvändigtvis

använda begreppet personkult ens om statsledare som Putin eller Viktor Orbán i Ungern och den framlidne Hugo Chávez i Venezuela.[123] Ur historikerns synvinkel är det emellertid fråga om att man anpassat bygget av personkulten till skiftande förhållanden. Som fenomen har mytologiseringen av ledargestalter i öppna samhällen och dess koppling till det ganska fritt formade förhållandet mellan medborgare och makthavare äldre ursprung. Ett kapitel för sig är omhuldandet av en kultgestalt efter personens död, som i Ryssland där man återupplivat och lyft fram Stalin – ett fenomen som har beröringspunkter med minnet av avlidna ledare i öppna samhällen.

Värt att notera ur den här bokens perspektiv är att minnet av Mannerheim i Ryssland ledde till en omfattande diskussion om hans betydelse under andra världskriget, vilket vidare förstärkte andra världskrigets betydelse i historiepolitiken. Både ihågkommandet av Mannerheim och motarbetandet av detta förstärkte det man eftersträvade i minnes- och historiepolitiken.

Gemensamt för nutida Rysslands och Sovjetunionens ledardrivna samhällen är ett smalt medborgarsamhälle. Denna förmedlande nivå mellan medborgarna och staten är emellertid central i öppna samhällen och därmed för deras personkulter. Mer om detta i följande kapitel.

MYT OCH POLITISK PERSONKULT I ETT ÖPPET SAMHÄLLE

De moderna politiska personkulterna har förmoderna rötter. I högkulturer från tiden före västerländsk tideräkning kopplades regenters berättigande till makten ofta till deras gudomlighet – de var gudars ställföreträdare eller uppfattades som gudomar, med andra ord var de gudar. Från antiken känner vi till ceasarismen, det vill säga att man stärkte kejsarmakten med hjälp av tillkännagivanden, lyrik, monument och offentlig konst. Det är inte fråga om någon rätlinjig utveckling av historiska regentkulter; den diskussion om maktens väsen och dess tyranniska, diktatoriska och republikanska dygder som även fördes under antiken har sedermera återkommit upprepade gånger i europeiskt tänkande.

I det medeltida Europa etablerades uppfattningen om regenten som Guds ställföreträdare på jorden. Vid den moderna statens uppkomst i början av nya tiden var utövande av våld förbehållet kronan och den suveräna staten sågs som en garant för undersåtarnas säkerhet. Enligt en från antiken nedärvd uppfattning var staten eller riket en antropomorfisk metafor, det vill säga en människokropp – en organisk, levande helhet, en ”samhällskropp” (*body politic*). Regenten fungerade som huvud och undersåtarna och institutionerna som lemmar i kroppen. Staten personifierades av regenten, det vill säga kronan, men regenten levde förstås inte för evigt. Historikern Ernst H. Kantorowicz sammanfattade det tidigmoderna begreppet kungens två kroppar i sin undersökning *The King's Two Bodies* från 1957.[1] Regentens jordiska kropp var lidande och dödlig, men den transcendenta regentkroppen var evig. Kropparna illustrerar

hur den gudagivna makten både essentiellt och juridiskt överfördes till en ny regent. ”Kungen är död, länge leve kungen!” Politiken med kungens två kroppar kunde juridiskt begränsa regentens makt, även om det ideologiskt också var möjligt att använda begreppet för att berättiga absolut makt.

Det väsentliga ur den politiska personkultens perspektiv är tanken om att den berättigade makten förs vidare i regentens person och kropp. I Europa före 1700–1800-talet uppfattades regentens makt som given av Gud. Regenternas oinskränkta makt under autokratins tid skapade hierarkiska sfärer kring regenten lite på samma sätt som i moderna totalitära stater. De absoluta monarkerna på 1600-talet skapade ceremonier, ritualer och praktiker för makten, och liknande element finns i diktatorers och även lägre makthavares ceremonier och sammankomster på 1900-talet. Undersåtarnas erfarenheter av den enväldiga regenten kan avlägset påminna om hur stora ledare har uppfattats i modern tid.

Trots detta skulle jag inte använda begreppet personkult när jag talar om den symbolik med vilken monarkerna berättigade sin makt. Det var fråga om en maktinstitution, som i den europeiska kristna traditionen var gudomligt sanktionerad. Den största förändringen i modern tid innebar att makten breddades och att man förde en kamp om hur makten skulle berättigas. Processen var lång och maktens överjordiska mandat gjorde man sig inte av med i en handvändning. Den problematiska skillnaden mellan traditionella och moderna samhällen var dessutom inte enbart ett västerländskt fenomen. På samma sätt blev politiska personkulter på 1900-talet globalt en form av politiskt ledarskap och ett kulturellt fenomen.

Det som kännetecknar moderna personkulter under 1900-talet är att de inte bygger på föreställningen om att makten har gudomligt mandat. Om maktens ursprung inte är gud, är det människan. Förutom att maktfördelningen och det politiska tänkandet förändrades på 1800-talet bidrog romantikens genidyrkan till att regenter, makthavare, maktpretendenter, politiska ledare eller krigsbefälhavare lyftes upp på piedestal. Den vertikala – uppåtblickande – idealiseringen av den exceptionella individen konfronterades med nationalismen, som strävade efter att skapa och berättiga ett brett folkstyre och en horisontell sam-

hörighetskänsla.[2] Nationalstaten blev ett centralt statsideal. Något tydligt utvecklingsförlopp kan inte skönjas, eftersom varken nationalismen eller den nietzscheanska övermänniskan per automatik skapade nationer som byggde på en ledarkult.

I europeiskt språkbruk dateras begreppet personkult i dess moderna betydelse till mitten av 1800-talet (*culte de pérsonnalité*, *cult of personality*, *Personenkultus*). Det latinska ordet *cultus* betydde religionsutövning i antiken och helgonkult inom katolska kyrkan. I och med reformationen fick termen en negativ innebörd och började beteckna en tom ritual. Vid sidan av den romantiska genidyrkan började man i takt med samhällsförändringarna under 1800-talet kritisera och ifrågasätta att individer sattes på piedestal. Samtidigt blev kulten inte bara ett religiöst utan också ett samhälleligt fenomen. Den politiska kulten kritiserades av de tidiga socialisterna, vars kritik inte enbart riktade sig mot monarkerna utan även mot ledarkulten inom arbetarrörelsen. I slutet av 1870-talet använde Karl Marx det tyska begreppet *Personenkultus* för att beskriva sin avsky mot att man inom arbetarrörelsen dyrkade honom och Friedrich Engels.[3] Marx blev ju sedermera en viktig del av i synnerhet den internationella kommunismens ikonografi och ”heliga” texter och ideologin namngavs efter honom.

En del forskare har daterat den första moderna statliga personkulten till 1800-talets senare hälft. Louis Napoléon, det vill säga Napoleon III, styrde till en början Frankrike som president och sedan som kejsare 1848–1870. Hans makt baserade sig på den bonapartism som personifierades av hans farbror Napoleon I, Napoleon Bonaparte, en självhärskare som å ena sidan var förankrad i *ancien régime* och å andra sidan lösgjord från traditionerna och regentens gudomliga ursprung. Napoleon III:s regim drog direkt nytta av Napoleon I:s arv genom att till exempel göra dennes födelsedag till nationaldag, och samtidigt genomdriva talrika reformer och utöva kontroll med hjälp av hemliga polisen. Napoleon III som personifierade makten blev också föremål för socialisternas kritik. Det väsentliga är att parlamentarismen som verkade vid sidan av kejsarmakten gjorde Napoleon III till en garant för det politiska systemet.[4]

Efter första världskriget uppstod ledarkulterna i Europa ur ruinerna av monarkistiska, ofta autokratiska dynastier. De var

ett svar på och en reaktion mot den skeva maktfördelningen och maktutövningen i samhällen där den parlamentariska traditionen var svag och systemen vacklade. I stater som lösgjort sig från imperierna Ryssland och Österrike-Ungern samt i Tyskland, Italien och Spanien berättigades makten i sista hand av den nya ledarens person, det vill säga av de egenskaper som fördes fram i offentligheten. Ledarna garanterade kontinuiteten i det system de personifierade. En del samhällen, som det nationalsocialistiska Tyskland, grundade sig enbart på ledarens egenskaper – utan tanke på en efterträdare. Östeuropas hybridsamhällen, som befann sig i gränslandet mellan parlamentarism och autokrati, tenderade att lyfta upp militärledare, som representerade gångna tiders ideal och trygghet. I de här samhällena drog man nytta av personkulternas symbolik, ritualer och ceremonier. De skapade förtroende för ledaren men också skräckblandad respekt eller ren fruktan för hans makt. Oktoberrevolutionen i Ryssland gav upphov till en kult kring Vladimir Lenin, som även den var ett svar på problemet med hur det autokratiska styret skulle ersättas. Egentligen började man först efter Lenins död bygga upp grunderna för en politisk ideologi och ett politiskt system kring hans gestalt (och hans balsamerade kropp).[5]

Även i de stabilare demokratierna i västra Europa framträdde ledargestalter som strävade efter och fick makt inom ett parlamentariskt system. De var mestadels politiker och partiledare som hade en ömsesidig relation till sina anhängare och medborgare. Det här skapade en upplevelse av tillit och gav visserligen även upphov till öppet motstånd. Samhällssituationen under världskrigen skapade förutsättningar för en personifiering av de politiska ledarna. Forskare i totalitarism har i själva verket kommit fram till att politiker i öppna samhällen, som Winston Churchill, passar ganska bra inom ramen för den moderna personkulten.[6] Personer som Churchill, med ett starkt eftermäle och som delvis formats till en föreställd eller fiktiv gestalt, är i demokratier fruktbara föremål för en personkult.

Jag återkommer ännu till regentens två kroppar. I moderna personkulter har man övergett tanken på regentens överjordiska kropp. En följd av franska revolutionen var att maktinnehavaren själv personifierade makten, han behövde ingen auktoritet

Lenins mausoleum i Moskva är en av de mest kända symbolerna för 1900-talets totalitära personkulter. Mausoleet i sten byggdes 1930 och ersatte den tidigare gravbyggnaden i trä.

av Gud.[7] Regentens bräckliga, jordiska kropp uppfattades efter hans död som kraftfull, till och med allsmäktig. Det är möjligt att se förnekandet av en ledares död i vissa totalitära stater som ett uttryck för detta. Att man balsamerade Lenins kropp, i likhet med exempelvis Mao Zedongs i Kina och Ho Chi Minhs i Vietnam, och placerade dem i mausoleer, öppna för besökare, visar hur man hindrade ledarens jordiska kropp från att upplösas och hur man förnekade döden. Stalins balsamerade kropp avlägsnades däremot från Lenins sida åtta år efter Stalins död och begravdes i Kremlmuren efter att Sovjetunionen hade frigjort sig

från stalinismen. Man hade inte längre någon användning för kroppen.[8] Balsamering är ingen ny sed, men dess koppling till gamla civilisationer var nominell på 1900-talet; speciellt i Förenta staterna blev det vanligt med balsamering även i samband med en icke-känd persons död, eftersom kroppen då kunde bevaras längre utan nedkylning. Bara i 1900-talets totalitära stater ställdes den balsamerade kroppen ut för permanent beskådan.

På samma sätt som den förmoderna regentens kropp uppfattades ha fört den gudomliga makten vidare och förordningar som den tidigare regenten utfärdat fortsatte gälla under den följande, kunde ledaren, konserverad i en gravkammare, fortsätta leva och styra sin nation. Pråliga gravminnesmärken, personmuseer och även statyer kan räknas som en del av ett odödlighetsprojekt.

Det finns emellertid ingen anledning att överbetona att de moderna personkulterna saknar överjordiskt mandat. Precis som i 1800- och 1900-talets nationalism kan förhållandet mellan religiös och politisk persondyrkan stödja varandra. Även Mannerheim beskrevs och uppfattades både 1918 och under andra världskriget som en ledare tillsatt av försynen. I en rapport från vinterkriget sammanfattar en torghandlare från Kuopio läget på följande sätt: ”Vi har Gud och Mannerheim, ryssen har inget.”[9] Därtill kunde 1900-talets personkulter stödja sig på ett religiöst bildgalleri även när budskapet i deras ideologi klart tog avstånd från religion. Galleriet av kultbilder på Stalin påminde till viss del om ikonografi. Religionens betydelse förstärktes under andra världskriget.[10]

Den politiska personkulten är en viktig gemensam nämnare i 1900-talets historia globalt sett. Det här kan låta aningen överraskande ur den efterkrigstida demokratiutvecklingens perspektiv, men en översikt över närhistorien visar att regeringssystem som byggts upp kring en ledare uttryckligen är ett modernt fenomen.[11] De samhällen som styrs av personer som är föremål för offentlig beundran och kärlek är emellertid inte stöpta i samma form. I mina exempel tar jag upp europeiska personkulter eftersom de är mest jämförbara med Mannerheimkulten. En global och postkolonial jämförelse av de politiska personkulterna skulle visserligen vara ett intressant tema, men det faller utanför ramen för denna bok.

De totalitära samhällenas kulter på 1900-talet är de mest kända, till exempel de som byggdes upp kring Adolf Hitler och Josef Stalin. Det nationalsocialistiska Tysklands ledarskapsprincip byggde på förhållandet mellan en karismatisk ledare och mottagliga medborgare, vilket gjorde det möjligt för nazisterna att styra riket och kringgå de gamla statliga institutionerna. Hitlers offentliga framträdanden och det faktum att han syntes och hördes i media skapade upplevelsen av en kapabel och närvarande ledare. Antisemitismen och kommunistskräcken identifierade grupper som sågs som yttre fiender inom nationen. Inom stalinismen höll sig ledaren borta från den mediala offentligheten, men höll alla trådar i sin hand inom partiet. Medlet var terror, som riktade sig mot såväl fiender inom partiet som inbillade fiender bland medborgarna. Ett kontrollmedel var också byråkratin, vars tentakler nådde överallt. Inom Stalinkulten framträdde ledaren sällan på fotografier och i propagandafilmer medverkade en dubbelgångare. Oftast avporträtterades Stalin i socialistisk realistisk stil i partitidningen *Pravda*. För merparten av medborgarna förblev han en avlägsen figur och ett mysterium, vilket också bidrog till hans religiöst färgade aura. I Hitlers fall kom det inte ens på fråga att man skulle ha utsett en efterträdare – hela systemet byggde på personkulten kring honom. I Stalins Sovjetunionen fanns det inga oklarheter gällande kontinuiteten: Sovjetunionen var inte Stalins skapelse. Valet av efterträdare var därmed en byråkratisk fråga.[12]

”Nationskroppen” fick i början av 1900-talet innebörden av en organisk folkhelhet, i vilken makten hade sitt ursprung. Mest tillspetsat syntes detta i just det nationalsocialistiska Tysklands ledarskapsprincip. Man drog nytta av traditionalism, men bröt radikalt med symboliken från *ancien régime*. I nazisternas tänkande och upplevelsevärld var nationen en levande organism som måste näras och vars sjukdomar måste avlägsnas. Ledaren och nationen gav näring åt varandra, de var ett. Nationalsocialismen drev betoningen av det uråldriga i nationen till sin spets. Nationens helighet blev en immanent världslig enhet, liknande en stamreligion, som ersatte regentens transcendenta natur. Nationen representerade odödlighet. Även om individer och också ledare dog levde alla ändå vidare som delar av denna

heliga helhet. På detta sätt påminde sådana samhällen med sina upphöjda ledare om idealtypen för traditionella gemenskaper, det vill säga om moderna föreställningar om oupplösliga stamgemenskaper.[13]

Senast efter Stalins död skedde en motreaktion mot de totalitära personkulterna i Europa. När generalsekreteraren för Sovjetunionens kommunistiska parti Nikita Chrusjtjov 1956 på partikongressen tog avstånd från stalinismen, spreds begreppet personkult (*kult litsjnosti*, bokstavligen dyrkan av individens personlighet) runt om i världen.[14] I västerländska språk är begreppet personkult (”personlighetskult”) äldre, men antalet texter om personkult på engelska, franska och tyska växte märkbart från slutet av 1950-talet till senare delen av 1960-talet. Begreppet personkult blev alltså mer allmänt förekommande först ett decennium efter att de europeiska ledarcentrerade totalitära staterna hade fallit.[15]

Kring decennieskiftet 1960 började man också i Finland för första gången offentligt reflektera över personkulten kring Mannerheim.[16] På finska stöter man inte på begreppet personkult i någon större utsträckning före 1950-talet. I svenskspråkiga tidningar utgivna i Finland används ordet ”personkult” i politisk betydelse i enstaka fall från 1890-talet framåt, men är mest allmänt förekommande från andra hälften av 1950-talet till slutet av 1960-talet. Digitaliseringen av tidningsmaterialet efter 1945 är under arbete, så det går inte att göra en fullständig kvantitativ sökning, men det står ändå klart att begreppet personkult blev vanligare i Finland samtidigt som i andra västländer.[17]

”Persondyrkan” var däremot ett känt begrepp för finskspråkiga tidningsläsare under mellankrigstiden. Det användes visserligen inte bara i anknytning till politiska ledare utan även till stormän inom idrott och kulturliv, i arbetartidningar även med viss tvekan om rörelsens bortgångna kvinnliga förebilder. Inom arbetarrörelsen var persondyrkan nämligen sedan gammalt ”förbjudet”, även om man hyllade rörelsens döda märkespersoner. Under första hälften av 1900-talet förhöll man sig i Finland i allmänhet reserverat till att lyfta upp en individ på en piedestal. Det ansågs ”motbjudande” och ofinländskt.[18] Mannerheim, den vita generalen som 1933 blev fältmarskalk, var ändå tydligt föremål för en sådan persondyrkan. Det är intressant att

begreppet inte användes i samband med hans namn under den här tiden. Visserligen blev också begreppet persondyrkan vanligare i Finland först under andra hälften av 1950-talet.[19]

Persondyrkan kan kopplas också till andra än diktatorer, men forskare som betonar det politiska styret hamnar ofta i svårigheter när begreppet borde breddas till andra än tyranner. Enligt historikern Jan Plamper, som forskat i Stalinkulten, är personkulter typiska för totalitära samhällen. Han har urskilt fem förutsättningar för den moderna personkulten i ett totalitärt samhälle:

1. Breddning av den politiska sfären: berättigandet av makt skulle komma från folket, ”massorna”. Här skiljer sig den moderna kulten från den monarkistiska kulten, som grundade sig på relationen mellan eliterna och monarken.
2. Massmedia och utbildning: modern kommunikation riktad till en mer läskunnig befolkning gjorde det möjligt att i större utsträckning än tidigare sprida kulturprodukter som stödde personkulten. Även till exempel den allmänna värnplikten gjorde det lättare att sprida budskapet.
3. Slutna samhällen: det är enbart i totalitära och auktoritära samhällen möjligt att utöva sådan kontroll över offentligheten och det offentliga rummet att det går att skapa system uppbyggda kring persondyrkan.
4. Sekularisering: det som förenar moderna personkulter är att den gudomliga legitimiteten inte längre används för att berättiga den sekulära makten.
5. Manscentrering: gemensamt för alla politiska personkulter är att de alltid har kretsat kring män.

Exempelvis Eva Perón i Argentina sållar Plamper bort eftersom hon formellt inte var en makthavare utan hustru till en. Därtill uppstod en stor del av kulten kring henne först efter hennes död. Förmoderna kulter kretsar ofta kring kvinnor, men enligt Plamper är mansdominansen i personkulterna på 1900-talet kopplad till att kulterna företräder den del av befolkningen som har haft mer makt, det vill säga männen.[20]

Det är intressant att de nya nationella eliterna i nationalismens anda skapade kvinnofigurer för att personifiera nation-

erna, som Finlands mö eller Marianne i Frankrike.[21] Enligt historikern Johanna Valenius tolkning är det fråga om ett uttryck för det heterosexuella, manliga begäret. Föremålet är ett ouppnåeligt ideal, i det unga Finland dessutom en ung, oerfaren kvinna som hotas av begär.[22] Att manliga hjältar tillskrivs mytologiserade förmågor är ett känt fenomen, men som ideal förblir även de här gestalterna ouppnåeliga för medborgarna. I Mannerheims fall har man i offentligheten framställt divergerande åsikter om hans kompetens eller sexuella orientering.

Plamper utesluter medvetet ledare i öppna samhällen från moderna personkulter. Han medger ändå att det förekommer obehagliga likheter mellan personkulter och den ”imagepolitik” som ledare och politiker i demokratiska samhällen bedriver. I Plampers granskning saknas gestalter som i likhet med Mannerheim fick en ledarställning i ett samhälle som kan karaktäriseras som en hybrid mellan ett öppet och ett slutet samhälle. Många av dessa samhällen har sedermera övergått till öppna samhällen. Förändringarna i samhället har inte tagit död på personkulterna, utan gett upphov till nya tolkningslager som har blivit en del av myten om den döda ledaren.

Det finns orsak att inkludera minnet av politiska ledare som en del av personkulter i öppna samhällen. Det väsentliga i personkulten är den nationella berättelsen och det nationella narrativet i anknytning till den. Därtill bör man beakta att de flesta av de auktoritära, personcentrerade systemen på 2000-talet inte passar in i Plampers indelning, eftersom de bygger på mediestyrning och en begränsad parlamentarism snarare än på total kontroll av media och samhället. Självhärskarna på 2000-talet är dessutom fokuserade på att kultivera sin kändisstatus; inom vars ramar man kan tillåta att medborgarna utövar en viss satir och kritik.[23]

Plampers definitioner behöver alltså breddas och till en del omskrivas för att man ska komma åt skillnaderna mellan personkulter i öppna samhällen och hybridsamhällen å ena sidan och kulter i slutna samhällen (samt 2000-talets ”mediediktatorer”) å den andra. Det väsentliga blir då att fokusera på den offentliga kampen mellan föreställningarna om gestalten och motbilderna, olika aktörers roll i kultbygget inom rikspolitiken och i civilsamhället där öppenhetsgraden kan variera, och kult-

figurernas liv som kollektiva symboler efter deras död. Det torde också stå klart att det kan vara svårt, men nödvändigt, att dra en skiljelinje mellan egentliga demokratiska personkulter och mer obetydliga politiska kändiskulter inom samma samhälle. Skillnaden mellan den politiska personkulten och den (politiska) kändiskulten i ett öppet samhälle kan speciellt i det medialiserade nutidssamhället framstå som liten. Därtill torde personifieringen av kvinnor som mytologiserade ledare vara inne i ett historiskt skifte, även om vi tills vidare skulle låta gestalter som Margaret Thatcher förbli en ”mer obetydlig” politisk kändis. Det här illustrerar också svårigheten med linjedragningen, eftersom Thatcher utan tvivel åtnjuter en status, som även efter hennes död delar medborgarna, och hon symboliserar också en viss tidsperiod. Ändå verkar det som om hon kanske inte blivit en central gestalt i det kollektiva minnet i Storbritannien. Plampers förutsättning om manlighet gäller för totalitära samhällen, men i öppna samhällen kan kvinnliga ledare under undantagstider mycket väl bli ”kultledare”.

Det finns en sak som vanligen skiljer mytologiserade ledare som Mannerheim, Charles de Gaulle och Winston Churchill från ”mer obetydliga” gestalter. Många av ledarmyterna i öppna samhällen har uppkommit i tider av krig och undantagstillstånd, då öppenheten i samhället har varit begränsad. I Finland är det vid sidan av Mannerheim även möjligt att betrakta president Urho Kekkonen som en politisk ledare som verkade under en undantagstid, nämligen kalla kriget. Åsikterna går isär om kalla krigets Finland var ett personkultssamhälle eller inte. Uppenbart är att det inte var fråga om någon auktoritär kult i Kekkonens fall och inte heller, trots vissa ansatser, i Mannerheims fall. Man byggde inte upp en apparat för institutionell kontroll kring deras personer, inte heller utgav man deras ”heliga texter” i samlade verk eller vidtog motsvarande åtgärder som är typiska för personkulter i slutna samhällen. Under deras livstid uppstod emellertid en mytologisering som upprätthölls via satir, vilket märks till exempel i vitsar om deras utmärkande drag eller deras antihjältemod. Det här torde vara vanligt för legendariska ledare i öppna samhällen under undantagstider. Till ledarkulter i öppna samhällen hör både berättelsen om en samtida erfarenhet och en i efterhand berättad historia om det

oersättliga. I detta avseende kan kulterna påminna om auktoritära personkulter, men till skillnad från dem har det varit möjligt att offentligt kritisera och håna både Mannerheim och Kekkonen under deras livstid.[24]

En viktig del av de kulter som upprätthållits i efterhand och tolkats på nytt anknyter till det kollektiva minnet, minnets politik och det kulturella minnet av centrala händelser och erfarenheter som berört stora delar av befolkningen. Det förflutna används för att både berättiga val som görs i dag och som ett kulturellt förråd ur vilket medborgarna försöker finna mening i sin samtid.[25]

Det här innebär också att ledarna blir känslogestalter genom vilka människor avspeglar, symboliserar, formar och sätter ord på känslor och erfarenheter. Genom dem försöker man förstå erfarenheterna och knyta dem till samhället eller nationen och ett gemensamt förflutet. De kan vara både positivt och negativt laddade, ofta också motstridiga.[26] Först i och med Mannerheims död blev det möjligt att försiktigt demontera samt komplettera och omkoda myten. Politiska personkulter som uppstår på detta sätt i öppna samhällen får en annan betydelse än i totalitära: här är det inte fråga om ett avskalat styre utan lika mycket om medborgarnas behov och förmåga att forma kultgestalter som de kan spegla sig i. Det som driver fram personkulter i demokratiska samhällen är ett behov av att minnas dem kollektivt. Därutöver behöver det råda någon form av undantagstillstånd: det är under krigs- och kristider som ledare lyfts upp på piedestal i öppna samhällen. På så sätt personifierar de viktiga krisreferenspunkter i ett samhälle, till vilka man senare kan hänvisa.

Ändamålsenlighet eller karisma?

Forskare i totalitarism närmar sig vanligtvis personkulter endast ur ett ändamålsenlighetsperspektiv. Begreppsliggörandet blir emellertid mer komplicerat när man beaktar att totalitära personkulter inte representerar alla system eller myter som byggs upp kring en person.

Till exempel går de samhälleliga förutsättningar för uppkomsten av personkulter som Plamper listar för slutna samhällen hand i hand med deras funktion. Ledarstarka regimer bildas i

samband med stora samhälleliga förändringar och brytningar. Kriserna har gynnat ”frälsargestalter” och nya politiska system, som försökt legitimera sin makt med en ideologi som kopplas till gestalten. Det här gäller även Mannerheim och många andra icke-totalitära ledargestalter.

När man framhåller personkultens funktion utgår man från upplevelsen av ett yttre eller inre hot – mer tillspetsat även hur hoten skapas för att utnyttjas politiskt. Perspektivet betonar ledarna och deras närmaste krets eller andra som drar nytta av regimen och deras behov av att bygga en personkult. I praktiken genomtränger tillvägagångssättet hela samhället så att de instrumentella orsakerna ofta blir internaliserade och en politisk trosbekännelse.

Enligt Arfon Rees, som forskat i socialistiska totalitära personkulter i Östeuropa under kalla kriget, är definitionen på en personkult följande:

> Ett system som bygger på respekt för en etablerad politisk ledare, i vilket alla samhällsmedlemmar förväntas delta, ett system som är närvarande för alla och överallt och som man förväntar sig att ska fortsätta på obestämd tid. Följaktligen är det en medvetet uppbyggd och kontrollerad mekanism, som avser att integrera ett politiskt system kring en ledares person.[27]

Även utifrån denna definition står det klart att det inte i något skede byggdes upp en motsvarande personkult kring Mannerheim. Efter hans riksföreståndarperiod 1918–1919, som hade kultaktiga drag, försökte visserligen en relativt fåtalig och utvald grupp bygga upp en sådan. På 1920–1930-talet stödde många självständighetsaktivister från början av seklet – företrädare för den vita sidan under inbördeskriget och de som deltagit i frändefolkskrigen – auktoritära strävanden där Mannerheim betraktades som en möjlig diktator och beskyddare för högerradikala rörelser. Vid tiden för Lapporörelsens tillkomst i slutet av 1929 var Mannerheim själv redo att återvända till rampljuset som en frälsargestalt.[28]

Det politiska systemet i Finland byggdes emellertid inte upp kring en politisk ledare. Trots detta är det klart att den vita

generalens och sedermera fältmarskalkens gestalt blev en central och mytisk symbol för en viss ideologi och dess politiska målsättningar. Denna sinnebild var dock inte oföränderlig eller obestridd. Det blev redan tidigt uppenbart att personkulten i ett icke-totalitärt (eller ens auktoritärt) samhälle inte kan vara en symbol för absolut makt, inte heller dess instrument.

Ett mer traditionellt angreppssätt är att fokusera på personligheten och egenskaperna hos politiska ledare. Hurdan personlighet har de som blir ledare för politiska rörelser eller rentav diktatorer? Denna forskningsriktning leder oss in på begreppet karisma.[29] Politikforskaren Robert C. Tucker sammanfattar den karismatiska ledarens viktigaste förmåga i förhållande till sina anhängare och sitt folk på detta sätt:

> Den karismatiska ledaren är inte vilken som helst idealiserad och fritt efterföljd ledare, utan en sådan som förmår visa sin speciella ledarförmåga när denna får människor att ansluta sig till en rörelse som eftersträvar förändring och när denna leder rörelsen.[30]

Inom politiken går karisma och förändringsledarskap hand i hand. Få nutida forskare förklarar historiska processer med en individs personliga egenskaper, men inom ledarkulterna har karisma och psykologi betydelse för framför allt samspelet mellan ledaren och anhängarna.

I modern samhällsvetenskap har begreppet karisma blivit känt genom sociologen Max Webers omtalade uppdelning av auktoritet (*Herrschaft*) i tre idealtyper: legal, det vill säga byråkratisk, traditionell och karismatisk auktoritet. Legal auktoritet innebär ett modernt, rationellt sätt att styra. Dess centrala kännetecken är en fungerande byråkrati. De som blir föremål för ett sådant styre upplever auktoriteten i förvaltningens förutsägbarhet och regelbundenhet. Det traditionella sättet att styra är patriarkalisk. Denna styrelseform bygger på beroendet av personliga relationer och lojaliteter. De som blir föremål för ett sådant styre förmår inte förutse maktutövningen, eftersom den i sista hand bygger på regenternas, feodalherrarnas och de lokala husböndernas personliga makt.

Karismatisk auktoritet föds å sin sida ur regentens eller led-

arens egenskaper. Till skillnad från traditionell auktoritet härrör den karismatiska ledarens makt alltså inte från traditioner eller husbonderätt, utan från ledarens förmåga att hos dem som blir föremål för styret väcka en vilja att följa och lita på ledaren.[31] Webers exempel på den karismatiska idealtypen är till exempel en magisk trollkarl, en profet, en ledare för jaktturer och plundringståg, en fältherre, en ”ceasaristisk” regent och ”under vissa omständigheter även en partiledare”. Förtroende uppstår när den karismatiska ledaren gör under eller erbjuder framgång. Tilltron sätts emellertid lätt på prov, eftersom de karismatiska ledarna inte erbjuder några bestående svar utan framgång och lycka för stunden. Karismatiska politiska rörelser är i allmänhet inte långlivade. Karisma är ofta förknippad med revolution, eftersom den inte behöver grunda sig på rådande normer. Populistpolitikern är ett exempel på en person med kortvarig, modern karisma, men det psykologiska, ömsesidiga beroendet mellan ledaren och följarna är ett mycket bredare fenomen.[32] Sambandet mellan det karismatiska och religiösa ”kulter” och exempelvis kristna rörelser är bekant.

I vardagligt tänkande är karisma en personlig egenskap – detta något, som andra människor kan ana och märka, även om de inte räknar sig som anhängare till personen. Karisma, som på grekiska betyder nådegåva eller välvilja, ska i moderna politiska personkulter emellertid förstås som en inbyggd egenskap. Det förutsätter inte nödvändigtvis att ledaren fortgående visar prov på karisma utan att karisman byggs upp och framställs i media och i institutioner.[33] Orsaken är också klar i och med att karisma förknippas med förändringsledarskap och revolution. Strukturer behövs för att förändringen ska bli bestående. Det är möjligt att karaktärisera Mannerheim som en militär ledare under en brytningstid, men en politisk förändringsledare var han inte. Han utnyttjade inte sin karisma i någon större utsträckning i dagspolitiken under fredstid, men man kan inte förbigå den om man vill förstå Mannerheimkulten.

Det väsentliga i moderna personkulter är alltså inte hurdan ledaren är ”på riktigt”, utan hur anhängarna ser ledaren och hurdan mytisk gloria man bygger upp i ritualer, ceremonier, statliga institutioner och media. I öppna samhällen verkar karisma vara något som varierar och är svårkontrollerat men ändå av bety-

delse. Mannerheims karismatiska hjältemod bygger man upp genom att betona rollen av ”utomstående hjälte” och ”nationens räddare” i narrativet om honom, vilket jag visar längre fram. Strukturellt har hans karisma emellertid inte framställts på samma sätt som i slutna samhällen: avskalat, i sin ytterlighet påtvingat. För karisman torde även nostalgin, längtan till ett idealiserat förflutet, vara av stor betydelse. Som det konstaterats vänder ledarkulter i demokratier ofta blicken mot bortgångna ledare under en svunnen guldålder.

I alla politiska system förekommer den särskilt under undantagstider förstärkta ”längtan efter en stark ledare”. Det ömsesidiga förhållandet mellan ledare och följare stärker båda parterna. Under kristider förstärker kultbygget kollektiva erfarenheter och gruppkänslan. Vi-känslan accentueras, och det uppstår åtminstone tillfälligt ett behov av att överlåta den individuella beslutanderätten till en grupp, eller till och med till en helhet som representerar ”nationen”. Sådana idealistiska och bärande uttryck i så kallad vinterkrigsanda kan visserligen få trista drag i sönderfallande samhällen, och i värsta fall leda till folkmord, som i Jugoslavien i början av 1990-talet. Bakom den starka gruppandan skymtar ofta en stark ledare.[34]

Max Webers idealtyper motsvarar naturligtvis inte verklighetens mångfald. Totalitarismen drar nytta av både karismatisk och legal auktoritet för att berättiga makt, men drag från traditionell auktoritet saknas inte heller. I själva verket bygger Putins, Donald Trumps och andra starka ledares makt under 2000-talet på patrimonialism, som är en form av traditionell auktoritet. I sin maktutövning kör de medvetet förbi statliga institutioner och baserar makten mer på lojalitet mot deras styre än på kompetens.[35] Diktatorns personkult får en byråkratiskt förutsägbar struktur, men dess existens kan äventyras vid ledarens död. En lösning är att ideologin som ledaren representerar cementeras eller konserveras i ett mausoleum. I hybridsamhällen och även i öppna, det vill säga legala samhällen, är det möjligt att kombinera karisma med den traditionella auktoritetens symbolik genom att appellera till uråldriga traditioner. En historiker märker snabbt att tydligt avgränsade begrepp inte gör rättvisa åt de verkliga förhållanden som skapats inom olika samhällen och historiska kontexter.

Den heliga ledaren

Det finns här orsak att belysa den antropologiska och sociologiska idén om centrum och dess perifera cirklar. Ett samhälles eliter, centrala symboler och kännetecken samt institutioner finns i dess kärna. Avståndet till centrum bestämmer samhällsmedlemmarnas och de olika samhällsdelarnas ställning och makt i samhället. Helighet finns i samhällets centrum. Det är maktens egenskap och sammanfattar samhällets värden och normer. Karismans kulturellt gränsöverskridande drag sammanfattas i maktens riter och symbolik som strålar ut från centrum. De är både verktyg för maktutövning och en väsentlig del av gemenskapens kulturella uppbyggnad. Den helighet som makten utstrålar skapar respekt för auktoriteter. Om heligheten kränks leder det till en motreaktion: makten svarar på kränkningen med våld, verkligt eller symboliskt. Diktatorn står med självskriven rätt för den personifierade och organiserade makten i samhällets mitt, liksom även ledargestalter i öppna samhällen – i det senare fallet är berättigandet av makt enbart historiskt och sociologiskt uppbyggt.

Denna helighet i ett modernt samhälle kan man, i enlighet med sociologen Émile Durkheim, gestalta som en erfarenhet av samhällelig självdyrkan och självrespekt, likt en stamreligion. Samhörigheten föds genom gemensamma ritualer och ceremonier, med andra ord skapade erfarenheter, som kännetecknas av gemensamma symboler så som föreställningar om ledaren. Historikern Emilio Gentile använder begreppet politisk religion. Sekulära institutioner, som partier, staten och nationen, har tagit som sin uppgift att förmedla en erfarenhet av religiös helighet. En sådan politisk religion kan ta sig uttryck i en totalitär form som till exempel i fascismen eller fungera som en demokratisk medborgarreligion: handlingsfriheten bland de som ”tror” på ett politiskt system växer om samhället rör sig i demokratisk riktning och krymper om samhället sluter sig. Gentiles indelning ger också verktyg för att granska persondyrkan i totalitära och öppna samhällen. I öppna samhällen kan personkulten inte vara alltings mittpunkt, utan konkurrerar med andra symboler och medborgardoktriner.

Den centrala ställning som helighetens symboliska betydelse intar är väsentlig för Mannerheimkulten. Enligt Jere Kyyrö, som har undersökt 2000-talets media, ligger Mannerheims medborgarreligiösa betydelse framför allt i hur myten byggs upp, reproduceras och förändras i till exempel kulturprodukter. Den mytiska Mannerheim är en central samhällelig symbol som står i direkt kontakt med samhällets heliga kärna. Finlands övergång från ett hybridsamhälle på 1920–1930-talet till ett öppet samhälle har emellertid lett till att heligheten har karnevaliserats. Den centrala ställningen är således inte bestående: motreaktionerna på att Mannerheimmyten skändas är nu märkbart mindre än under mellankrigstiden. Intresset för Mannerheimrelaterade föreställningar och fiktion har däremot snarare ökat från 1990-talet och framåt.[36]

Nationalismen skapar en kollektivt delad upplevelse av tillhörighet. För att skapa denna gemenskap används symboler som statyer och flaggor, ritualer i form av återkommande minnesfester samt myter – det vill säga nationella berättelser och modern folklore. De förenklar det komplicerade samhället i riktning mot eviga och upprepade former. När världen gestaltas mytiskt formas den till en arketypisk modell. För nationalismens del betyder det ett nationellt uppvaknande, en storhetstid, krig och prövningar, förfall och en ny början som gryr i framtiden. Ledarkulterna är intimt förknippade med en sådan mytisk föreställning.[37]

I det föregående har jag skapat en ny typ av teori om hur man kan analysera personkulter i ett öppet, det vill säga demokratiskt, samhälle i sin transnationella referensram. Det väsentliga är att förstå att kulterna i öppna samhällen är historiskt kopplade till den moderna tidens genombrott. Den politiska sfären har vidgats i takt med demokratiseringen, och modern massmedia har revolutionerat informationsförmedlingen. De demokratiska personkulterna definieras fortfarande av medborgarnas behov av att identifiera sig med ledare som till och med förmedlar helighet i ett sekulariserat samhälle. Kulterna är fortfarande synnerligen maskulina – även om manlighet inte är en förutsättning och inte heller historiskt korrekt. Därtill påminner den politiska personkulten i öppna samhällen från och med andra hälften av 1900-talet inte om auktoritära ledargestalter, utan

En central aspekt av Mannerheimkulten är de många hedersteckнen, medaljerna och klädseln. Mannerheim hade två marskalksstavar: en inofficiell från 1928 och fältmarskalksstaven från 1933 i bild. Här tar Mannerheim emot förbimarschen vid 20-årsjubileet av intagningen av Viborg tillsammans med generalerna Harald Öhquist och Hugo Österman den 29 april 1938.

den närmar sig en underhållande kändiskult. Även 2000-talets auktoritära ledarkulter är utpräglat mediala och delvis underhållande.

Bakom personmyterna som ger upphov till personkulter i öppna samhällen finns ofta krig eller andra undantagstillstånd samt starka kollektiva minnen. Personkulten i ett demokratiskt samhälle hyllar ofta arvet efter en ledare som avlidit eller lämnat sitt uppdrag.[38] Att bygga upp en myt om en död ledares samhälleliga betydelse är en kultaktig handling. Den bygger vidare på de strukturer som skapades av aktörer som redan under personens livstid gav denna en kultställning. En öppen kamp om föreställningar i media utgör en viktig del av kult- och mytbygget. Icke-totalitära kulter är ur kultskaparnas perspektiv aldrig lyckade, i och med att man inte kan uppnå politisk kontroll. I en kult som konstruerats i efterhand är det här ofta påfallande. Trots detta verkar dessa kulter spela en betydande roll som kollektiva symboler. Politiska personkulter representerar samhällets kärna och de är känslomässigt laddade och föremål för rannsakning, det vill säga känslogestalter.

Hitler, Stalin och motsvarande despoter är det möjligt att satirisera postumt. Det är emellertid inte etiskt acceptabelt att inta inbördes motstridiga hållningar gentemot dem, vilket det är med en gestalt som Mannerheim. Det är fullt möjligt och rimligt att ta avstånd från den vita generalen som kan anses vara ansvarig för de rödas misär i fånglägren, men med värme minnas honom som överbefälhavare under andra världskriget och därtill fascineras av att han var en världsmedborgare. Det här är i ett nötskal det som skiljer personkulter i ett öppet samhälle från personkulter i slutna samhällen.[39]

Józef Piłsudski och Miklós Horthy – motsvarigheter till Mannerheimkulten i Polen och Ungern

Mannerheim var en representant för sin tid och för en av de stater som till följd av första världskriget frigjorde sig eller på nytt blev självständiga från Ryssland eller Österrike-Ungern. Gemensamt för dessa stater var inre och yttre kriser och krig, samt en ung och bräcklig demokrati. De kan karaktäriseras som hybrider av auktoritära och öppna samhällen. De som tog eller

försökte ta den politiska ledningen i länderna var ofta militärledare från första världskriget som fått sin utbildning i det tidigare moderlandets armé eller utomlands, och de vann stöd när de kuvade inre politiska eller yttre motståndare kring decennieskiftet 1920.

Icke-totalitära personkulter jämförbara med Mannerheims är till exempel Józef Piłsudski i Polen och Miklós Horthy i Ungern. Deras eftermäle och myterna om dem har väckt liknande motsättningar som Mannerheim i Finland. Både Piłsudski och Horthy blev kända som militärledare efter första världskriget, och blev – till skillnad från Mannerheim – även politiska ledare för sina stater. Även om det finns skillnader i deras bakgrund och personhistoria från tiden före revolutionerna i Ryssland och första världskriget, väckte liknande samhälleliga brytningsskeden i deras respektive länder ett behov av en gestalt som representerade nationell och konservativ militär heder. I bakgrunden fanns också ett behov av att politiskt tygla de antiparlamentariska rörelserna, som vid sidan av kommunisterna även bestod av ytterhögern. Till de ovan nämnda militärledarna kan man mycket väl räkna till exempel Johan Laidoner i Estland. Efter att ha tjänstgjort i ryska armén under första världskriget blev han överbefälhavare för Estlands armé i frihetskriget 1919 och återvände på 1930-talet som kommendör för Estlands försvarsmakt. Även generalfältmarskalk Paul von Hindenburg, som blev president i Weimartyskland, kan räknas till de ledare som reste sig ur ruinerna av ett dynastiskt rike, och med en bakgrund i kriget.[40]

Polen hade delats mellan Ryssland, Österrike och Preussen i slutet av 1700-talet. Efter Wienkongressen 1815 tillhörde den östligaste och största delen det ryska imperiet fram till första världskrigets slutskede. Socialistrevolutionären Piłsudski, som varit deporterad i Sibirien, tjänstgjorde under första världskriget som en av kommendörerna för polska legionen i Österrike-Ungerns armé, Rysslands fiende. Hans rykte härstammade delvis från de här åren, men i synnerhet kriget mellan Polen och Sovjetryssland 1919–1920 positionerade honom som en garant för Polens nyvunna självständighet. Piłsudski, jämnårig med Mannerheim, uppnådde politisk makt under mellankrigstiden, men först efter en statskupp 1926. Hans grepp om makten var inte i något skede fullständig: liksom i Finland var det i bör-

jan av 1920-talet även politiskt oroligt i Polen och våld förekom under de första åren av självständighet. Trots försök till parlamentarisk demokrati hade ju länderna nyligen lösgjort sig från auktoritära imperier.

Kring Piłsudskis person byggdes det upp en kult. Förutom att han stod som garant för självständigheten och militärledarskapet kännetecknades kulten av drag som är tämligen klassiska för en karismatisk politisk ledare. Piłsudski deltog själv aktivt i mytskapandet. Han framträdde och framställdes som bärare av Polens historiska traditioner, men även som reformator, folkets fader och uppfostrare, samt åren före sin död 1935 som motståndare till fascismen. I likhet med Mannerheim ville han ha kontroll över sitt anseende.

I Finland firades marskalk Mannerheims födelsedagar, framför allt hans 70-årsdag 1937. I Polen firade man Piłsudskis namnsdag eftersom namnsdagen i det katolska Polen traditionellt var viktigare än födelsedagen. Efter Piłsudskis död försökte hans anhängare cementera legenden om nationens befriare. För att skydda Piłsudskis eftermäle stiftades en lag 1938, som visserligen på grund av andra världskriget följande år inte nämnvärt tillämpades. Nationella ritualer och symboler spelade en viktig roll i mytskapandet på samma sätt som i 1920–1930-talets Finland. I Helsingfors upprepades årligen 1918 års vita segerparad den 16 maj. Mannerheim deltog efter 1920 i allmänhet inte i paraderna men framträdde upprepade gånger i offentligheten som befriaren.[41] Myten byggde på ett förenklande, eftersom det inte var Mannerheim som hade intagit Helsingfors från de röda, utan tyska soldater under ledning av generalmajor, greve Rüdiger von der Goltz. På riksnivå framställdes saken emellertid i ett annat ljus.

Under kalla kriget stämplades Piłsudski som fascist och försvann ur det offentliga samtalet i det kommunistiska Polen. Från och med 1990-talet har hans rykte på nytt tagit kultaktiga proportioner. Piłsudskis namn förekommer i gatunamn i varje polsk stad, och på 2000-talet har man i många städer rest statyer och gjort muraler av honom. Till skillnad från Mannerheim har man lyckats göra biografiska filmer om Piłsudski. Samtidigt har man utelämnat besvärliga drag i det rådande narrativet. Till exempel nämns våldet i statskuppen, fängslandet av

motståndare och Piłsudskis auktoritära regim sällan i offentligheten.[42]

Det torde inte vara någon överraskning att Piłsudskis gestalt på sin tid väckte intresse även utanför Polens gränser. Förutom i de större länderna i Europa skrev man om honom också i Finland i beundrande ordalag. År 1936 gav den tidigare självständighetsaktivisten och professorn i allmän historia Herman Gummerus ut verket *Pilsudski. Det nya Polens skapare* på svenska och finska. Följande år gav han ut en biografi över Mannerheim för att fira dennas 70-årsdag.[43] Gummerus förde på detta sätt fram Piłsudskis och Mannerheims ställning som sina nationers krigshjältar och befriare från Sovjetryssland, även om deras samhälleliga och politiska bakgrund skilde sig från varandra.

Miklós Horthys eftermäle i Ungern är mer ambivalent än Mannerheims i Finland och Piłsudskis i Polen. Amiral Horthy, som tillhörde lantadeln, blev överbefälhavare för Österrike-Ungerns flotta i slutet av första världskriget. Efter centralmakternas förlust i kriget återvände han till Ungern, som frigjorde sig från den mångnationella dubbelmonarkin. Åren 1918–1920 ledde han en konservativ nationalarmé som krigade mot kommunister i det egna landet och mot grannländerna. Under mellankrigstiden tjänstgjorde han som riksföreståndare i ett land som kämpade med följderna av inbördeskriget och en bristfälligt verkställd parlamentarism. Under den högerkonservativa regimen förbjöds både kommunistpartiet och det nationalsocialistiska pilkorspartiet. Horthy, som stigit till makten i skydd av den ”vita terrorn”, befäste sin ställning och drog nytta av persondyrkan, nationalistisk symbolik och bitterheten mot de områdesförluster som dikterats i Trianonfördraget 1920. Främlingsfientligheten, speciellt antisemitismen, var utbredd. Den antikommunistiska hjältens utstrålning var uppenbar.

Ungern allierade sig med det nationalsocialistiska Tyskland i slutet av 1930-talet och stödde Tysklands utvidgning österut. Samtidigt tog landet kontroll över områden som förlorats till följd av första världskriget. I likhet med Finland försökte Ungern lösgöra sig från Tyskland och landet skyddade, trots antisemitismen, en del av sin judiska befolkning. Som en följd av lösgöringsförsöket ockuperade Tyskland Ungern 1944. Horthy fördes till Tyskland, och i slutet av kriget omhändertogs han av

de amerikanska ockupationsstyrkorna. Han undgick de allierades krigsansvarighetsrättegång och levde därefter i exil i det auktoritära Portugal, eftersom han inte kunde återvända till Ungern där kommunisterna tagit makten.

Till följd av liknande omständigheter finns det många likheter i Horthys och Mannerheims personhistoria, till och med vistelsen i Portugal efter andra världskriget. Båda befarade att de allierade, i synnerhet Sovjetunionen, skulle kräva att de ställdes inför rätta. Enligt den amerikanska historikern Thomas Sakmyster bidrog Josef Stalin till att Horthy inte åtalades i Nürnberg eller utlämnades till Ungern för att dömas. Han ville inte göra Horthy till en martyr.[44] Av samma orsaker har man ansett att Stalin inte ställde Mannerheim till svars i krigsansvarighetsprocessen i Finland. I bådas symbolgalleri ingår hästar, vilket är en klar anspelning på aristokratisk härskar- och krigssymbolik, medan Piłsudskis ikonografi bestod av folkligare drag.

Horthys eftermäle är emellertid mer problematiskt är Mannerheims. I det kommunistiska Ungern förkroppsligade Horthy, framför allt i populära skildringar, människonaturens nedrigaste sidor, allt från girighet till blodtörst. Efter kommuniststyret i början av 1990-talet lyckades man å sin sida inte helt tvätta bort spåren av antisemitism och hans samarbete med tyskarna. Efter revolutionerna i Östeuropa rehabiliterades emellertid Horthy, och hans kvarlevor återfördes från Portugal, där han avlidit 1957. År 1993 begravdes han på den ungerska regeringens initiativ på ett framträdande sätt i sin födelsestad Kenderes. Sedan början av 2000-talet har Horthys gestalt allt tydligare övertagits av ytterhögern och makthavarna i det uppdelade samhället. Man har namngett gator och torg efter Horthy och rest statyer, vilket har väckt stort motstånd.[45]

De politiska konflikterna kring Horthy är numera mycket större än kring Mannerheim, men liknande konflikter, om än mindre, håller även Mannerheimmyten vid liv. Å andra sidan har Mannerheim utan tvivel varit den viktigaste stormannen i Finland både under mellankrigstiden och efter andra världskriget, och är det fortfarande. Horthy hade inte längre efter andra världskriget en sådan ställning, och inte heller efter 1989. På grund av skillnaderna i ländernas närhistoria är de politiska skiljelinjerna tydliga, och därtill har medborgarna i Ungern (och

i många andra tidigare socialiststater i Östeuropa) sökt identifikationsobjekt bland offren för sovjetkommunismen. I Ungern har till exempel återbegravningen 1989 av ledargestalten för 1956 års revolution, Imre Nagy, setts som en symbolisk slutpunkt på kommunisttiden. Under de senaste åren förefaller det som om Nagys historiepolitiska ställning har rubbats. Ett exempel på detta är att regeringen under den högerkonservativa Viktor Orbáns ledning flyttade statyn av Nagy till en mindre uppseendeväckande plats 2018. Man försöker alltså skjuta demokratirörelsens historia under kommunisttiden i bakgrunden. Förändringarna som tog sin början på 1990-talet i speciellt Ungern och Polen ska ses i förhållande till en radikal minnespolitisk utveckling efter kalla krigets slut. Till den anknyter på ett väsentligt sätt en institutionaliserad historie- och kulturpolitik, som från 2010-talet har riktat in sig på att kuva liberalismen och koncentrera makten till högerkonservativa regeringar.[46]

Historiker har observerat att Mannerheims, Piłsudskis och Horthys liv på många sätt är jämförbara som delar av sönderfallande dynastier och blivande självständiga nationalstater. Horthy kan också jämföras med militärledarna Francisco Franco i Spanien eller Philippe Pétain i Vichyregimens Frankrike som blev fascistiska statsöverhuvuden. Den geografisk-historiska kontexten kopplar emellertid Horthy med fog mer till Östeuropa än till Sydvästeuropa. På grund av den politiska referensramen uppstår det efter andra världskriget stora skillnader i Piłsudskis och Horthys eftermälen i förhållande till den finländska marskalken, fastän det finns vissa gemensamma drag i kultbyggena kring dem också efter 1989. I varje fall är gestalternas minnespolitiska och kulturella betydelser olika på grund av andra världskriget, vilket har synts även under de postkommunistiska decennierna. Mannerheim har formats till en relativt förenande gestalt, genom vilken det är möjligt att behandla såväl militär heder och värdekonservatism som laborera med möjliga sexualiteter i offentligheten. Man behöver inte vara av samma åsikt fastän någon skulle kräva det.

Jämförelser som överskrider tid och rum synliggör och tematiserar gemensamma drag i demokratiska personkulter. Vad har kulterna bakom personer som Abraham Lincoln, Charles

de Gaulle och Olof Palme gemensamt med Mannerheimkulten? Åtminstone väcker föreställningarna om dem både positiva och negativa känslor hos medborgarna i respektive länder. Skiftningarna i popularitеten i deras kulter fungerar som samhälleliga barometrar.

Den ihågkomna ledaren

Minnets politik, eller mer specifikt historiepolitik, spelar en central roll i personkults- och mytbyggen. Minnets politik innebär olika aktörers, till exempel makthavares eller politiska partiers, medvetna användning av det förflutna för att tolka nutiden och berättiga sin ställning eller makt. Historiepolitik förstår jag uttryckligen som historieskrivning och historieforskning som formas efter politiskt definierade avsikter. Till historia räknas både akademisk historieforskning, skolundervisning och en bredare historiekultur.[47]

Historiebruk och minnets politik utgör framför allt i auktoritära samhällen ett av de viktigaste verktygen i makthavarnas verktygslåda. Minnets politik begränsar sig emellertid inte enbart till slutna samhällen. I 2020-talets Europa har styrningen av den statliga historiesynen tilltagit i vissa medlemsländer i Europeiska unionen, till exempel Ungern och Polen, i syfte att utöva samhällelig kontroll. I Polen är det till exempel inte accepterat att sammankoppla holocaust på något sätt med polackerna.

I demokratiska samhällen har postuma ledarlegender även använts för att backa upp idéströmningar eller en historieuppfattning. Till exempel har Charles de Gaulle både gett namn åt en politisk ideologi, det vill säga gaullismen, och personifierat ”det fria Frankrike”. Ledarskapet under andra världskriget genljöd även i hans fall länge. de Gaulle var också – i likhet med Mannerheim – ett slags anomali i sitt eget land: en hängiven katolsk officer i ett samhälle som svurit vid sekularitetsprincipen, Mannerheim å sin sida en aristokrat som till en början inte riktigt behärskade finska. de Gaulle förblev emellertid inte endast en endimensionell politisk legend, utan är på Mannerheims vis en populärkulturell gestalt och en kommersiell symbol. I Frankrike finns det långa traditioner av att utnyttja

ledarlegender på olika sätt: några av de första serieproducerade serviserna i början av 1800-talet var dekorerade med Napoleons emblem. Ledarkulterna i öppna samhällen är alltså en del av den banala nationalismen, med andra ord definierar de nationen i form av vardagliga föremål, till exempel små porträtt på väggarna och spiselkransen i hemmen.[48] Ännu för några årtionden sedan kunde vanliga människor i Finland ha fotografier på politiska ledare hemma på väggen. Före självständigheten var det storfursten av Finland, Rysslands kejsare, som blickade ner från väggen.

I öppna samhällen är minnets politik finkänsligare och mer balanserad än i auktoritära samhällen, även om till exempel statliga aktörer också i Finland väljer vilka händelser i det förflutna som uppmärksammas. Likaledes försöker också aktörer inom medborgarsamhället föra fram sina uppfattningar i det offentliga samtalet. Deras avsikt är att med det förflutna inverka på den rådande situationen, och på sociala medier går debatten vanligtvis het. Minnets politik innebär inte nödvändigtvis en uppenbar ideologisering utan också hängiven eller ideell politisk aktivitet där historia och kollektivt minne är i fokus. Kolonialismdebatten på 2010–2020-talet kan kallas historiepolitik: å ena sidan försöker man påvisa djupa kolonialistiska maktstrukturer också i Finland och å andra sidan tvår man sina händer.[49] Som den centrala samhällssymbol han är har också Mannerheim dragits med i kolonialismdebatten. Konstnärsgruppen Suohpanterror, som driver kampanj för den samiska kulturen, ordnade en performance vid Mannerheims ryttarstaty i Helsingfors hösten 2015. Tre aktivister tog sig upp på statyn med Sápmis flagga för att påminna om att Finland inte har respekterat ursprungsfolkens rättigheter.[50] Att man valde Mannerheimstatyn hänger troligen ihop med statyns och huvudpersonens centrala roll som representant för finska staten och dess historia.

Eftersom många människor förknippar politiska personkulter med totalitära och auktoritära samhällen och revolutioner lyfter jag ytterligare fram en ledarlegend som formats i ett demokratiskt samhälle och som inte företräder politisk konservatism, krig eller utomparlamentarisk revolution. Statsminister Olof Palmes eftermäle präglas naturligtvis av mordet på honom

1986, men denna gestalt som under sina verksamma år kraftigt delade samhället blev – delvis redan under sin livstid – ett slags socialdemokratisk Che Guevara, en hjälte för internationell solidaritet. Särskilt en del av andra generationens svenskar har i början av 2000-talet lyft fram honom som sin förebild.[51] Mer specifikt: de har hyllat en bestämd föreställning. Minnets politik kan göras på många sätt.

Sociologen Barry Schwartz har forskat i Abraham Lincolns eftermäle i Förenta staterna. Lincoln som på sin tid skarpt delade samhället har formats till en central amerikansk nationalhjälte – en myt som sätter en övre gräns som inte kan överträdas. Till exempel ville president Donald Trump, notoriskt gränslös, ännu 2017 inte rangordna sig som en ”mer presidentiell” statsledare än Lincoln, utan placerade sig själv näst efter honom.[52] Lincolns popularitet som hållit i sig i 160 år har emellertid inte varit ett oavbrutet segertåg, utan har avspeglat och belyst samhälleliga förändringar: det ökade intresset i början av 1900-talet kulminerade under andra världskriget, varefter hans relativa ställning försvagades fram till 1980-talet då intresset för honom vaknade igen.

Schwartz huvudtanke går ut på att det finns anledning att inte enbart undersöka legenden om Lincoln via en instrumentell minnets politik eller historiepolitik. Myten verkar ha betydelse som kulturell resurs, som en innehållsmässig del av det kulturella minnet, från vilka människor och politiker försöker dra lärdomar i nya situationer. Det här innebär ändå inte att Lincolnlegenden i objektiv bemärkelse skulle vara sanningsenlig eller oföränderlig. Perspektivet på kollektivt minne skiljer sig från det konstruktivistiska minnets politik. I den använder nutidsaktörer sig av det förflutna, medan det kulturella minnet låter det förflutna tilltala och forma nutidsmänniskan. Den kommersiellt och populärkulturellt rotade Lincolngestalten har också betydelse som etiskt rättesnöre, som bruksanvisning för amerikansk idealpolitik: för Schwartz är denna gestalt inte i första hand en spegel av samhället utan en lampa som lyser upp idealen. Det här gäller också för den ”postheroiska” tid kring millennieskiftet 2000 som Schwartz beskriver.[53] Det föredöme som ledarmyterna erbjuder – eller påtvingar – är ett viktigt element i personkulterna.[54]

När föremålet för en personkult dör inlemmas kulten i det kollektiva minnet, vilket innebär att den fortsätter att omformas. När de levande generationernas kommunikativa minne bryts, i vår tids samhälle vanligtvis inom 80–100 år, övergår de berättelser och myter som kvarstår till en varaktig kulturell resurs, med andra ord ett kulturellt minne.[55] Minnets politik opererar vanligtvis i närhistorien, det vill säga på det kommunikativa minnets område, men visst är det möjligt att också använda äldre historia och myter från det förgångna som politisk drivkraft. I moderna samhällen sammanflätas ofta kulturellt och politiskt minne, och framför allt i öppna samhällen finns det en mångfald i det kollektiva minnet.

De moderna personkulterna är i allmänhet inte gamla, och ofta upprätthålls de genom de levande generationernas obrutna minne. I Lincolns och Mannerheims fall verkar deras betydelse som ledare i inbördeskrigen ha hållit dem på toppen också i kulturellt avseende. Det här torde paradoxalt nog bero på att de väcker splittrade känslor, och motsättningarna är av betydelse för att hålla intresset vid liv. I Finland har Mannerheims ställning i det kollektiva minnet även stärkts av att andra världskriget har en så viktig roll i den nationella historien.[56] Mannerheimmyten och andra minnespraktiker i anknytning till andra världskriget fungerar som ett slags finländsk betydelsereserv som inte enbart avspeglar nutidssamhället utan från vilken man försöker dra lärdomar och hitta betydelser. Till exempel har den ökade kulturella och psykologiserande traumadiskussionen på 2000-talet ett samband med hur man tolkar erfarenheterna från andra världskriget.[57]

MANNERHEIMKULTEN SKAPAS

Efter inbördeskriget var det nära att Finland skulle ha blivit en monarki med en tysk prins som kung och med starka band till det tyska kejsardömet. Ur tyskt perspektiv representerade Finland en stat som frigjort sig från dess fiende Ryssland och nu närmade sig Tysklands inflytelsesfär. Tyska soldater stannade kvar i Finland efter våren 1918 för att övervaka situationen i landet. I november förlorade emellertid Tyskland världskriget och blev till följd av revolutionen en republik. På så sätt bröts den nära kopplingen till Tyskland, och de realpolitiska förutsättningarna för att Finland skulle bli en monarki fanns inte längre. Den tysksinnade P. E. Svinhufvud avgick från riksföreståndarposten och i hans ställe kallades Mannerheim in. De sista tyska soldaterna som varit stationerade i Finland lämnade landet i december. Dessa omständigheter banade väg för en inhemsk ”monark” i ett land, som visserligen inte skulle bli en monarki men före regeringsformen sommaren 1919 inte ännu var en republik.

Kring riksföreståndaren Mannerheim började man bygga upp en personkult. Janne Impiö, som i sin magisteruppsats har undersökt bygget av Mannerheimkulten efter inbördeskriget, konstaterar att Mannerheims huvudsakliga anhängare var självständighetsaktivisterna, den monarkiförespråkande högern, svenskspråkiga före detta ståndspersoner och personer tillhörande bildningseliten, skyddskårerna samt några framträdande kulturpersonligheter. Impiö anser att anhängarna upphöjde den vita generalen till monark under riksföreståndarperioden för att legitimera det självständiga Finlands ställning. Den uppskattning som de vita visade generalen och riksföreståndaren under hans landskapsresor utgjorde en central del i kultbygget.[1]

Mannerheims utstrålning, karisma och erotiska dragningskraft behövde inte skapas ur intet. Poeten Edith Södergran hade en passionerad dröm om riksföreståndare Mannerheim. I ett brev till författaren Hagar Olsson i maj 1919 berättar hon följande: ”Mannerheim omfamnade mig och hans smekningar var så berusande och bedårande som ingen annan i världen. Jag drömde det så förfärligt livligt och han hade en otrolig charme.” Södergran drömde om en Mannerheim hon aldrig träffat: ”Om han i verkligheten vore sådan som i drömmen vore jag pinkär i honom. Säg, hurudan är han?”[2]

I augusti samma år besökte riksdagsledamoten Tekla Hultin Mannerheim tillsammans med Samlingspartiets delegation. Hon överräckte en bukett med röda och gula nejlikor till generalen och kände starkt hans erotiska dragningskraft. Hultin hade varit Mannerheims trogna politiska anhängare men nu förstod hon även hans tjusning. I sin dagbok skrev hon: ”Nu blef jag själf betagen af hans rent personliga nobless o. charm. Och detta under ett femminuters politiskt samtal. Hvilken tjuskraft skall han då icke utöfva om han låter det fulla batteriet af sitt vackra leende och sina sköna ögon taga någon under sin eld.”[3]

Den på avstånd åtrådda Mannerheim blev inte president sommaren 1919, i stället valdes K. J. Ståhlberg. Valet av Ståhlberg förhindrade uppkomsten av en personkult kring Mannerheim som politiker, vilket skulle ha lett till ett mer auktoritärt samhälle än den ståhlbergianska republikanismen på 1920-talet. Mannerheims förlust i presidentvalet förstärkte bilden av att han drog sig tillbaka från den rikspolitiska scenen medan politikerna ägnade sig åt kohandel. Mannerheim ansågs företräda den avskaffade ståndsmaktens goda drag, som också många av den unga republikens medborgare ville göra anspråk på. Bland de mest framträdande och hyllade egenskaperna fanns militärhedern och förmågan att ställa sig över dagspolitiken. Dessa drag skapade politiska utmaningar och Mannerheims ställning i det vita Finland var inte självklar eftersom han var en svenskspråkig aristokrat som under lång tid varit i rysk tjänst. Speciellt bland jägarofficerarna som fått sin militärutbildning i Tyskland, åtnjöt ”ryssofficeren” Mannerheim till en början inget stort förtroende. Den här problematiken tas inte upp här, men som jag tidigare konstaterade lyckades man med tiden inkludera dessa

tecken på utanförskap i Mannerheimmyten; de var mytiska beståndsdelar.

Mannerheim verkade 1918–1919 aktivt i kulisserna för att hjälpa vita ryska generaler att inta S:t Petersburg från bolsjevikerna. Planen som till och med hade som målsättning att återupprätta kejsarmakten andades auktoritär konservatism till den grad att vänstern i det Europa som på nytt formades efter världskriget stämplade den som reaktionär, något som var tämligen berättigat. En möjlig återgång till kejsarvälde hade troligtvis inte heller gynnat förutsättningarna att bevara Finlands självständighet. Mannerheim var inte den enda aktivisten i det kampuppviglande antibolsjevistiska tänkandet.

Som riksföreståndare förhalade Mannerheim godkännandet av den republikanska regeringsformen. Efter att Ståhlberg blivit vald till president kallade hans anhängare och Mannerheims motståndare generalens meningsfränder för ”mannerheimare”. Rykten om att tränga undan Ståhlberg cirkulerade flitigt i de bildade kretsarna.[4] Ännu i samband med skyddskårskonflikten 1921 övervägde Mannerheim möjligheten av en statskupp. Som historikern Martti Ahti konstaterat är konspiratören Mannerheim inte en föreställning som har fortlevt i offentligheten. Den passar inte in i myten om marsken, som till följd av andra världskriget förstärktes och som senare har kommit att styra även tidigare uppfattningar.[5] Intressant nog har den vita generalen som verkade under kodnamnet ”Andersson” inte ens kopplats till motbilderna, där Mannerheim ses som slaktargeneralen. Orsaken kan ligga i kraven för myten: viktigt för den förlorande sidan i inbördeskriget är att berättelserna om de samtida upplevelserna traderas till kommande släktled. Den konspirerande generalen var samtiden inte fullt medveten om och den aspekten behövdes inte heller för att bilden av det demoniska vita odjuret skulle fortleva.

Mannerheim var en ledare verksam under undantagsförhållanden, och ganska typisk såtillvida att sådana ofta blir föremål för personkulter. Under hans verksamhetsperiod förvandlades det finländska samhället från en del av ett dynastiskt imperium till en parlamentarisk demokrati. På samma sätt som kulterna av Piłsudski i Polen och Horthy i Ungern företrädde den tidiga Mannerheimkulten auktoritära drag. I likhet med mytbild-

Segerparaden den 16 maj 1918 i Helsingfors. Dagen var det vita Finlands festdag under mellankrigstiden. Försvarets fanfest firades fram till 1939 på den här dagen.

ningen kring Horthy kopplades övergången till parlamentarism ihop med en monarkistisk symbolik, där det aristokratiska framhävdes genom en särskild klädsel och till exempel hästar.

Man försökte göra Mannerheim oersättlig, och med ceremonier och publikationer framhävde man hans karisma. I efterdyningarna av det blodiga kriget – i den kris som återgången till fred innebar – behövde segrarna en stark ledare att identifiera sig med. Samtidigt som de röda fångarna befriades från fånglägren slöts leden i skyddskårernas Finland. Mannerheims landskapsresor under riksföreståndarperioden våren 1919 blev ett sätt att möta folket och upprätta ett förhållande mellan medborgarna och ledaren. Enligt historikern Aapo Roselius förenade resorna den segerrika vita generalen med riksföreståndarskapet. Det var förstås skyddskårister och andra på den vita sidan som var målgruppen för budskapet och ceremonierna under resorna. Även barn och unga spelade en viktig roll, både som målgrupp för Mannerheims budskap och

för att framföra olika programnummer. Den lovprisande tillfällesdiktningen frodades. Avsikten med evenemangen var att betona att de uppoffringar som gjorts i det ett år tidigare avslutade kriget var förpliktande. I praktiken kan landskapsturnén betraktas som en presidentvalskampanj, som trots allt inte fick önskat resultat.[6]

Frihetskrigets minnesfest i Helsingfors den 16 maj 1919 blev en upprepning av segerparaden året innan. Under festligheterna framstod Mannerheim som nationens självklara ledare, även om han endast två månader senare skulle förlora presidentvalet. För många borgerliga stod generalen över den dagliga politiken. Enligt Tekla Hultin hade han ”utfört det synnerligen svåra konststycket att höja sig öfver alla andra medborgarna och bibehålla sig på denna höjd, stående öfver partierna och klickar och bemödande sig om att få enhet och samarbete till stånd”. Hultin beundrade Mannerheim stort och spektaklet kring den 16 maj: ”Hvilken klok man han är och en utmärkt regissör!”[7]

Den vita armén och skyddskårerna som Mannerheim företrädde förlorade mot mittenpolitiken, och redan i början av 1920-talet förundrade sig det borgerliga lägret över vart ”det vita Finland” hade tagit vägen. Det är kanske inte så förvånande att landskapsresorna knappt uppmärksammas alls i Mannerheims memoarer eller i annan Mannerheimlitteratur efter andra världskriget. Den vita generalens segertåg genom landskapen passade inte in i den senare marskalkens budskap om konsolidering.[8]

Festligheterna den 16 maj i Helsingfors blev i början av 1920-talet ett viktigt verktyg för att konstruera Mannerheimkulten. Att den vita generalen hade status som nationens räddare och till en början även personifierade vit endräkt stärkte relationen mellan de vita medborgarna och ledaren. I ceremonierna stödde nya symboler varandra – som Mannerheim och den blåvita korsflaggan som i slutet av maj 1918 stadfästes som nationalflagga. Militärmarscher och fosterländska sånger bildade ljudlandskap. Festligheterna den 16 maj upprepade den ursprungliga segerparaden och befäste därigenom nationen och dess uppkomst rituellt. Mannerheim stod som garant för segern och tog befriarens gestalt. I 1920-talets parlamentariska partipolitik som präglades av kompromisser klarade sig inte en sådan mytisk frälsare och fältherre. Så småningom kom också självständighetsfiran-

det och andra nationella fester som inte var kopplade till minnet av frihetskriget att tona ner den vita dominansen och bli mer inkluderande.[9]

Medierna var viktiga för föreställningen om den moderna nationen, och den byggde på den anonyma gemenskap som medierna bidrog till att skapa.[10] Man gjorde en kort dokumentär från paraden i maj 1918, stumfilmen *Suomen kansallinen sotajoukko* (Finlands nationella armé). Den vita generalen ledde sina trupper också på vita duken.[11] Tidningspressen med sina dikter och skildringar hade en viktig roll när den tidiga Mannerheimmyten konstruerades. De första böckerna som upphöjde generalens ledarskap utkom 1918 och 1919. Både i generalmajor Hannes Ignatius och i chefredaktören för *Iltalehti* Yrjö Koskelainens verk som gavs ut på finska ingick tal av Mannerheim. Även detta att tillgängliggöra Mannerheim på finska var ett centralt verktyg i det tidiga kultbygget. Kring decennieskiftet 1920 förfinskade man i den finskspråkiga offentligheten hans förnamn till ”Kustaa”, ibland också hela namnet ”Kaarle Kustaa Eemil”.[12] Så brukar man också göra med kungligheter. I Mannerheims fall fortsatte bruket av de förfinskade namnformerna i vissa sammanhang ända fram till början av andra världskriget.

Barnen som första målgrupp för Mannerheimkulten

Barn och ungdomar utgör ett symboliskt slagfält för ideologier. De nationella och andra kollektiva narrativs kontinuitet grundar sig på att de unga, det vill säga de kommande generationerna, mottar det budskap som förmedlas av föräldrar och lärare. Naturligtvis anammar de unga inte berättelserna rakt av, utan förändrar dem med tiden. Den tidiga Mannerheimmytens byggare såg barnen som en lämplig målgrupp för sitt budskap.

Ur ideologernas synvinkel, i detta fall de som försvarade stormanskulten, var det viktigt att sammanfatta budskapet i myten med språkliga medel. I det relativt öppna finländska samhället under första hälften av 1900-talet talade man om Mannerheim genom att använda ett arketypiskt språk och symbolik. Enligt Eero Tarasti ger myten en kulturell modell för att behandla ett viktigt ämne.[13] Själva budskapet kan givetvis också innehålla uppenbara lögner, men incitamentet till mytbygget ligger inte

Barnen spelar en central roll i bygget av en personkult. General Mannerheims deltagande i frihetskrigets tioårsparad den 16 maj 1928 inleddes med att unga flickor strödde blommor utanför hans hus. Till vänster om Mannerheim står generallöjtnant Hannes Ignatius som gav ut en bokserie om frihetskriget, auktoriserad av den vita generalen.

enbart i en förvrängning av historien – har någon någonsin hört om en myt som baserar sig på objektiv sanning?

Barn och unga är lämpliga målgrupper för dem som bygger upp en personkult. Åtminstone ur de vuxnas synvinkel finns det orsak att framställa saker för dem på ett mytiskt sätt, det vill säga förenklande, känslofullt och genom att betona betydelsen av förebilder. Barn och unga utgjorde en central del av nationsbygget och de nationella ceremonierna i mellankrigstidens Finland. Även den organiserade arbetarbefolkningen trodde på ungdomen.[14] Barn- och ungdomslitteraturen bildar en särskild genre i kulturen – de ideal som framfördes där inverkade vid sidan av skolan i hög grad på hur de nationella idealen utformades. Strax efter inbördeskriget började Mannerheim framträda i barn- och ungdomsfiktionen.

Författaren Lilli Porthan torde ha varit den första som använde sig av Mannerheim i barnlitteraturen. År 1921 gav hon ut en sagosamling med

titelsagan *Valkoinen kenraali ja pieni Heinrikki* (Den vita generalen och lille Heinrikki) som handlar om den femåriga Heinrikki. Han leker krigslekar hemma på landet efter frihetskriget under den vita generalens porträtt. Hans mamma berättar sagor om denna general. I sagorna är generalen ”ibland en god härskare, ibland en mäktig kung, ibland åter en tapper riddare”. Mamman kallar mannen för ”den vita generalen” och pappan – frihetskrigaren – använder hans andra namn, som pojken har svårt att uttala. För honom räcker det med ”generalen”: ”Och – general! Är inte general nästan det samma som kung? Och kung är något förunderligt stort och högt, torde vara nästan som Gud.”[15]

Enligt mamman – och småpojkar bör ju lyssna på sina föräldrar – kunde den vita generalen mycket väl bära en mer strålande krona än någon kung. Däremot kunde ”det finska folkets stora kärlek och förtroende väl tjäna som krona och spira”. Och ännu viktigare var att ”många, många tårar av tacksamhet och uttryck av glädje gnistrade klarare än ädelstenar i hans osynliga krona”.

Heinrikki som upplevt frihetskriget har varit med om skrämmande tider, trots att han ännu är liten. Faderns avfärd till kriget har ristats in i pojkens minne. Rädslan för att de som vill hämnas ska tränga sig in i hemmet har tyngt den lilla pojkens sinne. Han känner till den vita generalen från krigstidens berättelser. Strålglansen från generalen som befriat fosterlandet från ”slavoket” har därefter bara vuxit i pojkens ögon, så att all ”underlig, mystisk glans och storhet” kopplas till honom. Särskilt när fadern, med Heinrikki i famnen, berättar ”sannsagor” från kriget. Pojken vet att ”Gud själv hade ställt generalen i spetsen”.[16]

Den symboliska kungakronan lades på Mannerheims huvud under hans riksföreståndarperiod innan den republikanska regeringsformen stadfästes sommaren 1919. Den gudomliga legitimiteten i ett land kontrollerat av den lutherska kyrkan placerade i barnberättelsen Mannerheim i gränslandet mellan en förmodern och en modern regent – en fruktan för överheten och Gud utgjorde grundstenar i den kristet moraliska uppfostran och världsbilden. Kombinationen helgades av respekten för föräldrarna.[17]

Heinrikki vill väldigt gärna se generalens ”vackra ansikte”, betrakta det på samma sätt som han betraktade sin pappas och

även sin mammas anleten. Glädjen är stor när hans mamma en dag berättar att pojken ska få se den vita generalen i den närliggande småstaden, där han deltar i minnesfesten av stadens befrielse. ”Den långa, majestätiska kroppen” sitter i en släde, Heinrikki i moderns famn: ”Barnets hela själ finns i blicken han ger Finlands störste man, den mest hatade, men också den mest älskade och aktade.”[18]

Porthan framställer generalen som föremål för två starka känslor: hat och kärlek, och motstridigheten i dessa känslor lyfter honom till ännu högre höjder. Respekten innebär inte bara uppskattning, utan i barnbokens skildring också en lätt skrämmande spänning i den höga personens närhet. Det måste vara en riktigt stor man som kan hantera de motstridiga känslorna från medborgarna. Generalen ser också på den lilla pojken och ”ler sitt vackra leende”. Heinrikki öppnar munnen för att säga något men stelnar till: ”En sällsam glädje fyller honom. Han har sett den vita generalen – livs levande.”

Heinrikki är säker på att generalen bar en krona, hög och vit, och att den skimrade! Han är alltså en kung! Mamman försöker invända och förklarar att det är generalens mössa, men pojken är nu säker på att generalen är hans sagokung.[19] Han vill absolut se generalen än en gång och ge honom blommor. Han är dock osäker: tycker generalen månne om barn?

Mamman försäkrar att det gör han, eftersom alla ”goda människor ju älskar barn. Och han är god och ädel.” Hon förklarar att ädel är ”en sådan människa, som aldrig gör fel, utan alltid försöker se till att saker blir bra och rätt”. Heinrikki undrar om hans pappa också är ädel och enligt mamman försöker han åtminstone vara det. Pojken förstår: ”Men den vita generalen är det utan att försöka. Och naturligtvis är också pappa ädel.”[20]

Följande sommar får Heinrikki vistas med sin mamma i Helsingfors. De går ofta förbi den vita generalens hus, och vid ett tillfälle har en stor folkmassa samlats framför huset för att sjunga en hyllningssång till ”den älskade segraren”. Heinrikki ser generalen på balkongen, och än en gång letar sig dennes blick fram till pojken. Generalens ögon är ”alldeles lika goda som pappas”. Pojken vill föra blommor till generalen följande dag och mamman ger honom pengar till ”sommarens vackraste liljekonvaljer”: blommorna måste vara vita, som generalens

krona. När morgonen gryr har pojken emellertid insjuknat och kan inte överräcka blommorna.[21]

Några månader senare får Heinrikki än en gång åka med sin mamma till den närliggande småstaden. Den vita generalen ska enligt ett rykte resa genom staden! Pojken som snabbt vill få tag på blommor hittar en röd ljunghed. ”Inte har den liljekonvaljens doft och rena vithet. Det är ju bara höstens fattiga ljung. Men vacker är den ändå, vacker!” Heinrikki väntar med sina röda blommor vid stationen tillsammans med andra, men blir besviken. Generalen, vars namn inte nämns en enda gång i sagan, kommer trots allt inte. Man har fått felaktiga uppgifter och generalen håller i stället på att lämna landet med båt. Heinrikki brister ut i gråt och slänger ljungkvisten på järnvägsspåret. ”Där skulle den säkert ha krossats under det svarta, stånkande järnmonstret, om inte en barmhärtig sunnanvind skulle ha förbarmat sig över den.” Sagan slutar med en beskrivning av den

En liten gosse avgudar den vita generalen. Rudolf Koivu illustrerade omslaget till Lilli Porthans sagobok om den vita generalen och lilla Heinrikki från 1921.

besvikna och sorgsna huvudpersonen. När ”får lille Heinrikki överräcka blommor till den vita generalen”?[22]

De röda blommornas symbolik är tydlig och anspelar på den splittrade nationen. Även om sagans beskrivning av Mannerheim är förhärligande och betonar det överjordiska återbördar slutet åhöraren till verkligheten och tvingar den att acceptera faktum: den vita generalen förblir ett avlägset, för barn förunderligt och ouppnåeligt väsen, som också orsakar besvikelse. Generalen som går ombord på fartyget lämnar nämligen landet efter riksföreståndarperioden och reser till kontinenten. Den ouppnåeliga generalen är inte överjordisk – utan bara upptagen.

Förhållandet mellan barnet och den vita generalen var inte enbart fiktion. Barns hyllningar och beundran som Porthan skildrar fick Mannerheim ta emot speciellt under sin riksföreståndarperiod 1918–1919 och i början av 1920-talet. Det var inte ovanligt att föräldrar visade sina barn bilder av den vita generalen, Finlands hjältemodiga befriare, i böcker och tidningar.[23] Efter inbördeskriget skrev barn flitigt till Mannerheim och sände honom teckningar. En 16-årig flicka från Forssa gav utlopp för sin sorg över den vita generalens ”bortgång” när Mannerheim reste utomlands efter riksföreståndarperioden. När han återvände till Finland i början av 1920 uppmärksammades det bland barnen: ”Farbror har kommit tillbaka!” Ett barn i Tammerfors önskade å sin sida våren 1920 se ”Ers Höghet” på besök i hemstaden, eftersom barnen i Åbo och Helsingfors hade fått återse den vita generalen.[24]

Porthan lyfter i sagan upp Mannerheim till sådana förebildliga höjder att det för en liten pojke är omöjligt att nå dit. Och det är inte heller meningen. I förhållandet mellan föremålet för politisk dyrkan och anhängarna är avlägsenhet, närhet och ouppnåelighet grundläggande. I öppna samhällen finns det ett rörelseutrymme i förhållandet men det beundrade objektet förblir oantastligt.[25] Mannerheims ouppnåelighet är ett återkommande tema även i den senare traditionen. I Yrjö Kivimies berättelsesamling om Mannerheim från 1951 (på svenska 1952) framställs han som en gestalt omgärdad av en magisk cirkel – få lyckades komma nära utan att bli brända. Insamlade vittnesmål bekräftar att det tidigt uppstod en allmän uppfattning om att vanligt folk och i synnerhet barn visserligen var föremål för

marskens ynnest, men endast så länge det sociala avståndet och hierarkin bevarades.[26]

Kivimies beskrivning träffar rätt även i förhållande till Mannerheims eftermäle – en viktig komponent i generalens dragningskraft verkar vara hans trygga ouppnåelighet. Mannerheim representerar en sagofigur, särskilt för de vuxna. Liksom sagofigurer står Mannerheim som förebild – han står för värden som kopplas med hans höga ställning och inflytelsesfär i toppen av hierarkin. Förebildens makt och dragningskraft uppstår genom att man inte kommer honom nära eller kan bli honom lik. Denna Mannerheim är avsedd att väcka respekt.

Vändningen i slutet av Porthans saga är intressant eftersom den befriar åhöraren (och den vuxna läsaren) från en förbehållslös beundran för generalen. Om Mannerheim skulle ha blivit vald till republikens första president sommaren 1919 hade sagan sett annorlunda ut.

Statyprojektet får sin början

Ifall Mannerheim hade blivit president skulle kulten kring honom ha blivit mer auktoritär, institutionellt styrd och man hade redan under Mannerheims livstid rest statyer av honom. Nu nöjde man sig med porträtt. Visserligen saknades det varken vilja eller initiativ att gjuta Mannerheim i brons under mellankrigstiden. Det lyckades man också med i slutet av 1930-talet, men statyn som de tammerforsiska frihetskrigarna beställde till sin hemstad restes inte ännu i det skedet.

Minnet av frihetskriget gav upphov till en folkrörelse. Man började samla in minnen från den vita självständighetskampen redan innan inbördeskrigets slut, och i början av 1920-talet restes vita minnesmärken på hundratals orter runt om i landet. Formspråket var hjältestatyer och frihetsmonument[27] och till denna våg kan också planerna på en staty av Mannerheim räknas – då uttryckligen en ryttarstaty. Inom kretsen för Mannerheims stab torde det redan 1918 ha uppstått en iver att på en allmän plats uppföra den vita generalen till häst. Mannerheim hade även stått modell för skulptören Emil Cedercreutz i början av 1920-talet. Idén till Mannerheimstatyn i Helsingfors går tillbaka till slutet av 1920-talet då Julius Polin, en av direktö-

rerna för Kymmenefabrikerna i Kuusankoski och organisatören bakom fabrikernas skyddskår,[28] donerade ett startkapital på 100 000 mark för ändamålet. Den vita generalens far, greve Carl Robert Mannerheim, hade grundat Kuusankoski pappersfabrik i början av 1870-talet och varit dess verkställande direktör.[29] Detta faktum gav ytterligare skjuts åt Polins förslag. Villkoret var att statyn skulle resas inom tio år, annars återbördades kapitalet till donatorn. Helsingfors nämndes som den mest relevanta platsen för statyn, även om lokalpressen i Vasa försökte lyfta fram staden som möjlig placeringsort.[30]

Även om projektet var ett privat initiativ kan dess ursprung härledas till de lokala frihetsfester som ordnades våren 1928 runt om i landet till 10-årsminnet av frihetskriget. Då aktiverade sig skyddskårerna, och de vita frontmännen organiserade sig för att försvara minnespolitiken. De ville behålla minnet av frihetskriget obefläckat vitt. Minnesfesterna föregick den tilltagande högerextrema rörelsen. Mannerheim förekom både på 1920-talet och i början av 1930-talet som kandidat i aktivisternas och de högerradikalas diktatorsspekulationer, även om hans person speciellt i början av 1920-talet också delade åsikterna bland frihetskrigare och jägare.

Det etos som betonade frihetskrigets offerromantik gynnade till en början ett gammaldags, ofta klassiskt formspråk, med vilket det vita Finlands konstnärer försökte koppla Finland till en europeisk krigar- och regentsymbolik.[31] Under 1930-talet reste man minnesmärken främst på stridsplatser och till minne av offren för den röda terrorn. De senare nämnda minnesmärkenas symbolik vittnar om den martyrtanke som ytterhögern omhuldade. Ytterhögern strävade efter att lägga beslag på minnet av frihetskriget.[32]

En ryttarstaty av mer allmän karaktär eller ett ekipage var typiska förslag till frihetsmonument i början av 1920-talet, bland annat för parken Hämeenpuisto i Tammerfors. Där uppförde man i stället en frihetsstaty i form av en ung krigare enligt klassiska förebilder. Som modell stod en av grundarna till Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS), Elias Simelius (från 1926 Simojoki), som på 1930-talet ledde Fosterländska folkrörelsens ungdomsförbund. Tammerforsarbetarna kallade visserligen gestalten med svärdet riktat mot arbetarföreningshus

”Rummin-Jussi” efter Johannes From, medlem av en beryktad vit avrättningspatrull i Jämsä under inbördeskriget.[33] För de stadsbor som sympatiserade med de röda symboliserade statyn alltså vit terror. Statyernas och minnesmärkenas betydelser är mångtydiga och föränderliga, till och med fullständigt motsatta konstnärernas intentioner, vilket tydligt märks i Mannerheimsymboliken.

I maj 1928 hölls en fest till minne av befrielsen av Kymmenefabrikerna.[34] Stämningen på festen förmörkades av de avrättningar rödgardisterna hade genomfört våren 1918, då aktiebolagets verkställande direktör Gösta Björkenheim och närmare trettio misstänkta skyddskårister och fabrikens tjänstemän dödades.[35] Företagsledningens hat mot arbetarföreningarna var efter kriget oförsonligt. Det berättas att ledningen tvingade fackföreningarna och arbetarföreningen att bränna sina flaggor i ångpannans ugn: ”Där försvinner era ideal för hundra år.”[36] De bittra minnena av avrättningarna drev på det första förslaget till en ryttarstaty av Mannerheim.

Förutom bitterhet kunde man ana en känsla av skuld, eller åtminstone en förhoppning om att Mannerheim skulle stå som garant för att de dystra händelserna våren 1918 inte behövde dras upp. Ortsborna visste att Julius Polin hade varit en av huvudorganisatörerna bakom de vitas omfattande straffåtgärder i maj 1918, efter att de rödas övertag på Kymmenefabrikerna hade kuvats. Polin hörde både till skyddskåren och under inbördeskriget till fabrikens förvaltningsråd, som samarbetat med den vita armén i utrensningen av fabrikssamhällena. Det berättas att Polin och andra direktörer beslutade om liv och död när straff utmättes åt de röda. Man bar inte ansvar för dessa beslut, och det går inte längre att bevisa att kommandokedjan för de snabbt upprättade fältdomstolarna sträckte sig ända till förvaltningsrådet. Klart är att incitamentet för en riksomfattande ryttarstaty av Mannerheim förknippades med blodiga minnen och hemligheter. I grustagen i Kuusankoski och Voikkaa avrättades åtminstone 241 ortsbor och i fånglägret i Kouvola strax under 30 personer. Förhållandet mellan fabrikssamhällenas terroroffer var därmed 1:10 till de rödas förlust.[37]

Av Polins och Mannerheims korrespondens framgår att de tänkte sig att Emil Cedercreutz skulle utföra statyn av den vita

generalen, Mannerheim hade ju redan tidigare suttit modell för honom.[38] Formspråket var klart: en ryttarstaty som är ett monument över regenter och militära ledare och en sådan fanns inte i Finland sedan tidigare.[39] Polin sökte stöd för projektet främst bland svenskspråkiga före detta ståndspersoner och arméns officerare. I början av 1930-talet fick idén medial uppmärksamhet från andra kretsar, och efter en kort pressdebatt sökte man stöd även bland skyddskårerna och Lotta Svärd, men utan framgång. Projektet fann däremot stöd hos ledningen för det 1929 grundade Frihetskrigets frontmannaförbund, som under mellankrigstiden var en samlande och konsekvent fascistisk kraft.[40] Julius Polin var aktiv i Kuusankoski frontmannaförening. Många frihetskrigare ville att Mannerheim skulle bli en ledargestalt för eller åtminstone beskyddare av deras rörelse, men framför allt ville de med statyprojektet befästa minnet av det vita Finland som en ovillkorlig antibolsjevistisk, auktoritär kraft. Statyprojektet fick ändå inte luft under vingarna, delvis på grund av att Mannerheim förhöll sig reserverat: ett projekt som förverkligades under hans livstid och drevs av en liten krets lockade uppenbarligen inte i det samhälleligt känsliga läget i början av 1930-talet.

Mannerheim i gatubilden

Innan man började resa statyer framträdde Mannerheim i andra former i det offentliga rummet. En av de viktigaste formerna av historiepolitik är att namnge gator och andra urbana platser – en medveten politisering av tid och rum.[41] Gatunamnen och gatorna är också exempel på känslogestalter. I Finland har det inte varit tradition att namnge gator efter levande personer, även om de kejserliga gatunamnen kunde syfta på både levande och avlidna regenter och medlemmar av den kejserliga familjen.[42] Efter inbördeskriget var stadsfullmäktige i många städer redo att göra ett undantag.

Vid decennieskiftet 1920 fanns det redan vägar och gator namngivna efter Mannerheim i Lovisa, S:t Michel, Borgå och Brändö villastad utanför Helsingfors.[43] Dessa namnändringar var ofta ett sätt för stadsstyrelser att ge riksföreståndaren en hedersbetygelse i samband med frihetsfester på de orter han

besökte på sin eriksgata genom landet. På så sätt antog den vita generalen en roll som monark, och många tilldelade honom den med glädje. Mannerheimvägen i Hangö kom till i början av 1920-talet, då Mannerheim som befriats från uppdraget som riksföreståndare redan slagit sig ner i badortsstaden.[44]

I 1920-talets unga republik rensade man namnbruket från det ryska och delvis även det kejserliga arvet och därmed ville man också byta namn på många viktiga gator. I Lahtis och Ekenäs diskuterade man i samband med ändringsförslagen att Nikolajgatorna skulle ändras till Mannerheimgator – således synliggörs makten genom att klä kejsaren i nya kläder.[45] Mannerheim fick emellertid ännu inte sitt namn med i dessa städers namnbestånd, även om Nikolaj försvann ur gatunamnen. Symboliken i gatunamnsdiskussionen gick inte obemärkt förbi i arbetarpressen, vars skribenter vid den här tiden brukade kritisera Mannerheim för hans aristokratiska högmod och känslokalla krigiskhet.[46] De stora och ökända fånglägren för de röda i Lahtis och Ekenäs kom oundvikligen att prägla diskussionen och förslagen förverkligades inte.

I huvudstaden förespråkade Akademiska Karelen-Sällskapet att ryska gatunamn skulle förfinskas. I samband med detta föreslog stadens namnkommitté 1925 att Västra Henriksgatan skulle byta namn till Mannerheimgatan.[47] Ändringen genomfördes inte då. I insändarspalterna försökte man få Mannerheims namn att passa in på någon av gatorna i stadsdelen Kronohagen, som på den tiden ännu hade kejserliga namn.[48]

I många samtida diskussioner förstod man det problematiska med Mannerheims namn i gatunamn. Det skulle dela åsikterna. Den borgerliga sidan insåg att en gata med det namnet kunde bli en måltavla. Så gick funderingarna i Villmanstrand 1926, där lokaltidningens redaktion visserligen inte heller ville ha en gata uppkallad efter finskhetsivraren Yrjö Sakari Yrjö-Koskinen som påminnelse om ofärdsårens undfallenhet. I Villmanstrand övervägde man att namnge en väg efter Mannerheim, men planen genomfördes först senare.[49]

På Roparnäs bostadsområde i Vasa planlade man en väg uppkallad efter Mannerheim under senare hälften av 1930-talet.[50] I Kuusankoski uppkallades också en gata efter marskalken 1933, i samband med inbördeskrigets 15-årsjubileum och i Lapporö-

relsens efterdyningar. Skolgatan, som fått sitt namn efter fabrikssamhällets yrkesskola, ändrades i samband med Mannerheims besök till Marskens gata, efter att han samma år hade befordrats till fältmarskalk.[51] Kymmenefabrikernas ledar- och tjänstemannaskikt, som fem år tidigare lagt fram idén till en staty, lyfte upp marskalken på piedestal, vilket ytterligare accentuerades av att man beställde ett porträtt av Mannerheim målat av Eero Järnefelt. Porträttet som föreställde Mannerheim i Vehmais våren 1918 vid tiden för slaget i Tammerfors hängdes upp i yrkesskolans festsal. I samband med detta placerades också Järnefelts porträtt av P. E. Svinhufvud i salen. Den vita generalen präglade den unga republikens mentala geografi.

I Helsingfors återkom man till frågan om att uppkalla en gata efter Mannerheim 1935. Frihetskrigets frontmannaförbund framförde förslaget att namnet på Åbovägen och Västra och Östra Henriksgatorna, infartsleden till Helsingfors, skulle ändras till Mannerheimvägen.[52] Strax efter vinterkriget förnyade

Att döpa om gator är en central komponent i historiepolitiken. Nedanför det nya gatunamnet Mannerheimvägen, huvudstråket genom Helsingfors centrum, kan man se spår av det äldre namnet Östra Henriksgatan med det ryska namnet överst.

de vita frontmännen sitt förslag. Helsingfors stadsfullmäktige verkställde namnbytet på Mannerheims 75-årsdag under fortsättningskriget 1942,[53] då Toivo Horelli var inrikesminister. Han hade som ordförande för Frihetskrigets frontmannaförbund drivit namnändringen i mitten av 1930-talet. Fortsättningskrigets Mannerheim representerade emellertid i många medborgares ögon marskalken som redan avskilts från rollen som frihetskrigets överbefälhavare, även om de vita frontmännens förbund framhållit saken i offentligheten. I de krigstida förhållandena utgjorde namnbytet en del av myndigheternas hedersbetygelse till överbefälhavaren.

Under andra världskriget uppkallade man gator efter Mannerheim också i andra finländska städer. Viborgs stadsfullmäktige hedrade fältmarskalken i september 1941 genom att ge den centralt belägna Karelengatan namnet Mannerheimgatan med anledning av stadens återerövring. ”Låt Torkelsgatan och Mannerheimgatan bilda ett kors, korsfararnas tecken i mitten av Viborgs livskraftigaste huvudleder.” Tyrgils Knutsson, på finska Torkkeli Knuutinpoika, ledde på medeltiden ett fälttåg till Karelen. Stadsfullmäktige kallade det för Viborgs första korståg. Mannerheim hade enligt fullmäktige lett det andra korståget till staden, som under andra världskriget kallades låset i öst.[54]

I Åbo fick Mikaelskyrkans park namnet Mannerheimparken med anledning av Mannerheims 75-årsdag 1942.[55] I Uleåborg fick den så kallade Brandtomten namnet Mannerheims park på samma bemärkelsedag; det ursprungliga namnet kom från ett trähuskvarter som i tiderna brunnit ner på platsen. År 1919 hade man rest stadens frihetsstaty på tomten.[56] Gamlakarleby stadsfullmäktige beslutade å sin sida att ge det centrala Rådhustorget namnet Mannerheimplatsen hösten 1942.[57] Huvudstråket västerut från Rådhustorget i Fredrikshamn ändrades från Alexandersgatan till Mannerheimvägen julen 1942. Kejsartidens ”goda härskare” Alexander I fann sin överman i fortsättningskriget.[58] Nådendal ändrade å sin sida huvudgatan Alexandersgatan till Mannerheimgatan sommaren 1943 i samband med stadens 500-årsjubileum.[59]

När Brändö inkorporerades med Helsingfors ändrades namnet på Mannerheimgatan på Brändö till Marskalkens väg. Gator, vägar och platser uppkallade efter Mannerheim eller marsken

hittas numera till exempel på orter som Nokia, Torneå, Raseborg och Villnäs, samt i Lahtis där en tidigt föreslagen namnändring verkställdes först i slutet av 1970-talet.[60] Garnisonsområdet i Villmanstrand fick en Mannerheimgata 1990.[61]

Vasa och frihetskrigets vita general

Att resa en staty över en levande människa var ett betydligt vanskligare uppdrag än att namnge en trafikled. En synlig konkurrent till Polins projekt var den både kraft- och tidskrävande frihetsstatyn som planerades i Vasa. Strax efter slutet på 1918 års krig lade Mannerheims stab fram idén om ett storslaget frihetsmonument i den vita senatens stad. Under de följande två årtiondena samlade man in pengar runt om i landet, men i huvudsak i Österbotten. En statytävling utlystes, och projektet fick stor uppmärksamhet i kölvattnet av högeraktivismen i mitten av 1930-talet. Sommaren 1938 avtäcktes slutligen en soldatstaty på Salutorget i Vasa. På sockeln finns en relief

Yrjö Liipola skulpterade Mannerheimreliefen för frihetsstatyn i Vasa som avtäcktes 1938 när de vita firade 20-årsjubileet av den vita sidans seger i inbördeskriget. Reliefen var det första större konstverket föreställande Mannerheim som avtäcktes i stadsmiljö.

av Mannerheim, det första större offentliga verket som föreställde honom. Även det allra första offentliga verket föreställande Mannerheim fanns i Vasa, 1924 avtäcktes reliefer av Mannerheim och P. E. Svinhufvud samt Karl IX på stadshusets fasad.

Till tävlingen om frihetsminnesmärket i Vasa kom det in några bidrag med Mannerheim- eller ryttartema, bland annat av skulptören Alpo Sailo.[62] Sailo framhöll sitt bidrag ännu i början av 1950-talet, när man i Helsingfors började planera den nuvarande ryttarstatyn av Mannerheim. På 1930-talet fanns det i Vasa också planer på en skild ryttarstaty av Mannerheim, som uppenbarligen skulle ha ersatt projektet med frihetsminnesmärket som drog ut på tiden.[63] Initiativet till en Mannerheimstaty i Vasa återupptogs på 1950-talet efter Mannerheims död, vilket jag återkommer till längre fram.

På 1920-talet planerade man under Mannerheims ledning en minneshall i Vasa med anledning av frihetskriget, och den stod färdig i Österbottens historiska museum 1930. Utställningen kallades Pantheon, eftersom där fanns byster på några av de mest framstående personerna i frihetskriget.[64] Inom vänstern förlöjligade man minneshallen som stod som symbol för Mannerheim: skulle det inte vara på sin plats att man också placerade benen från de 10 000 mördade röda i den nationella helgedomen?[65] Liknande planer på en minneshall förekom också i huvudstaden.

Ryttarstatyprojektet i huvudstaden går trögt

> Mannerheim: ”Det har flutit nog blod. Jag vill icke heta Finlands bödel. Du får göra huru du vill. Å andra sidan kan det fattas såsom jag i alla fall hade en känsla av att det vore berättigat att man skulle giva mig denna benämning. Jag har ingenting emot att det ingår.”[66]
>
> *Kai Donners anteckningar från ett telefonsamtal med Mannerheim den 7 februari 1930. Männen diskuterade huruvida Donner i sin biografi om generalen kunde nämna att den förlorande sidan i inbördeskriget kallade honom bödel.*

I september 1918, efter inbördeskrigets slut, lade kyrkogårdsarkitekten Ilmari Wirkkala fram ett förslag till ett samlande frihetsmonument i Helsingfors – ett minnesmärke av ”uppen-

barelsebokens ryttare".[67] År 1924 framlade jägaröversten Aarne Sihvo en idé om ett fosterländskt altare i Helsingfors, som ett gemensamt minnesmärke över bedrifterna i frihetskriget. Inspirerad av sin studieresa till Italien skissade han enligt romersk förebild på ett stort monument med skulpturer eller reliefer av samtida märkespersoner för att väcka och manifestera medborgarnas fosterländska känslor. Man föreslog att monumentet skulle placeras på Senatstorget.[68] Idén tog fart i samband med 10-årsminnet av självständigheten och frihetskriget, vid samma tid som Polin tog initiativ till en ryttarstaty och en tävling ordnades för ett självständighetsminnesmärke. Varken vinnaren, som utsågs hösten 1928, eller något av de andra tävlingsbidragen förverkligades. Man tänkte sig att ett minnesmärke skulle placeras på Salutorget, på Observatorieberget eller i Brunnsparken.[69]

När de borgerligt sinnade våren 1933 lyfte fram minnet av kriget 15 år tidigare,[70] var den finländska fascismens momentum på nedgång, även om hotet mot parlamentarismen fortfarande var verkligt. Mannerheim, som utnämnts till fältmarskalk, framhöll att det inte längre var relevant att fråga på vilken sida man stridit 1918.[71] Detta väckte inte så stor respons hos vänstern, men påtaglig irritation bland ytterhögern. Reaktionen på Mannerheims påstående var emellertid ett av de första tecknen på att en bredare krets av aktörer än de som tillhörde ytterhögern och skyddskårerna kunde samlas kring bilden av den vita generalen. Mannerheim väckte beundran hos många, men dittills hade bara frihetskrigarnas frontmän och -kvinnor engagerat sig i minnesmärkesprojekten. Aktivisten Kai Donners biografi över Mannerheim utkom 1934. Mannerheims mest framträdande efterföljare företrädde fortfarande i likhet med Donner ytterhögern. Förändringen låg ändå i luften: efter några år var även huvudpersonen redo att acceptera en staty över sig själv. I själva verket lösgjorde sig den övriga högern från ytterhögerns programmatiska motstånd mot socialdemokraterna först efter att den första så kallade rödmylleregeringen, som bestod både av agrarer och socialdemokrater, bildades våren 1937. Samma år blev Agrarförbundets Kyösti Kallio president. I presidentvalet besegrade han den sittande presidenten, den hårda vänstermotståndaren P. E. Svinhufvud.[72]

I slutet av 1930-talet såg det ut som om det kapital som Julius Polin donerat skulle bli oanvänt. I samband med det storslagna firandet av Mannerheims 70-årsdag sommaren 1937 donerade emellertid Finlands industriförbund ett betydande tilläggskapital till projektet – i kulisserna verkade Polin och hans gelikar.

"Den Stora Vita Krigsherren" – födelsedagen 1937

Festligheterna kring fältmarskalkens 70-årsdag den 4 juni 1937 blev ett hyllande av den vita generalen. För arrangemangen ansvarade frontmännen och officerskollegorna. Genom att ge festen en helvit inramning ville de markera att de motsatte sig rödmylleregeringens politik att luckra upp 1918 års skiljelinjer. Särskilt den högerextremism som Frihetskrigets frontmannaförbund representerade hade förlorat sin ställning i slutet av 1930-talet och därtill försökte man upplösa det fascistiska partiet Fosterländska folkrörelsen. Men även andra medborgarkretsar som stödde det vita minnet upplevde att arvet från frihetskriget tappade mark. Därför var det viktigt att visa storheten i den egna ideologin.

Enligt pressrapporteringen förmådde inte duggregnet lägga sordin på feststämningen. Programmet inleddes på morgonen i fältmarskalkens hem i Brunnsparken med hälsningar framförda av deputationer för festarrangörsföreningarnas hederskompanier. Förutom jubilaren var generalerna i huvudstaben med och tog emot deputationerna. Många åskådare hade samlats för att följa besöken, och innan de officiella festligheterna började lade en kvinna i publiken ner en bukett violer på hustrappan. De första att gratulera marskalken var frontmannaförbundets deputation under ledning av överstelöjtnant Carl Lindh. De följdes av Vörå garde som representerade Österbottens bondearmé. Den tredje deputationen var Jägarförbundet. I ceremonierna syntes inte längre några spår av de spända relationerna mellan generalen och jägarofficerarna från inbördeskrigets dagar. Nylands dragonregemente representerade marskalkens vapenslag, det vill säga kavalleriet. Därefter gratulerades Mannerheim av Finlands vita garde och Helsingfors skyddskårsdistrikt.

Ungdomen hade en central roll i mellankrigstidens nationella festligheter. Marskalken uppvaktades också av huvudstadens högskolor, det vill säga representanter för Helsingfors universitets, Tekniska högskolans och den finskspråkiga handelshögskolans studentkårer. Därefter kom turen till Akademiska Karelen-Sällskapet som representerade ytterhögern. Sällskapets idé om ett Storfinland samlade på 1920- och 1930-talet medlemmar bland manliga studerande vid alla universitet och högskolor, men i slutet av 1930-talet tillhörde ledarskiktet redan en äldre åldersklass. De sista som uppvaktade marskalken var två separata deputationer för pojk- och flickscouterna; marskalken var ju hedersscout. Deputationerna bestod dock av vuxna scoutledare.[73]

Därefter förflyttade sig jubilaren till Brunnsparken för att inspektera hederskompanierna, vars representanter just hade anmält sig för honom. När Mannerheim steg ut från sitt hem strödde två ”vitklädda fröknar” ut 1300 vita narcisser på trap-

Två unga kvinnor strör ut narcisser framför fältmarskalken när han kommer ut från sitt hem i Brunnsparken i Helsingfors på sin 70-årsdag den 4 juni 1937.

pan och den röda mattan. I tidningspressen kallades kvinnorna ”döttrar till jägare”. Blommorna hade generalmajor Edvard Hanells mor införskaffat, ”sommarens första frilandsodlade blommor”.

Efter inspektionen i Brunnsparken fortsatte marskalken att ta emot gratulationsdeputationer i sitt hem. Ordningen var noga uttänkt och den hade justerats ännu i sista stund. Kavalkaden inleddes av arméns generaler och representanter för skyddskårsorganisationen och försvarsrådet. Deputationen för 1918 års svenska frivilliga leddes av general Ernst Linder. Representanter för kvinnoorganisationen Lotta Svärd framförde också hälsningar till Mannerheim. Intressant nog gick den engelska regeringens representant fram till marskalken före representanterna för tyska armén och de tyskar som deltagit i fälttåget i Finland under generalmajor Nikolaus von Falkenhorsts ledning. Mannerheims ställning hade försvagats en aning av den tyska Östersjödivisionens ledare, general Rüdiger von der Goltz synliga militära och politiska ställning i Finland 1918, men nu fanns det inte längre någon rädsla för att hamna i skuggan av honom; von der Goltz ingick inte i tyskarnas delegation.

Finska statens hälsning framfördes av republikens president och de viktigaste ministrarna i regeringen. Emellertid deltog inte en enda socialdemokratisk minister. Vid sidan av diplomatkåren uppvaktades marskalken av både träförädlingsindustrins representanter och Finlands industriförbund, som samtidigt meddelade om det donerade kapitalet och den planerade insamlingen för en staty av Mannerheim. Därefter kom organisationer kopplade till marskalken, som Finlands Röda Kors och sjuksköterskorna. Allt som allt framförde 60 organisationer sina hälsningar – allt från Finlands automobilklubb till katolska kyrkan. Som ett tecken på marskalkens kärlek till barnen avbröts strömmen av deputationer av dagens yngsta gratulant, en nioårig svenskspråkig flicka som ensam fick överräcka en blombukett till marskalken medan hennes mor och moster väntade utanför.

Vid middagstid stod Mannerheim på Storkyrkans trappor och tog på sedvanligt sätt emot paraden med försvarsmakten samt frontmän och skyddskårister som företrädde 1918 års bondearmé. Det hade samlats rikligt med åskådare. Pressen gjorde

en direkt jämförelse med den 16 maj 1918: ”I går hyllade den vita bondearmén sin vita general”, skrev högertidningen *Uusi Suomi*. Symboliken byggde upp en föreställning om att hela folket var vitt, på samma sätt som efter frihetskriget. Födelsedagsparaden förnyade förbundet mellan ledaren och bondearmén som representanter för folkets djupa led. I ceremonin nämndes inte inbördeskrigets konflikter med ett enda ord: dagen var en fest för befriaren. Fältmarskalken beskrev själv sitt förbund med soldaterna på följande sätt:

> Då jag för 19 år sedan kom till er, var jag ej annat än en för er okänd general. Men ni skänkte mig ert förtroende och jag trodde på den finska bonden. Ur detta förtroende har vuxit en samhörighet, som endast kan lösas av döden. Jag fordrade mer än er korta skolning berättigade mig till. Men då vi nådde målet, klappade mitt hjärta av stolthet över den finska bondens krigarsjäl.[74]

I paraden deltog generaler, Försvarsmaktens olika truppavdelningar, kadetter, skyddskårer, landskapsvis organiserade frontmän samt krigsinvalider. ”Vi upplever verkligen stämningar från den 16 maj, med den första stora högtiden i minnet. Många ögon har tårats.”[75] Efter trupperna följde de ungas parad där scouter och skolbarn deltog. När de flaggviftande barnen passerade marskalken började musikkåren spela ”Atenarnes sång”, tonsatt av Jean Sibelius 1899. Orden av Viktor Rydberg handlar om antikens atenare som försvarade sig mot heruler. I Finland blev sången ursprungligen en symbol för det passiva motståndet mot förryskningsåtgärderna under de så kallade ofärdsåren. Under inbördeskriget sjöng båda sidorna: ”Härlig är döden, när modigt i främsta ledet du dignar.”

De ungas parad kulminerade i en hälsning från en samepojke och en sameflicka. Syskonparet Morottaja från Ivalo överräckte en budkavle i masurbjörk som anlänt till torget med en cykelstafett som avgått från Petsamo i nordöstligaste Finland. Staven hade formgetts av skulptören Alpo Sailo och texten som lästes upp hade författats av insamlaren av folktradition, författaren Samuli Paulaharju:

”Till den Stora Vita Krigsherren”

Stora Vita Krigsherre.
De tåliga barnen
Från de vita fjällen kommer inför Dig,
De små invånarna
I midnattssolens land hälsar Dig,
De små vandrarna
Från den mörka vinternattens land kommer till Dig
För att säga tack
Och lyckönska.

Paulaharju kände väl till och värdesatte Lappland och dess folktradition. Trots detta skulle dikten till den stora krigsherren inte längre tåla dagsljus av flera orsaker, inte minst för att den framställer samer som barnlika.[76] I det mellankrigstida Finland torde avsikten med dikten ha varit att beskriva nationen och föreställningen om dess norra gränstrakter och på detta sätt synliggöra alla delar av befolkningen. Programnummer framförda av barn hörde så gott som alltid till motsvarande festligheter. Efter den första strofen tog den i övrigt tidstypiska dikten emellertid sådana mytologiska vändningar att den inte längre höll sig inom ramen för vad som framfördes på nationella högtider:

De tidigare förfäderna drog sig till minnes:
”Förr i tiden plågade de onda tjuderna
Vårt stora Fjälland …
Päiviö, den Store Hjälten, försvarade oss,
Laurukainen, den Ljushåriga Pojken,
Stred för oss.”

Tjuderna går inte
Längre på krigsstigen …
Men ännu är andra
Plågor i rörelse:
Smärtor, sjukdomar och många krämpor …
Söker och hotar
Även oss, små fjällbor.

Men – Stora Vita Krigsherre –
Dina Goda Döttrar, de Vita Fröknarna,
Kommer till oss,
Vårdar och skyddar oss.
Fjällandets små arvingar ...
De Goda Feerna, Välgörarna ...

Han som sänt dem välsignar vi
För himmelseldarna flammar
Högt under Polstjärnan,
Och de stora fjällen, vithjässorna,
Gnistrar stadigt,
Vi åker
Över vita skarar,
Tusenskimrande,
Och vi tänker på
Den Stora Vita Krigsherren
Och de Goda Döttrarna, Vitfröknarna,
Och glatt jojkar vi
Från fjäll till fjäll:
”Var än du går,
Må du alltid möta gott,
Segraren, Lyckobringaren
Vår Stora Vita Vän ...
Voja, voja, naa naa naa ...”[77]

Efter att ha åhört dikten höll Mannerheim ett tal till alla barn. Han sade sig vara säker på att den unga generationen var redo att ”i slutna led försvara nationens heder och verka för dess utveckling”. Paraden radierades i direktsändning över hela landet.[78] Både Suomi-Filmi och Bio Maxim spelade in programmet under dagen som filmer. Bio Maxims stumfilm blev färdig för distribution på några dagar, Suomi-Filmis ljudfilm följande år.[79]

När paraden var slut tog generalen emot ytterligare delegationer i sitt hem. När gratulationsvisiterna var över följde kvällens höjdpunkt, en medborgarfest i Mässhallen. Mannerheims färd från Brunnsparken till Mässhallen i Tölö företogs i cabriolet och hela vägen hade prytts med flaggor och kantades av åskådare som ställt sig för att hedra jubilaren. Rundradion fort-

satte sin storsatsning: marskalkens bilfärd och festprogrammet direktsändes i radio över hela landet.[80] Bland de inbjudna fanns president Kyösti Kallio, ministrar, riksdagsledamöter, diplomater, militär personal, skyddskårister och lottor samt representanter för olika verksamhetsområden och landskap. Landshövdingen Gustaf Ignatius festtal sammanfattade essensen i den vita generalens personkult: i läget som rådde 1918 kom man inte långt som överbefälhavare med blotta befogenheten. ”Med sitt mod, sin aktivitet, sin fängslande personlighet övervann Mannerheim alla hinder, samlade och förenade de splittrade styrkorna och ledde vårt frihetskrig till ett segerrikt slut.”[81]

Det pietetsfulla firandet fortsatte ännu följande dag med en exklusiv festmiddag på Societetshuset. Runt borden satt representanter för statsledningen, 1918 års stab, generalitetet, frontmannaledningen, jägarna, de svenska frivilliga, Tysklands armé, släkten och affärslivet. Även initiativtagaren till statyprojektet, Julius Polin, var inbjuden.[82] De socialdemokratiska ministrarna deltog inte i middagen.

Fältmarskalkens födelsedag var inte en officiell statligt anordnad fest, vilket betydde att arrangörernas syn på det vita arvet kunde uttryckas fritt. Den socialdemokratiska pressen, som nu företrädde ett regeringsparti, blev emellertid tvungna att reflektera kring marskalkens person. *Kansan Työ*, som utkom i Viborg, påpekade att historiska händelser ”gärna personifieras”. Den vita sidans pennfäktare hade gett Mannerheim ”en rent av övernaturlig hjältestatus, vilken ofta tagit sig skrattretande och naiva uttryck”. För dem som deltagit i kriget på den röda sidan representerade Mannerheim de mörkaste kapitlen i Finlands närhistoria. Trots detta skulle det enligt tidningen vara ”osocialistiskt” att tro att allt som hade hänt i medborgarkriget och därefter skulle vara ett ”enmansverk”. Tidningen ansåg Mannerheim vara ”en framstående personlighet”. Därefter konstaterade tidningen att Mannerheim inte förbundit sig till tyskarna 1918 och inte ställt upp som Lapporörelsens diktator. Den socialdemokratiska offentligheten tolkade nu Mannerheims offentliga försoningsgest från 1933 som ett erkännande av arbetarklassens rätt att delta i ”skötseln av landets angelägenheter”.[83] Arbetarklassen var visserligen delad. Den förbjudna, underjordiska kommunistiska rörelsen gjorde inga eftergifter

till Mannerheim, fastän den i 1930-talets folkfrontspolitiska anda gav sitt stöd åt socialdemokraternas rödmyllesamarbete. Eftersom den kommunistiska pressen var förbjuden kunde den inte kritisera firandet av jubilaren.

SDP:s huvudorgan *Suomen Sosialidemokraatti* framhöll att Mannerheim i arbetarnas ögon bar ett personligt ansvar för 1918 års fånglägerkatastrof och att Mannerheims konspirerande efter inbördeskriget för att befria S:t Petersburg från bolsjevikerna inte fick arbetarnas stöd. Tidningen hänvisade dock till Herman Gummerus biografi från samma år, där han förde fram att det var regeringen i Finland som bar huvudansvaret för den stora dödligheten i fånglägren, och att Mannerheim hade drivit på frigivningen av röda meniga soldater. Tidningen påpekade också att Mannerheim hade förhållit sig reserverat till regeringens Tysklandspolitik 1918. Avslutningsvis förde man fram att Mannerheims offentliga framträdanden under de senaste åren hade visat på en större och bredare inrikespolitisk förståelse än ”många andra av våra borgerliga politiker”. På grund av detta hoppades man att arrangörerna skulle förstå att ordna födelsedagsfesten så att ”man inte åter väcker bitterhet bland folket i fältmarskalkens namn – vilket troligtvis vore i strid med hans egen inställning”.[84]

Den socialdemokratiska vänstern försökte göra Mannerheims gestalt till ett verktyg för arbetarbefolkningens historiepolitik och en beskyddare av dess nya politiska ställning. Det minnespolitiska skiftet hade inletts. De polariserade föreställningarna om Mannerheim började förlora sin betydelse eftersom vänstern, som nu fått sin del av makten formade gestalten så att den passade dem bättre – i strid med de vita festarrangörernas avsikt. Värt att notera är att marskalkens förmodade åsikter och vilja blev ett medel för att forma föreställningen. Arbetartidningen sade sig tolka marskalkens vilja. Som jag tidigare konstaterat, och som jag visar längre fram med exempel från senare tid, är ett av de viktigaste dragen i personkulten kring Mannerheim att man tolkar hans vilja. Ur det socialdemokratiska perspektivet verkade festarrangörerna verkligen inte ha följt marskalkens vilja.

Mannerheims födelsedag 1937 och frihetskrigets 20-årsjubileum 1938 planerades uttryckligen som en kraftdemonstration

av högern och möjligtvis också som ett psykologiskt slag för att splittra regeringsfronten.[85] De tyska gästerna på marskalkens födelsedag lade med tillfredsställelse märke till det strikta kommandot på festen.

Huvudstadens statykommitté i 1930-talets föränderliga samhälle

Med hjälp av industriförbundets donation till födelsedagen sommaren 1937 grundades en statykommitté följande vår i samband med frihetskrigets 20-årsjubileum. I de kapitalstarka kretsar som låg bakom donationen innehade Mannerheim redan då en stabil kultställning – en man vars ekonomi säkrades genom 1919 års medborgarinsamling tillförde industriledarna den glamour och det militärkulturella kapital de saknade. Denna koppling är stark ännu i dag. Under mellankrigstiden och ännu strax efter andra världskriget var en officerskarriär en utmärkt väg till de högsta posterna i affärslivet. Släktbanden spelade också en avgörande roll.

Mannerheims namn förknippades även med barnskydd och humanitärt arbete. Fram till slutet av 1930-talet kunde man i den borgerliga pressen skriva om dessa kopplingar som framhävde Mannerheims faderlighet utan att med ett ord nämna att det inom landet, i riksdagen och i det största partiet fanns personer som ur de vitas perspektiv inte ansågs höra till nationen.

Bilden av Mannerheim blev emellertid mer mångfasetterad som en del av det sena 1930-talets nationella omtolkning. Socialdemokraterna fick viktiga poster i samhället och centerborgerligheten tog avstånd från den finländska fascismen. Finländarna upplevde en ekonomisk högkonjunktur och i de europeiska stormakternas krigsdiplomatiska virvlar såg man dessutom fram emot de olympiska sommarspelen i Helsingfors 1940. Detta möjliggjorde å sin sida det så kallade vinterkrigsundret 1939–1940. Just vid denna tid, när landet hade en rödmylleregering, formades synen på Mannerheim som en fadersfigur som också välkomnade den socialdemokratiska arbetarbefolkningen. Det framgår inte minst av att den socialdemokratiska tidningspressen inte längre höll Mannerheim ansvarig för misären i de röda fånglägren eller för Lapporörel-

sens uppkomst. Det torde också ha bidragit till att huvudstadens statyprojekt fortskred utan större hinder, även om de initiativtagande industriledarnas intention inte var att sträcka ut en hand till de tidigare röda utan att föreviga den vita generalen i brons.

I diskussionen kring den offentliga föreställningen om Mannerheim var det i stor utsträckning fråga om vilken minnespolitik medborgarna ville driva genom hans person och gestalt – Mannerheim själv höll låg profil. För de konservativa och ytterhögern företrädde Mannerheim fortfarande den vita fronten. Men med undantag för kommunisterna började man redan omtolka bilden av den till marskalk utnämnda generalen. Den förändrade bilden av Mannerheim följde den samtida utvecklingen där den socialdemokratiska arbetarbefolkningens representanter till följd av sitt regeringsansvar tog till sig nationella symboler som tidigare uppfattats som borgerliga. För att förstå Mannerheimmyten och de senare statydispyterna räcker det inte med att granska motiven hos dem som aktivt upprätthöll stormanskulten – det allmänna mottagandet och omgestaltningen av myten framträder som väsentliga teman.

I december 1936 hade Mannerheim, som ansågs sakna ambition, ryggat tillbaka inför förslaget att skyddskårerna och Lotta Svärd skulle bära ansvaret för statyprojektet, för att inte tala om frontmännen: enligt Mannerheim stod de honom alltför nära.[86] Även inom högern förstod man att projektet behövde ett så brett politiskt stöd som möjligt för att Mannerheim skulle våga godkänna det.

Betecknande för de förändrade samhällsförhållandena var att det borgerliga mittenpartiet Framstegspartiets riksdagsledamot och överdirektören för skolstyrelsen Oskari Mantere valdes till ordförande för statykommittén, trots att företrädarna för industrin hade en dominerande roll. Andra medlemmar var Lotta Svärd-organisationens galjonsfigur Fanni Luukkonen, kommendören för skyddskårerna generalmajor Lauri Malmberg och officerare från armén.[87] Representanter för medborgarorganisationer som stod Mannerheim nära var också verksamma i kommittén. Ytterhögern representerades av frontmannaförbundets ordförande överstelöjtnant Carl Lindh, som gjorde civil karriär inom pappersexporten. Till kommitténs viceordförande valdes

Helsingfors stadsdirektör, professorn i straffrätt Antti Tulenheimo, som också tog över ledarskapet i kommittén efter Manteres död 1942. Nu var hela den borgerliga fronten engagerad i projektet att resa en ryttarstaty över den vita generalen. Man bad också generalen om tillåtelse att resa ett monument under hans livstid. Godkännande erhölls; Mannerheims intresse för saken var avsevärt större än vad den offentliga bilden gav sken av.

Det var uppenbart att man med ryttarstatyn inte bara ville befästa krigshjältemodet i sten utan också att rätta till ett missförhållande. Huvudstaden som tyskarna intog från de röda i april 1918 utgjorde den främsta arenan för att hedra minnet av frihetskriget på riksnivå, men saknade ett nationellt frihetsminnesmärke. Ryttarstatyn skulle ersätta ett sådant.[88] Det fanns en tydlig koppling mellan projekten med Mannerheimstatyer och frihets- eller självständighetsminnesmärken under hela mellankrigstiden.

Först efter vinterkriget sommaren 1940 avgjordes tävlingen för statyns placering och platsen framför Riksdagshuset utgick som vinnare. I diskussionerna hade man också föreslagit platsen framför det som kallades det historiska Hankkijahuset i hörnet av Henriksgatan och Arkadiagatan – i maj 1918 hade den vita armén under segerparaden stegat in i staden just här. Även Senatstorget fanns med bland förslagen på 1930-talet.[89] Kommittén beslutade att påbörja en medborgarinsamling för statyn och Lotta Svärd erbjöd sig att organisera den. Insamlingstillståndet skaffades av Självständighetsförbundet, som i slutet av 1930-talet hade säkrat sin ställning som outtröttlig ambassadör för Finlands flagga, men som också var en känd organisation inom ytterhögern. Även om kommittén representerade en borgerlig folkfront och medborgarnas föreställningar om generalen blev mer mångsidiga, representerade aktörerna således på ett självklart sätt det vita Finland och frihetskrigets arv.

Fram till början av andra världskriget hade insamlingen resulterat i ett kapital på cirka en miljon mark (cirka 412 000 euro enligt värdet i slutet av 2024), vid sidan av industrins och Julius Polins donation på totalt 600 000 mark. Det var inte på långt när tillräckligt för de beräknade utgifterna på över tre miljoner mark. En betydande del av donationerna på insamlingslistorna i

östra Finland gick därtill förlorade till följd av andra världskriget och landavträdelserna.[90]

På insamlingslistorna framställde den borgerliga fronten, enligt sedvanlig praxis, händelserna 1918 som en självständighetskamp som personifierades i Mannerheim:

> Det stora minnet av frihetsvårens 16 maj må samla alla lager av vårt folk till medverkan i denna hedersbetygelse för den man, som i den stora farans ögonblick mäktade samla alla fosterländska kretsar från bonden i vadmalsrock till den av frihetstanken hänförda skolungdomen samt leda dessa bristfälligt utrustade men offerberedda trupper till seger.[91]

Det är emellertid intressant att det nationella projektet med en Mannerheimstaty tog fart i slutet av 1930-talet, då de första sprickorna i frihetskrigsideologin och den ovan citerade liturgin uppkom. Symboliska gränser och skyttegravar överskreds när Folkets hus i Helsingfors flaggade med Finlands flagga den 16 maj 1938 och när man i Agrarförbundets kretsar varsamt ändrade benämningen frihetskriget till medborgarkriget.[92] Sammanfattningsvis kan man säga att högern sökte stöd för en konservativ minnespolitik i bilden av Mannerheim, men samtidigt öppnade den försiktiga uppluckringen av frihetskrigets skiljelinjer för nya tolkningar. Det här möjliggjorde den borgerliga frontens statyprojekt, eftersom farhågorna för att skapandet av en Mannerheimkult närmast skulle stöda fascistiska och ytterhögerns syften minskade. Kring samma tider blev emellertid de lokala frihetskrigets frontmän i Tammerfors klara med en staty av den vita generalen som var avsedd att resas i stadens centrum. De centrala aktörerna i detta projekt representerade ytterhögern. Vinterkrigets utbrott avbröt projektet, vilket jag återkommer till längre fram.

Kriget omintetgör statyprojektet

I samband med andra världskriget nådde Mannerheims symboliska makt nya höjder. Kring Mannerheim uppstod fenomen som är typiska för personkulter i auktoritära samhällen. Mar-

skalken ersatte den vita generalen som ledarfigur och vinter- och fortsättningskriget ersatte frihetskriget som det nationella narrativets grundläggande myt. Efter vinterkriget anammade den socialdemokratiska offentligheten Mannerheim som en representant för de samhälleliga förändringarna under krigstiden. På så sätt befriades den vita generalen i socialdemokratisk minnespolitik slutligen från ansvaret för de rödas lidanden 1918 – under krigsåren var det inte möjligt att framföra andra åsikter i offentligheten. Arbetarföreningarna flaggade på marskalkens födelsedag.[93]

Mannerheim själv förstod väl betydelsen av politiska gester, och det krigstida samhället verkade ha varit mottagligt för sådant som uttryckte sammanhållning – vinterkrigsandan hade ju berört en mycket stor del av befolkningen. Efter vinterkriget gick den 16 maj som de vitas segerdag till historien och ersattes av de stupades dag. Under mellanfredstiden uppmärksammade man också inbördeskrigets offer den dagen. Därmed integrerades de röda som stupat ”för sin övertygelse” – med denna formulering avsågs till en början båda sidorna i inbördeskriget – för första gången i minneskulturen på statlig nivå. Arbetarorganisationerna och skyddskårerna lade ner kransar vid varandras gravar under mellanfredstiden och ännu under fortsättningskriget. När försvarets fanfest inte längre kunde firas på dagen för den vita arméns segerparad bestämde statsrådet 1942 att den 4 juni, det vill säga Mannerheims födelsedag, skulle bli ny dag för fanfesten. Valet vittnar om att kultbyggandet hade frigjorts från den återhållsamhet som hade funnits före andra världskriget. Under 75-årsdagen i fråga sände Rundradion Mannerheimrelaterat program hela dagen från klockan 6.15 till 21.25. Radiolyssnarna fick bland annat höra ett föredrag om jubilaren med rubriken ”C. G. E. Mannerheim – soldat, statsman, vetenskapsman och barnens vän”.[94]

Gesterna var inte bara gester, eftersom den gemensamma erfarenheten omformade människors uppfattning om betydelsen av de samhälleliga skiljelinjerna. De var inte oöverkomliga men inte heller betydelselösa. En första förändring hade dessutom redan skett före andra världskriget. Visserligen bubblade det också under ytan. Den underjordiska yttervänstern kom inte alls till tals, och de organiserade frontmännen från frihetskriget

accepterade fortfarande inte de ömsesidiga gesterna mellan inbördeskrigets parter. Inte försökte man väl berättiga upproret? Det skulle dra mattan undan den vita fronten. För socialdemokraterna var krigsinsatsen också ett förhandlingsvapen: vad får vi när vi offrar oss för fosterlandet? För de borgerliga handlade det om att förlåta, inte godkänna det röda upproret. Fosterlandet behövde alla sina medlemmar och inte löneförhandlingar mellan arbetsgivare och arbetstagare. Det var fortfarande de tidigare röda som hade anledning att beakta sina tidigare misstag, även om de måhända hade litat på sin övertygelse.[95]

Efter vinterkrigets utbrott upphörde insamlingsverksamheten för den planerade statyn i Helsingfors, men ännu under fortsättningskriget diskuterades statyns placering och en tävling ordnades.[96] Men när världskriget var över stod Mannerheim som överbefälhavare för den förlorande

Sovjettrupperna drog sig tillbaka från Hangö udd i december 1941. Den 15 december hälsade Mannerheim de finska trupperna och de svenska frivilliga vid Hangöfronten i snöigt väder.

Mannerheimkulten på lokal nivå. Företaget Fiskars reste den 4 juni 1944 en minnessten i Harparskog, på den plats där överbefälhavaren tog emot de förbimarscherande trupperna från Hangöfronten.

sidans armé. Han undgick visserligen krigsansvarighetsprocessen, men ansåg att det inte fanns någon anledning att fortsätta statyprojektet under hans livstid.

Även om den planerade statyn av marskalken stannade av på grund av andra världskriget, blev Mannerheim ändå inte helt utan monument. Mannerheimvägen i Helsingfors och Mannerheimgatan i Viborg var de synligaste offentliga hedersbetygelser han fick under fortsättningskriget. Ett annat tidigt minnesmärke finns på Hangö udd. Mannerheim hade länge varit skriven i Hangö och verkat som kaféägare i staden på 1920–1930-talet. Fronten på Hangö udds arrendeområde, den så kallade Hangöfronten, hade upplösts i december 1941 när sovjetflottan retirerade från sin bas. För att hedra det befriade Hangö tog överbefälhavaren emot de finländska trupper och de svenska frivilliga som belägrat udden när de passerade det snöiga Harparskog i dåvarande Tenala kommun. För

att visa sin respekt för soldaterna beslutade Raseborgs skyddskårsdistrikt och de närliggande städerna och kommunerna att resa en minnessten på den plats där Mannerheim hade tagit emot marschen. Minnesstenen donerades av traktens kända affärsföretag, Fiskars Ab; Mannerheims mor, född von Julin, tillhörde företagets huvudägarsläkt. Monumentet skulle vara ett vittnesbörd för kommande generationer om soldaternas arbete på Hangöfronten och ”om den stora respekt och kärlek Finlands folk känner för sin marskalk”.[97]

Minnesstenen avtäcktes under högtidliga former den 4 juni 1944 – om projektet hade dragit ut på tiden skulle stenen aldrig ha rests. På stenen står det kortfattat att Mannerheim mottog förbimarschen på platsen i fråga. Att resa en minnessten över ett mottagande av förbimarscherande trupper kan verka säreget, men stenen restes under en tid då en ledare hedrades på det här sättet. Om krigets utgång hade varit en annan och Finland inte förlorat slagfälten i östra Finland och de ockuperade områdena, hade fler platser där stridssegrar med stark Mannerheimsymbolik ägt rum kunnat finnas utprickade på den finska kartan. I dag finns bredvid stenen i Harparskog en informationstavla som berättar om Mannerheims liv.[98]

Andra världskriget satte punkt för den statykommitté som initierats av industriledarna. Hösten 1945 hade många av de ålderstigna kommittémedlemmarna gått bort. ”Den allmänna situationens osäkerhet” efter kriget ökade både kommitténs och Mannerheims försiktighet, vilket gjorde det nödvändigt att ”invänta en gynnsammare tidpunkt”.[99] I slutet av 1940-talet levde många konservativa, nationalistiska och fascistiska samhällsaktörer som fått sina ideal och värderingar grusade ett tillbakadraget liv. Folkdemokraterna verkade aktivt för att ”demokratisera” tjänstemannakåren och Statspolisen (Stapo) kom under kommunistisk kontroll 1945–1948. Statykommittén upplöstes sommaren 1946 och de insamlade medlen placerades i väntan på framtida aktörer.[100]

Smålottornas Mannerheimkult

Under fortsättningskriget frodades personkulten kring Mannerheim som mest. Inom Lotta Svärd-rörelsen valde man

Mannerheim till den första stormannen med vars hjälp man ville lära ut Finlands historia till lottor och smålottor i åldern 8–17 år. Innan motståndet från Röda armén intensifierades på östfronten utgavs 1942 läroboken *Lotat ja isänmaan historia I: Mannerheim ja isänmaani* (Lottorna och fosterlandets historia I: Mannerheim och mitt fosterland). Boken blev den enda i en planerad serie om stormän; biografierna över Pehr Evind Svinhufvud, Johan Vilhelm Snellman och Henrik Gabriel Porthan utkom aldrig. Verket om Mannerheim skrevs av direktören för Lantbruksstyrelsens avdelning för huslig ekonomi, historikern Katri Laine. I den framställs Mannerheims liv som ett vittnesbörd på hans av försynen givna uppgift för Finlands sak. Boken var en av hyllningarna till Mannerheims 75-årsjubileum. Stormannens förebildlighet visade samtidigt den förpliktande och upplyf-

Fältmarskalken tackar frontlottan Martta Noronen för kaffeserveringen i september 1941.

tande innebörden av fosterländskhet i praktiken. Boken består av tolv kapitel och tanken var att de äldre smålottorna skulle införskaffa boken medan ledarna under arbetskvällarna skulle förmedla budskapet till de yngre. Dessutom sjöng och läste man de fosterländska sångerna och dikterna i boken. Enligt instruktionerna kunde man också göra grupparbeten och sammanställa en egen ”Mannerheimbok”.[101]

Laine var bekymrad över att fosterlandets betydelse skulle glömmas bort så snart vardagen återvände. Fosterlandet var visserligen i krigets stund en viktig angelägenhet, men snart skulle en tid randas då en smålotta inte längre ställdes inför utmaningen ”att offra sig själv” för fosterlandet. Därför måste fosterländskheten inpräntas i ungdomen så att inga skiftningar i tidsandan eller modenycker skulle kunna rensa bort den, inte ens försvaga den. Därför behövde ”bearbetningen på djupet” börja i tid. Man måste visa för smålottorna ”den stora, underbara värld som ingår i begreppet fosterland”. Hjältebilden av Mannerheim hade dominerat i ett kvarts sekel, hans ansiktsdrag var bekanta för varje smålotta och ”med honom förknippade de sitt underbara hjälteideal”. Därför var det naturligt att börja bokserien över stormän med Mannerheim. Laine påminde även om att fältmarskalken ledde ”det tredje frihetskriget” och ”heliga kriget”, som de konservativa kretsarna kallade fortsättningskriget i inledningsskedet. Även det här motiverade valet av Mannerheim som förebild för smålottorna. Det centrala var nämligen att smålottorna ”som Finlands blivande mödrar […] överför sin kunskap från generation till generation”.[102] Familjen var det borgerliga samhällets grund, så det var logiskt att lottorna lyfte moderskapet till en samhällelig nivå och till kärnan i sitt uppfostringsarbete.[103]

Undervisningen i fosterlandets historia riktad till smålottorna måste ”på alla punkter vara uppbygglig och inte splittrande”. Inom skyddskårens kvinnoavdelning undvek man i början av fortsättningskriget ändå att ta upp orsakerna till 1918 års skiljelinjer och följderna av dem. Retoriken följde i stället det borgerliga förhållningssätt som utvecklats på 1930-talet: man förteg konflikten eller framhöll att man redan ensidigt uppnått en försoning. Ytterhögern som representerades av Fosterländska folkrörelsen och frihetskrigets veteranrörelse ville

däremot inte förtiga konflikterna, så en gränsdragning mot den finländska fascismen gjordes ändå. För lottaledarna motiverade Laine sin didaktiska linje med förebildens agerande:

> Folkets splittring bör inte speciellt betonas. Inte har heller Mannerheim under hela frihetskriget, inte i den första och inte heller i den sista dagordern, inte heller i talen till regeringen eller folket nämnt något om folkets splittring. Han befriade bara Finland från Rysslands förtryck och befallde att ryska garnisoner skulle avväpnas. Krigshändelserna bör endast nämnas i sina huvuddrag och upprörande stridsbeskrivningar ska undvikas.[104]

Syftet med undervisningen var att höja smålottorna ”över de ofrånkomliga striderna som hörde till kriget”. Laine hänvisade till striderna i både inbördeskriget och vinter- och fortsättningskriget – Mannerheim ledde smålottorna genom närhistorien ända fram till aktuella händelser. I undervisningen skulle striderna enligt Laine helst bara framställas som platser där fäder och bröder hade stridit och ”måhända stupat”. Krigshjältarna och hjältegravarna ”bygger upp och upphöjer, men splittrar inte”.[105]

Kriget var alltså en nationell kraftansträngning vars syfte höjde sig över det våld det krävde. Kriget vittnade om fosterländskheten, som i sin tur var ett uttryck för det heliga. Nationen var som en stam som tillbad sina egna gudar och sökte skydd i den kristna tron. Det högstämda tänkesättet påminde om en nationalistisk stamreligion. Mannerheim blev i Laines verk nationens ”totemledare”. I hans gestalt förenades den snart självständiga nationens ideal, mytiskhet och den kristna tanken om försynen – Mannerheims öde var nämligen predestinerat.

Hur vägledde Mannerheim smålottorna genom Finlands närhistoria? Hurdan var den marskalk som presenterades för dem? Efter en inledande släktöversikt och barndomsskildring berättas om den blivande fältmarskalkens tid som student i Ryssland, medan tiden vid kadettskolan i Fredrikshamn nästan helt förbigås; relegeringen från skolan tolkades inte som ett tecken på en lovande framtid vilket en del senare bedömare gjort.[106] I Ryssland lärde sig den unga officeren att betrakta hemlandet bortom konflikterna.[107]

Mannerheims år i Ryssland beskriver Laine med den talande rubriken ”Mannerheims förberedelse i Ryssland 1889–1917”. Hjälten förädlades speciellt under sina ”studie- och vandringsår” när han gjorde en underrättelseresa till Centralasien.[108] Laines gestaltning av inledningen på hjältens liv är som tagen ur en lärobok i hur mytologiska gestalters liv konstrueras.[109]

Laine påminner om att bokens hjälte aldrig bröt banden till Finland, trots att han under många år levde och verkade i Ryssland. Den blivande marskalkens ande svävar således också över de partier i boken som inte direkt handlar om honom. Laine beskriver de nationella strävandena i början av 1900-talet och jägarrörelsen. Hon framhåller att frihetskrigets armé med dess anfallskapacitet uppkom tack vare Mannerheims organisationsförmåga och starka personlighet.[110] Grundandet av skyddskårernas kvinnoavdelningar, det vill säga det blivande Lotta Svärd, och deras roll i händelserna 1918 omnämns givetvis.[111]

Att Laine karaktäriserar frihetskriget som en frihetskamp från Ryssland är en självklarhet. Visserligen påpekar hon i en mening att ”frihetskriget beklagligt nog var sammankopplat med ett blodigt och bittert medborgarkrig”. Författaren skriver inte en rad om de tyska truppernas andel i inbördeskriget och därmed inte heller om inbördeskrigets andel i första världskriget. Däremot beskrivs segerparaden i Helsingfors den 16 maj ingående: ”Hela staden befann sig som i ett rus.” I södra Finland hade man tidigare bara hört om frihetshjälten som ”en sällsynt och underbar saga”. Nu såg huvudstaden honom leda en grå armé som dykt upp som genom ett ”trollslag”. Befriaren som red i täten färdades genom ”blomsterströdda gator mitt bland jublande folkmassor”.[112] Generalen hälsade truppförbanden på Senatstorget: ”Har något folk någonsin beundrat och älskat sina ledares ord som Finlands stela och långsamt mjuknande folk sin frihetshjältes, ’Den Vita Generalens’, ord!”[113]

Mannerheim hade efter våren 1918 varit på en välförtjänt ledighet och återvände till Finlands undsättning som riksföreståndare i december. Enligt Laine verkade han i sin uppgift som en stor diplomat och lyckades få de utländska makterna att erkänna Finland. Det centrala i hans agerande var att han undvek konflikter. Laine förbigår presidentvalet sommaren 1919, eftersom Mannerheim i det led ett nederlag.[114]

Ett helt kapitel i boken ägnas åt frändefolkskrigen 1918–1922. Som framsynt statsman insåg Mannerheim redan våren 1918 betydelsen av att ansluta Östkarelen till Finland. ”Han svor att inte sticka svärdet i skidan förrän Östkarelen var fritt, och uppmanade till arbete för nationell väckelse på andra sidan gränsen. Han stöddes av breda folklager.”[115] Ur det inledda fortsättningskrigets perspektiv var det naturligt att se frändefolkskrigen som ett preludium till Östkarelens frigörelse och anslutning till Finland, på samma sätt som vinter- och fortsättningskriget kallades andra och tredje frihetskriget. Ockupationen av Östkarelen rättfärdigades av att Storfinland inte hade förverkligats i freden i Tartu 1920. Östkarelen och Ingermanland hamnade under ett ännu hårdare förtryck än tidigare.

Det var inte ideologiskt okomplicerat att förena Mannerheim och Akademiska Karelen-Sällskapet (AKS). Den äktfinska studentrörelsen som radikaliserades och den svenskspråkiga aristokrati som Mannerheim representerade hade sin grund i olika traditioner och värderingar. AKS och Karelenideologin förenades med frihetskrigets arv och antibolsjevismen. Vid skapandet av nationens fadersgestalt var det också befogat att förenkla rätt mycket. Den tvåspråkiga Bobi Sivéns självmord, som han begick i protest mot freden i Tartu, kom att fungera som en bro. Sivéns handling gjorde honom i AKS ögon till martyr, och i Laines verk inspirerade martyrskapet lottor och smålottor. Mannerheim å sin sida välsignade den fosterländska ungdomen. Dess idealism bar frukt i början av fortsättningskriget: ”Finlands stora frihetshjälte Mannerheim kommer också att bli frändefolkens frihetshjälte. Han har inte stuckit sitt svärd i skidan […].” Enligt lärobokens förslag skulle smålottornas arbetskväll där man behandlade frändefolkskrigen avslutas med AKS marsch.[116]

Mellankrigstiden behandlar Laine i två kapitel, det första med rubriken ”Mannerheim och folkets konsolidering 1918–1939”. Mannerheims barnskyddsförbund och Finlands Röda Kors tas upp som centrala institutioner för nationell enhet. Förutom duglig arbetskraft och vetenskapsmän var landet i behov av ”starka och friska mödrar som kunde ge landet rikligt med friska barn, eftersom landets befolkningsmängd ännu var alltför liten”. Mannerheim insåg betydelsen av barnskyddsarbete genast efter

att han hade avgått från uppgiften som riksföreståndare. Som ett första steg i den nationella konsolideringen grundade han ett barnskyddsförbund som bar hans namn.[117] Lite senare kallades han till ordförande för Finlands Röda Kors. Grundandet av barnsjukhuset Barnets borg i Helsingfors och sjukstugor i gränstrakterna gjorde Mannerheim till segrare också i arbetet ”bland det egna folket”.

Laine lyfter också fram sociala reformer och torparlagen samt de senare jordreformerna där arrendebönder fick rätt att lösa in sin jord efter inbördeskriget. Det är svårt att koppla Mannerheim till dessa reformer. Några år senare, det vill säga våren 1945, förhalade han godkännandet av jordanskaffningslagen som rörde den evakuerade befolkningen och frontmannafamiljerna, eftersom det i den aristokratiska och ekonomiska elitens tankevärld som han och hans släkt representerade inte ingick att staten blandade sig i det privata jordägandet.[118] Det var emellertid bra för smålottorna att veta att välfärdsstatens reformer – som åtta timmars arbetsdag, arbetsavtalslagen, arbetsvillkorslagen och olycksfallsförsäkringslagen, läroplikten och den progressiva beskattningen – var ett resultat av den självständighet som erhållits genom frihetskriget. Kapitlet om nationell konsolidering avslutas med talet som Mannerheim höll 1933, 15 år efter frihetskriget. Under press från ytterhögern manade han till enhet på ett sätt som tog avstånd från den fascistiska rörelsen. I Laines framställning blir Mannerheim en som bidrog till att utjämna skillnaderna mellan samhällsklasserna.[119]

Verkets senare del om mellankrigstiden bygger på motsättningen mellan öst och väst. I avsnittet ”Iskalla östvindar 1931–1939” återgår Mannerheim till militära uppgifter. När läget var allvarligt kallades han till medlem av försvarsrådet 1931, och 1933 utnämndes han till fältmarskalk.[120] Laine lyfter fram aktuella händelser och Ingermanlands och Östkarelens öde, med särskilt fokus på ingermanlänningarnas religiösa förföljelse och förvisningar under andra hälften av 1930-talet.[121] När hoten hopade sig förenades folket och Mannerheims dröm om ett enat folk gick i uppfyllelse. Som ett bevis på detta uppfördes en fortifikationslinje, det vill säga Mannerheimlinjen, på Karelska näset genom medborgarnas gemensamma ansträngning. Marskalkens ”stora uppgift närmar sig”.[122]

Boken ägnar nästan halva sidmängden åt vinterkriget och händelserna därefter, såväl mellanfreden som början av fortsättningskriget. Vinterkriget hade redan antagit mytiska proportioner – det sågs som en svår förlust men samtidigt en hjältemodig andlig kraftmätning. ”En obeskrivlig glöd hade intagit Mannerheims trupper.”[123] Den verkliga Mannerheimlinjen utgjordes av soldaterna och deras ”tapperhet och otroliga uthållighet, den finska ’sisun’”.[124] Vinterkrigets starka sammanhållande anda, som man i offentligheten hade försökt definiera strax efter kriget, tillskrevs i boken den vita överbefälhavaren: ”Frihetshjältens dröm om ett enat folk låg till grund för hans ståtliga vinterkrig. Kan man hysa en vackrare dröm?”[125]

I Laines bok är arbetet på hemmafronten framträdande eftersom det var smålottornas huvudsakliga verksamhetsfält. De stupade krigshjältarna – ”hjältehelgonen” – visade för finländarna och lottorna att det i graven inte var någon skillnad på bondsöner och torpare, tjänstemän och kroppsarbetare eller finskspråkiga och svenskspråkiga. Den evakuerade karelska befolkningens öde och deras snabbkolonisering lyfts också fram som bevis på finländarnas ”sisu”, liksom arbetet till förmån för vapenbröder och ”krigskrymplingar”.[126] Verket avslutas med två kapitel om fortsättningen på kriget sommaren 1941. I det första för Mannerheim ”sina söner till det tredje frihetskriget 1941”. Sovjetunionen respekterade inte fredsavtalet, fortsatte att skapa politisk missämja i Finland och inkräktade på Finlands territorium. Men Finland hade fått en mäktig vän i Tyskland.[127] Slutligen tågade man av ”mot Onega, Vita havet!” Inledningen på fortsättningskriget framställs som Sovjetunionens aggression mot Finland: ”Finland hade kallats till ’ett heligt krig’.” De förtryckta frändefolken på andra sidan gränsen väntade på en befriare. Det var lottorna och andra kvinnoorganisationer som marthorna samt de arbetspliktiga kvinnorna som i det återerövrade Karelen tog hand om det livsviktiga arbetet med att städa och återställa de finländska hem som hade använts av Röda armén. Kriget var ännu inte över, men alla litade på att Gud inte lät arbetet gå till spillo.[128] I sin lärobok sammanfattade Laine budskapet på följande sätt:

> Mannerheim och frihetskriget, Mannerheim och vinterkriget, Mannerheim och det heliga kriget – vilket enormt avsnitt i Finlands vackraste historia, omfattande åren 1917–1942, ett kvarts sekel, under vilket Mannerheim, frihetshjälten, har smält in i det finska folket. Han är lika mycket sagokung för den lilla pojken och flickan i avlägsna bygder som överbefälhavare för fabriksarbetaren och studenten, arbetskamrat till vetenskapsmannen och statsmannen, och frihetshjälte för varje kvinna och man i Finland. Den finländska frihets- och självständighetsidén är alltid koncentrerad kring Mannerheims person. Han har gång på gång befriat oss från det grepp ”Jätten i öst” kopplat på vårt folk som en anspråkslös, arbetsam och stor finländsk man.[129]

Den Mannerheim som presenterades för smålottorna och lottaledarna var en finländsk hjälte – överlägsen i förmåga och krafter men ändå anspråkslös. I sin framställning tog Katri Laine inte med sådana detaljer i Mannerheims liv som skulle ha stått i konflikt med en respekt för överhet och auktoriteter, eftersom den typen av individualism inte var förenlig med Lotta Svärds värderingar. Däremot verkade det inte finnas någon motsättning i att fältmarskalken ledde det heliga, tredje frihetskriget men samtidigt framställdes som en enande kraft. Lottaorganisationens världsbild byggde på hemmets, trons och fosterlandets värderingar. Kultbyggare i likhet med Laine förde en kamp om de ungas sinnen, eftersom deras åsikter ansågs vara formbara och de kunde mobiliseras i ideologiers och massrörelsers tjänst. De skulle i sin tur fostra nästa generation och föra traditionen vidare. Denna logik ligger till grund för politiska kultbyggen såväl i totalitära som icke-totalitära samhällen.[130]

Efter andra världskriget dyker Mannerheim på nytt upp i ungdomsböcker som överbefälhavare i andra världskriget. I läraren Sampo Haahtelas pojkbok *Pellervon suuri tehtävä* (Pellervos stora uppdrag, 1940) som utspelar sig vid fronten, är den 15-åriga Pellervo, eller Peli, huvudpersonen. Han har med föräldrarnas tillstånd sökt sig som kurir till sin far vid fronten. Peli blir sårad i slutet av boken, som därmed följer krigslitteraturgenren för pojkar vid tiden för andra världskriget. Han behöver

inte ge sitt liv för fosterlandet, men att han blir sårad visar att han är redo att göra det – han har ändå spillt blod för fosterlandet. I tåget på vägen till krigssjukhuset träffar Peli en stor man, vars namn man i boken inte behöver nämna. Pelis hjärta slår av fruktan och beundran när mannen frågar varför han åkt till fronten: ”Jag måste åka för fosterlandets skull, när också far redan var där […].” Överbefälhavaren ger honom då frihetsmedaljen av andra klass. Peli hör emellertid inget längre och hans ögon tåras. Smärtan i såren har försvunnit och han känner inte längre av sin kropp. Mannerheims beröring lindrar det jordiska lidandet på samma sätt som man i förmodern tid trodde att en härskare förmådde hela med sin beröring. I boken skildras Mannerheim som en nationell, men än en gång överjordisk och onåbar fadersgestalt. Med sin magiska beröring ger han mening åt Pelis erfarenhet, en erfarenhet som han själv ifrågasatt när han sårades: blev hans uppdrag på hälft? Offerviljan är nödvändig ur kollektivets synvinkel. Peli hade med sin osjälviskhet visat sin offervilja. Nu är han fri och får fortsätta sitt unga liv. Peli hade vid stunden då han sårades tänkt på sin mor som vakar vid hjältesonens sjukbädd.[131] Boken som är skriven under mellanfreden upprätthåller magin kring Mannerheim. Närkontakten med marskalken gör honom inte mer mänsklig utan förstärker hans särprägel.

Minderåriga offervilliga pojkar förekom inte bara i fiktiva berättelser skrivna av vuxna. Under andra världskriget fanns det också pojkar som kontaktade överbefälhavaren personligen per brev och erbjöd sig frivilligt till fronten. Den här typen av erbjudanden kom också bland annat från Sverige och Danmark.[132] En flicka skrev i sin tur ett brev till marskalken för att berätta att hon en gång hade fått röra vid honom.[133]

Böner och utgjutelser i brev till Mannerheim

Barn och unga skrev flitigt till Mannerheim – men också många vuxna. Under andra världskriget vädjade man till överbefälhavaren från hemmafronten när man ville få hem en anhörig på permission eller bort från fronten. Detta visar hur hans upphöjda kultstatus byggde upp orealistiska förhoppningar om att han tack vare sin medmänsklighet skulle bistå dem som bad om hjälp; Mannerheims vänliga inställning till vanliga människor

var ju ett centralt element i kultbygget. En kvinna vände sig till Mannerheim och bad att alla män skulle förflyttas bort från fronten, eftersom både hennes och barnens nerver var på bristningsgränsen. En annan kvinna var i början av vinterkriget irriterad på lottorna som enligt henne lät sig utnyttjas av officerarna. En del av brevskrivarna led uppenbart av psykisk ohälsa. Trots detta framträder en bild av Mannerheim som en ”kunglig” person, som man trodde eller hoppades skulle kunna påverka genom sin ställning och auktoritet – bortom lagstiftning och gängse förfarande. Vädjanden och klagomål till regenter och auktoriteter har långa europeiska rötter.[134]

I ett gripande brev från augusti 1941 uttrycker en änka och mor till sju söner både maktlöshet och trots. Hon vill veta om alla Finlands män var ”så lite värda att de bara dög till måltavlor för ryssens kulor och resten till krymplingar”. Det hade hon inte uppfostrat sina söner till. En av dem hade hon redan förlorat. ”Krig förtrycker, fred bygger”, underströk kvinnan i sitt brev.[135]

I slutet av mars 1942 vädjade signaturen ”Finlands mödrar” i sitt brev till ”Över Generalen” att de 18–19-åriga ungdomarna i det senaste uppbådet inte skulle föras till fronten, eftersom de fortfarande var i ”utvecklingsåldern”.[136] På mors dag i maj 1942 gav överbefälhavaren sin berömda dagorder till Finlands mödrar som tack för deras uppoffringar.

Mannerheim mottog önskemål och tack, ibland också anhållanden om hedersbetygelser. Vissa skrev för att få stöd och bekräftelse under en svår tid.[137] En betydlig andel av medborgarbreven till överbefälhavaren under andra världskriget är beundrarbrev, som speciellt under vinterkriget och mellanfreden anlände i riklig mängd också från utlandet. Under fortsättningskriget kom det likaså post från utländska beundrare, även om några amerikanska brevskrivare ville veta varför Finland stred på Tysklands sida. På en sådan undran från en amerikansk kvinna svarade Mannerheim att finländarnas och amerikanernas gemensamma fiende var kommunismen. De antibolsjevistiska breven kryddades med fascistiska hälsningar från bland annat Italien – kampen mot Sovjetunionen i vinterkriget väckte respekt bland den europeiska ytterhögern.[138]

Vart tog bödeln Mannerheim vägen under andra världskriget? Värt att notera är att Mannerheim fick förhållandevis lite

hatpost från allmänheten. Åtminstone bland de bevarade medborgarbreven från insamlingsperioden 1919–1949 förekommer hatfyllda brev förhållandevis sparsamt. År 1941 mottog emellertid överbefälhavaren ett anonymt brev som var riktat till ”blodhunden”: ”Varför tillfredsställde du inte din blodtörst med slaktdjurens blod?”

Efter att fortsättningskriget hade avslutats men medan Lapplandskriget fortfarande pågick vågade medborgarna till följd av det förändrade utrikes- och inrikespolitiska läget skicka något mer hatpost till marskalken som nu blivit republikens president. En medborgare som vänt sig till presidenten hävdade att Mannerheims plats var i helvetet. ”Slaktare, gå ensam på gatan.” I ett brev som anlände i början av november 1944 deklarerade brevskrivaren i slutet: ”Först tog du livet av oss med ryssarna, nu med tyskarna som du hämtat hit. Din satans hund och dina trupper.”

Att armén under den svenskspråkiga aristokratens ledning allierat sig med Tyskland erbjöd politisk och språkpolitisk tilläggsammunition när klassmotsättningarna i slutet av världskriget återigen aktualiserades. I mars 1945 vände sig en ”vapenbroder” till presidenten och frågade ”har du stuckit svärdet i skidan än?” Mannen skrev om 1918 års händelser: ”du dödade min far och nu tänkte du döda mig men jag var klokare än du, bödel.” Han hoppades att Mannerheim hamnar ”i samma bur” som Hitler, och påpekar att folket inte hade valt honom till president, det hade hans ”brottskumpaner” gjort. Mannen uppmanade Mannerheim att anlita en tolk för att förstå brevet, eftersom ”du ju inte kan finska”.[139]

Frontmännens marskalk

Under fortsättningskrigets första höst fick fyra frontmän nog. I november 1941 då finska trupper intagit Östkarelen vände de sig till fältmarskalken under eget namn. Enligt egen utsago var de utsedda att representera olika truppavdelningar – två soldater, en sergeant och en kapten i reserven. Deras fråga till överbefälhavaren var: ”varför blir vi bedragna?” Männen upplevde att kriget var helt lönlöst och efter varje seger följde återigen ett nytt mål. Enligt dem var det möjligt att uppnå fred förutsatt

att viljan fanns. ”Oss slaktar man inte mera som boskap, tålamodet har trots allt en gräns.” Som ytterligare försäkran intygade de att deras uppfattning delades av många män från olika samhällsgrupper, ”en betydlig del ivriga skyddskårsmän”. Det är svårt att bevisa äktheten av brevet, som är fullt av språkfel, men den som tog emot brev adresserade till Mannerheim tog det på allvar. Denna markerade med röd penna att brevet hade anlänt ”från trupperna” och strök under namnet

”Bödeln Mannerheim.” Den bild av Mannerheim som förmedlades i fiendepropagandan under vinterkriget följde den finländska yttervänsterns uppfattning om honom.

på kaptenen i reserven. Det här tyder åtminstone på att brevet anlände med fältposten.[140] Anonymt eller under pseudonym vände sig också många andra krigströtta och besvikna medborgare till överbefälhavaren. Manskapet klagade på ”korkade officerare” under mellanfreden. I anonyma brev vågade även officerare klaga på förhållandena. Frontmännen angrep ändå inte Mannerheims person, utan vädjade till överbefälhavaren för att få missförhållanden åtgärdade.

De unga frontmännen i Finlands armé under andra världskriget visar också att de anammade auktoriteternas värderingar och den politiska personkult dessa byggde upp. I *Täältä jostakin* (Härifrån någonstans, 1943), en samling dikter från fronten redigerad av författaren Olavi Paavolainen, ingick visserligen inte en enda dikt som lovprisade Mannerheim, även om en sådan erbjöds. I den dikten framställdes marskalken som det lilla landets verkliga Ledare, i enlighet med tidens anda och dess förebilder. Men Finland var ingen diktatur och dikten medtogs inte i samlingen. Exemplet visar skillnaden mellan persondyrkan i ett totalitärt eller auktoritärt samhälle och ett öppet samhälle. De flesta dikter som skickades in följde ett traditionellt romantiskt mönster med ett fosterländskt patos och en anda av Storfinland – dikter som inte togs med eftersom de inte uppfyllde litterära eller måhända politiska krav. Vid tiden för utgivningen 1943 hade Tysklands avancemang på östfronten nämligen stoppats och det här återspeglades också i de val som gjordes i Finland.[141]

En betydande del av medborgarnas arbete för det gemensamma bästa under krigstiden var av symbolisk betydelse. Skolbarn samlade under fortsättningskriget in metallskrot, gummi och lump för industrins behov av råmaterial och som belöning fick de till exempel en bild av marskalk Mannerheim eller president Risto Ryti. Ibland blev metallhögarna bara stående och rostade på plats.[142] Till Mannerheims 75-årsdag i juni 1942 beordrades frontmännen vid Rukajärvifronten i Östkarelen att bygga en jaktstuga åt överbefälhavaren i Repola. Senare samma år övernattade Mannerheim i stugan. När de finska trupperna drog sig tillbaka revs den och restes på nytt efter andra världskriget i Loppis i Södra Tavastland. Under sin tid som president använde Mannerheim stugan oftare. Han donerade den till Finlands Jägarförbund och 1958 köptes den gemensamt av Jägarför-

bundet, Officersförbundet, Kadettkåren och Reservofficersförbundet. De fyra officersorganisationerna grundade föreningen Marskalken av Finland Mannerheims jaktstuga och gjorde stugan till ett museum. Numera fungerar den som restaurang och har blivit en del av mytologiseringen kring Mannerheim.[143]

Mannerheim vände sig till frontmännen och medborgarna på ett tydligt sätt i flera dagorder, varav några har levt vidare i historiekulturen. Den så kallade karelska dagordern från juli 1941 rättfärdigade anfallet mot Östkarelen och anspelade på den ”svärdsed” Mannerheim hade avgett i februari 1918.[144] I den svor han att inte sticka svärdet i skidan förrän Lenins ryska bolsjeviker hade fördrivits ut ur både Finland och Vitahavskarelen. Denna dagorders ryktbarhet hänger samman med dess krigiska karaktär, vilket gjorde den problematisk i det efterkrigstida samhället. Bilden av svärdet som inte stuckits i skidan har blivit en symbol för krigshets. Däremot har Mannerheims dagorder till Finlands mödrar, som finns upphängd i varje kyrka i landet, blivit en vördnadsfull minnestavla över mödrarna som offrade sina söner i kriget – ett uttryck för den fosterländska modersmyten och ett verktyg för att upprätthålla den.[145]

Av det insamlade minnesmaterialet framgår att frontmännen i första hand förknippade Mannerheim med sprit. Näst efter jul var marskalkens födelsedag den 4 juni den viktigaste högtiden enligt berättelserna. Väinö Linnas skildring av firandet i *Okänd soldat* och Edvin Laines filmatisering av romanen har gjort firandet känt. Staten delade ut en brännvinsflaska på fem män. Ifall det inte var möjligt att utöka mängden sprit med hembränt drog man ofta långsticka eller spelade kort om vem i femmannagruppen som fick hela flaskan för sig själv. Man skrattade åt dem som blev berusade och när gräl muckades kunde man bli frispråkig, i synnerhet mot officerarna i det egna kompaniet. Klasskillnaderna blev tydliga.[146] Dagen firades under hela fortsättningskriget och speciellt i juni 1942 på Mannerheims 75-årsdag. Truppavdelningarna utsåg personer som skrev gratulationsbrev till jubilaren. Männen berättade om sina krigsupplevelser, om sin bakgrund och gratulerade ”Herr Fältmarskalken”.[147]

Av det insamlade minnesmaterialet att döma var det tabu att tala nedsättande om Mannerheim, och det är också sällsynt i

rapporterna från hemmafronten. Få, om ens någon, vågade kritisera honom offentligt. Däremot spreds det rykten om andra, till exempel fältarméns kommendörer.[148] I anekdoterna från fronten kallades Mannerheim för ”förmannen för det krigstida övertidsarbetet”.[149] Inte heller i det insamlade minnesmaterialet om korsutraditioner, det vill säga erfarenheter av livet i skyddsrum i fält, från 1973 berättas några grövre skämt om Mannerheim. Det är svårt att se spåren av den vita generalen och bödeln från 1918 i föreställningen om andra världskrigets marskalk. Också i krigstida skämtteckningar är Mannerheim okränkbar.[150] Däremot svartmålades ”stallmästare” Mannerheim desto mer i fiendens propaganda i flygblad och radiosändningar.[151] I propagandan till de egna trupperna beskrev Röda arméns pennfäktare och politruker ”baron von Mannerheim” på ett vulgärt sätt. I oktober 1941 spreds det bland de omringade sovjetiska soldaterna i Hangö ett flygblad som var riktat till ”juckaren av Hans Höghet kejsar Nikolajs häst”. I det kunde man läsa om hur ”den stinkande Judas” skulle få uppleva Röda arméns och dess allierades hämnd. ”Under hela ditt dystra reptilaktiga liv har du slickat herrars arslen utan att spara på din tunga. Ditt elddop har du fått vid Nikolaj den blodiges höga bak.” Flygbladet avslutades med: ”På återseende herr baron! Fortsätt att slicka Führerns sträva arsle så länge som den är hel!”[152]

KULTBYGGET FORTSÄTTER, RYTTARSTATYN AKTUALISERAS PÅ NYTT

Efter andra världskrigets slut hade yttervänstern ett gyllene tillfälle. Den kröp fram ur sin underjordiska tillvaro och behövde inte vakta sin tunga ens i förhållande till Mannerheim. Marskalken, som avgick från presidentposten 1946, bevarade emellertid sin respekterade ställning även om krigstidens delvis konstgjorda enighet hade upphört. Övergångsskedet i slutet av 1940-talet var plågsamt för de konservativa och speciellt ytterhögern, eftersom den hägrande framtiden såg ut att gå upp i rök. Närvaron av de allierades kontrollkommission i landet 1944–1947 samt de sociala och mentala utmaningar som freden innebar, skapade ett tillstånd mellan krig och fred. Den antikommunistiska verksamheten anpassade sig till de nya politiska förhållandena, medan de gamla eliterna i stor utsträckning behöll sina samhälleliga positioner. Efter att de utrikespolitiska spänningarna hade avtagit i början av 1950-talet försökte samhällets gamla stöttepelare snabbt införa mellankrigstidens kristna och fosterländska moral som samhälleliga ideal, visserligen med iakttagande av de nya begränsningarna. Den offentliga ultranationalismen var borta, men också den tidigare ytterhögern omorganiserade sig.

När en känd person avlider skapas många möjligheter att bygga upp en personkult, och Mannerheim utgjorde inget undantag. Den enorma publikuppslutningen vid begravningen vittnade om att Mannerheim för en stor del av befolkningen var en högt värderad krigstida ledare, ett beundrat föremål för en

personkult. En så betydande persons död utgjorde en vattendelare mellan två tidsepoker. Upplevelsen av en brytningspunkt väckte intresse även bland personer som annars inte öppet skulle ha dristat sig till att samlas kring en ledare. Mannerheims död i slutet av januari 1951 förde även motstridiga erfarenheter och känslor upp till ytan, vilket märktes i den offentliga diskussionen om hans betydelse för Finland under de första decennierna av självständighet. Energin riktade man mot att lyfta upp Mannerheim på piedestal. Redan två dagar efter dödsbudet började Helsingfors universitets studentkår planera en offentlig staty. Det intressanta är att studentkåren inte kände till den tidigare statykommittén, vars verksamhet hade avbrutits under fortsättningskriget. Senare under våren 1951 förenades projekten.[1] Den antikommunistiska organisationen Vapauden Akateeminen Liitto (VAL, Frihetens akademiska förbund) som grundats hösten 1950 hade en stark ställning inom studentkåren. Den fungerade också som ideologisk arvtagare till Akademiska Karelen-Sällskapet som hade upplösts 1944. Mannerheims statyprojekt erbjöd en kanal för högerpatriotismen, nu utan 1930-talets språkstrid. Samma år Mannerheim dog kom VAL också med initiativet att studenterna skulle tåga med facklor genom Helsingfors på självständighetsdagen. Ursprungligen var tanken att det årliga fackeltåget skulle infalla på Mannerheims dödsdag.[2]

Studentkretsarnas relativa konservatism efter andra världskriget och långt in på 1950-talet har dokumenterats. Mannerheim hade varit studenternas ständiga favorit ända sedan 1918, och nu tog den nya generationen av studentpolitiker den nyss avlidna stormannen till ledstjärna.[3] Det förlorade och långdragna kriget hade inte radikaliserat den unga generationen, vars föräldrar i de flesta fallen hade varit för gamla för att delta i krigföringen. Det fanns inte heller ännu så många studenter med arbetarbakgrund. Vid decennieskiftet 1950 var dessutom en del av studenterna själva veteraner – majoriteten av dem var krigstida barn och unga, en del soldatgossar eller så kallade smålottor. Bakom studentkretsarnas fosterländskhet torde ha legat ett fenomen som kunde kallas ungveteraneffekt: avsaknaden av krigserfarenhet präglade dem på samma sätt som den präglat den generation som varit för unga för att delta i 1918 års strider

och därför anmälde sig till frändefolkskrigen kring 1920. Minnet av Mannerheim innebar också ett motstånd mot auktoriteter eftersom statsmakten inte gick in för att stödja satsningen på ett statyprojekt.

Det finns en tillförlitlig mätning på Mannerheims popularitet bland skolungdomen i slutet av 1940-talet. Pedagogen Paavo Päivänsalo konstaterade i sin undersökning från 1947 att Mannerheim åtnjöt en överväldigande popularitet som förebild för 7–19-åriga skolelever som ansåg att han symboliserade det finländska idealet. Den efterkrigstida mästerskapslöparen Viljo Heino fick högre poäng bland pojkarna, men när flickornas svar lades till var totalresultatet entydigt. Flickornas favorit inom vetenskapskategorin Marie Curie och pojkarnas populäraste fiktiva förebild Tarzan fick se sig besegrade.[4]

Som jag konstaterade i början av boken var behovet av att resa en staty över den nyss bortgångna överbefälhavaren och presidenten ett uttryck för mångas sorgearbete. Ledaren med de magiska krafterna var borta, men hans anhängare accepterade inte tanken att hans makt försvann från jordens krets.

Krigsinvalidförbundets representanter och officersföreningarna var självklart närvarande på det konstituerande mötet: egentliga krigsveteranföreningar hade ännu inte grundats för att ersätta Finlands vapenbrödraförbund och Frontmannaförbundet som i enlighet med mellanfredsavtalet hade upplösts. På det hela taget bestod den nya delegationen av studenter, officerare och aktörer inom näringslivet – liksom den tidigare kommittén. Från och med 1952 var delegationens ordförande Erik Lönnroth, professor i skogstaxation och rektor för Helsingfors universitet 1950–1953. I delegationens arbete deltog också Mannerheims adjutanter och många officerare vid högkvarteret. Det var ända från början viktigt att stödja sig på personer som hade en personlig relation till Mannerheim och som man upplevde kunde tolka hans vilja. Det var ju fråga om Mannerheims offentliga arv.[5]

Ett hyfsat antal bergsråd var också med och förstärkte förbundet mellan Mannerheim och kapitalet. Arvet från den mellankrigstida ytterhögern hade försvagats i kommittén redan på 1930-talet, och ytterhögern fick inte någon framskjuten position i den efterkrigstida delegationen, med ett klart undantag.

Carl Lindh som varit medlem redan i den föregående statykommittén fortsatte arbetet i det nya organet.[6] Lindh hade lett de helsingforsiska frihetskrigarnas radikala förening Frihetskrigets Fältgrå, innan han blev ordförande för Frihetskrigets frontmannaförbund fram till upplösandet 1944. Under andra världskriget deltog han i värvningen av finländska SS-män och ännu hösten 1944 ledde han den tyskgrundade motståndsorganisationen Vapaan Suomen Liike (Rörelsen för det fria Finland). Han undgick, i likhet med många andra som deltagit i motståndsrörelsen att dömas för landsförräderi efter kriget, eftersom man i slutet av 1940-talet smärtfritt ville sopa dessa besvärligheter under mattan. Kommunisternas motståndare ville inte heller ösa mer vatten på kommunisternas kvarn i slutet av 1940-talet.[7] På 1950-talet kunde tidigare företrädare för den finländska fascismen åter organisera sig och verka i samhället. Det syntes inte minst när en Mannerheimstaty planerades i Tammerfors, vilket jag behandlar mer ingående längre fram.

I ljuset av det efterkrigstida läget och de föregående årens händelser var det självklart att statyn skulle föreställa andra världskrigets marskalk. Den ställning som medborgarna gett Mannerheim och den föreställning om honom som skapats offentligt hade vid tiden för hans död antagit sådana proportioner att statydelegationen lyckades få ihop medel från över 600 000 personer och över 100 000 föreningar och företag, med hjälp av det insamlingstillstånd som studenterna hade skaffat. Den totala intäkten, som också innefattade tidigare insamlade medel, var över 80 miljoner mark (ungefär 3,1 miljoner euro 2024) och lämnade ett överskott efter avslutat projekt.[8] Insamlingens intäkt vittnar om att Mannerheims magiska sfär till följd av kriget återigen utvidgades i någon mån. Marskalkens anseende påverkades nästan inte alls av krigsansträngningen och förlusten – han uppfattades som den främsta frontmannen i det tidiga 1950-talets samhälle, där krigserfarenheten inte bara var något vardagligt utan också samhällelig valuta.

Denna andra insamling för en staty genomfördes via organisationen Krigsinvalidernas brödraförbund. Insamlingen inleddes inför årsdagen för Mannerheims död, januarisöndagen 1952. Då stod insamlingslistor framme i flera offentliga byggnader runtom i landet.[9] ”Varje sann finländare deltar i statyin-

samlingen som inleds i morgon", kungjordes det på listorna.[10] En landsomfattande medborgarinsamling som denna väckte också motstånd, som framför allt kommunister och folkdemokrater gav uttryck för. Insamlingslistorna på allmänna och politiska platser, som stadshus, väckte förundran och protester.[11] De mikrofilmade insamlingslistorna gjöts in i foten på statyns granitsockel i september 1959.[12]

I den nya delegationen ingick medlemmar både från studentkåren och från en mängd stiftelser som på något sätt var kopplade till Mannerheim, allt från Mannerheims barnskyddsförbund till den nygrundade Stiftelsen General Gustaf Mannerheims Nationalfond. Dess uppdrag var att göra Mannerheims hem i Brunnsparken till museum. Stiftelsens medel kom från Mannerheims testamente. Då anskaffningen av statyn räckte nästan ett årtionde, blev också Mannerheim-museet en viktig konstruktör av den postuma personkulten på 1950-talet. Under de första decennierna försökte museet bevara hemmet i strikt ursprungligt skick, på ett näst intill vidskepligt sätt. Mannerheims tjänstefolk övergick direkt i museets tjänst, där de fortsatte att arbeta för sin husbonde. Överste O. R. Bäckman, som tidigare tjänstgjort som Mannerheims yngre adjutant, blev museets första intendent vid sidan av sin huvudsakliga syssla. Personalen talade, i likhet med marskalken, svenska med varandra fastän det inte längre var majoritetens modersmål. Tilltal skedde i tredje person.[13]

Museets personal på 2010-talet berättade en anekdot som semiotiskt och psykologiskt tecknar dragen av det institutionaliserade minnet: ännu i slutet av 1960-talet fyllde museets anställda på vatten i den framlidna husinnehavarens cigarrhumidor. På så sätt bibehölls cigarrerna i rökfärdigt skick.[14] Gesten kan tolkas som ett sätt att bevara en levande koppling till husets tidigare herre. Att ett personmuseum bevarar men oftast också på ett överskylande sätt förenklar och övervakar hur huvudföremålet framställs är känt också från andra länder, i såväl demokratiska som auktoritära samhällen.[15] Mannerheimmuseet saknade inte heller inhemska förebilder, till exempel författaren J. L. Runebergs hem i Borgå som blev museum redan 1882 och författaren Aleksis Kivis dödsstuga i Tusby som öppnade 1908. Kivis stuga var dock aldrig avsedd att återställas till

sitt ”ursprungliga skick”. Marskalkens samhälleliga laddning var däremot av en annan klass.

En jämförande undersökning av personkulterna i öppna samhällen låter ännu vänta på sig, men museet i Brunnsparken har inte förblivit unikt när det gäller att vårda finländska politiska ledares arv. President Urho Kekkonens långvariga tjänstebostad Villa Ekudden i Mejlans i Helsingfors blev museum 1987, ett år efter Kekkonens död. I likhet med Mannerheim-museet kom de ursprungliga medlen från Kekkonens dödsbo, men det statliga Museiverket ansvarade för att göra det till ett museum, till skillnad från hur man gick till väga i Mannerheims fall. Skillnaden är betydande, speciellt i symboliskt hänseende. Två dyrkade och hatade ledargestalter från angränsande och överlappande tidsperioder fortsätter leva på museum, varav det ena representerar privat kapital, det andra offentlig finansiering. Minnesvårdarnas avsikt har politisk betydelse, det spelar en roll hur det förgångna förvaltas. Kekkonens födelsehem Lepikko torp i Pielavesi i Norra Savolax hade visserligen gjorts till museum redan 1966 på initiativ av Lepikko-stiftelsen som grundats för detta ändamål.

Ur ett rätlinjigt minnespolitiskt perspektiv handlar det naturligtvis om att motsätta sig förändring.[16] I Mannerheims fall kan förändringsmotståndet efter hans död anses kopplat till industrins och affärslivets samt officerselitens strävanden. Den antikommunistiska rörelsen fortsatte det arbete mot ytterv änstern som tagit sin början under mellankrigstiden, och för många i rörelsen fungerade såväl den vita generalen som marskalken som garant för det egna rättesnöret, även efter sin död. Den traditionella Mannerheimgestalten är kapitalistkretsarnas skyddspatron och bäste broder-nätverkens nyckelsymbol. Officerskretsarna och tidigare ståndskretsar är också viktiga för inramningen av hans minne.

Det kollektiva minnet kan emellertid inte slås i bojor i öppna samhällen. Offentliga minnesmärken, statyer och personmuseer kopplar tider och platser till varandra. De skapar utrymmen också genom att begränsa dem. Minnesmärken är symboler för ”känslogemenskaper” som uppstått kring delade minnen och kring minnen som skiljer åt människor och folkgrupper.[17] Statyernas betydelse förändras emellertid och likaså förändras bety-

delsen och begränsningen av de gemenskaper som är knutna till dem. De som låter upprätta ett minnesmärke kan visa politisk makt eller skapa en bro till de som gått bort. Initiativtagarna och övriga aktörer handlar utifrån sin egen erfarenhet i tid och rum. Publiken och kommande generationer kan däremot konstruera nya betydelser för minnesmärket eller finslipa och lägga till nya lager på det gamla så att det får en ny karaktär.

Ryttarstatyns placering – på ett torg, framför ett viktigt hus eller på hjul?

> Ett år har gått och varje dag har färska blommor täckt marskens grav vid Sandudds hjältegravar, där han vilar omgiven av sina 2 800 krigare. Marskens person har blivit en symbol för vår frihet och hans grav är ett vallfärdsmål, som inte en endaste vardag har varit utan besökare.[18]

Så gott som under hela den nästan tioåriga processen från marskalkens död till att statyn i Helsingfors avtäcktes sommaren 1960 pågick å ena sidan en diskussion om statyns placering och dess betydelse och å andra sidan en skulpturtävling med många turer. Efter att statydelegationen hade organiserat sig började den flitigt sprida Mannerheimkännedom i lokala tidningar.[19] I vissa tidningar förstärktes också Mannerheims ”finskhet”. Jägaröverstelöjtnanten Kaino Niemeläinen erinrade sig att marskalken på den extra repetitionsövningen på Karelska näset hösten 1939 hade krävt att man talade finska. Han var således helt finsk till sinne och språk.[20]

Kring samma tider inleddes letandet efter en exakt placering för statyn. Den förra kommittén hade ju bestämt sig för att förorda platsen framför Riksdagshuset. År 1951 lyfte delegationen förutom platsen framför Riksdagshuset fram parken mellan Norra och Södra Hesperiagatorna, södra delen av Nationalmuseets tomt och Arkadiagatans och Mannerheimvägens korsning som alternativ. År 1952 var hela sju förslag aktuella: framför Presidentens slott, Riddarhusskvären, Observatoriebergets park, Skillnaden, framför Riksdagshuset, framför Nationalmuseet och i korsningen av Arkadiagatan och Mannerheimvägen. Observatorieberget hade sommaren 1918 före-

slagits som plats för ett planerat frihetsminnesmärke. Beslutet om var Mannerheimstatyn skulle placeras försvårades också av allmänna problem gällande detaljplanen.[21]

Statyns placering gav upphov till en livlig allmän diskussion. Tidskriften *Suomen Kuvalehti* ordnade hösten 1951 en stor publikomröstning, vars anonyma röstsedlar överlämnades till statydelegationen för att företräda ”folkets” röst – för många var projektet en hjärtesak. Med benäget bistånd av *Suomen Kuvalehti* understödde majoriteten av dem som röstade tidskriftens två förslag, det vill säga strax söder om Nationalmuseet och framför Presidentens slott. I diskussionerna figurerade också platsen vid Hankkijahuset, det vill säga bredvid Glaspalatset, men den avfärdades som för stökig. En utförlig diskussion pågick även i andra tidningar. En anmärkningsvärd placeringsstrategi bland läsarna var att resa den planerade statyn på en befintlig statys ställe och flytta den gamla statyn någon annanstans. Mannerheim skulle ha passat på Senatstorget där statyn av kejsar Alexander II står eller i slutet av Alexandersgatan där statyn *Tre smeder* är placerad.[22]

De talrika förslagen från publiken och den diskussion de väckte gav upphov till bitande satir bland yttervänstern. Folkdemokraternas tidning *Vapaa Sana* intervjuade sina egna fiktiva ”experter”: Senator emeritus Reinhold von Heinwall föreslog en staty på hjul, så att man vid behov kunde flytta den. Före detta rödgardisten Kille Rainio ville att den skulle placeras på Augustin Ehrensvärds grav på Sveaborg som en påminnelse om 1918 års blodiga ”helpension”. Juris professorn Br. Kalmala ville att statyn skulle placeras på Alexander II:s plats på Senatstorget, men i försoningens anda skulle bara huvudena bytas. Änkefriherrinnan Ulrika Eleonora af Silfverhjärta såg Brunnsparken som det enda alternativet, eftersom man redan i Tölö kunde stöta ihop med samma slags diffusa människor som på Broholmen (där hon förstås aldrig hade satt sin fot). *Noblesse oblige!* Enligt krigsprosten Tahvo Lirkkunen anknöt nationens djupaste värden om liv och död till marskalken, så marskens staty borde resas på Sandudds begravningsplats för att invänta den sista stora mobiliseringen tillsammans med sina krigare. Den tidigare intendenten Ilveksenhammas (Lotand) påminde om Mannerheims hästuppfödningspassion och hans intresse för att

internationellt jaga storvilt, vilket gjorde att den bästa platsen utan vidare var Högholmens djurpark. Den pensionerade översten Sotahurja (Krigsvild) ville att svärdet aldrig skulle stickas i skidan, utan att ryttarstatyn skulle resas på Observatorieberget på platsen för statyn *De skeppsbrutna* och evigt ha sabeln riktad mot öst. Tidningsredaktionen hade själv föreslagit Gardeskasernens gård, som låg i ruiner efter kriget, som en påminnelse om krigen mot Sovjetunionen under självständighetstiden. Bakom satiren låg tidningens chefredaktör Raoul Palmgren.[23] Som en pik mot den moderatare vänsterns inställning påpekade *Vapaa Sana* att det i närheten av det tidigare skyddskårshuset vid Hesperiagatan, som också föreslagits, fanns ett alternativ som inte beaktats: ”Platsen framför [tidningen] Suomen Sosialidemokraattis redaktionshus.”[24]

Problemet med att hitta en plats för statyn väckte alltså löje bland statyprojektets kritiker – om man lyfte den på hjul skulle problemet försvinna. Redan 1927, när republiken firade självständighetens 10-årsjubileum, hade yttervänsterns press föreslagit att det planerade minnesmärket över självständigheten skulle dras på kärra, självständigheten var ju av föränderlig karaktär. Som kusk föreslog tidningen *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* ”Karl Kustaa Mannerheim”.[25] Även Jörn Donner, son till den första Mannerheimbiografins författare Kai Donner, har uppgett att han i början av 1950-talet föreslagit en ryttarstaty på hjul. Han hade förmodligen läst *Vapaa Sana*. Historien berättas i Donners bok om Mannerheim från 2011 där författaren letar efter beröringspunkter med marskalken. Det var viktigt att höra till Mannerheims föreställda krets, även om temat i Donners fall utvecklades från en 20-årings uppror till respekt.[26]

Av den offentliga diskussionen och statydelegationens åsikter att döma såg det sommaren 1952 ut som om statyn skulle placeras i parken mellan Hesperiagatorna eller på klipporna framför Nationalmuseet. Utgående från detta utlystes sedan en skulpturtävling. Vid sidan om den arrangerades en tävling om placeringen, eftersom ryttarstatyns formspråk kunde inverka på den. Denna första skulpturtävling utlystes kring jul 1952 och den avslutades på treårsdagen av Mannerheims död den 28 januari 1954 – att årligen uppmärksamma marskalkens födelsedag och

dödsdag var ett sätt för statydelegationen att bygga en personkult. Projektet framför andra för rikets skulptörer lockade rikligt med anonymt insända tävlingsbidrag. Konsthistorikern Riitta Konttinen har konstaterat att finländska skulptörer inte tidigare hade erbjudits ett uppdrag av samma samhälleliga betydelse.[27] På grund av ämnets stora symbolvärde visade också påtagligt många amatörer upp sina skulptörfärdigheter för prisnämnden.

Professor Erik Lönnroth ledde prisnämnden och som viceordförande fungerade Agrarförbundets riksdagsledamot och Urho Kekkonens trätobroder Viljami Kalliokoski, som hade varit med redan i den statykommitté som grundades på 1930-talet. Övriga medlemmar var Helsingfors överborgmästare Eero Rydman, general Erik Heinrichs, vars uppgift var att fungera som ett slags förmedlare av Mannerheims åsikt, och överste Adolf Ehrnrooth, som var nämndens hästexpert. Riddaren av Mannerheimkorset Ehrnrooth var den minst kända av dessa Mannerheimentusiaster, men hans engagemang i ryttarstatydelegationen ledde till att han under kalla kriget blev den huvudsakliga byggaren av den konservativa Mannerheimkulten och galjonsfigur för veteranrörelsen ända in på 1990-talet. Som Mannerheims släkting representerade Ehrnrooth en gammal adelsätt, som hade kontakter till näringslivets toppskikt och den högre officerskåren.[28] I nämnden fanns därtill yrkesrepresentanter för arkitekt- och skulptörförbunden.

Tävlingen slutade emellertid oavgjort vintern 1954, eftersom nämnden inte kunde enas om vilket bidrag som var bäst. Därför delades andra pris mellan Wäinö Aaltonen och Heikki Konttinen.[29] Aaltonen var tidens kanske kändaste skulptör, och många trodde att uppdraget skulle gå till honom. Han hade haft att göra med Mannerheimprojekt redan i slutet av 1930-talet, då han blev tvåa i tävlingen med inbjudna deltagare för Mannerheimstatyn i Tammerfors. Han hade tidigare utfört marskalkens gravvård på Sandudd. Precis som i Tammerfors fick han nu i huvudstaden erfara att man klagade på att hans bidrag var för skissartat. Nämnden rekommenderade att man skulle ordna en omtagningstävling mellan de belönade och några andra förtjänstfulla bidrag. Eila Hiltunen fick också beröm för sitt förslag och nådde en topplacering. Hon deltog ändå inte i den andra tävlingen med hänvisning till en alltför stram tidtabell.[30]

Skulptören Eila Hiltunen placerade sig bland de sex främsta i den första ryttarstatytävlingen med det sedermera inlösta förslaget *Protector Finlandiae*. Tävlingsbidragen presenterades för allmänheten i Riddarhuset i Helsingfors 1954.

Heikki Konttinen som kommit på delad andra plats berättade i offentligheten om sitt förhållande till marskalken. Han hade skadats i vinterkriget och i ungdomen anammat försvarsandan. Därför ville konstnären uttryckligen avbilda Mannerheim som vinterkrigets överbefälhavare, iklädd päls:

> Jag ser honom som ledaren för våra tre krig, vid fronten i bitande kyla, såsom han framträder i en sårad soldats fantasiskapelse på slagfältet i Ruokojärvi. Marsken representerar för mig rörelse och handling. Därför gjorde jag en häst i aktiv rörelse och tyglad av en skicklig ryttare. Yttre prakt med hedersutmärkelser förärade jag inte min Marsk. Han är stor utan dem. Den berömda femkrigspälsen skulpterade jag på honom – den skulle jag inte lättvindigt kunna klä av honom.[31]

Riitta Konttinen har ingående beskrivit den konstnärliga debatten och den offentliga diskussionen om tävlingsbidragen, där stor uppmärksamhet riktades mot ekipagets trovärdighet. Man efterlyste ett realistiskt grepp. Framför allt hästens anatomi gjorde de sakkunniga fundersamma. Finländska konstnärer

hade inte en bakgrund eller tradition att falla tillbaka på när det gällde en så pompös stil, vilket oroade både arbetets beställare och kritiker. Kritiken ledde till att en ny tävling utlystes.[32]

Hösten 1954 beslutade man slutligen att statyn skulle placeras framför Posthuset – platsvalet gjordes av skaparna bakom det vinnande bidraget i den nya tävlingen. I likhet med Hankkijahuset mittemot anknöt platsen till segerparaden i maj 1918 när Mannerheim red in i den del av staden som var byggd av sten. På så sätt kopplades statyn som man velat resa till minne av andra världskrigets marskalk ändå till 1918 års vita arv.

Ryttarstatyn reses till slut

I den andra ryttarstatytävlingen deltog flera bidrag än i den första, sammanlagt 58 förslag. Wäinö Aaltonen meddelade offentligt att han drog sig ur den nya omgången. Heikki Konttinen å sin sida sände in ett bearbetat bidrag som inte placerade sig bland de främsta. Hösten 1954 lyfte prisnämnden fram Aimo Tukiainens och Oskari Jauhiainens gemensamma bidrag på första plats. Andra plats fick Kalervo Kallio, och på tredje plats kom Jauhiainens och Tukiainens andra bidrag, där upphovsmännens inbördes ordning var den motsatta. Överste Ehrnrooth ansvarade för utlåtandena. Nämnden fäste också speciell vikt vid hästens gång: Tukiainens och Jauhiainens vinnande bidrag var det enda där hästen var i rörelse. I de övriga bidragen stod den i grundställning. De som utsåg vinnarna tilltalades av att Tukiainen och Jauhiainen tolkade andra världskrigets marskalk i mogen ålder.[33]

Vinnarbidragets huvudsakliga upphovsman var Aimo Tukiainen. Han hade tidigare planerat hjältegravgårdar och till exempel formgett de rödas minnesmärke i Högfors efter andra världskriget.[34] Tävlingen hade visserligen genomförts anonymt, men ännu före andra världskriget hade det inte kommit på fråga att samma konstnär skulle formge minnesstatyer för både de röda och Mannerheim. Ryttarstatydelegationen beslutade att förverkliga Tukiainens bidrag, även om det fanns planer på ännu en tävling mellan detta förslag och andrapristagaren Kallios bidrag. Enligt Ehrnrooth berodde det på att vissa delegationsmedlemmar försökte dra ut på verkställandet av inrikes-

och utrikespolitiska skäl. Den verkliga orsaken torde ha varit att Agrarförbundets minister Viljami Kalliokoski starkt stödde andrapristagaren Kalervo Kallio, som var partibrodern president Kyösti Kallios son.[35]

Tukiainen hade huvudansvaret för att förfärdiga skulpturen och efter att Jauhiainen dragit sig ur projektet slutförde han arbetet ensam. Det tog fem år att formge, gjuta och slutligen resa statyn som var samhälleligt betydande och väckte starka politiska känslor. Arbetsprocessen fick mycket offentlig uppmärksamhet. Statyn avtäcktes under högtidliga former den 4 juni 1960.

Statyns avtäckning samlade omkring 50 000 medborgare och inbjudna gäster på pingstaftonens eftermiddag. Polisernas ledighet hade dragits in. Både radio och tv bevakade evenemanget i direktsändning. Folkdemokraterna hade strängt motsatt sig att avtäckningen skulle sändas direkt och hade vädjat till Rundradions programråd. Särskilt förargades de över att Rundradion ville direktsända evenemanget även till utlandet, vilket enligt yttervänster inte gav en fredlig bild av Finland. Slutligen strandade den planerade direktsändningen till utlandet på att det endast var i Sverige man visade intresse för den. Det skulle ha varit det första direktsända radio- eller televisionsprogrammet från Finland till utlandet.[36]

Avtäckningen av marskalkens staty i huvudstaden var enligt Samlingspartiets *Uusi Suomi* en tillställning man väntat länge på. Tidningen drog sig inte heller för att måla upp hur Mannerheim på nytt red in i staden samma väg som i det ”befriade” Helsingfors 1918.

> Egentligen stod den där ovanligt naturligt, som om den redan skulle ha stått där länge och som om dess plats verkligen var där och ingen annanstans. Kanske föddes osökt den lyckade feststämningen ur tanken att statyn vid den stunden omringades av de män och kvinnor som under vår marskalks ledning under hårda år hade köpt vårt lands självständighet.[37]

Tidningen *Etelä-Suomen Sanomat* som utkom i Lahtis och hade en framstegspartistisk bakgrund menade att Mannerheim hade

verkat med överjordisk ledning: ”Marskalken av Finland var en av de mest lysande personligheterna i Finlands historia. Han var en av dessa stora ledare som ödet sänder till folk i deras mest avgörande skeden.” Mannerheims staty representerade för kommande generationer de värden av frihet och trygghet som är sammankopplade med hans minne och ”de första decennierna av vår självständighets historia”.[38]

Enligt kutym anlände de inbjudna gästerna först till tillställningen: riddarna av Mannerheimkorset, presidentparet och regeringen, höga tjänstemän och representanter för ryttarstatydelegationen samt släktingar till Mannerheim. En central roll hade veteraner och krigsinvalider från andra världskriget som kom till huvudstaden från olika håll av landet. Till och med gammalt manskap, det vill säga veteraner från storfurstendömet Finlands armé, deltog. Utan tvekan var också 1918 års veteraner närvarande, men man tog inte upp detta i offentligheten. Det var fråga om Mannerheims soldater, ännu ganska unga män, vars närvaro i huvudstaden vid avtäckningen av deras överbefälhavares staty signalerade betydelsen av krigens offer. Försvarsmaktens årliga fanfest och militärparad

Avtäckningen av Mannerheims ryttarstaty i Helsingfors den 4 juni 1960 lockade en stor publik.

slogs ihop med avtäckningen. Truppernas förbimarsch utgjorde ett centralt inslag. Krigsinvalidernas brödraförbund firade samtidigt sitt 20-årsjubileum i Helsingfors. På kvällen samlades statydelegationens inbjudna gäster på Fiskartorpets restaurang för att fortsätta firandet av marskalken.[39]

Diskussionen kring avtäckningen av ryttarstatyn rymde både kritik mot dess gammalmodiga formspråk och hyllande av en fosterländsk storman. Den inkluderade också krigsgenerationens nedtystade minnen och folkdemokraternas motstånd mot det ”krigshetsande” och fascistoida statyprojektet.[40]

Än en gång gick det så att statyns offentliga mottagande inte fullt ut höll sig inom de ramar som delegationen hade tänkt sig. Urho Kekkonen som var inne på sin första presidentperiod framhöll i sitt festtal att skulpturen också var ett minnesmärke över de finländska soldaterna och freden.

Kekkonen valde sina ord väl. För att få grepp om Mannerheims betydelse efterlyste han det perspektiv som historien ger men som ännu inte fanns. Först senare var det möjligt att granska marskalkens livsverk i ”dess rätta mått”. Enligt Kekkonens formulering ”kan tyngdpunkten måhända förskjutas från dess plats av i dag”. Talet kunde förstås så att Mannerheims betydelse med tiden både kunde minska och öka. Kekkonen hade den våren balanserat inom inrikes- och utrikespolitiken i frågor som anknöt till den europeiska frihandelsorganisationen EFTA, men projektet hade tills vidare strandat. I talet vid avtäckningen måste han balansera både mellan de borgerliga och vänstern samt mellan öst och väst.

Kekkonen, frihetskrigare från Kajana 1918, talade efter andra världskriget inte längre om frihetskriget. ”Den tanken ligger nära att det icke är utan vådor att resa ett minnesmärke över en fältherre, som för endast ett släktled sedan i ett blodigt medborgarkrig ledde den segrande armén. En sådan betänklighet gäller dock inte, då det är fråga om Mannerheim.” Finländarna hade nämligen beslutat att hedra sin fältherre, som hade lett försvarsmakten ”i tre krig” och utvecklat försvaret under fredstid. Kekkonen underströk fredsarbetet i sitt tal och till slut, efter att skynket hade dragits av statyn, påminde han om att statyn var en hedersbetygelse till de finländska soldaterna och framför allt till dem, som ”offrat sitt liv för landets frihet”.[41]

Som om de läst Kekkonens avsikter avhöll sig många tidningar från att skapa en stormanskult, och de lyfte främst fram veteranerna och försvarsmakten i sina artiklar, vars överbefälhavare från andra världskriget man nu kom ihåg. *Helsingin Sanomat* underströk i sin ledare att nationen genom ryttarstatyn först och främst hedrade sin egen historia. Tidningen påpekade att statyns formgivare ville placera statyn av andra världskrigets Mannerheim på en plats som förde tankarna till år 1918, fastän även andra platser hade stått till buds.[42] *Hufvudstadsbladet* poängterade å sin sida att statyn för kommande generationer skulle stå som en symbol för att Finland lyckades dra sig ur kriget och uppnå ”den välsignelsebringande freden”.[43] Majoriteten i Svenska folkpartiet hade under andra delen av fortsättningskriget räknat sig till den så kallade fredsoppositionen som krävde att Finland skulle lösgöra sig från kriget man förde på Tysklands sida. I en ”opartisk” gråzon balanserade *Päivän Sanomat*, språkrör för Arbetarnas och småbrukarnas socialdemokratiska förbund som lösgjort sig från SDP:s vänsterflygel. Enligt dess åsikt motsvarade den på många sätt upprätthållna Mannerheimmyten ”inte tillnärmelsevis hela sanningen” om marskalken. Enligt tidningens åsikt var det ”lika värdelöst att överösa någon med hyllningar utan att bry sig om fakta som att hetsa genom att demonstrera när det framlidna statsöverhuvudets staty avtäcks”.[44]

Yttervänsterns tidningar använde bitande och även bitter satir mot skapandet av en personkult. Å andra sidan hade samma tidningar ännu några år tidigare utövat ohämmad Stalinkult. Ironiskt nog var det Sovjetunionens generalsekreterare Nikita Chrusjtjovs berömda tal 1956, där han tog avstånd från stalinismen, som gjorde att begreppet politisk personkult togs i allmänt bruk världen över. Anklagelserna om att underblåsa ett tredje världskrig gav på ett överdrivet sätt uttryck för den irritation statyprojektet väckte, men vänstertidningarna sökte med denna retorik i främsta hand stöd från Sovjetunionen. Kritikens inhemska udd riktades nämligen mot lidandena under inbördeskriget. 1918 års erfarenheter skymtade fram i form av hat bakom satiren: det fanns ingen orsak att minnas folkets förtryckare, snarare att vårda röda gardets hjältemodiga strid.[45]

I sitt tal i samband med avtäckningen av ryttarstatyn lämnade president Urho Kekkonen det till framtida bedömare att avgöra Mannerheims betydelse. Här syns statyn med Riksdagshuset i bakgrunden.

Den folkdemokratiska offentligheten följde inte slaviskt det kommunistiska partiets linjedragningar. Jörn Donner skrev i folkdemokraternas *Kansan Uutiset* att han gillade Mannerheim ”som gestalt och personlighet” men såg hans statysaga som ett spektakel. Den då 27-åriga Donner förundrade sig över att man gjort Mannerheim till ”Ledaren, Enaren”, fastän denna representerade allt annat än försoning. Därför innebar statyns avtäckning ”en sorgesvart dag” för Finland, en dyrkan av en ”övernaturlig” staty. Donner uppger att han redan vintern 1951 undrat över varifrån denna oerhörda hänförelse kom då han såg ”enorma mängder tidigare officerare från alla håll i landet följa honom till graven”. Donner var övertygad om att Finlands framtid inte skapades ”genom att svära i Mannerheims namn vid foten av

denna hästbild, utan i fabrikerna, vid valurnorna, på byggarbetsplatser, i mötessalarna, där levande människor arbetar eller beslutar om saker, förhoppningsvis utan att omhulda vålnader ur det förgångna".[46] I efterhand kan man konstatera att Jörn Donner här skapade en livslång, offentlig relation till Mannerheim, för vilken artikeln i *Kansan Uutiset* var ett tidigt uttryck.

När ryttarstatyn efter 30 års planering äntligen förverkligades representerade den slutligen "hela folkets" marskalk från andra världskriget. Behovet av att uttryckligen få en ryttarstaty förankrade ändå formspråket inte bara i 1920–1930-talets Finland, utan också i en europeisk aristokratisk tradition och en symbolik från *ancien régime*. Valet av plats för statyn säkerställde att även det vita arvet levde vidare. I projektets slutskede hade man arbetat med så stort nit att Veikko Leppänen, som placerat sig på femte plats i den andra skulpturtävlingen, lyckades få sin egen version av ryttarstatyn rest i Lahtis ett halvt år tidigare, i december 1959.

Ryttarstatyn var också ett minnesmärke som veteraner från det nyligen avslutade kriget hade engagerat sig i. Under hela 1950-talet hade statydelegationen och dess aktörer uppmärksammat Mannerheim på hans dödsdag med en fest i Mässhallen och vid graven på Sandudd. I slutet av januari 1961 ordnades ett storslaget 10-årsjubileum till minne av hans död.[47]

Med tanke på framtiden var det av betydelse att den dåtida översten Adolf Ehrnrooth ända från början hörde till ryttarstatydelegationens aktiva inre krets. Han hade också ledaruppdrag i Stiftelsen för riddarna av Mannerheimkorset. Efter att ryttarstatydelegationen avslutat sitt arbete överfördes de medel som blivit över till Stiftelsen General Gustaf Mannerheims Nationalfond (nuvarande Mannerheim-stiftelsen). Den hade grundats utifrån Mannerheims testamente och hade som uppgift att upprätthålla Mannerheim-museet i Brunnsparken och dela ut stipendier till krigsvetenskaplig forskning. På Ehrnrooths initiativ lösgjordes emellertid statydelegationens medel 1973 och Mannerheims traditionsstiftelse bildades. Stiftelsen tog som sin uppgift att "med pietet" vårda marskalkens arv och de värden, för vilka "denna generation under hans ledning ärofyllt har stridit".[48] Den officersdrivna traditionsstiftelsen kastade sig med iver in i sitt ärofyllda uppdrag.

Nedmonteringen av myten börjar

Vid decennieskiftet 1960 pågick en bredare debatt om Mannerheimkulten, vilket inte framkommer om man bara stirrar på en staty. Konflikten mellan den hierarkiska enhetskulturen och det krav på yttrandefrihet som hör till det moderna samhället med dess tolerans för divergerande åsikter, synliggörs i den tidigare behandlade trilogin om mormor och Mannerheim av Paavo Rintala.[49] I pressen dryftade man ämnet i slutet av 1950-talet.[50] Redan i den diskussion som då fördes etablerades ett behov av att skilja på om skildringarna av Mannerheim var sanna eller falska, det vill säga myter. Konservativa kretsar stördes av att man övergav överensstämmelsen med verkligheten. Samtidigt började det grepp som drog nytta av fiktion och fantasi appellera till konstnärer och författare som önskade skrapa på ytan av nationella och traditionella symboler.

På den facklitterära sidan gav Yrjö Niiniluoto 1962 postumt ut *Suuri rooli* (Den stora rollen), det första verket som insiktsfullt granskade myter, uppfattningar och kulter kring Mannerheim:

> Fortfarande, på 60-talet, kan man få bevittna ivriga beundrare som använder uttryck som grundar sig på dyrkan. När Egentliga Finlands Landskapsförbund föreslog att Villnäs slott skulle köpas till museum och motsatte sig att det skulle göras om till något slags kulturhus, kurscentrum, förklarade förbundet i februari 1961 att bruket av marskalkens födelsehem till ett sådant ändamål vore helgerån – i synnerhet nämner man födelserummet med sängen.[51]

Enligt Niiniluoto hade man vid decennieskiftet 1960 kommit till det skedet ”i Mannerheims kult”, då man reste minnesstatyer och grundade museer åt honom. Samtidigt försökte till och med festtalare ”dra ner honom från den höga piedestalen till människors nivå”. Enligt Niiniluotos förutsägelser var resandet av statyer ”ett skede för en kult på nedgång, en kamp mot hotande glömska”.[52]

I kampen mot glömskan deltog vid samma tid Förenta staternas postverk, som 1960 valde Mannerheim till en av frihetshjältarna i sin frimärksserie Champion of Liberty. I kalla

krigets amerikanska politik var Mannerheim en sinnebild för frihet, ”Finlands befriare”, som ”kämpade för sin nations överlevnad gentemot kraven från Tyskland och hoten från Sovjet”. Tack vare honom lyckades Finland undgå att hamna bakom järnridån.[53]

Inom studentkretsarna började man också nedmontera Mannerheimmyten och inledde en jakt på ”den verkliga” Mannerheim, det vill säga olika uttryck av hans personlighet. Redan 1962 kunde journalisten Arvo Salo konstatera att uppgiften var svår, eftersom ”Marsken och Mannerheim har blivit synonymer och Marsken är ingen person”.[54] Uppfattningen om Mannerheim fungerade alltså som en barometer på ett samhälleligt och kulturellt brytningsskede och som reflektionsyta för nya tolkningar. Samma år öppnades hotell Marski på Mannerheimvägen i Helsingfors centrum och blev en samlingsplats för den politiska eliten.[55]

Från 1960-talet var marskalken av Finland inte längre ungdomens främsta ideal. De följande två årtiondena var politiserade, men de präglades också av samhälleliga framsteg och modernitet, i betydelsen förändring och framåtblickande. För de medvetna förtrupperna för de stora vänstersinnade generationerna som var aktiva under och efter 1960-talet erbjöd veterangenerationens etablerade uppfattning av Mannerheim i första hand reaktionära, unkna, statiska och allt annat än ungdomliga svar. Generationsforskare har emellertid konstaterat att en stor del av en åldersklass inte begår ”föräldramord”. Även de konservativa värderingarna bevarade sin dragningskraft under 1960- och 1970-talet.

För de människor som levt under första delen av 1900-talet symboliserade Mannerheim denna tidsperiod. I början av 1960-talet utlyste tidskriften *Uusi Maailma* en skrivtävling med syfte att samla in berättelser om Mannerheim. Det kom in cirka 150 svar och tidningen publicerade ett urval i en serie. Berättelserna, tillika med nya intervjuer, publicerades 1964 i verket *Marski lähelta ja kaukaa* (Marsken nära och på avstånd).[56] Inför hundraårsdagen av Mannerheims födelse 1967 utlyste också Finska Litteratursällskapet en insamling av minnen i anknytning till Mannerheim.[57] Resultatet av denna insamling blev emellertid tämligen skralt: Mannerheim var till syvende och sist en avläg-

sen gestalt som det hörde till att ha en åsikt om, men få kunde berätta annat än vitsar eller till exempel röd folktradition om honom. Få medborgare hade personliga erfarenheter av Mannerheim. Minnen av att man hade sett marskalken på gatan eller att man till och med flyktigt hade fått röra vid honom tog inte formen av en nedtecknad berättelse.

Mannerheim var synlig i dåtida fiktion, om än inte i ungdomskulturen. Sydösterbottningen Ilmari Turja, medlem av Akademiska Karelen-Sällskapet, hade under andra världskriget varit chefredaktör för tidskriften *Suomen Kuvalehti*. I slutet av fortsättningskriget anklagade de höga officerarna i högkvarteret Turja för defaitism. Turja skrev in episoden i pjäsen *Päämajassa* (I högkvarteret, 1966) som senare filmatiserades av Matti Kassila. I verken framställs Mannerheim som en central person i närhistorien, som i likhet med andra officerare, med undantag för A. F. Airo, inte tror på uppgifterna om Sovjetunionens storanfall på Karelska näset sommaren 1944. Det aristokratiska skildras i dessa verk snarare som en kvarleva än en resurs, på samma sätt som under de följande decennierna.[58] På sätt och vis förebådade Turjas text den sedermera allmänna krigshistoriska genre som inriktat sig på de ofta spända personrelationerna mellan officerarna. Turja var på 1950–1960-talet chefredaktör för tidskriften *Uusi Kuvalehti*, som bland annat avslöjade den ifrågasatta skjutningen av soldat Eemil Hytti i slutet av fortsättningskriget och den omfattande pengaförskingringen i Mannerheims barnskyddsförbund. Den kritiska granskningen av verksamheten i högkvarteret var en naturlig följd.

Ännu i dag hör det till Mannerheimmyten att rådfråga personer som har känt Mannerheim eller åtminstone haft med honom att göra, eftersom en lekman inte törs göra tolkningar utan vägledning. Det här syns också i ryttarstatydelegationens tioåriga arbete, i den offentliga diskussionen kring en lämplig placering och i ordnandet av skulpturtävlingar: vad skulle Mannerheim själv ha velat med statyn och dess placering och vem kunde förmedla denna vilja? De samtida upplevde att det fanns ett föreställt tomrum kring marskalken, en helig, magisk cirkel.[59] Mannerheim jämfördes med en död, heligförklarad ledare, vars vilja behövde tolkas bortom graven, så att den oförsiktige inte skulle bränna sina vingar om han kom för nära den

maktmanifesterande heligheten och på så sätt besudla hela gemenskapen.

Ett nationellt panteon: ryttarstatyn, minnet av frihetskriget och Ilmari Wirkkala

Mannerheim var naturligtvis motiv inte bara för skulptörer utan även för andra konstnärer och vissa målningar blev kända byggstenar i personkulten. Under mellankrigstiden spreds till exempel reproduktioner i färgtryck av Eero Järnefelts målning av Mannerheim som blickar ut över striderna i Tammerfors 1918 och Akseli Gallen-Kallelas porträtt av generalen. Man producerade även brukskonst för folket.[60] Porträttfotografier av Mannerheim spreds under andra världskriget till många hem. Särskilt bröstbilder var populära. Intressanta är också de projekt som aldrig förverkligades. Av dessa är gravgårdsarkitekten och konstnären Ilmari Wirkkalas idéer bland de mest storslagna och kultaktiga.

Under storfurstendömets sista år ökade byggandet, stenläggningen av gator och produktionen av minnesmärken, vilket gjorde Finlands största stenindustriföretag Hangö Granit Ab till ett betydande företag även i Ryssland. Företaget hade också hand om formgivning av minnesmärken, en verksamhet som leddes av Ilmari Wirkkala 1911–1927. Wirkkala, som var från Kaustby i Österbotten, blev känd som gravgårdsarkitekt, och efter inbördeskriget var han ett efterfrågat namn på den expanderande marknaden för frihetsminnesmärken, vilket ersatte den stängda marknaden i Ryssland.[61]

Wirkkala föreslog tidigt, genast i slutet av augusti 1918, att ett gemensamt hjältemonument över frihetskriget skulle resas i Helsingfors på Sandudds begravningsplats. Det skulle samla minnet av alla stupade och sammanlänka de minnesmärken som fanns spridda i socknarna. Enligt Wirkkalas förslag skulle man rista in antalet vita offer i minnesmärket.[62] Vid sidan av att formge frihetsstatyer på mindre orter intresserade sig Wirkkala i ett tidigt skede för en ryttarstaty i Helsingfors. En vecka efter att han offentliggjort planen på ett stort hjältemonument, presenterade han ett nytt förslag på en samlande frihetsstaty: en ryttarstaty i slutet av Unionsgatan på Observatorieberget, där

Av konstnären Akseli Gallen-Kallela beställde Unionbanken i Finland ett porträtt av Mannerheim som var ordförande i bankens förvaltningsråd. Det berättas att bankmännen ansåg det opassande att de satt under mötena medan Mannerheim stod. Därför fick Gallen-Kallela i uppdrag att måla ett nytt porträtt av en sittande Mannerheim. Berättelsen är ett typexempel på makthavarnas mytbildning: Mannerheims anda och upplevda auktoritet utstrålade från de verk som föreställde honom.

man också hade planer på ett Riksdagshus. Ekipaget kallade Wirkkala Uppenbarelsebokens ryttare.[63]

Studietidens teosofiska sökande hade gjort Wirkkala mottaglig för paranormala erfarenheter, vilket kanske gjorde att han i sitt konstnärliga arbete drogs till de avlidna. Wirkkala som varit aktiv havsskyddskårist medverkade på 1930-talet i Fosterländska folkrörelsens tidning *Ajan Suunta* och var även i övrigt verksam inom rörelsen. Han hörde också till Frihetskrigets frontmannaförbunds Helsingforsförening och satt häktad en tid för detta. Myndigheterna följde på 1930-talet noggrant med radikala frontmän som planerade uppror. Även om den finländska mellankrigstida fascismen skilde sig från den europeiska, som förkunnade ett budskap om nationell rening och våldsbenägen kampanda i kristendomens namn, så förekom också i Finland en kollektiv dyrkan av dem som offrat sig för fosterlandet och en föreställning om blodets renande kraft. Denna kombination av kristendom och nationalism verkade tilltala den framgångsrika gravgårdsarkitekten som berättat för sina vänner om sina paranormala upplevelser.[64] Före sin död 1973 framträdde Wirkkala till och med i pressen och berättade om sitt umgänge med avlidna.[65]

Mot den bakgrunden är det kanske inte förvånande att Wirkkalas intresse för Mannerheim anknöt till hans dyrkan av de döda. Redan före andra världskriget hade man bett Wirkkala måla en ryttartavla av Mannerheim, men den blev inte av. Utan tvekan var hans tidiga ryttarstatyidé från 1918 delvis inspirerad av den vita generalen, men det är först från tiden för debatten 1952 om ryttarstatyns placering som man känner till ett förslag av Wirkkala om en staty framför Nationalmuseet.[66] Två år senare utvecklade Wirkkala sitt förslag, när han sände en ritning till ryttarstatydelegationen av ett nationellt stormanspanteon som skulle öppna sig mitt emot Nationalmuseet i Hesperiaparken (där Finlandiahuset sedermera byggdes och stod klart 1971). På framsidan av museet skulle Mannerheim rida och hans jordiska kvarlevor skulle flyttas från Sandudd till ett stormansmausoleum. Konstnärens idé var att begrava kommande statsmän i en nationell helgedom för avlidna som vaktades av Mannerheim: ”Förhoppningsvis skulle depanteoniseringar inte behövas.”[67] Wirkkalas tanke var dessutom att balsamera kommande

I Ilmari Wirkkalas plan från 1954 skulle ett nationellt panteon och Mannerheims ryttarstaty uppföras mittemot Nationalmuseet i Helsingfors centrum.

avlidna stormän, för enligt det begravningsbruk som snabbt spred sig från Amerika ”kan man göra den avlidne vackrare efter hans död än när han levde och bevara honom i all evighet”. I marskalkens fall var möjligheten redan förverkad, men tanken hade föresvävat konstnären redan en längre tid: ”Saken låg så på ytan i mitt sinne att jag var tvungen att ge uttryck för min plåga för att min själ skulle få ro.”[68]

Apropå balsameringen kunde Wirkkala ha hänvisat till geografiskt och symboliskt sett kultbyggarmässigt närmare förebilder. Vladimir Lenins jordiska kvarlevor hade vilat i Moskva redan i 30 års tid, bevarade för kommande släktled. Ett ännu mer aktuellt exempel var Josef Stalin, avliden 1953, som hade balsamerats och ställts fram i Lenins mausoleum bredvid sin föregångare. Stalins kvarlevor avlägsnades 1961 efter att personkulten kring honom hade fördömts i Sovjetunionen.

Wirkkalas idé var inte så originell som den kan låta. Man hade också tidigare planerat minnesmärken i form av panteon i Finland. Det var inte heller första gången ett mausoleum var aktuellt i samband med Mannerheims ryttarstaty. Även andra

än Wirkkala hade funderat på detta före andra världskriget. I början av 1920-talet planerade Kalevalasällskapet ett pompöst Kalevalahus som museum och högborg för finländsk kulturtraditionsforskning i Munksnäs i Helsingfors. I byggnaden, ritad av Eliel Saarinen, skulle det också finnas ett ”dödsrike”, en sista viloplats för stormän.[69] Vid tiden för 10-årsjubileet av självständigheten visionerade man i offentligheten om ett panteon för stormän i stadsdelen Tölö som var under uppbyggnad i Helsingfors. Vid sidan av planerade skyskrapor tänkte man sig ett himmelshögt mausoleum.[70] Det fanns också planer på ett panteon för lokala märkespersoner i åtminstone Viborg.[71] Syftet med dessa var att bygga upp nationen under de första åren av självständighet – att rota den unga republiken i sin historia och ge riktning för framtiden genom minnen av forna dåd.

Under mellankrigstiden funderade man i högerkretsar också på huruvida personkulten, med mausoleer och monument, passade in i ett demokratiskt samhälle. Hjälteoffernationalismen och persondyrkan fick inte ett oreserverat godkännande bland de borgerliga, utan ansågs representera det förgångna. Intressant i sig är att 1900-talet inte ännu hade sett sina mest renodlade, totalitära personkulter, av vilka man på 1950-talet redan hade smärtsamma erfarenheter. 1920–1930-talets parti- och språkpolitiskt upphettade tid roade också de samtida: Hur skulle politiska trätobröder klara av att vila sida vid sida i ett mausoleum, eller till och med dela grav? Hur skulle biskop Henrik och hans baneman Lalli passa i samma galleri, eller J. L. Runeberg och Santeri Alkio?[72]

Senare, i samband med frihetskrigets 20-årsfestligheter 1938 diskuterade man i offentligheten ett förslag, enligt vilket Storkyrkans krypta i Helsingfors skulle helgas åt nationens avlidna märkespersoner. Det fanns ju en stark tradition av gravar i kyrkor. Enligt den kända kyrkoarkitekten Ilmo Launis beräkningar skulle det i valven rymmas så många som 40 000 avlidnas jordiska kvarlevor i katakombgravar och 10 000 i urngravar. Meningen var att grunda en statlig kommitté för att avgöra vilka som skulle få en viloplats i nationens helgedom. I offentligheten föreslogs bland andra republikens president, ärkebiskopen, chefdirektören för Finlands Bank och kanslern för Helsingfors universitet till medlemmar av kommittén. Genom de avlidna

sträckte sig nationen mot evigheten. Det var meningen att minnestemplet skulle upprätthållas ”för evigt”: det skulle fyllas under de kommande 500 åren.[73] Även Ilmari Wirkkala hade vid den tiden ett förslag på ett panteon som skulle uppföras i anslutning till Storkyrkan.[74]

Under fortsättningskriget, 1942, föreslog stadsdirektör Antti Tulenheimo, som också var verksam i den första statykommittén, en minnessten för hjältar som stupat i vinterkriget och det pågående kriget. Den skulle resas på Senatstorget, på den plats där Alexander II står staty. Arkitekten J. S. Sirén manade till återhållsamhet med att avlägsna minnesmärken från det förflutna. Han föreslog att minnesmärket över de stupade, tillika med en staty av Mannerheim, skulle placeras framför Riksdagshuset som han ritat.[75]

Tiden efter andra världskriget har ibland betecknats som slutet på hjältarnas tid i väst.[76] Efter mitten av 1900-talet tynade de nationalistiska och totalitära ideologiernas offer- och krigsromantik bort till ett tomt eko från det förflutna. Visserligen visar även detta verk att ekon från hjältetiden också i icke-totalitära samhällen starkt lever kvar i symboler, personbilder och värden. Ändå ter sig Wirkkalas förslag i början av 1950-talet om ett nationellt panteon som en tanke från en annan tid. Ett minnestempel passar däremot bättre in i 1920–1930-talets idévärld och känsloregimer, styrda av borgerliga institutioners känslouttryck och diskurs.[77] Tanken om en gemensam viloplats för nationellt betydelsefulla personer symboliserar den ifrågavarande tidsperioden i Finland.

Wirkkala fortsatte enträget att presentera sin vision om ett galleri för avlidna stormän. Vintern 1959 offentliggjorde han ännu ett nytt förslag till ett panteon. Den ihärdiga konstnären ville göra Finland till ett kulturfolk, och därför fanns det inte orsak att överge planerna. Den här gången föreslog Wirkkala ett panteon i parken mellan Hesperiagatorna. För att spara plats skulle man bara placera hjältarnas hjärtan i helgedomen. Förebilden var Panthéon i Paris.[78]

Ilmari Wirkkalas verksamhet visar på en ideologisk linje som går från kulten kring första världskrigets hjältar, via frihetskrigets offerromantik och 1930-talets nationella och religiösa helgande av tidigare och framtida offer till en dödskult. Wirkkalas

förslag är intressanta, rentav ypperliga med tanke på konstruerandet av en personkult. Låt vara att man sannolikt inte på allvar diskuterade att förverkliga dem. Som bakgrund till de senare skedena av Mannerheims personkult är 1954 års förslag i varje fall mycket avslöjande: i marskalkens gestalt förenades förfädernas arbete och offer med heliga värden som var viktiga för nationens existens. Mannerheim framställs förutom som högsta ledare för de avlidnas armé även som garant för de framtida ledarnas gravfrid, ridande framför de gudalika stor*männens* viloplats.

Generalen är död, länge leve marskalken – kontroverserna kring Mannerheimstatyn i Tammerfors

Tammerfors var frihetskrigarnas centrum: det landsomfattande Frihetskrigets frontmannaförbund hade grundats på Tammerforsföreningens initiativ 1929. I stadens frontmannaförening hade det ända sedan frihetskrigets 15-årsjubileum 1933 funnits idéer om en staty tillägnad Mannerheim, Tammerfors befriare.[79] Motivet var det samma som bakom Julius Polins ursprungliga förslag om en nationell staty: att cementera det vita arvet i dess yttersta högerform. Under frihetskrigets märkesår i slutet av 1930-talet tog projektet ett avgörande steg framåt. Kommerserådet Rafael Haarla, organisatören bakom Frihetskrigets frontmannaförbund och den finländska fascismens gudfader,[80] meddelade att han skulle täcka de resterande kostnaderna om de medel som samlades in av medlemmarna inte räckte till. Det här projektet leddes av frihetskrigarnas fascistiska falang, och därmed skilde det sig från huvudstadens projekt som företrädde hela den borgerliga fronten.

Fabrikören Haarla var en av de mest inflytelserika männen i Tammerfors och han höll hov i ”palatset” han låtit bygga nära stadens centrum. Haarla hade fått ett dåligt rykte bland arbetarna under de oroliga åren 1917–1918 och han var synligt verksam i Lapporörelsen. Däremot bröt Haarla kontakten med Lapporörelsens politiska arvtagare Fosterländska folkrörelsen, eftersom den inte tolererade hans frimureri. I stället fick Haarla utlopp för sin antikommunistiska världsåskådning inom frontmännens verksamhet tillsammans med sin son Eino Haarla,

som en kort tid var förbundets ordförande. Far och son deltog under Lapporörelsens tid i de så kallade skjutsningarna, det vill säga kidnappningar och transporter av politiska motståndare, bland andra riksdagens vice talman Väinö Hakkila. Sonen kom med idéerna och fadern finansierade.[81]

I Tammerfors kommunalförvaltning hade socialdemokraterna traditionellt haft en stark ställning och 1918 års händelser var i färskt minne. De borgerliga partierna i stadsfullmäktige hade strax efter kriget fattat beslut om en frihetsstaty. Det var innan kommunallagarna som grundade sig på allmän och lika rösträtt hade börjat gälla. När de väl trätt i kraft och fullmäktige fått en representation som motsvarade invånarnas politiska vilja stötte beslutet på patrull. Under mellankrigstiden drabbade Tammerforsborna upprepade gånger samman i frågor som rörde minnet av inbördeskriget. En återkommande tvistefråga fram till mitten av 1930-talet var om staden skulle flagga med den blåvita flaggan på det vita Finlands festdagar. Socialdemokraterna som i slutet av 1930-talet hade två tredjedelars majoritet motsatte sig detta.

Mot denna bakgrund är det märkligt att stadsfullmäktige i slutet av 1938 så förvånansvärt lätt tilldelade Frontmannaföreningen plats för en staty över den vita generalen i stadskärnan, i Koskipuisto (Forsparken) vid Tammerfors klädesfabrik vid Tammerforsen. Platsen låg nära föreningens ursprungliga förslag som inte godkändes av stadens beslutsfattare: korsningen av Tavastvägen och Hatanpää riksväg. I stadsstyrelsens första förslag hade statyn tilldelats en plats nära järnvägsstationen. Trots att socialdemokraterna hade absolut majoritet kretsade diskussionen om statyn närmast kring placeringen: man ville ge Mannerheim en central position vid forsen, vilket även frontmännen slutligen understödde.[82] Det är möjligt att SDP som regeringsparti i försoningspolitikens namn hade uppmanat ledamöterna i Tammerfors att inte sätta krokben för projektet. Klart är att den i praktiken fascistiska organisationens statybestyr sådde split i den allmänborgerliga fronten i huvudstadens statykommitté.

Mannerheim gav också sitt medgivande efter att Haarla och bergsrådet Armas Nikander hade talat med honom. Nikander, som var medlem av försvarsrådet, ledde statykommittén i Tam-

merfors och var senare ordförande för Tammerfors frontmannaförening. Wäinö Aaltonen och Evert Porila fick båda i uppdrag att avbilda Mannerheim i 1918 års generalsuniform. Han gick ändå inte med på att stå modell.

Tammerforsbon Porila lyckades trots allt övertala marskalken att låta sig fotograferas i sitt hem i Brunnsparken, klädd på samma sätt som 20 år tidigare när han från en höjd i Vehmainen (Vehmais) spanade mot striderna som rasade i Tammerfors. Samma tillvägagångssätt hade Eero Järnefelt använt sig av när han målade porträttet av Mannerheim, fastän bakgrunden i verkligheten var Brunnsparken.[83] Mannerheim som hade fingret på tidens politiska puls gick inte med på att resa till Tammerfors för att uttrycka sin åsikt om skulptörernas arbeten. Han sände i stället generalen och fabrikören Rudolf Walden, som inte hade några svårigheter att smälta in bland sina tammerforsiska själsfränder. Walden och Tammerforsborna gav

Skulptören Evert Porila och gipsavgjutningen av statyn över den vita generalen i Tammerfors i slutet av 1930-talet.

uppdraget åt en av de sina, Porila, medlem av frontmannaföreningen. Porilas staty blev klar i snabb takt redan hösten 1939, och i april 1940 på årsdagen av intagningen av Tammerfors fanns statyavtäckningen inprickad i kalendern, men världskriget satte stopp för planerna.

För den kändare konstnären Wäinö Aaltonen torde utgången ha varit en besvikelse, i synnerhet som han också hade dragit det kortare strået när frihetsstatyn i Tammerfors planerades i början av 1920-talet. Hans bidrag till ryttarstatyn i Helsingfors i början av 1950-talet antogs inte heller.[84] Under Haarlas mecenatskap hade Aaltonen ändå fått formge Birkarlastatyerna som ett landmärke på bron Hämeensilta i Tammerfors i slutet av 1920-talet.

Efter vinterkriget avlägsnades frihetskrigets märkesdagar från statskalendern. I försoningspolitikens anda lade skyddskårerna och fackföreningarna ned kransar vid varandras gravar och 1918 års minnesmärken, så också i Tammerfors.[85] Frihetskrigarna bidrog ändå inte som organisation till att fördunkla minnet av frihetskriget. Under andra världskriget planerade Frontmannaföreningen i Tammerfors ett minnesmärke över Melins kompani, förtruppen vid intagningen av staden, men det blev inte av.[86] Frontmannaföreningen fortsatte likaså förberedelserna för Mannerheimstatyn efter Moskvafreden 1940. Hösten 1940 reste föreningen en fyra meter hög sockel åt statyn över den vita generalen. På sockeln fäste man reliefer av en skyddskårist och en jägare.[87] På grund av undantagstiden och kriget som fortsatte följande sommar stod emellertid sockeln fortsättningsvis tom.

När statyfrågan slutligen avancerade sommaren 1938 hade primus motorn Rafael Haarla redan avlidit, likaså hans son Eino. Därefter var det Rafaels yngre son Lauri Haarla som förde familjens fana vidare i statykommittén. Själva skulpturen uppbevarades på Haihara gård under kriget. Hösten 1944 förbjöds Frontmannaförbundet och hösten 1945 överfördes statyn i Helsingfors statykommittés ägo. Överlåtelsen ordnades av Armas Nikander, som var verksam i de båda städernas statykommittéer.[88]

Efter andra världskriget var statyn över den vita generalen ett glödande kol: i avtalet mellan Nikander och den första staty-

kommittén i Helsingfors (som också den upplöstes 1946) skrev parterna in som målsättning att statyn skulle resas, men att de tillät att platsen ändrades om ”de förändrade förhållandena så krävde”. Därtill skrev de in i avtalet att det var möjligt att överlåta statyn till Tavastlands museum för att invänta offentlig avtäckning, ifall man inte lyckades resa statyn inom den närmaste framtiden. Tills vidare förvarades statyn på Haihara gård och övergick efter upplösningen av huvudstadens statykommitté i Filpula vårdstiftelses (Vilppulan huoltosäätiö) ägo; stiftelsen förvaltade förmögenheten för de organisationer som upplösts till följd av mellanfredsfördraget. Nikander avled 1947. Mannerheim hade å sin sida låtit förstå att ingen staty skulle resas under hans livstid. Detta faktum inverkade inte på de tidigare frihetskrigarnas uppfattning om behovet och betydelsen av en staty.[89]

Kommunisterna utövade aktiv minnespolitik kring decennieskiftet 1950. Arbetarorganisationerna reste främst under folkdemokraternas ledning över hundra minnesmonument till åminnelse av de röda 1918 runtom i landet.[90] Föreställningarna om Mannerheim som huvudbödeln i klasskriget och som nazisternas allierade levde stark bland rörelsen som krupit fram ur sin underjordiska tillvaro. Efter att de allierades kontrollkommission avslutat sitt arbete i Finland och Mannerheim hade dött 1951 aktiverade man sig på nytt även i Tammerfors. Frihetskrigarna kom samman och förberedde sig för att äntligen resa den magasinerade statyn på Mannerheims födelsedag 1951.[91] Bara en dryg vecka efter marskalkens bortgång föreslog emellertid folkdemokraterna i stadsfullmäktige att man skulle upphäva 1938 års beslut om att överlåta en plats åt statyn av Mannerheim i Koskipuisto. Sedan 1940 hade den tomma sockeln stått kvar i väntan på statyn. Initiativets tajming väckte förtrytelse i borgerliga kretsar och gav upphov till en omfattande debatt. Enligt folkdemokraterna kunde monumentet, som initierats av en förbjuden förening, inte längre komma på fråga. I kommunistiska kretsar förstod man mycket väl att marskalkens död höll på att möjliggöra en comeback för statyn, så hade det ju redan gått i Helsingfors. Därför beslutade de att agera i förebyggande syfte.

Vänstern i Tammerfors förenade sina krafter och 1938 års beslut om att resa Porilas vita general upphävdes med folk- och

socialdemokraternas röster. Strax efteråt briserade bomben: man ville inte ha 1918 års general, men stadsstyrelsen föreslog att platsen i parken skulle reserveras för en staty av marskalken av Finland, det vill säga andra världskrigets Mannerheim. Även socialdemokraternas ledning stödde detta. I fullmäktigedebatten åberopade den socialdemokratiska stadsdirektören Sulo Typpö sedvanligt Mannerheims egen förmodade vilja: inte heller han skulle längre vilja ha en staty av sitt 1918 års jag i staden, men det borde inte föreligga något hinder mot att resa en enande Mannerheimstaty.

Leo Suonpää, som var ledamot för Demokratiska förbundet för Finlands folk (DFFF) och Finlands kommunistiska parti samt avtjänat ett politiskt straff på 1930-talet, ansåg att marskalken inte hade nått sådana höjder i sitt liv att det var motiverat att resa en staty av honom i Tammerfors. Inte heller andra mer betydande stormän hade förärats statyer i staden.[92] Suonpää anspelade här på ett tidigare förslag från Samfundet Finland-Sovjetunionen i Tammerfors och det 1946 grundade Leninmuseet om att införskaffa en gemensam staty av Lenin och Stalin. Yttervänsterns motivering var historisk: dessa sedermera världsberömda revolutionärer hade träffat varandra för första gången just i Tammerfors. DFFF hade lagt fram förslaget i fullmäktige i december 1947 men inte vunnit något stöd. Dessutom fanns det redan ett Leninmuseum i staden och en minnesplakett till Lenins ära.

Motståndarna till den vita generalen fick stöd från Mannerheims närmaste krets. Marskalkens tidigare adjutant och numera president Paasikivis adjutant, överste Ragnar Grönvall och general Erik Heinrichs meddelade frihetskrigarnas statykommitté att tidpunkten för en staty av den vita generalen inte var läglig. Männen åberopade att Mannerheim själv inte hade varit särskilt intresserad av projektet, men att de inte ville såra de gamla frontveteranerna. Det skulle däremot inte vara något problem om statyn föreställde marskalken av Finland.[93]

En debatt i fullmäktige våren 1951 gav upphov till en tvist som sträckte sig över ett antal år och där parterna utgjordes av frihetskrigarna, socialdemokraterna, kommunisterna och de borgerliga partierna. Det stod klart att det bara var förvaltarna av de vita frontmännens arv som ville längre ha den vita generalen i

stadens centrum. Dessa fortsatte att förverkliga den ursprungliga planen i kulisserna trots att man hade beslutat att inte resa Porilas staty. Till slut började de andra tvivla på att den plats som reserverats åt den vita generalen med sin sockel ens var lämplig för en ryttarstaty av marskalken. Kalervo Kallio som kommit tvåa i Helsingfors statytävling väckte Tammerforsbornas intresse för sitt arbete, och skulptören själv föreslog torget Keskustori som plats för statyn.[94]

I Tammerfors framträdde de två sidorna av Mannerheimmyten klarast. Andra världskrigets marskalk trängde undan den vita generalen. Dessa gestalter var två olika personer. Under senare delen av 1950-talet var den så kallade vapenbrödraaxeln mellan socialdemokraternas högerfalang och vissa samlingspartister verksam i bakgrunden. Många av dessa var veteraner från andra världskriget och profilerade sig som motståndare till kommunismen, liksom i andra vänstersinnade städer i södra Finland. De tongivande i vapenbrödrapolitiken i Tammerfors var socialdemokraten Erkki Lindfors, som från och med slutet av 1950-talet tjänstgjorde som stadens långvariga stadsdirektör, och samlingspartisten Lauri Santamäki, som i 1951 års fullmäktigedebatt profilerade sig som anhängare av en reviderad Mannerheimstaty. Folkskolläraren Santamäki hade vid decennieskiftet 1930 varit verksam i Karelen-sällskapet vid Jyväskylä seminarium. Sällskapet hade med utgångspunkt i tidens äktfinska och högerradikala ideologi haft visioner om ett finskt skolväsende fritt från tvåspråkighet, oansvarig pacifism och internationalism.[95] Nu stod Santamäki, trogen den äktfinska traditionen, i främsta linjen i skapandet av en marskkult, en hela folkets marskalk. För många borgerliga blev frihetskriget en politisk börda: den borgerliga traditionen och även övertygelsen förpliktade, men lättast var att förbigå frihetskriget och koncentrera sig på en enhetsfrämjande berättelse.

Arbetet för en ryttarstaty i Tammerfors drevs i politikens kulisser. Strax efter att Kallio hade erbjudit sin staty togs beslutet att anskaffa den på Finska Klubben, enligt Erkki Lindfors levnadstecknare Raimo Seppälä. Lindfors lovade stöd för projektet från socialdemokraterna så länge man såg till att Porilas skulptur av den vita generalen inte bereddes en plats i stadsbilden eller att den åtminstone förpassades så långt bort som

möjligt. Lindfors lovade från stadens sida en sockel till skulpturen, och bemyndigade det då över 70-åriga bergsrådet Eino Liljeroos att samla in medel från Tammerfors näringsliv. Liljeroos var en av de centrala aktörerna i arbetsgivarpolitiken ända från ”januariförlovningen” 1940 fram till 1950-talet.[96] Denna vinterkrigstida ”förlovning” gjorde arbetsgivar- och arbetstagarorganisationerna till avtalsparter. Med tanke på de politiska maktförhållandena i Tammerfors var det ändå av vikt att Liljeroos varit chef för Tammerfors skyddskår 1918–1919, det vill säga tiden efter intagningen av Tammerfors. Därtill hade Liljeroos varit verksam i Tammerfors frihetsstatykommitté i början av 1920-talet. Liljeroos, som kallades medlaren, hade en politisk status som skilde sig en aning från de högerextrema bergsråden som tidigare engagerat sig i en staty av den vita generalen. Men eftersom Liljeroos tillhörde en tammerforsisk industrisläkt och var sin ställning trogen, innebar det att han också var med i frihetskrigarnas kommitté som på 1950-talet införskaffade en staty av den vita generalen till Tammerfors.[97]

Kostnaderna för Kallios staty steg emellertid kraftigt, och stadens finansstarka kretsar öppnade inte heller plånböckerna tillräckligt frikostigt. Medelinsamlingen avbröts. Lindfors, som i praktiken hade lotsat staden redan innan han blev stadsdirektör, förberedde sig på att mjuka upp stadsfullmäktige för att få tilläggsfinansiering för projektet. Frågan togs emellertid inte upp till behandling av de kommunala myndigheterna eller ens socialdemokraternas fullmäktigegrupp.

Yttervänstern gillade naturligtvis inte tanken på en ryttarstaty på stadens centraltorg, men även tidigare frihetskrigare började motsätta sig socialdemokraternas projekt. Fastän frihetskrigarnas organisation formellt var förbjuden hade de ordnat den första sammankomsten i Helsingfors redan den 16 maj 1949 i det symboliskt noggrant utvalda hotell Torni som hade varit kontrollkommissionens högkvarter. Efter Stalins död firade man frihetskrigets minneshögtid den 16 maj 1953. Då kläcktes idén om Frihetskrigarnas vårdstiftelse, som grundades en januarisöndag 1954 på hotell Tammer i Tammerfors. Många vita veteraner var ännu i livet, och vårdstiftelsen försökte underlätta deras uppehälle. Januarisöndagen hänvisade till frihetskrigets första dag, en viktig minnesdag inom den vita

traditionen. Politiskt fick minnet av frihetskriget från och med 1950-talet ändå ingen synlig ställning på andra håll än i Österbotten, men också i Tammerfors grupperade man sig till en sista strid i den mellankrigstida högerradikalismens anda. Kring samma tider inledde sydösterbottniska förvaltare av frihetskrigets arv en egen insamling för en staty som skulle föreställa 1918 års Mannerheim. Statyn i Seinäjoki som restes 1955 blev landets första staty av Mannerheim.[98] Även i Vasa väckte man det gamla projektet till liv. I Österbotten mötte sådana projekt inget stort motstånd utan sammanlänkades direkt med andra hågkomster av frihetskrigets minne, vilket jag behandlar mer ingående längre fram. Även andra initiativ till Mannerheimstatyer dök upp och som första landskapscentrum skred Lahtis till verket. Där var motivet ändå andra världskrigets marskalk.

I Tammerfors beslutade de tidigare frihetskrigarna att offentligt hålla fast vid statyns ursprungliga plats i Koskipuisto och sökte de borgerliga partiernas stöd i saken. Toivo Horelli, ordförande för Frihetskrigets frontmannaförbund på 1930-talet, arbetade också för statyn i början av 1950-talet och var en central aktör när vårdstiftelsen grundades. Under fortsättningskriget fattade Horelli som inrikesminister beslutet om att överlämna judar som flytt till Finland till Tyskland. I kommitténs arbete deltog också redaktör Eero Rekola som hade deltagit i skjutsningen av vice talman Väinö Hakkila.[99] Statyprojektet var ytterhögerns testamente.

Socialdemokraten Lindfors och samlingspartisten Santamäki höll emellertid fast vid att frihetskrigarnas general inte skulle placeras i centrum. Lindfors krävde ändå att de borgerliga sinsemellan skulle avgöra den vita Mannerheims öde. Till slut var också frihetskrigarna redo att jämka så att statyn äntligen kunde resas. Det var emellertid klart att staden inte kunde förbjuda att de reste ett minnesmärke på privat mark. I ett skede hade de tänkt placera statyn invid det tidigare skyddskårshuset i centrum, men tomten höll redan på att övergå i stadens ägo. Enligt Raimo Seppälä var också trakten kring Hippos travbana i stadsdelen Kaleva på förslag. Arrangemanget kunde ha lyckats, men frihetskrigarnas politiska spelsinne svek dem: högerradikalismen grundade sig på en vägran att kompromissa och en övertygelse om den egna sanningens överlägsenhet. Frihets-

krigarna började kräva att socialdemokraterna i stadens styrelse erkände att de haft fel 1918 – oklart hur ett erkännande skulle gå till. Naturligtvis förstod de att de inte kunde vänta sig ett sådant, i synnerhet när ytterhögern förlorat sitt politiska inflytande.[100] På så sätt blev frihetskrigarna utan plats på stadens mark. De hotade visserligen med att skaffa mark i centrum, men hade inte råd med det. Denna ovillkorlighet lade emellertid också hinder i vägen för ryttaren som skulle personifiera andra världskrigets marskalk i Tammerfors. Fältherren som omformats till hela folkets marsk lyckades den finländska fascismen och den nationalistiska högern fortfarande lägga beslag på för sina egna ändamål.

År 1951 föreslogs kullen i Vehmainen det vill säga platsen öster om staden från vilken Mannerheim följt intagningen av Tammerfors 1918, som en alternativ plats. Att den låg så avsides orsakade emellertid en viss betänksamhet: skulle ”kommunisterna” lämna den oövervakade statyn i fred?[101] Till en början lyftes kyrkparken i Messuby i stadens utkant fram som den starkaste kandidaten, men det lokala kyrkorådet drog sig ur projektet med hänvisning till att platsen var för trång. I statykommittén misstänkte man att orsaken var en annan. Enligt ryktet befarade man i församlingen att folk skulle börja undvika kyrkan om den vita generalen tjänstgjorde som dess skyddshelgon. Inte ens en audiens hos biskopen för Tammerfors stift, Eelis Gulin, främjade saken.[102] Gulin hade blivit känd för sin strävan att stärka relationen mellan kyrkan och städernas arbetare.[103]

Statykommittén kunde ha fått arrendera mark intill den tidigare idrottsplanen i Messuby, där det lokala tidigare skyddskårshuset råkade ligga. Platsen var ändå för obetydlig för att tillfredsställa kommittén.[104] Läget såg hopplöst ut. Våren 1953 samlades statykommittén en sista gång: det såg ut som om de skulle bli tvungna att ge upp tanken på att resa statyn. Kommittén för Mannerheimstatyn i Seinäjoki erbjöd sig då att köpa statyn, men avstod från föresatsen efter att de hade sett Porilas magasinerade skulptur.[105]

Den vita generalens staty i Tammerfors räddades av den nya statykommittén som inledde sin verksamhet i början av 1955 under frihetskrigarnas ledning. Den nya kommittén fick även med andra soldatföreningar i trakten. Frihetskrigarna hade nu

en ny organisation, så enligt dem var de inte bundna av stadsfullmäktiges avslag på statyn av den vita generalen. Tammerfors stad deltog inte i projektet, och upplät inte heller någon plats.[106] Till slut donerade bonden och frihetskrigaren Kustaa Kauppinen en tomt på kullen i Vehmainen till kommittén. Platsen låg i skogen långt från stadens centrum. Nuförtiden räknas den till stadsdelen Leinola. Beslutet att placera statyn i Vehmainen gjordes förstås en januarisöndag, år 1955. Detta gjorde de kretsar som var i färd med att skaffa en ryttarstaty till Tammerfors nervösa. Visserligen var delvis samma personer engagerade i projektet för statyn av den vita generalen. Erik Heinrichs, som fyra år tidigare hade motsatt sig en staty av den vita generalen, hade inte ändrat åsikt. I sitt utlåtande till frihetskrigarna fann han projektet splittrande. Det skulle troligen få Tammerfors stad att dra sig ur ryttarstatyprojektet.[107] Detta sporrade frihetskrigarnas verksamhet, och hösten 1955 drog de tillbaka sitt stöd för ryttarstatyn i centrum. De hade en färdig staty och därmed ett försprång i att få ett minnesmärke över den vita generalen i en stad som styrdes av vänstern: i kommittén var man visserligen medveten om att statyerna ”till sin natur var olika”.[108] Kommittén samlade i snabb takt in medel från privatpersoner till statyns sockel, eftersom de ansåg att den ursprungliga sockeln inte passade i den nya miljön. Statyn avtäcktes den 4 juni 1956, det vill säga på Mannerheims födelsedag och Försvarsmaktens fanfest. Datumet i fråga anknöt inte till 1918 års minnen; statykommittén hade också övervägt den 16 maj.[109] Texten på sockeln löd: ”Mannerheim stod på denna plats under intagningen av Tammerfors de första dagarna i april 1918.” Statyn hänvisade uteslutande till den vita generalen.

Under avtäckningsfesten rekapitulerades skedena i slaget om Tammerfors 1918.[110] Professorn i lantbruksekonomi Rurik Pihkala och generalmajor Niilo Hersalo höll tal; Pihkalas bröder var de kända vita frontmännen och skyddskårsaktörerna Lauri och Martti Pihkala. Både Hersalo och Lauri, känd som idrottsmannen ”Tahko” Pihkala, hade varit med i de trupper som gjort sig skyldiga till oklara avrättningar 1918. Trupperna hade letts av estländaren Hans Kalm. Hersalo (fram till 1935 Sigell), som redan från 1917 var känd som skyddskårsaktivist, hade också tjänstgjort som vaktchef på det röda fånglägret i Hennala i

Frihetskrigarna som reorganiserade sig på 1950-talet reste en staty över den vita generalen i Vehmainen, numera i stadsdelen Leinola, i Tammerfors. På plaketten står det: "Mannerheim stod på denna plats under intagningen av Tammerfors de första dagarna i april 1918." Statyn avtäcktes den 4 juni 1956.

Lahtis. I maj 1918 avrättades 500 personer på fånglägret utan giltig rättegång. Av dessa var omkring 200 kvinnor.[111] I andra världskriget tjänstgjorde Hersalo som frontkommendör. Den socialdemokratiska tidningen *Kansan Lehti* noterade det anmärkningsvärda i att det var Tammerfors arbetarförenings musikkår som ansvarade för det musikaliska inslaget under avtäckningsceremonin.[112]

Avtäckningen av statyn samlade mellankrigstidens ytterhöger och officerskår. Till evenemanget anlände också veteraner som deltagit i intagningen av Tammerfors i den vita arméns led. De fick tillfälle att minnas en för dem viktig livshändelse, som efter andra världskriget inte längre respekterades i offentligheten på samma sätt som tidigare.[113] Avtäckningen präglades emellertid av

att inbjudna högprofilerade gäster hade tackat nej, vilket inte är överraskande, när man beaktar det motstånd projektet väckte bland officerare som tjänstgjort vid högkvarteret under andra världskriget. President Kekkonen, som tillträtt sin tjänst några månader tidigare, hänvisade till att han var upptagen med Försvarsmaktens fanfest, det vill säga med att befordra kadetter. Riksdagens talman V. J. Sukselainen avböjde likaså. Försvarsmaktens kommendör, jägargeneralen Kaarlo Heiskanen, hade på grund av fanfesten en god orsak att inte delta i tillställningen. Tammerfors biskop Eelis Gulin var på tjänsteresa på annan ort. Tammerfors socialdemokratiska ledning hedrade naturligtvis inte ceremonin med sin närvaro. I stället representerades staden av en borgerlig biträdande stadsdirektör och ett par andra borgerliga tjänstemän. Av de landsomfattande organisationerna lade slutligen bara representanter för frihetskrigarna, jägarna och Mannerheims barnskyddsförbund samt Finlands Röda Kors ned kransar.[114] Ytterhögern som stod bakom statyn av den vita generalen drev bort rikspolitiker och höga tjänsteinnehavare, men för lokala borgerliga politiker och aktörer utgjorde den inget större problem, även om en ryttarstaty fallit dem mer i smaken. Utan ett bredare borgerligt stöd skulle projektet med statyn av den vita generalen emellertid inte ha lyckats över huvud taget.

Här tog också drömmen om en ryttarstaty i Tammerfors slut för gott. Dagen innan avtäckningen av statyn i Vehmainen skrev *Kansan Lehti* att projektet med en staty av ”marskalken av Finland” i Tammerfors hade strandat på grund av avtäckningen av Porilas staty, trots långt framskridna projektförberedelser. Det här var socialdemokraternas sätt att slå det borgerliga lägret på fingrarna för att de inte tagit avstånd från projektet med statyn av den vita generalen. Vid sidan av frihetskrigarna var det närmast bara de tammerforsiska kommunisterna som ivrade för den vita generalen menade *Kansan Lehti*: ”På så sätt har man hittat ett gemensamt föremål, i vars namn man kan återuppliva sinnesstämningarna från det olyckliga brödrakriget och hålla såren öppna.”[115] Dagen efter avtäckningen av statyn svarade tidningen på det borgerliga *Aamulehtis* stort uppslagna rapportering om avtäckningen med att publicera tre fotografier av 1918 års röda offer med rubriken ”Så att sanningen inte glöms bort”: ”Vi gör det ytterst motvilligt och för att svara på frågan:

Vem vill att dessa tider på nytt läggs i dagen? Och varför måste man göra det?"[116]

Chefredaktören för *Kansan Lehti*, Arvo "Poika" Tuominen, tillika den finländska kommunismens ledargestalt, bidrog till statysoppan. Tuominen, som i slutet av 1930-talet hade flyttat från Sovjetunionen till Stockholm, tog under vinterkriget avstånd från Stalin, vilket gjorde att han i andra kommunisters ögon betraktades som en "avfälling". Han återvände permanent till Finland 1956 och började tillsammans med bland andra stadsdirektören Erkki Lindfors att implementera en "tredje linje" i SDP som positionerade sig mellan höger- och vänsterdemokrater. *Kansan Lehti* fungerade som språkrör för denna linje. Raimo Seppälä konstaterar att tidningen som en sista spik i kistan i slutet av 1956 publicerade en anonym insändare som kritiserade alla slag av Mannerheimstatyer, förmodligen författad av Erkki Lindfors. Tuominen hade tidigare profilerat sig som anhängare av marskalkens ryttarstaty: han var nära bekant med skulptören Kalervo Kallio. Nu attackerade insändarskribenten i Tuominens tidning statyn med 1918 års retorik: Tammerfors behövde ingen staty av "slaktargeneralen". Enligt Seppälä är det troligt att Lindfors en sista gång ville visa hela det borgerliga lägret var skåpet ska stå.[117] På så sätt omstöpte man än en gång Mannerheim till bödel, när det samarbete som andra världskriget visat vägen för ändå inte löpte på huvudskådeplatsen för 1918 års händelser. I Tammerfors närmade man sig Mannerheimkulten från 1918 års polariserade skiljelinjer och att omkoda gestalten till marskalk lyckades inte.

Statyhistorien i Tammerfors var emellertid ännu inte över. Den ursprungliga sockeln stod fortfarande tom och brädfodrad på strandbrinken till Tammerforsen. Den hade blivit utsatt för skadegörelse strax efter att den restes. Efter avtäckningen av statyn i Vehmainen krävde folkdemokraterna i Tammerfors att den tomma sockeln skulle tas bort, men den fick efter Inrikesministeriets beslut stå kvar. Ministeriets utlåtande behövdes eftersom sockeln ägdes av en organisation som avskaffats till följd av mellanfredsfördraget i Moskva.

Vid samma tid som man styrde och ställde med statyer av Mannerheim, marskalken eller den vita generalen, började jägarnas organisationer och till dem anknutna aktörer skaffa

jägarminnesmärken över krigare som vid det här laget redan nått pensionsåldern. De flesta av dem restes i Södra Österbotten, varifrån största delen av de unga män som åkte till Tyskland för militär utbildning under första världskriget kom. Frihetskrigets sista strid i Tammerfors utkämpades om jägarminnesmärket. Traktens frihetskrigare beslutade att föra kampen mot det röda Tammerfors ända till slut: på den sockel där Mannerheim aldrig restes ville man resa ett jägarminnesmärke. I början av 1960-talet föreslog man att en skulptur av en tysk hjälm från första världskriget skulle placeras på sockeln.

Självklart gick inte staden med på förslaget utan kringgick det genom att i augusti 1964 besluta att parken Koskipuisto skulle reserveras åt ett minnesmärke över den finska soldaten. Staden hänvisade till sockelns ursprungliga ändamål och konstaterade att det redan fanns en staty av Mannerheim på annat håll i staden och att det inte längre fanns förutsättningar för att resa en ny staty av ”Republikens tidigare President, Marskalken av Finland Mannerheim”. För Frihetskrigarnas vårdstiftelse passade visserligen tanken på en staty över den finska soldaten i parken, eftersom man i stiftelsen även övervägt detta alternativ.[118] Vårdstiftelsen fick plocka ner sockeln och flytta den.[119] Efter många vändningar installerades Aimo Tukiainens abstrakta verk *Irrbloss* (*Virvatulet*) i parken 1971, ett verk som visserligen inte alla stadsbor kände igen som ett minnesmärke över den finska soldaten.[120] Det är emellertid en annan historia.

När frihetskrigarna på detta sätt än en gång misslyckats i centrum, försökte de få jägarmonumentet placerat i parken framför Tammerfors tekniska skola i stadsdelen Kaleva. Tomten låg på statens mark och utom räckhåll för stadens direkta kontroll. Skolan var en knutpunkt för den vita minneskulturen i staden, eftersom en stor del av dem som dog i det som kallades Suinula blodbad i början av inbördeskriget var skolans elever. I Handels- och industriministeriet, som ansvarade för tomtfrågan, väckte jägarminnesmärket intresse. Tammerfors stadsstyrelse förhöll sig dock negativt till ett minnesmärke som splittrade stadsborna, vilket ledde till att frihetskrigarna även gick miste om denna plats.[121] Till slut blev frihetskrigarna än en gång tvungna att transportera sitt minnesmärke långt från staden. En plats för monumentet hittades i Birkala, söder om

Tammerfors, mitt på en privatägd åker. Där ställdes enbart sockeln med sina reliefer.

President Kekkonen inbjöd inte representanter för Frihetskrigarnas vårdstiftelse till festen på Presidentens slott när Finland firade självständighetens 50-årsjubileum. I stället bjöd Kekkonen, som stod på höjden av sin makt, representanter för tidigare rödgardister till festen. Frihetskrigarna beslutade att visa sin förtrytelse följande vår då det förflutit 50 år sedan inbördeskriget. Problemet var bara att nästan ingen utanför Österbotten firade fester anknutna till frihetskriget, inte ens Försvarsmakten. I Tammerfors valde frihetskrigarna att

Minnesmärket över den finska soldaten, *Irrbloss* (*Virvatulet*), från 1971, skapades av skulptören Aimo Tukiainen. Den står i parken Koskipuisto i Tammerfors, där man ursprungligen ville resa en staty över Mannerheim.

ordna en uppseendeväckande avtäckningsfest för jägarstatyn på tomten i Birkala den 16 maj 1968, då cirka 2 500 vita veteraner samlades till en riksomfattande fest i staden. Frihetskrigarna brydde sig inte om vänsterpressens kritik eller protesterna från Tammerfors universitets socialistiska studentförening.[122]

Att det förflutit femtio år sedan inbördeskriget noterades också på Sovjetunionens ambassad. Avsikten att fira minnet av uttryckligen frihetskriget föranledde en protest från ambassadör Andrej Kovaljov. Protesten riktade sig mot tillställningen i Tammerfors och synen på kriget som en frihetskamp mot Sovjetryssland. Ambassadören kritiserade också etiketten på Karjala-ölet, där ett svenskt svärd ställs mot en rysk sabel. Försäljningen av ölmärket steg drastiskt.[123] Etiketten föreställer det historiska landskapet Karelens vapen.

Frihetskrigets 50-årsfest i Tammerfors bevarades för eftervärlden i dokumentärfilmen *Sama kaiku on askelten* (Samma eko ger våra steg), som regisserades och producerades av Reino ”Palle” Palmroth, känd textförfattare och radiojournalist under andra världskriget. Först ser man vita veteraner landskapsvis marschera på Ratina stadion och därefter möter de unga gatudemonstranter. Filmen slutar där den börjar: vid hjältekorset och Mannerheims grav på Sandudds begravningsplats i Helsingfors.[124]

På detta sätt lades sista handen vid tillkomsthistorien om statyn av Mannerheim i Tammerfors. Den vita generalen spanar från en kulle i utkanten av den nuvarande staden, och den ursprungliga sockeln till statyn blickar i sin tur från andra sidan sjön Pyhäjärvi mot Tammerfors. Turerna kring statyerna i Tammerfors berättar om förändringar i minnes- och historiepolitiken och hur man omdefinierar känsloladdade gestalter och samhällsspeglande symboler. Marskalken av Finland blev tack vare de många gator som uppkallades efter honom en centralgestalt i många städer och påminde om att andra världskrigets offer förpliktar. 1918 års våldsamheter överfördes i stället på den vita generalen och det jägarmonument som gjordes av sockeln till denna. För att kunna kontrollera minnesmärkena trängdes de ut mot gemenskapens utkanter, bort från samhällets centrum, vars sociala struktur var under förändring. Men de restes, trots allt. År 1968 blev socialdemokratiska *Kansan*

Inför Mannerheims hundraårsdag 1967 täcktes statyn av den vita generalen med tjära och fjädrar.

Lehti tvungen att än en gång bevittna dansen på gravarna i det öppna samhället.[125]

Vehmainenstatyns historia slutade naturligtvis inte här. Man har sedermera föreslagit att monumentet skulle flyttas in till centrum, bland annat vid decennieskiftet 1990 då kalla kriget upphörde och Finlands utrikespolitik förändrades. Vid sidan av minnesboomen av andra världskriget upplevde också skyddskårerna och det vita arvet en minnesrenässans. Statyn har ända sedan den restes utsatts för vandalism. Den har sprejats med tillmälen om Mannerheim, slagord som upphöjer rödgardister och antifascistiska budskap. Man har också använt sig av tjära och fjädrar.[126] På sätt och vis är detta naturligt, eftersom statyn med rätta har representerat en bödel för dem som identifierar sig med stadens röda arv på grund av symboliken, men särskilt på grund av initiativtagarnas bakgrund. Nuförtiden torde tjärningen av Mannerheimstatyn ha gjorts till en form av generationsrevolt, en initiationsrit, för vissa ”anarkistiska” eller andra kretsar som identifierar sig som radikala. Samtidigt har statyn fungerat som politiskt instrument för ultranationalistiska kretsar. Till exempel

lade unga sannfinländare ned en krans vid statyn av Tammerfors befriare på hundraårsdagen av intagningen av Tammerfors.[127]

Tammerfors industriella förflutna har inneburit att vänstern länge har haft, och fortfarande har, en maktställning i stadens politik. Att staden blev skådeplats för inbördeskrigets avgörande strid och de rödas maktkoncentration innebar å andra sidan att även den vita organiserade veteranrörelsen fick sin början här. Frihetskrigarnas vårdstiftelse som grundades på ruinerna av de ursprungliga förvärvarna av Mannerheimstatyn, Frihetskrigets frontmannaförbund, hade sedermera också sitt högkvarter i staden. Vårdstiftelsen donerade slutligen statyn av Mannerheim med tillhörande tomt till Tammerfors stad i december 1996. Den nuvarande efterträdaren till vårdstiftelsens verksamhet, Frihetskrigets Traditionsförbund, verkar fortfarande i Tammerfors.

Numera tar sig den över hundraåriga polariseringen inga allvarligare uttryck utöver den symboliska, men Mannerheimstatyns placering långt från centrum förargar fortfarande väktarna av frihetskrigets arv. En betydlig del av den nuvarande diskussionen har flyttat till internet och sociala medier, vilket å sin sida är ägnat att skapa fullständigt virtuella och virala motsättningar. Å andra sidan har bloggosfären och offentligheten på sociala medier skapat en egenartad diskussionskanal, där representanter för traditionell media kan föra en medborgardiskussion och dra nytta av sin egen auktoritet. Sambanden mellan webbplatser, bloggar och sociala medier samt minneskulturen kring 1900-talets krig håller också på att uppmärksammas av forskare.[128] Mannerheimstatyn i Tammerfors utgör en del av det minnesarv som upprätthålls på internet: till exempel har en tammerforsisk redaktör i sin privata blogg hävdat att det är en stor skam för staden att statyn är så avlägset placerad.[129]

Österbottens vita landskaps-Mannerheim

Under fortsättningskriget förlorade det vita Finlands frontmannaförbund kampen mot den nya veteranorganisationen Finlands vapenbrödraförbund, som blev landets största organisation. Under vapenbrödernas ledning trängde minnet av andra världskriget på riksnivå undan den problematiska frihetskrigs-

ideologin, även om också vapenbröderna upplöstes till följd av mellanfredsfördraget. Som redan nämnts levde emellertid frihetskrigets och den vita generalens arv vidare också efter andra världskriget hos den högergeneration som vunnit sina sporrar på 1920- och 1930-talet, och på deras sammankomster. För andra än de sista mohikanerna och traditionsbärarna av mellankrigstidens ytterhöger var detta arv dock inte längre det primära föremålet för offentlig representation.

Södra Österbotten utgjorde emellertid ett undantag. Där verkade 1918 års krig utifrån sett som en annan konflikt, där det centrala var att en främmande makts trupper hade avväpnats. Till skillnad från frihetskrigarna i Tammerfors lyckades österbottningarna stundom helt sudda ut krigets inre karaktär ur detta narrativ. Tammerforsbornas udd var öppet riktad mot inbördeskrigets inhemska motståndare. I det österbottniska frihetskrigets vagga kunde det vita Finlands arv fortsätta så gott som oavbrutet efter andra världskriget. Under den politiskt osäkra tiden under andra hälften av 1940-talet vågade man ändå inte heller där fira den lokalt viktiga januarisöndagen offentligt. Den statliga polisen verkade då under ett kommunistiskt inrikesministerium.

I början av 1950-talet, efter att frihetskrigarna omorganiserat sig och även andra traditionsorganisationers verksamhet blivit friare, aktualiserades minnet av frihetskriget på nytt på ett lokalt plan. Strax efter marskalkens död föddes tanken på en landskapsstaty av Mannerheim, placerad i Seinäjoki. Mannerheims högkvarter hade i början av inbördeskriget under åtta veckors tid verkat i en tågvagn på stationen i järnvägssocknen; således föll sig valet naturligt. Fastän minnet av andra världskriget och den äldre marskalken tidsmässigt låg närmare var Mannerheims närvaro för österbottningarna uttryckligen kopplad till frihetskriget. Att krigsinvalider i Ylihärmä kring samma tider inledde ett eget, fullkomligt lokalt statyprojekt av Mannerheim visar på den landskapliga ivern att koppla samman frihetskriget, andra världskriget och Mannerheim, men planen genomfördes inte. Först i januari 2025 fick Ylihärmä det egna minnesmärket. Det föreställer 1918 års Mannerheim och förverkligades på initiativ av lokala reservister. Den vita staben hade tillbringat ungefär en dag i Ylihärmä i slutet av januari 1918.[130] Även i Vasa bildades

en kommitté för att utveckla den tidigare nämnda, redan innan andra världskriget kläckta idén om en Mannerheimstaty.[131]

Södra Österbottens statykommitté leddes av överste Matti Laurila, jägare under första världskriget, 1918 års hjälte i Lappo och frontkommendör under andra världskriget. Laurila var en av landskapets märkesmän och tidigare skyddskårschef. Under åren kring Mäntsäläupproret tyglade han de österbottniska skyddskåristernas upprorsiver tillsammans med den då i Vasa utkommande tidningen *Ilkkas* chefredaktör Artturi Leinonen.[132] Leinonen hade som lokal profil en given plats i statykommittén. Där satt också Hilja Riipinen, rektor för Lappo samskola, väckelsekristen, tidigare aktiv inom Lotta Svärd-rörelsen och riksdagsledamot för fascistiska Fosterländska folkrörelsen. I brytningsskedet efter andra världskriget led hon ett ideologiskt skeppsbrott och drog sig ur offentlig verksamhet på riksnivå.[133] Statyprojektet erbjöd henne en möjlighet att återuppliva sin ide-

Skulptören Lauri Leppänens Mannerheimstaty blev den första som avtäcktes, i juni 1955. Här fotograferad på Seinäjoki centraltorg, dess ursprungliga plats.

ologiska aktivism. Kommitténs övriga medlemmar var i huvudsak sydösterbottniska aktörer inom bank- och affärsvärlden.

Sydösterbottningarnas målsättning var visserligen att resa en staty över frihetskrigets general, men till skillnad från generalens minnesförvaltare i Tammerfors lyfte de också fram andra världskrigets marskalk i projektmotiveringarna; statyn representerade också andra världskrigets frihetskamp som en fortsättning på frihetskriget. Frihetskrigarna i Tammerfors motsatte sig å sin sida allt som påminde om andra världskrigets politiskt gränsöverskridande vapenförbrödring. Österbottningarnas val att hedra den vita generalen anknyter till platsminnen från 1918 i det landskap där Mannerheim och österbottningarna kopplades samman. Statyn var ett minnesmärke över den som lett en armé klädd i vadmal och restes av österbottningar som formats av det mellankrigstida samhället. Liksom i Tammerfors var medlemmarna av statykommittén i Södra Österbotten i övre medel-

Statyn i Seinäjoki flyttades till sin nuvarande plats 1973.

åldern. De företrädde inte andra världskrigets krigsgeneration eller ungdomen till skillnad från till exempel i Helsingfors, där kretsarna som drev statyprojektet var mer diversifierade. I den österbottniska kommittén hade medlemmarnas idévärld formats som ett arv från 1918 års erfarenheter, men kommitténs sammansättning var ändå inte lika högerextrem, än mindre fascistisk, som i Tammerfors.

Statyn i Seinäjoki finansierades med en medborgarinsamling i landskapet, i vilken uppemot 19 000 österbottningar deltog.[134] Statyn formgavs av Lauri Leppänen, en jägarkapten som på gamla dagar börjat skulptera. Avtäckningen på Keskustori (Centraltorget) i Seinäjoki den 4 juni 1955 väckte uppmärksamhet i hela landet, det var ju den första offentliga statyn av Mannerheim. Till en början var det meningen att skulpturen skulle placeras i en för ändamålet planerad liten park bredvid det tidigare skyddskårshuset, men parken ansågs för anspråkslös. År 1973 flyttades statyn till en plats bredvid Seinäjoki lyceum, nära de landmärken som ritats av Alvar Aalto. Den nya platsen för statyn fick namnet Mannerheimparken. Samma år avtäcktes också ett minnesmärke över Mannerheim i Montreux i Schweiz, bekostat av föreningen Finlands vänner i Schweiz.[135]

Föreningsaktivisten och hovrättsrådinnan Alma Skog i Vasa som avlidit i slutet av 1930-talet hade testamenterat det startkapital hon samlat in för en staty av Mannerheim i staden. Strax efter marskalkens död kontaktade förvaltaren av Skogs dödsbo stadsstyrelsen och erbjöd startkapitalet. Våren 1951 tillsattes en statykommitté och senare sköttes uppdraget av de finsk- och svenskspråkiga reservofficersklubbarna i Vasa.[136] Seinäjokibornas snabbt framskridna projekt klippte emellertid vingarna av statyprojektet och medlen stod oanvända i flera decennier.

De första Mannerheimstatyerna som restes efter andra världskriget på offentlig plats i Seinäjoki och Tammerfors representerade uttryckligen det vita Finland. Övergången från den vita generalen till marskalken skedde alltså stegvis och med tidsmässiga överlappningar. Företrädarna för det vita Finland agerade också målmedvetet och försökte i de förändrade förhållandena cementera den egna samhällssynen som en del av det kollektiva minnet. Man måste också komma ihåg att även om ytterhögern och den finländska fascismen led skeppsbrott i

andra världskriget, klingade deras fosterländska och österbottniskt frikyrkligt anpassade budskap ändå inte för döva öron i de borgerligas sinnen och medier på 1950-talet. Genom att vårda den lokala minneskulturen vårdade man också den egna politiska och ideologiska traditionen. Man rapporterade synligt i landets tidningar om statyprojekten i såväl Södra Österbotten som Tammerfors. År 1918 fungerade på ett självklart sätt som en inramning åt statyprojektet i Seinäjoki. Den Mannerheimledda bondearmén kom från trakten och var i minneskulturen en stöttepelare för Finlands frihet, där 1918 års krig i efterhand oproblematiskt uppfattades som ett frihetskrig. Å andra sidan låg både Vehmainen och Södra Österbotten i periferin av det efterkrigstida Finland, det vill säga relativt långt från tätorter och ideologiska centrum.

Som helhet betraktat var kampen om överbefälhavarens status i 1950–1960-talets Finland bara en av scenerna för det kollektiva minnet. I medelklasskretsar och i den borgerliga offentligheten bevarades frihetskriget som den rådande tolkningen av 1918 långt in på 1960-talet. I färskt minne fanns emellertid det nyss avslutade andra världskriget. Denna nyckelerfarenhet för krigsgenerationen representerades av *marskalken*, vars innebörd på 1950–1960-talet anspelade på vapenbrödra-Finland. *Den vita generalen* stod i detta fall för det förflutna och hans anhängare för en försvinnande elit som måste släppa sitt grepp om makten till förmån för krigsgenerationen. Den vita generalen passade inte in i det rådande narrativet som uppkom under andra världskriget. Narrativet som föddes ur förbundet mellan denna krigsgeneration och Mannerheim ersatte ändå inte helt symboliken kring den vita generalen och bödeln utan lade sig ovanpå som ett skyddande lager. Den erfarenhet som splittrade människor i inbördeskriget och formades till ett kollektivt minne bevarades på så sätt mer dämpat än tidigare, men trots det som ett levande minne. Det hade fortfarande ett värde som minnesreserv och verktyg för politisk retorik. Mot huvudströmmen inom krigsgenerationen ställde sig till en början yttervänstern och sedan koryféerna för den generation som nådde vuxen ålder på 1960-talet.

En skyddskårist som kompis till Mannerheim?

Till den sydösterbottniska vita idétraditionen och minnesmärkenas politik anknyter också det faktum att försvarskretsar i mitten av 1980-talet ansåg att tiden, med ett Sovjetunionen som slagit in på perestrojkans väg, var mogen för en nationell skyddskårsstaty. Projektet, som offentliggjordes den 4 juni 1986, skulle finansieras med donationer från företag och föreningar. Som plats tänkte man sig parken mellan Södra och Norra Hesperiagatorna i Helsingfors, intill vilken Helsingfors gamla skyddskårshus ligger.[137] Den lilla parken mellan gatorna, liksom den närbelägna Hesperiaparken vid Tölöviken, har tidigare nämnts och blivit kända som tänkbara platser för nationellt och politiskt laddade minnesmärken. Under andra hälften av 1930-talet höll Fosterländska folkrörelsen sina valborgsfester i Hesperiaparken.[138] Generallöjtnanten Ermei Kanninen ledde statykommittén och andra medlemmar var den samlingspartistiska överborgmästaren i Helsingfors Raimo Ilaskivi samt Försvarsmaktens tidigare kommendör Lauri Sutela. Drygt tio år senare var Kanninen med om att grunda sammanslutningen Champion of Liberty som profilerade sig i marknadsföringen av ett filmprojekt om Mannerheim som inte förverkligades. Planerna på en skyddskårsstaty väckte emellertid en intensiv debatt om innebörden av den idériktning och historiebild minnesmärket företrädde – man påmindes om 1918 års frontlinjer i offentligheten. Ilskna brev vällde in till Helsingfors stad, Sovjetunionens inofficiella nyhets- och propagandabyrå APN röt till över att en ”halvfascistisk” organisation skulle få ett minnesmärke, och regeringen blev tvungen att ta ställning till statybråket när frågan togs upp i riksdagen.[139] Inom kort beslutade Helsingfors att dra sig ur projektet med rösterna 8–7 i stadsstyrelsen. Om projektet hade sparkats i gång först i början av 1990-talet hade vindarna i Helsingfors troligtvis varit gynnsamma för en skyddskårsstaty. Då förstärktes den nyfosterländska minnesboomen utan inblandning från Sovjetunionen. Skyddskårsstatyn visar emellertid att minneskulturen började förändras redan i slutet av 1980-talet. Jag återkommer till detta ämne längre fram.

Seinäjoki stad grep den chans som huvudstaden försummade att utnyttja. Sommaren 1988 avtäcktes en staty som med

medlen från en medborgarinsamling beställts av Pentti Papinaho. Statyn placerades framför det tidigare kanslihuset för Södra Österbottens skyddskårskrets. Från 1990 har byggnaden inhyst Skyddskårs- och Lotta Svärd-museet.[140] Den plats som ursprungligen planerades för Mannerheimstatyn ligger intill den nu resta statyn. Då och då har man föreslagit att Mannerheim än en gång skulle flyttas intill sin skyddskårist.[141] På riksnivå skulle en sådan hantering av det förflutna uppfattas som ett tecken på historisk amnesi, medan många i Österbotten ser det som en byggsten i och framställning av den egna identiteten. Ekot från frihetskriget hörs än.

Österbottningarna skaffade visserligen också en staty av andra världskrigets marskalk. År 1989 tog Österbottens försvarsgille fram Mannerheimstatyprojektet i Vasa ur malpåsen och Vasa stad överlät de öronmärkta medlen för ändamålet. År 1990 införskaffade man en miniatyrmodell i skalan 1:5 av Aimo Tukiainens ryttarstaty i Helsingfors. Den placerades i stadshuset och avtäcktes på självständighetsdagen.[142] Som det framgår längre fram skapade den nya världsordningen som började i slutet av 1980-talet å sin sida ett klimat i det tidiga 1990-talets Finland, som bland annat tog sig uttryck i en kraftfull modifiering av Mannerheimkulten och föreställningarna om honom. Det konservativa projektet i Vasa utgjorde en del i denna process.

Finlands första ryttarstaty och dödsfursten i Hennala

Finlands första ryttarstaty restes inte som man kunde tro i Helsingfors utan i Lahtis, en klassiker bland frågesportfrågor. I huvudstadens skulpturtävling placerade sig Lahtisskulptören Veikko Leppänens bidrag på femte plats och blev en publikfavorit.[143] I Lahtis föddes tanken på att beställa en landskapsskulptur av stadens egen konstnär som dessutom hörde till dem som blivit evakuerade från Karelen under kriget. Huvudstadens statykommitté förhöll sig välvilligt till landskapsprojekten; på så sätt kunde en skulptör som inte placerat sig allra främst i tävlingen ändå få lön för sitt arbete. Ryttarstatyer av den värdigt åldrade marskalken skulle heller inte väcka 1918 års konflikter till liv, eller så tänkte man åtminstone. Lahtisborna agerade så snabbt att statykommittén, som bildades i december 1954, och

konstnären blev färdiga med sina uppdrag ett halvt år tidigare än Helsingforsborna. Statyns placering på Asematori, torget invid järnvägsstationen, slogs fast endast några månader innan statyn avtäcktes i december 1959. Kauppatori, salutorget, hade också figurerat i platsspekulationerna.

Aktörerna i det riksomfattande Mannerheimstatyprojektet i Helsingfors företrädde närmast officerarna, veteranorganisationerna, universitetet och affärslivet, med minnet av andra världskriget som fästpunkt. Mannerheimentusiasterna i Tammerfors och Seinäjoki hämtade sin inspiration i första hand från 1918 års vita arv och framför allt i Tammerfors från ytterhögerns idévärld. I Lahtis var det de lokala borgerliga politikerna och affärsmännen som tog sig an arbetet. De hade sin politiska bakgrund i Samlingspartiet och Framstegspartiet, men deras meritförteckningar belastades inte alltför mycket av ett vitt förflutet. Statyn förmedlade också tydligt andra världskrigets symbolik. Strax efter det inledande skedet tog den samlingspartistiska riksdagsledamoten Oskari Lehtonen över kommitténs ledning. Andra medlemmar var bland andra tidigare riksdagsledamoten Sulo J. Teittinen, utgivaren av tidningen *Etelä-Suomen Sanomat* Ossi Kivekäs och generallöjtnant A. F. Airo som under fortsättningskriget hört till högkvarterets inre krets. Han var den som hade haft direktkontakt med huvudföremålet.[144] I den redan etablerade Mannerheimmytologin fanns det inga beröringspunkter mellan Mannerheim och Lahtis, men de lokala entusiasterna försökte framställa Lahtis som en känd anhalt för Mannerheim.

Stadsfullmäktige med vänstermajoritet fattade med socialdemokraternas insats beslutet att placera en Mannerheimstaty i staden. I debatten om placeringen intog socialdemokraterna i likhet med sina partikamrater i Tammerfors en välvillig inställning till en staty av andra världskrigets marskalk. Det var fråga om en uttalad försoningspolitik. Det intressanta var emellertid att socialdemokraterna i Lahtis motiverade en Mannerheimstaty med den uppfattning som uppstått i partiet i slutet av 1930-talet, nämligen att Mannerheim inte personligen var ansvarig för de röda fånglägren. Fånglägret i Hennala, ett garnisonsområde i Lahtis, kastade sin skugga över anskaffningen av statyn i Lahtis. För socialdemokraterna i staden representerade

således Mannerheim inte självklart andra världskrigets ”goda” marskalk – först måste han tvättas ren från 1918 års synder.[145] Även om man lyckades uppbringa stöd för statyn i fullmäktige gick staden ändå inte in som finansiär. Statykommittén samlade in medel i huvudsak genom relativt stora donationer från affärsföretag. Man arrangerade alltså inte medborgarinsamlingar som i Österbotten.

Kommunisterna och folkdemokraterna i Lahtis ville naturligtvis inte ha en staty av Mannerheim i sin stad. Debatten som fördes i fullmäktige om statyns placering hettade till bara några månader innan statyn restes. Frågan drog också för ovanlighetens skull publik till läktarna i sessionssalen. Lahtis stad med sin vänstermajoritet hade rest ett minnesmärke över fånglägrens offer vid kasernerna i Hennala 1949. Det var en stark kommunal linjedragning, eftersom det i vanliga fall var arbetarföreningarna som förverkligade röda minnesmärken.[146] Tio år senare höll staden på att ge sin välsignelse åt en staty av den vita generalen, om det än var i ”marskalkens förklädnad”. Därför fick folkdemokraternas indignation uppmärksamhet även på riksnivå. Folkdemokratiska *Vapaa Sana* kopplade Mannerheim till de hundratals avrättningarna i Hennala: något annat gemensamt hade inte Mannerheim och den arbetardominerade staden.[147]

Som framgått framställdes Mannerheim i de rödas berättelsetradition som ondskan förkroppsligad. Mannerheim framstod som den skyldiga, en demonisk figur. I berättelserna kunde man ändå inte ställa honom till svars för grymheterna. Mindre bödlar och vita vaktdjävlar i fånglägren erfor däremot ett fiktivt men ödesdigert slut. I de långt senare insamlade vittnesmålen från fångar i Hennala berättas påhittade historier om att Mannerheim skulle ha besökt fånglägret i maj 1918, enligt en hågkomst på paraddagen den 16 maj. Dödsfursten skulle ha anlänt på vit häst och svängt en flera meter lång piska, vars kraftiga rapp bland annat berövade en fånge ett öga.[148] Motsvarande traditioner har också bevarats från andra röda fångläger. En man som varit lägerfånge i Siuro i Nokia berättade nästan femtio år senare hur rödgardister på orten sköts dagen efter att Mannerheim hade besökt lägret. Någon hade visserligen berättat för mannen att det var tyskarna som utfärdat avrättningsordern: ”Jag vet då int.”[149] Ingetdera alternativet stämmer. Den största

lokala avrättningen skedde nämligen på den lokala fältdomstolens beslut. ”Mannerheim” förekommer i folkmun också som benämning på högt uppsatta officerare och som personifiering av en demoniserad motståndare – han var ju kommendör för de trupper som utövade omfattande vit terror. ”Nog har en sådan man många människors liv skrivna på sitt konto”, lär man ha sagt i arbetarhem i Birkaland efter inbördeskriget, när det i tidningen fanns ett fotografi av Mannerheim.[150] Värt att notera är att det i intervjuer med barnfångar som befann sig i civila fånglägen i det av finländarna ockuperade Östkarelen under fortsättningskriget också finns en berättelse om ett besök av ”Mannerheim” i lägret.[151]

Att Finland var allierat med Tyskland under andra världskriget fördjupade på sin höjd Mannerheims demoni i ytterv ästerns ögon. För folkdemokraterna verkade distinktionen mellan den vita generalen och marskalken som tom semantik. Folkdemokraternas och kommunisternas lokala föreningar och privatpersoner sände svavelosande protester till stadsstyrelsen i statyprojektets förberedande skede våren 1959. De demokratiska kvinnorna i Lahtis (Lahden Demokraattiset Naiset) deklarerade att statyn av Mannerheim sårade känslorna i arbetarklassens djupaste led. Andra kvinnoföreningar förkunnade att ändamålet med de krig som letts av Mannerheim var att kuva arbetarnas makt. ”Hans dagordrar visar tydligt ett hårdnackat hat mot Sovjetunionen.” Folkdemokraternas medborgarförening i Laune (Launeen Kansalaisyhdistys) viftade med det folkliga språkkortet och framhöll att Mannerheim till födseln var utlänning, och aldrig blev finsksinnad. Statyprojektet innebar en protest mot den efterkrigstida utrikespolitiken. Kommunistiska partiets västra avdelning i Lahtis meddelade att deras ståndpunkt var att leva i fred; de idealiserade inte krig och krigshjältar. Avdelningen i stadsdelen Paavola vädjade å de röda änkornas och föräldralösa barnens, samt de före detta gardisternas och röda fångarnas vägnar att man skulle överge projektet. Det hade orsakat ilska och var ägnat att riva upp gamla sår och göra allt tal om försoning ihåligt. Röda veteraner från 1918 hade under kommunisternas ledning organiserat sig efter andra världskriget. Föreningen Lahden Entiset Punakaartilaiset (Före detta Rödgardister i Lahtis) förundrade sig över varför staden

ville ihågkomma initiativtagaren och den huvudskyldiga till 1918 års krig: i den rätt långa motiveringen upprepade gardisterna att inbördeskriget hade brutit ut som en försvarskamp mot den vita armén som leddes av Mannerheim. Denna kamp slutade i massgravarna i Hennala. Det röda fånglägret figurerade också i protester från privata stadsbor. Till exempel hade Johanna Stenhammar inte glömt de 41 år gamla händelserna som Hennala påminde stadsborna om.[152]

När platsen debatterades angrep de folkdemokratiska stadsfullmäktigeledamöterna projektet som helhet. Fullmäktiges andra vice ordförande, muraren Toivo Lång hade före andra världskriget i flera omgångar suttit i fängelse dömd för landsförräderi. Vinterkriget tillbringade han på interneringsanstalt och under fortsättningskriget var han stationerad på koncentrationslägret Koveri i det ockuperade Östkarelen. Efter andra världskriget blev Lång vald till kortvarig riksdagsledamot för DFFF. I fullmäktige i Lahtis höll han ett långt anförande om det olämpliga med Mannerheim. Man bör komma ihåg att DFFF i slutet av 1950-talet hade en stark ställning i rikspolitiken. Ytterstern störds av det som Lång definierade som ”vittvätten” av det förflutna via Mannerheimsymbolik och andra handlingar. Frihetskrigets hegemoni i den samhälleliga debatten om 1918 höll så småningom på att skifta till en ljusröd medborgarkrigstolkning, med förståelse för den röda synvinkeln. Vapenbrödraaxeln satte emellertid käppar i hjulet för ytterstern, och inte ens det relativt starka stödet hjälpte kommunisterna att befria landet från den ridande Mannerheim.

Det ovillkorliga motståndet från de tidigare politiska fångarna mot en minnesstaty över Mannerheim är förståeligt, eftersom gestalten för dem representerade en personifiering av huvudfienden: marsksymboliken väckte ingen entusiasm hos de kommunistiska veteraner som tillbringat andra världskriget i fängelse eller i straffkompani. Den andra lokalt kända fullmäktigeledamoten för DFFF, Hemmi Lindqvist, hade efter upproret dömts för landsförräderi och tillbringat hela 1930-talet fram till slutet av fortsättningskriget i fängelse. Under fullmäktigesessionen i september 1959 undervisade han Lahtisborna om 1918 års offersiffror. Enbart antalet avrättade röda räknade Lindqvist till upp emot 39 000 personer. Så överdimensionerade siff-

ror presenterade inte ens poeten och riksdagsledamoten Juho Mäkelä i det av honom redigerade verket *Luokkasodan muisto* (Minnet av klasskriget) från 1947, som handlar om yttervänsterns minnes- och historiepolitik efter andra världskriget.[153] Det var uppenbart att en staty av ledaren för de trupper som var ansvariga för ett sådant antal offer inte passade i Päijännetrakten.[154] Enligt nutida forskning uppgick de rödas och de vitas gemensamma antal offer i kriget till cirka 38 000 personer, av vilka de röda utgjorde tre fjärdedelar. År 1959 fanns ännu inte någon tillförlitlig forskning om det politiska våldet och fånglägren under inbördeskriget. Jaakko Paavolainens banbrytande forskning om inbördeskrigets terror utkom knappt ett decennium senare.

I ljuset av beskrivningen ovan är det möjligt att just via minnet av fånglägret i Hennala förklara de borgerliga Lahtisbornas iver att få en ryttarstaty till staden som Mannerheim inte hade ”helgat” med sin närvaro. Även om majoriteten av fångarna inte kom från Lahtistrakten hade framför allt massavrättningarna i maj 1918 lämnat ett bittert spår i det lokala minnet. Statyn av andra världskrigets marskalk skulle därmed fungera som en slutpunkt för det svåra minnet och vända hågkomsterna till andra världskrigets vapenbrödraskap. Samtidigt påminde den ändå i det tysta de stadsbor som identifierade sig med det vita arvet, om än inte i dess högerextrema form, om deras rättsinnade hållning i den svåra närhistoriens djungel. Enligt det här tänkesättet hörde frihetskriget och andra världskriget till samma fortgående frihetskamp. Den här synvinkeln kan tala för att man med statyn även i Lahtis indirekt ville hänvisa till 1918, fastän symboliken i statyn och de offentliga motiven anknöt till marskalken.

Republikens president Urho Kekkonen och Försvarsmaktens högsta ledning hedrade avtäckningen av statyn den 19 december 1959 med sin närvaro. Talen och koreografin under avtäckningen anknöt starkt till andra världskriget och dess veteraner. Statykommitténs ordförande Oskari Lehtonen förbigick nästan fullständigt år 1918 i sitt tal, och enbart frontmän från andra världskriget lade ned kransar vid statyn.[155] Även om minnet av 1918 skymtade i bakgrunden reste Lahtisborna en staty av en ”god” Mannerheim, som statsmakten inte behövde ta avstånd

Veikko Leppänens ryttarstaty av Mannerheim avtäcktes i Lahtis 1959.

från. Mannerheimstatyn i Lahtis blev en lokal minnesplats för andra världskrigets veteranföreningar. Veteranerna samlades årligen på den öppna platsen på årsdagen för vinterkrigets slut, det vill säga den 13 mars och även vid andra tillfällen.

Den 4 juni 1972, under de politiserade åren, ordnade elitveteranorganisationen riddarna av Mannerheimkorset en sammankomst i Lahtis på marskalkens födelsedag, där 82 riddare fäste ett riddartecken på statyns sockel. Jägargenerallöjtnant A. E. Martola, som under en lång tid haft framträdande roller inom organisationen, beskrev i sitt tal utan betänkligheter andra världskriget som en fortsättning på frihetskriget, men beklagade bristen på enhet 1918. Sedan dess har man gjort ytterligare ändringar på platsen, och nuförtiden ligger A. F. Airos park på dess östra sida. Där har man planterat minnesträd och rest stenar till åminnelse av slag i vilka päijänne-tavastlänningar deltagit. Mannerheimriddarna avtäckte också en plakett med riddartecknet på garnisonsområdet i Hennala under samma besök i Lahtis i juni 1972. På detta sätt tog de, som representanter för krigsgenerationens konservativa ledare, ställning mot det politiska tryck som riktades mot deras ideal på 1970-talet.[156]

Det avtryck riddarna lämnade i stadsbilden var ändå ganska litet. Det mest uppseendeväckande och största samhälle-

liga minnesmärket på 1970-talet i Lahtis var Erkki Kannostos minnesmärke över de röda fångarna som avtäcktes 1978 i Fellmansparken, tidigare Fellmans åker, då det hade förflutit 60 år sedan inbördeskriget. I maj 1918 gick fångarnas väg till Hennala från det provisoriska lägret på åkern. Som jag tidigare noterat namngavs vid samma tid också Mannerheimgatan i Lahtis för att balansera upp minnesbilden. År 1996 donerade krigsveterandistriktet i Lahtis (Lahden Sotaveteraanipiiri) till Tavastlands regemente Veikko Leppänens byst av Mannerheim, som restes på garnisonsområdet i Hennala.[157] På så sätt intog Mannerheim till slut sin plats i Hennala.

Ryttarstatyn i Lahtis skulle ändå inte vara en riktig Mannerheimstaty om den inte rörde upp känslor och väckte uppmärksamhet. Framför allt skulle det inte vara en staty som lever upp till förväntningarna om det inte förekom uppmaningar om att den borde flyttas. Varenda Mannerheimstaty som rests i Finland före 1990-talet har flyttats eller så har det framförts krav på att

Mannerheimbysten i Hennala i Lahtis avtäcktes 1996. Bysten, skulpterad av Veikko Leppänen, har sitt ursprung i stadens ryttarstatyprojekt.

de borde flyttas. Veteranernas och krigshjältarnas minnesplatser väcker ofta associationer till konservatism och konvention, vilket ger stoff åt radikaler och mer eller mindre originella initiativ. Hundraårsminnet av inbördeskriget gav upphov till några initiativ, där det centrala var att motsätta sig försoningsretoriken och rituellt förstärka de skarpa stridslinjerna från hundra år tillbaka. I Lahtis föreslog den lokala socialdemokratiska stadsfullmäktigeledamoten, radioreportern Tapani Ripatti provokativt att statyn av Mannerheim skulle flyttas bort från sin centrala plats. Han motiverade sitt initiativ med att Mannerheim inte hade några kopplingar till staden. I fullmäktigedebatten lånade Ripatti de senaste årtiondenas psykologiserande tolkning, enligt vilken marskalken var ett tomt skal, en ”narcissistisk” självhärskare. En så bristfällig ledare förtjänade inte sin plats i staden. En fullmäktigeledamot från Vänsterförbundet stödde en förflyttning av statyn, eftersom den representerade ”militärt, manligt bronsbajs”.[158] Den lokala högern uttryckte bestörtning över dessa uttalanden. Stridslinjerna var de gamla vanliga, och den färgstarka retoriken väckte knappast annat än munterhet bland största delen av kvällstidningarnas läsare. Den röd-vita uppdelningen utgör fortfarande en kulturell spricka, men på 2000-talet har den i Mannerheims fall väckt mindre medieuppståndelse än när han framställts som homosexuell.[159]

Eller är saken så enkel? I bakgrunden finns en generationsskillnad. För många äldre medborgare ligger föreställningarna om Mannerheim som härrör från 1918 inom ramen för det kommunikativa minnet, det vill säga de levande generationernas minnen. De kan anknyta till anhörigas erfarenheter, till upplevelser som förmedlats av den egna samhällsklassen under uppväxten eller till politiska identiteter. Å andra sidan kan i synnerhet kollektiva minnen i anknytning till 1918 överskrida generationsgränserna mellan det kommunikativa och det kulturella minnet som tidsmässigt når längre bakåt.[160] Så torde det vara åtminstone i vissa politiska rörelser och organisationer bland både vänstern och högern. I dessa är införlivningen av vissa historiska narrativ kopplad till utvecklingen av en politisk identitet. Uppfattningarna om Mannerheim i historiekulturen och populärkulturen är ägnade att upprätthålla motsättningarna men också att skapa nya innebörder. Förutom motsätt-

ningarna utgör just den kontinuerliga processen där uppfattningarna omvandlas centrala byggstenar i Mannerheimkulten. De återspeglar sin tids samhälleliga diskussioner och värderingar, om än ofta på ett banalt sätt.

Arvi Nopanen krossar Mannerheimmyten

Bland klagomålen som stadsstyrelsen i Lahtis mottog våren 1959 från dem som motsatte sig en staty av Mannerheim sticker filosofie magistern i historia Arvi Nopanens finslipade protest ut. Som stadsbo och skattebetalare såg han ingen orsak att resa en staty åt en person vars liv inte hade blivit föremål för en historisk utredning. Det som skrivits om Mannerheim var snarast att betrakta som propaganda. Nopanen högg sedan till med: ”Mannerheims verksamhet i Finland blev till tjänsteåren sett kort, men följderna blev långvariga.” Nopanen fortsatte med att lägga skulden för ”Lappogangstrarnas” tid på Mannerheim, likaså för att Finland anslöts till det ”österrikiska” systemet. Mannerheim hade inte åstadkommit något fördelaktigt för Finland, och han hade inte ens varit intresserad av att bo i landet. Varför skulle man resa en staty åt en man som man inte fick kritisera fritt? Nopanens utgjutelse citerades också i fullmäktigedebatten om var i staden statyn skulle placeras.[161]

Tidigare samma år hade den första offentliga debatten om Mannerheimkulten inletts, därtill under just det namnet. Forumet var tidningen *Päivän Sanomat*, det vill säga huvudorganet för Arbetarnas och småbrukarnas socialdemokratiska förbund som hade lösgjort sig från SDP. Dessa så kallade skogiter[162] representerade före sitt utträde SDP:s vänsterflygel. I tidningen pågick en intensiv debatt om den kommande ryttarstatyn av Mannerheim i Helsingfors. Initiativtagaren till kultdebatten var just amatörhistorikern Arvi Nopanen. *Päivän Sanomat* jämförde Mannerheimkulten med mytbildningen kring Napoleon och Karl XII. Enligt tidningen kunde man från och med 1918 urskilja olika perioder i Mannerheimkulten, men nu hade man nått en punkt där det var motiverat att fråga om den hade nått sin kulmen.[163]

Utifrån dagens perspektiv kan man säga att det var vid decennieskiftet 1960 man började omdefiniera föreställningen om

Mannerheim. Det verkar som om kulten verkligen hade nått sin höjdpunkt, och man började verbalisera personkultens existens.[164] Debatten i fråga skilde sig från tidigare kritiska debatter om dyrkan av Mannerheim i att den inte enbart fördes av ytterv änstern. Bland kommunisterna och sedermera folkdemokraterna var den ”magiska Mannerheimdyrkan”[165] sedan gammalt föremål för satir.

Incitamentet till debatten var frågan om Mannerheim förtjänade kultstatus. Den skickliga pennfäktaren Nopanen presenterade en kritisk bedömning av Mannerheims arv. Hans observation var att Mannerheims person var okänd i Finland trots att hans eftermäle var känt i varje stuga. Nopanen ansåg orsaken vara att Mannerheim och hans närmaste krets systematiskt hade byggt upp en förvrängd bild av Mannerheims inflytande på Finlands historia. Man hade inte heller sanningsenligt berättat om hans år i Ryssland. Det hade alltså inte varit möjligt att skriva och publicera annat än lovord och klichéer om Mannerheim. Det konventionella i Mannerheims livshistoria hade formats till beståndsdelar i en hjältesaga. Han hade gjort karriär i tsarens armé och med ett års erfarenhet av Finland fått status som storman. Till en sådan man reste man som bäst statyer. Nopanens agenda var att krossa myten. Hans utgångspunkt var något anakronistiskt ”Finland” före 1917–1918, alldeles som om det redan då varit en från ryska imperiet skild nationalstat, vilket för Mannerheim hade varit en främmande kontext. Myten om den utomstående räddaren appellerade inte till Nopanen. Han sökte mer inhemska hjältar.

Nopanen presenterade också aktuella, beaktansvärda exempel till stöd för sin åsikt. Han hänvisade till exempel till medlemmen av självständighetssenaten Onni Talas polemiska skrift från 1953, som kritiserade framställningen av självständigheten i Mannerheims memoarer från 1951. Talas hävdade att memoarerna förvrängde sanningen. Han påvisade bland annat betydelsen av den tyska hjälpen och påstod att Mannerheim tvådde sina händer från förödelsen i de röda fånglägren.[166] Nopanen använde här en auktoritet som hade insyn. Professorn och diplomaten Talas hade gjort sig känd för att rätta till felaktigheter i ledande politikers memoarer. Före Mannerheim hade han redan 1949 kritiserat Väinö Tanners syn på 1918. Talas kritik av Manner-

heims memoarer kan också ses som en tidig kritik av Mannerheimmyten, även om han främst beskriver händelser och förhållandet mellan orsak och verkan på politisk och militär nivå.

Nopanen stödde sig också på det 1957 utkomna verket av den amerikanska professorn C. Leonard Lundin, som undersökt Finland under andra världskriget. Boken hade inte omgående översatts till finska. Nopanen menade att orsaken var verkets ofördelaktiga framställning av Mannerheim, och kritiken mot hans ”legendstatus”. Kommunisternas riksdagsledamot Hertta Kuusinen hade i en interpellationsdebatt i riksdagen hävdat att Lundins verk hade ”tystats ner” i Finland. Lundins tolkning motbevisade drivvedsteorin om att Finland utan egen vilja hade drivits med i Tysklands led 1941 innan denna teori ordentligt hade hunnit ta form. Drivvedsteorins skapare, professor Arvi Korhonen, kritiserade också Lundin skarpt genast efter att det engelskspråkiga verket hade utkommit, och inte helt utan orsak. Verket som 1960 översattes till finska innehöll vissa sakfel och dåligt grundade slutsatser på grund av det smala källunderlaget, vilket man tog fasta på i Finland. Verket hade getts ut i Finland på svenska 1958, och den finskspråkiga översättningen gjordes från den svenska.[167] I 1950-talets Finland var man ännu inte redo för Lundins tolkning.

Det exceptionella i Nopanens kritik av Mannerheim var att han uttryckligen behandlade Mannerheim som en skapad kultgestalt, som en hjälte framalstrad av ”falskt medvetande”, och vars handlingar inte tålde en objektiv granskning. Göran von Bonsdorff, biträdande professor i allmän statslära vid Helsingfors universitet och långvarig vice ordförande i Samfundet Finland-Sovjetunionen, svarade på Nopanens kritik. Kanske adelskapet förpliktade den borgerliga pacifisten, men hans syn på Mannerheim var åtminstone mer välvillig än Nopanens. von Bonsdorffs perspektiv var visserligen torrt och objektivt: han kritiserade mytens uppbyggnad, men erkände Mannerheims insats som överbefälhavare och måhända även hans egenskaper. I likhet med Nopanen funderade också von Bonsdorff, men i en akademisk ton, om Mannerheims kultställning var kopplad till hans egenskaper eller till gynnsamma historiska omständigheter. Han konstaterade att Mannerheim inte hade varit ofelbar, om man än inte kunde förvänta sig ofelbarhet

från en enda statsman. Mannerheim var en produkt av sin tid, som med sin ovanliga personlighet satte sin prägel på Finlands historia. von Bonsdorff blickade emellertid mot framtiden som färgades av fred. Det var ägnat att dämpa marskalkens strålglans, och därför var det inte vettigt att resa en staty av Mannerheim i varje by. Huvudstaden var ändå förtjänt av en sådan.[168]

I debatten om ryttarstatyn i Helsingfors slog den biträdande professorn ner den akademiskt mindre meriterade Nopanens mytkrossande föresats. von Bonsdorffs akademiska grepp var balanserat, men inte så uppseendeväckande. Hans text varken byggde upp eller bröt ner myten: han godkände kritiskt den som om den var en objektiv sanning. Sådana texter tänder sällan en gnista hos läsarna eller hos dem som skriver kvällstidningarnas löpsedlar. von Bonsdorff närmade sig emellertid ämnet utifrån motsättningen mellan sanning och myt: vad i skriverierna om och utvärderingarna av Mannerheims liv motsvarade sanning och vad i sin tur förvrängde den?

Men vem var Arvi Nopanen och med vilka ”muskler” vågade han peta i den hårt bevakade Mannerheimkulten? Uppgifterna om honom är knapphändiga. Nopanen, född 1889 i Fredrikshamn, hade en humanistisk universitetsutbildning och arbetade inom försäkringsbranschen, som sparbanksinspektör och överkamrer på Statskontoret. Han hade också tidigare bott i Lahtis och bosatte sig där på nytt som pensionär. Hans bakgrund var uppenbart borgerlig; hans yngre bror var lokalchef för Fredrikshamns skyddskår. Arvi Nopanen avled 1980.[169]

Artikeln i *Päivän Sanomat* och skrivelsen till Lahtis stad var inte det enda Nopanen åstadkom när det gällde att nedmontera Mannerheimmyten. På eget förlag gav han 1960–1971 ut två böcker och två broschyrer om Mannerheim. Hans böcker fick en viss publicitet i folkdemokraternas tidningar. Ledmotivet i verken var att skilja sanning från myt: Under den färgade och propagandistiska ”offentliga sanningen” gömde sig fel, svagheter och betänkligheter. De motiv Mannerheim offentligt framfört för sin verksamhet tålde inte dagsljus. Hans koppling till Ryssland måste fördömas, att planerna på att erövra S:t Petersburg misslyckades 1919 var en räddning för Finland – vilket utan tvivel också var sant – och under andra världskriget var Mannerheim huvudsakligen en diktator.

I Nopanens repertoar ingick också den klassiska antydningen om Mannerheims dolda ärelystnad som motvikt till hans påstådda anspråkslöshet. Också andra har sedermera behandlat ämnet – de senaste på detta årtusende.[170] Som skicklig skribent odlade Nopanen humoristiska och underfundiga språkbilder. Som stilprov kunde man ta den könssjukdom, det vill säga den ”manchuriska reumatism” som Mannerheim enligt Nopanens tolkning led av under rysk-japanska kriget 1904–1905. Nopanen läste den biografiska litteraturen endast mellan raderna och behandlade också historieforskningens bild av Mannerheim. Nopanen lyckades också ge vissa levnadstecknare en känga när han stack hål på deras högtflygande hyllningar av Mannerheim.[171]

Nopanen var en omvänd Mannerheimentusiast. Enligt egen utsago hade han två fritidsintressen: Mannerheims betydelse för Finland och personbeskattning.[172] Nopanen är ett utmärkt och ett tidigt exempel på den talrika mängd finländare för vilka Mannerheim har orsakat och orsakar gråa hår och högt blodtryck. Anledningarna kan vara många. Det som binder dem samman är i varje fall den indignation som väller fram ur övertygelsen om att Mannerheim med lögnaktiga metoder har lyfts upp på piedestal och att man med hjälp av hans kult driver en viss politik och historiebild.

Upplägget i fråga, där myt och verklighet ställs mot varandra, är förstås inom sin egen referensram alldeles motiverat, eftersom en myt inte föds utan mytbygge och mytbyggare. Men i likhet med andra svurna motståndare till Mannerheimkulten – eller vilken annan kult som helst – kände Nopanen inte igen eller erkände inte det propagandistiska i sig själv. Det utkristalliserades i ett tvångsmässigt behov att bevisa att så gott som varje berättelse i anknytning till Mannerheim var lögn eller förvrängd sanning, en komplott av de makthavande med mål att göra en storman av en för uppdraget oduglig person. Varför? Vad låg bakom det hela?

Nopanen var en föregångare i genren ”krossa Mannerheimmyten”. Hans egenutgivna och offentliga produktion representerade en av de första renodlade skrifterna i kategorin. Mytkrossarskrifterna har sedermera blivit en uppskattad litterär genre, där ingalunda alla odlar konspirationsteorier. Bland mästarna på

området finns både yrkeshistoriker och amatörer, och läsekretsen har fram till i dag varit bred och trogen.

De traditionella motståndarna och försvararna av Mannerheimmyten strider om sanningen. Emellanåt är det lätt att märka att man rör sig på området för alternativ sanning, som när Pirkko Turpeinen-Saari i sin bok från 2016 jämförde Mannerheim med Kullervo Manner och Ratko Mladić, vilket jag skrev om redan tidigare.[173] I de flesta fall är det fråga om att gång på gång granska personhistorien och den politiska historien som upprätthålls av den status Mannerheim har haft och fortfarande har. Till exempel är det i memoarer och fackböcker vanligt att Mannerheim beskrivs som någon som ”nervöst” värnade om sin offentliga bild, en skildring som känns trovärdig. Författarna försöker gång på gång påvisa att Mannerheim i verkliga livet inte var mer märkvärdig än människor i allmänhet. Så är det, men att krossa myten verkar inte minska mytens dragningskraft. Därtill finns det inte många akademiska biografier om Mannerheim, och det är inte lätt att skriva annat än klichéartat hyllande eller mytkrossande om en person som har lyfts upp på piedestal, i synnerhet när man ofta riktar in sig på obetydliga detaljer i marskalkens liv. Kanske fenomenet bäst sammanfattas i den akademiska Mannerheimbiografen J. E. O. Screens utvärdering av Nopanens produktion: ”På samma sätt som det finns ett uns av sanning i de kritiklöst beundrande biografierna om Mannerheim, finns det också i Nopanens böcker ett uns av sanning.”[174]

Det behöver knappast sägas att motståndet mot Mannerheim hos Nopanen och många andra hängde samman med en kritik mot Mannerheimentusiasterna och de politiska riktningar de representerade. Det gav uttryck för en sorts oliktänkande och opposition mot etablissemanget, makten, bakom Mannerheim. Och denna elit var inte bara inbillning: Mannerheimorganisationernas ledning bestod i allmänhet av generaler, pensionerade generaler, företagsledare och kapitalstarka personer, professorer och representanter för adelssläkter. Ur Mannerheimkultens perspektiv är Nopanen intressantare än kändare Mannerheimkritiker, eftersom han var amatör. Nopanens arbete öppnar dörren till lekmannaentusiastens värld och visar hur väsentliga mustiga motbilder är för en icke-totalitär personkults uppbyggnad.

Nopanen själv motsatte sig ytterhögern, men han godkände inte revolution och sympatiserade inte heller med de röda. Hans samhällsengagemang hade uppenbarligen tänts av 1920–1930-talets högerradikalism, men samtidigt saknas ett dogmatiskt vänsteretos i hans skrifter. Också mot den bakgrunden var han en originell motståndare till Mannerheimkulten. Även om en bedömning av människors politiska åsikter ingalunda automatiskt öppnar upp människors motiv är det möjligt att Nopanens politiska hemvist senare i livet var skogiterna, som 1959 bröt sig ur socialdemokraterna. Dessa representerade en vänsterinriktad socialdemokrati. Det kunde förklara Nopanens aktivitet i deras tidning *Päivän Sanomat*. I debatten om ryttarstatyn av Mannerheim sökte *Päivän Sanomat* ett uttalat neutralt, kvasibehärskat grepp. Just därför skrev tidningen mycket och kanske mest ingående om Mannerheimkulten.

Ingen staty på torget i S:t Michel!

S:t Michel tjänade som placeringsort för vita arméns högkvarter 1918 från början av april till inbördeskrigets slut. Under andra världskriget leddes de väpnade styrkorna i praktiken från S:t Michel under hela kriget. S:t Michel och Mannerheim var således tätt sammankopplade. S:t Michelborna hade visat sin lojalitet mot Mannerheim genom att som de första i landet införa en Mannerheimgata i sin stadsplan. Det var naturligt att man i kölvattnet av ryttarstatydebatten i Helsingfors även i S:t Michel fick inspiration till ett projekt. Första gången saken togs upp var strax efter att tävlingen i Helsingfors hade avgjorts 1954. Chefredaktören för tidningen *Länsi-Savo*, stadsfullmäktigeledamoten A. A. Tienheimo presenterade för stadsfullmäktige idén om att skaffa en staty. Idén mottogs välvilligt och till en början övervägde man att införskaffa något av bidragen som placerat sig på reservplats i den riksomfattande tävlingen. I S:t Michel drev staden statyprojektet i högre grad än på andra håll, men medel samlades också här in från privatpersoner. Projektet tog ändå över tio år i anspråk.

I början av 1960-talet var stadsdirektör Ensio Häyrinen ordförande i den 1955 bildade kommittén för statyn av marskalken av Finland i högkvartersstaden. Sammansättningen av den

månghövdade, till stor del ceremoniella kommittén var inte lika dominerad av näringslivet som i andra landskap. I projektet deltog många regionala politiker, som Agrarförbundets riksdagsledamöter Sylvi Halinen, Wiljam Sarjala och Toivo Kinnunen, biskopen i S:t Michels stift Osmo Alaja, landshövding Urho Kiukas och generallöjtnant A. F. Airo, som också ingick i kommittén i Lahtis och vid tiden var riksdagsledamot för Samlingspartiet. Som representant för den savolaxiska adelssläkten Grotenfelt ingick kommunalrådet Nils C. J. Grotenfelt från Juva samt generaldirektören för Järnvägsstyrelsen Erkki Aalto från Helsingfors.[175] Kommittén i bestod i huvudsak av västsavolaxiska borgerliga höjdare, men därtill fanns också aktörer och industrimän som meriterat sig på riksplan, som statsministern i början av fortsättningskriget, bankdirektören J. W. Rangell, som senare dömdes i krigsansvarighetsprocessen, bergsrådet Juuso Walden och ordföranden för ryttarstatykommittén i Helsingfors professor Erik Lönnroth. En del av kommitténs medlemmar var veteraner från andra världskriget, men det var bara ett fåtal som hade deltagit i inbördeskriget. Mellankrigstidens högerradikalism syntes inte desto mer i medlemmarnas bakgrund, även om bergsrådens släktbakgrund var självskrivet vit. Även det här statyprojektet symboliserade andra världskrigets marskalk. Det stod klart redan i början av 1950-talet, då socialdemokraterna deklarerade att de kunde godkänna andra världskrigets överbefälhavare i staden, men inte en staty som förde tankarna till ”den första tiden av vår självständighet”.[176]

Alla S:t Michelbor svalde naturligtvis inte Mannerheimstatyn utan att knorra. Att projektet drog ut på tiden berodde delvis på att vänstern i stadsfullmäktige inte ville tilldela statyn en central tomt i staden. Den mest påtagliga orsaken till förseningen var ändå finansieringen. Den ursprungliga medborgarinsamlingen i landskapet avbröts i mitten av 1950-talet, eftersom man inte ville samla in donationer från lokala invånare samtidigt som den riksomfattande insamlingen för ryttarstatyn i Helsingfors pågick. Den avbrutna insamlingen hade ändå inbringat uppskattningsvis 40 procent av den summa som behövdes, så alltför hårt hade savolaxarnas inte hållit i sina plånböcker. När projektet upptogs på nytt i slutet av 1963 befarade statykommittén att en medborgarinsamling inte längre skulle inbringa

medel, eftersom det redan gått ett par årtionden sedan ”våra krig”. Därför beslutade de att samla in de återstående medlen från storföretag.[177] Statykommittén hade alltså snappat upp att det samhälleliga klimatet hade förändrats och vände sig till de kapitalstarka kretsarna, där Mannerheims stjärna lyste klarast. Statyn ville de ha på S:t Michels torg, officiellt Hallitustori, i stadens centrum.

Med tiden föll de mindre uppmärksammade bidragen från tävlingen i Helsingfors i glömska. Statykommittén i S:t Michel beslutade att skaffa en originalskulptur, och Kalervo Kallio fick i uppdrag att utföra arbetet. Han var ju några år tidigare påtänkt som skulptör till den misslyckade ryttarstatyn i Tammerfors. Statyn i S:t Michel blev inte en ryttarstaty, utan den föreställde en gående marskalk i fältuniform. Innan statyn avtäcktes den 4 juni 1967, det vill säga på hundraårsdagen av Mannerheims födelse, förde man ändå en politisk-byråkratisk kamp om placeringen.

Kommittén, där många av medlemmarna hade nära relationer till stadsförvaltningen, förde fram S:t Michels torg som sitt förslag för fullmäktige i december 1964. Kallio hade också formgett skulpturen just för den platsen. Platsbeslutet som fattades i fullmäktige med rösterna 19–14 upphävdes emellertid i Högsta förvaltningsdomstolen efter att det överklagats. Domstolen ansåg att förfarandet inte varit det rätta, eftersom ärendet inte i vederbörlig ordning tagits upp på föredragningslistan. Många av fullmäktiges vänsterledamöter motsatte sig att statyn placerades på den centralaste platsen i staden. Intressant nog förenade socialdemokraterna och folkdemokraterna i S:t Michel sina krafter i placeringsfrågan. Folkdemokraterna motsatte sig naturligtvis hela statyprojektet, men inte ens de så kallade vapenbrödrasocialisterna såg det längre som sin plikt att villkorslöst driva marskalkens sak, eftersom de blev tvungna att försvara sig mot den allt starkare vänsterflygeln i sitt parti. SDP:s riksdagsledamot, fullmäktigeledamoten Kalervo Haapasalo, som hade blivit evakuerad under kriget och var aktiv inom organisationerna för andra världskrigets frontmän, ställde sig utanför partiet och motsatte sig tydligt att Mannerheim placerades så centralt.[178] Statyn kunde ändå mycket väl placeras på en lite mer avlägsen plats. I senare vittnesmål från socialdemo-

krater i S:t Michel erinrade de sig att projektet med Mannerheimstatyn väckte besvärande associationer till hans första tid i staden som den vita generalen.[179]

Ärendet remitterades efter domstolsbehandlingen till fullmäktige våren 1966, då man med rösterna 22–17 beslutade att överlåta en plats för statyn i staden. Statyns exakta placering skulle slås fast senare. Staden bad om utlåtanden av arkitekten Olli Kivinen som gjort upp stadsplanen och skulptören Kallio. Deras åsikt var att den ursprungliga platsen, torget, var den bästa lösningen. Andra förslag var Kirkkopuisto och Asemapuisto bredvid järnvägsstationen.[180] När fullmäktige började behandla platsfrågan sommaren 1966 var torget förståeligt nog fortfarande inte ett alternativ för vänstern. Den tjänstemanna- och borgarpolitikerdrivna statykommitténs egenmäktiga agerande väckte irritation, främst när det gällde kommitténs ordförande, stadsdirektörens förfarande. På den avsedda platsen på torget hade det nämligen rests en skylt redan 1963, i samband med insamlingen av medel, innan något som helst beslut hade fattats om saken. På så sätt drogs statyprojektet in i kritiken av den lokala elitens maktutövning och i kampen om den representativa demokratins verksamhetskultur.

Platsdebatten verkar delvis ha handlat om att vänstermajoriteten i fullmäktige gav vapenbrödralinjen i stadsstyrelsen och stadens tjänstemän en tillrättavisning. I mitten av 1960-talet såg SDP, som genomgick en föryngring och radikalisering, på nytt en allt större skymt av den vita generalen i Mannerheim, och partiveteranerna ställde sig inte i vägen för en strid om Mannerheims plats. Därtill väckte Mannerheim politiska känslor och var en tillräckligt värdig gestalt för en sådan gränsdragning. Med siffrorna 21–18 röstade fullmäktige emot placeringen på torget i S:t Michel.[181] Socialdemokraterna befarade också att statyn skulle bli för krigisk. De sände då ut Arvo Mäenpää, politiskt aktiv på 1960-talet, för att granska statyn medan den var under arbete. Statyn fick godkänt, den såg inte krigisk ut.[182]

Hösten 1966 återkom fullmäktigeledamöterna till frågan. Denna gång hade stadsstyrelsen svängt ihop ett kompromissförslag som alla förutom folkdemokraterna godkände. Torget fick förbli utan marskalk. I stället beslutade fullmäktige att resa bronsstatyn på Suur-Savon aukio (nuvarande Marskin aukio) i

närheten av domkyrkan med rösterna 35–3. På detta sätt lyckades socialdemokraterna flytta bort marskalken från småstadens symboliskt viktiga centraltorg. Det successivt alltmer vänsterinriktade samhället i slutet av 1960-talet drog på det sättet före de snart fullvuxna stora årskullarna upp gränserna för tolkningarna av närhistorien. Kring samma tider ändrades termen frihetskriget till medborgarkriget i alla medier förutom i de konservativa. Lite tidigare hade Väinö Linnas romantrilogi *Här under polstjärnan* gett impuls till att omforma berättelsen om 1918 i en röd och samtidigt folklig riktning.

Hundraårsdagen av Mannerheims födelse inträffade i denna samhälleliga brytningspunkt och väckte stor uppmärksamhet i media. Den konservativa Mannerheimkulten tilltalade inte ungdomen på samma sätt som på 1950-talet, den blickade inte mot framtiden. Det var inte heller många av medborgarna som blickade mot en progressiv framtid, och man kan säga att föreställningarna om Mannerheim för det så kallade vanliga folket började omvandlas till en fosterländsk symbol att identifiera sig med. Fosterländskheten och populismen närmade sig varandra i föreställningarna. Den konservativa kapitalstarka eliten fortsatte visserligen att minnas Mannerheim på samma sätt som förr.

Den hundraåriga Mannerheim

Avtäckningen av statyn i S:t Michel i juni 1967 utgjorde en viktig del i firandet av hundraårsjubileet av marskalkens födelse. Koreografin fick därför en ståtligare utformning. I programmet ingick festgudstjänst, uppvaktning vid hjältegravarna, en parad samt en festkonsert och festmiddag. Kalervo Haapasalo, som högljutt motsatt sig att marskalken placerades på stadens torg, tog nu emot statyn i egenskap av ordförande för stadsfullmäktige. I sitt tal konstaterade Haapasalo att man inte hade fört en så mångskiftande diskussion om någon annan statsman. ”Det är också sannolikt att föremålet för denna debatt inte själv hade velat ha den”, förmodade talaren.[183] Haapasalo skiljde på ett skickligt sätt åt Mannerheims person och föreställningen om honom.

Riksdagens talman, Agrarförbundets Johannes Virolainen avtäckte statyn inför omkring 5 000 åskådare. I sitt tal beskrev han Mannerheim som en konsekvent fredsman, som i efter-

dyningarna av 1918 inte krävt hämnd, som verkat för samhällsfred på 1930-talet och som inför vinterkriget varit redo att göra eftergifter åt Sovjetunionen för att undvika krig. Mannerheims auktoritet var avgörande när fred slöts 1944. Virolainen, kanske den kändaste politiska galjonsfiguren för de karelska evakuerade, beklagade att utvecklingen efter fortsättningskriget hade raderat ut vinterkrigets erfarenhet ur finländarnas sinnen. Det var beklagligt att man inte ännu enhälligt kunde hedra Mannerheims minne.[184]

Virolainen framställde marskalken som en symbol för enighet – en enande gestalt som stod utanför partipolitik och var fri från personligt ansvar. När man jämför Virolainens tal med talet som president Kekkonen höll sju år tidigare vid avtäckningen av ryttarstatyn i Helsingfors framträder en intressant skillnad. Tydligt var att det hörde till att betona freden decennierna efter andra världskriget. Det gjorde både presidenten och riksdagens talman. Till skillnad från Virolainen lämnade Kekkonen Mannerheims historiska betydelse öppen, att avgöras av framtidens historieforskare och den vishet tidens perspektiv bringar.

President Kekkonen reste inte till avtäckningen i S:t Michel. I stället tog han emot Försvarsmaktens fanfestparad i Helsingfors och deltog i den stora Mannerheimfesten i Mässhallen.[185] Festtalen där bjöd inte på stora överraskningar. Generallöjtnant A. E. Martola rekapitulerade Mannerheims livshistoria, försökte visa hans vilja till fred under vinterkriget men också hans skicklighet som överbefälhavare och som statsman efter fortsättningskriget. Martola som hade sårats som jägarlöjtnant i inbördeskriget konstaterade intressant nog att frihetskriget samtidigt hade varit ett ”brödrakrig”. På grund av detta blev Mannerheim tvungen att bära den förlorande sidans hat, som han emellertid kunde befrias från ”på 20 år”.[186] 1960-talets förändrade bild av 1918 syntes i det namn Martola, som vid den tiden ledde FN:s fredsoperation på Cypern, gav inbördeskriget. Få av det vita arvets förvaltare förmådde längre dölja dess karaktär av inbördeskrig. Martola var sedan starten verksam i ledningen inom Stiftelsen för riddarna av Mannerheimkorset; 1967 var han ordförande i stiftelsens delegation.

Professorn i politisk historia och SDP:s riksdagsledamot L. A. Puntila som också höll festtal i Mässhallen intog en ”själv-

Bronsstatyn av skulptören Kalervo Kallio placerades först på platsen Suur-Savon aukio i S:t Michel, men flyttades 2003 till stadens torg.

avstängande" forskarhållning. Han väntade med den slutliga bedömningen av Mannerheim tills arkiven i Sovjetunionen öppnades. Till marskalkens förtjänster räknade Puntila hans förmåga att mäkla fred och att han varit en föregångare till Paasikivis politik. Han antog att inte heller framtidens forskare helt kunde förbise dessa meriter. Mannerheims aristokratiska anor, ett tema som inte stod högt i kurs på 1960-talet, vände andra världskrigets propagandachef Puntila till en fördel: salongsfähigheten, hans stiliga utseende och det politiska utanförskapet gjorde honom till en idealisk ledare för bondearmén 1918. Inte heller Puntila som på 1960-talet anslutit sig till SDP berörde inbördeskriget djupare än så, utan koncentrerade sig på Mannerheims betydelse under andra världskriget. Speciellt lyfte Puntila fram att Mannerheim åtnjöt sovjetledarnas respekt trots ömsesidig misstro.[187]

Den hundraårige marskalken engagerade människor runt om i landet. I Tammerfors hade den vita generalen i Vehmainen några dagar tidigare tjärats, och spåren av rengöringsmedlet blänkte på statyns sockel under minnesceremonin. På festen som ordnades med lokala krafter talade bankdirektör J. Laakso, som även han befriade Mannerheim från ansvaret för 1918 års röda fångläger. Regeringen var skyldig till misären. Mannerheim bar ändå ansvar för nationen också när "folket inte själv visste vad dess lycka krävde". Ännu tio år tidigare skulle den vita generalens minnesförvaltare i Tammerfors ändå inte ha sagt ett knyst om 1918 års fånglägerkatastrof. I minnesfesten i Seinäjoki deltog å sin sida 5 500 värnpliktiga och föreningsaktiva. Omkring 10 000 personer följde tillställningen. Även i till exempel Tavastehus, Kuopio och Åbo arrangerades ståtliga förbimarscher och evenemang. I Lahtis samlades man vid foten av statyn.[188] Mannerheims födelsehem Villnäs slott som kommit i finska statens ägo och gjorts till museum, hade några dagar tidigare öppnat portarna för allmänheten.[189] Man hade siktat på att ha invigningen på hundraårsdagen av Mannerheims födelse, även om slottets historia sträckte sig mycket längre tillbaka i tiden.

Försvarsmakten vördade minnet av Mannerheim på ett särskilt sätt – det var samtidigt självständighetens 50-årsjubileum. Tusentals människor samlades i landskapsstäderna för att följa

med miniatyrparader på Försvarsmaktens fanfest, i vars tal man mindes överbefälhavaren. De värnpliktiga marscherade och reservisterna deltog i olika tillställningar. Posten gav ut ett frimärke med ryttarstatymotiv. Samtidigt är det uppenbart att den fosterländskhet som kom till uttryck via Mannerheim fungerade som en finkänslig opposition mot den kraftfulla Kekkonens offentliga politik – ett halvt år senare var det tidigare rödgardister som marscherade som organisation till självständighetsdagens mottagning på Presidentens slott, inte tidigare frihetskrigare. Under minnesåret inledde också statliga Röda gardets historiekommitté under L. A. Puntilas ledning sin verksamhet. På så sätt möjliggjorde statsledningen att många röster hördes i minnet av 1918, om än mången borgare och bonde mycket väl kunde förundra sig över hur snabbt den statliga vinden hade vänt. I 1968 års presidentval fick landsbygdspartiets Veikko Vennamo stöd av dem som tröttnat på strukturförändringen, migrationsflödet från landsbygden till städerna, emigrationen till Sverige samt på att det agrara Finlands värderingar urholkades.[190]

Sommaren 1967 var polemiken om huruvida avtäckningen av ryttarstatyn i Helsingfors skulle tv-sändas ännu i färskt minne. Denna gång beslutade Rundradions politiska programråd att inte direktsända kvällens fest. Det pampiga firandet var med tanke på östrelationerna kanske inte en struntsak, även om man försökte betona sovjetledningens uppskattning av Mannerheim. Ambassadören Kovaljov reste nämligen hem vid tiden för Mannerheims hundraårsfirande. Som orsak angav man en rutinresa.[191] Även om man övergav radiosändningen av kvällstillställningen, kunde man följa festdagsmorgonens kransnedläggning och parad i både television och radio. Värt att notera är radiodokumentären *Suomalainen vaskiratsastaja* (Den finländska bronsryttaren) som då sändes i etern, ett program om Mannerheims ”personlighets inflytande på Finlands folk”. Dokumentären, som sammanställts av historikern och biträdande professorn Matti Lauerma, Veli-Matti Syrjö och Pekka Laaksonen, visade hur marskalken under olika tider bemötts med beundran, likgiltighet och motstånd.[192]

Folkdemokraternas press och politiker kritiserade naturligtvis det högtidliga firandet av marskalkens minne. I köpingen

Högfors motsatte man sig av hävd mer explicit än blott retoriskt firandet av Mannerheims födelsedag och Försvarsmaktens fanfest. Fullmäktige i Högfors, där folkdemokraterna var i majoritet, hade redan flera år tidigare bestämt att man på den nyländska industriorten inte skulle hissa flaggan på offentliga byggnader på Mannerheims födelsedag. Man höll fast vid beslutet.[193]

Inbördeskrigets märkesår följande år var problematiskt för statsmakten och Försvarsmakten. Kanske bidrog även detta till ivern att fira krigstidens överbefälhavare på hundraårsdagen av hans födelse och självständighetens jubileumsår. Lösningen betonade marskalkens fredslinje och ansvarsfrihet från 1918 års humanitära katastrof. Av ovannämnda orsaker nådde den relativa förekomsten av namnet Mannerheim sin åtminstone hittills oöverträffade topp 1967 näst efter hans dödsår i den finskspråkiga och den i Finland på svenska utgivna sedermera digitaliserade pressen.[194]

Ännu i slutet av 1960-talet framställdes marskalken fortfarande som en förebild för enhetskulturens finländare. På Mannerheims hundraårsdag kommenderades värnpliktiga att lyssna till förkunnelser över betydelsen av hans livsverk. På militärsjukhuset Tilkka i Helsingfors lyssnade skaror av beväringar och skötare till hur endast ett fåtal begåvas med en förmåga som Mannerheims att av oenighet skapa enhet och offervillighet.[195] Pressen rapporterade i stor stil om festerna, och i budskapet ingick en viss undervisande ton och respekt för auktoriteter. De viktigaste festtalen publicerades i sin helhet, men med undantag för yttervänsterns tidningar dryftades eller kritiserades inte budskapets innehåll eller retorik. Ett av personkulternas väsentligaste kännetecken är det exempel de ger, med uppmaning till efterföljelse, och att fostra nya generationer i de värderingar och seder som gemenskapen anser viktiga. Ceremonimästarna för Mannerheims hundraårsfester tolkade marskalkens livsberättelse via sin egen tids fredsretorik och samhällsbygge. Samtidigt upprepade de den konservativt-fosterländska värdegrunden där det viktiga var folkets enhet och framför allt den frihet som köpts med tunga offer i andra världskriget. Däremot utgjorde det kristna budskapet nästan inte alls en del av de fosterländska festernas retorik, till skillnad från hur det såg ut ännu ett par årtionden tidigare.

Till torget! Mannerheimstatyn i S:t Michel byter plats

När man skrapar på ytan visar det sig att marskalkens hundraårsfirande i S:t Michel var omstritt. Vänstern i stadsfullmäktige fortsatte igelkottsförsvaret mot kommittén för Mannerheimstatyn ännu efter statyns avtäckning på Suur-Savon aukio.[196] Fullmäktige godkände till exempel inte styrelsens förslag om att täcka utgifterna för upprustningen av den öppna platsen med stadens medel.[197] Men man fortsatte att hedra minnet av Mannerheim i staden det följande decenniet. År 1974 öppnades Högkvartersmuseet i Centralfolkskolan. Museet som till en början var anspråkslöst utvidgades första gången 1989. Något senare, när Sovjetunionen vacklade, undertecknade fyra samlingspartistiska stadsfullmäktigeledamöter i S:t Michel en motion om att flytta Mannerheimstatyn till den först tilltänkta platsen på S:t Michels torg. I motiveringen till motionen, daterad i början av juni 1991, konstaterade undertecknarna, under Juhani Oksmans ledning, att förflyttningen skulle tjäna som bevis på ”S:t Michelbornas försvarsvilja” och gagna S:t Michels rykte i turisternas ögon. Det väsentliga enligt ingenjör Oksman och hans meningsfränder var Mannerheims roll i ”frihetskriget-medborgarkriget”. Han förenade hela folket genom att visa förståelse för de besegrade: ”Ett sådant agerande borde tjäna som förebild för både dagens och framtidens folkledare.”[198]

När spärrarna från Sovjetunionen lossade var det möjligt för de borgerliga att mer uttalat betrakta 1918 som ett frihetskrig än under de två föregående decennierna. Åter red Mannerheim fram som segrare, denna gång som moralisk segrare, på samma sätt som, enligt många, hela Finland gjorde i förhållande till det östra grannlandet som befann sig i ett jäsningstillstånd. Synvinkeln i motionen ställde sig över politiken, och betonade gammaldags nationell enhet, där det till synes inte fanns plats för partipolitik. Mannerheim framstod som en oantastlig hjälte som krigen inte hade befläckat. Det var ändå inte alldeles lätt att göra Mannerheim till en symbol för enhet i de förändrade omständigheterna, även om dragkampen på höger–vänsteraxeln för en kort tid tog en paus i början av 1990-talet.

Fullmäktigeledamöternas motion gick inte vidare eftersom stadens planeringsavdelning motsatte sig en förflyttning av sta-

tyn. Det skulle leda till omorganiseringar och kostnader i staden som led av lågkonjunkturen. Dessutom var marskens plats (Marskin aukio) redan etablerad, och skulle efter en förflyttning ha blivit ett namn utan innehåll. Fullmäktige röstade ändå om saken, men bara de som undertecknat motionen stödde en flytt.[199]

Under det nyfosterländska 1990-talet var Mannerheim populär och den officiella liturgin utgjorde inte längre något hinder för en uppfräschning av föreställningarna. Vid samma tid, 1990 och 1992, försökte också lokala representanter för krigsveteranerna och privatpersoner i Tammerfors flytta statyn i Vehmainen till centrum. Staden tände inte på idén: det var fortfarande fråga om den vita generalen.[200] Bara fem år senare, i november 1996 fick fullmäktigeledamöterna i S:t Michel som repat sig från lågkonjunkturen en ny motion om att flytta statyn av marskalken till torget. Beskrivande för förändringarna på det politiska fältet var att motionen gjordes av Gröna förbundets fullmäktigeledamot, den pensionerade läraren Juhani Santanen. Motionen var kort och koncis: alla som besökte S:t Michel såg torget, inte många såg Marskin aukio. Med tanke på bilden av S:t Michel skulle det vara viktigt att ”försvararen av Finlands självständighet och frihet Marskalken av Finland C. G. Mannerheim” hälsade resande både från Finland och längre ifrån.[201] På ett tidstypiskt sätt åberopade man också krigsveteranerna som stöd för Santanens motion. Statyn av marskalken i stadens centrum skulle hedra veteranernas arbete och försvarsstrid: ”Det är fullständigt ofattbart varför statyn i tiderna restes på Suur-Savon aukio.”[202] Det fanns en beställning på den nyfosterländska andan, men samtidigt hörde en av minnesivern förmedlad dold förståelse för krigsgenerationens smärtsamma och generationsöverskridande erfarenheter också till. På 1990-talet var det ändå inte ännu läge att tala öppet om själsliga sår eller trauman, sådana erfarenheter placerades in i ledet av ett fosterländskt okrackelerat minne och i en tidsmässigt oavbruten linje från krig till nutid.[203]

Den här gången var stadens tjänstemän välvilligt inställda till en flytt. Kulturnämnden förordade den enhälligt. Statyn var ju från början planerad för stadens paradplats, det centrala torget. Staden rådfrågade riddarna av Mannerheimkorset. I synnerhet

på 1990-talet hördes veteranorganisationerna angående det ”rätta” sättet att framställa andra världskriget. Riddarna var till flyttanhängarnas förvåning av den åsikten att Mannerheimstatyn redan hade helgat den plats den nu stod på och en flyttning av statyn vore att störa gravfriden.[204] En förklaring till riddarnas reaktion kan ha varit det tärande bråket i Helsingfors om att flytta ryttarstatyn eftersom den var i vägen för bygget av museet för nutidskonst, vilket jag återkommer till senare. De lokala veteranorganisationerna för andra världskriget stödde däremot en flytt av statyn till S:t Michels torg.[205]

I den lokala offentligheten väckte förflyttningen av statyn i S:t Michel en intensiv debatt, där fokus låg på att föreställningarna om Mannerheim följde den traditionella uppdelningen enligt 1918 års linjer. Fullmäktige och styrelsen beslutade med knapp röstmajoritet att låta statyn stå kvar på sin plats: vänstern motsatte sig flyttprojektet. Frågan blev också en het potatis i lokalpolitiken. Statyflyttarna menade att de rättade till det fel som begicks 30 år tidigare, vilket väckte irritation bland vänstern. ”Uppskattningen av Mannerheim” gjordes till en populistisk mätare på ”fosterländskhet”, vilket syntes i vissa fullmäktigeinlägg.[206] Den unga gruppordföranden för socialdemokraterna, riksdagsledamoten Janne Viitamies och vissa andra fullmäktigeledamöter försökte få till stånd en kompromiss där Mannerheim skulle ha flyttats till kanten av torget framför biblioteket, men Viitamies tvingades rätta sig efter gruppdisciplinen. ”Det finns saker man inte kompromissar om.”[207] 1918 års skiljelinjer gjorde comeback i den offentliga debatten i början av 1990-talet efter en mycket kort paus.

Kampen var ännu inte över. I kommunalvalet 2000 skedde en ändring i styrkeförhållandet i fullmäktige till högerns fördel. Inom stadens förvaltning bestyrde man med en förflyttning av statyn redan 2001, men följande år gjorde de borgerliga partierna i fullmäktige, det vill säga centerns, samlingspartiets och kristdemokraternas grupper, en gemensam motion om att flytta statyn. Den borgerliga majoriteten i fullmäktige röstade igenom en flyttning, fastän vänstern trogen den ursprungliga platsen röstade emot. Beslutet från slutet av 2002 verkställdes sommaren 2003, då statyn avtäcktes på sin nya plats på S:t Michels torg. Avtäckningsdagen var naturligtvis den 4 juni.

S:t Michelsborna har i sin marknadsföring dragit nytta av att Mannerheim helgat stadsgeografin med ”hjältetopos”. I rummen på en stor hotellkedja finns Mannerheimörngott. Högkvartersofficerarnas restaurang under fortsättningskriget, det vill säga Mikkelin klubi kallas Marskin klubi (Marskens klubb).[208] Vänner av billigare mat kan ta sikte på ett par kiosker med marskens namn. Ett tecken på 2000-talets förnyade synsätt är att Centret för krig och fred, Muisti, som berättar om krigs inverkan på människan och samhället, finns i anknytning till Högkvartersmuseet.

I maj 2008 arrangerade Gröna förbundet sitt partimöte i S:t Michel. Under mötet firades också internationella dagen mot homofobi, vilken partiets ungdomsorganisation uppmärksammade på S:t Michels torg: de gröna hade profilerat sig som försvarare av sexuella minoriteters och könsminoriteters rättigheter. Våren innan hade den stora medieskandalen och det hetaste samtalsämnet varit konstnären Katariina Lillqvists dockanimation *Fjärilen från Ural*. Filmen framställde Mannerheim som homosexuell, vilket upprörde många medborgare, för att inte tala om traditionella Mannerheimorganisationer. Polemiken som filmen väckte och som trappades upp av den normavvikande föreställningen om Mannerheim erbjöd på sedvanligt sätt material för en omvärdering av kulturella betydelser. Filmmakarnas incitament var visserligen inte att skapa en ny, positiv bild av marskalken genom att låta honom avvika från heteronormen, utan att förlöjliga honom. Inspirerad av den mediedebatt *Fjärilen från Ural* gav upphov till ordnade Gröna Unga, på finska förkortat ViNo, under partiets vice ordförande, riksdagsledamoten Jyrki J. J. Kasvis ledning ett evenemang som betonade jämlikhet för alla par vid Mannerheimstatyn. De gröna ville ta avstånd från att den största förolämpning en människa kunde utsättas för verkade vara att bli kallad gay.[209] Framför statyn sade Kasvi att Mannerheim var landets kändaste bisexuella person. För att understryka det queera i handlingen lade de unga ner en bukett röda rosor vid marskalkens sockel. Tanken torde ha varit att visa att diskussionen där Mannerheims förmodade sexualitet gjordes till mätare på hans förtjänster var skrattretande. Gröna Unga använde Mannerheim för att föra fram ett för dem viktigt budskap. På så sätt blev Mannerheim än en gång

omkodad på ett positivt sätt, åtminstone ur den tidens grön-liberala perspektiv. Samtidigt visar handlingen hur användbar Mannerheim var som plattform för olika agendor.

Föreställningarna om Mannerheim formades efter hans död ända fram till 1990-talet i huvudsak på höger–vänsteraxeln, men efter kalla kriget fylldes denna grundindelning allt kraftigare på med kosmopolitiska, sexuella, privatlivsrelaterade och populärkulturella teman. Att kalla kriget tog slut innebar en stor förändring för Finland, vilket syntes i omvärderingen av centrala nationella berättelser och symboler. Attitydförändringen började redan under senare delen av 1980-talet.

SLUTET PÅ KALLA KRIGET OCH MORALPANIKEN KRING MANNERHEIM

När det hade förflutit 30 år sedan Mannerheims död i början av 1981 framhöll *Uusi Suomi* att det var ”dags att bedöma Mannerheims verkliga betydelse, som hamnat i skuggan av hans strålglans”. Slutresultatet blev att Mannerheims ”statsmannaskicklighet och kalla bedömningsförmåga” steg i anseende. Som rubrik på artikeln i tidningens söndagsbilaga hade man valt en karaktärisering av Mannerheim som tillskrevs Stalin: ”Finland har anledningen att tacka honom för mycket.” När artikeln publicerades pågick kalla kriget: enligt den borgerliga tidningen hade Mannerheim möjliggjort J. K. Paasikivis utrikespolitiska linje som gick ut på att bygga upp ett förtroendefullt förhållande till Sovjetunionen efter andra världskriget.[1]

Avspänningen mellan stormakterna och dess inverkan på det utrikespolitiska och samhälleliga klimatet i slutet av 1980-talet samt socialistblockets upplösning möjliggjorde en omvärdering av andra världskrigets historiepolitik. En del av de sovjetiska historikerna medgav 1989 att Sovjetunionen hade inlett vinterkriget.[2] Den offentliga bilden av president Risto Ryti som dömts i krigsansvarighetsprocessen i Finland blev mer positiv. Man ville på nytt skriva in honom som hjälte i Finlands närhistoria. I februari 1989 hade det förflutit hundra år sedan hans födelse. Av de politiska partierna arbetade det lilla Liberala folkpartiet mest aktivt för att återupprätta Rytis anseende. Minnet av presidenten från fortsättningskriget var emellertid inte helt oproblematiskt: statsminister Harri Holkeri avböjde till exempel att hålla tal vid Rytis grav på minnesceremonin av dennes födelse. Anledningen förblev oklar.[3]

I Mannerheims fall har det aldrig förekommit sådana problem – Ryti bar således fram till decennieskiftet 1990 skulden även för Mannerheims del. Finlands samarbete med det nationalsocialistiska Tyskland under fortsättningskriget hade kompromitterat den politiska ledningen, inte krigsledningen. Mannerheims eftermäle var ändå inte i något skede befriat från yttervänsterns dom – han hade ju varit överbefälhavare för en armé som var allierad med Tyskland. Hans motbild var ju – och är fortfarande – den vita ”slaktargeneralen”.

Rytis återupprättelse förebådade den nyfosterländskhet som vaknade till liv efter Sovjetunionens sönderfall och upplösning. Andra världskrigets utgång vändes till en seger. Även fortsättningskriget kunde, om det tolkades som en avvärjningsseger, på ett acceptabelt sätt höja nationalkänslan och -stoltheten. Inför hundraårsdagen av Rytis födelse tillsatte statsrådet en kommitté för att åstadkomma minnesmärken i Helsingfors åt de tre hädangångna presidenter som saknade ett sådant: Ryti, Lauri Kristian Relander och Urho Kekkonen.[4] Vintern 1989 meddelade centralkommittén för Finlands kommunistiska parti (enhet), som några år tidigare bildats av en minoritetskommunistisk opposition bestående av så kallade taistoiter, att de motsatte sig projektet med en staty av Ryti som var ansvarig för kriget.[5] Ett mera anmärkningsvärt motstånd visade emellertid vanliga medborgare, som i pressens insändarspalter kritiserade skulptören Veikko Mylläris abstrakta tävlingsbidrag. Abstrakt konst kändes respektlöst mot en statsman. Det icke-föreställande minnesmärket som 1980 restes över J. K. Paasikivi hade emellertid skapat ett prejudikat; man var beredd att frångå kravet på igenkännlighet.

De medborgare som motsatte sig Mylläris bidrag krävde en ny tävling. Risto Ryti-gruppen som grundades samlade kända samhällspåverkares namn till en adress. Rörelsen som uppkommit på författaren Helvi Hämäläinens initiativ krävde inte att man nödvändigtvis övergav det abstrakta men man ansåg att Mylläris konstruktivistiska förslag inte lyckades fånga Rytis historiska betydelse.[6] Dessutom undertecknade 23 stadsfullmäktigeledamöter i Helsingfors under Georg C. Ehrnrooths ledning en fullmäktigemotion om att projektets tävling skulle utlysas på nytt.[7] Statsrådet meddelade emellertid att man inte

kunde återkalla ett bidrag som man hade beställt. Minnesmärket av Risto Ryti avtäcktes i september 1994 i parken mellan Norra och Södra Hesperiagatorna.

I augusti 1994 avtäcktes den sista offentliga Mannerheimstatyn i Mannerheimparken i Åbo, om man inte räknar bysten i Hennala och minnesmärket i Ylihärmä. Bysten på sockel var skulptören Veikko Leppänens studie för bidraget till ryttarstatytävlingen i Helsingfors i slutet av 1950-talet. Leppänens ryttarstatybidrag verkställdes ju i Lahtis. I Mannerheims fall verkar ingen ha haft ett abstrakt konstverk i åtanke. Initiativet till statyprojektet i Åbo kom 1992 från Leppänens son och generalen Adolf Ehrnrooth som bodde i staden. Verkställandet av projektet blev en uppgift för Torsdagsklubben som utgjordes av veteraner i Åbo. Bakom projektet verkade en kommitté som bestod bland annat av den tidigare riksdagsledamoten för Sam-

Veikko Leppänens Mannerheimbyst i Åbo, som avtäcktes 1994, är en studie för tävlingen om ryttarstatyn i Helsingfors.

lingspartiet, prästen Olavi Lähteenmäki, tidningen *Turun Sanomats* verkställande direktör Keijo Ketonen, affärsmannen Jukka Wihanto och generallöjtnant Urpo Levo, som hade tjänstgjort som president Kekkonens adjutant.[8]

På våren samma år hade finländarna fört en debatt som var betecknande för klimatet i början av 1990-talet. Det gällde byggandet av museet för nutidskonst Kiasma invid ryttarstatyn i Helsingfors, ett projekt som väckte stark kritik. Primus motor för detta motstånd var generalen Adolf Ehrnrooth. Även i denna kamp försökte medborgare och kommunalpolitiker inverka direkt på det nationella beslutsfattandet.

Förändringen i den politiska atmosfären som inleddes på 1980-talet tog fart efter sovjetblockets upplösning. Den förnyade respekten för Ryti och Mannerheims ökade synlighet anknöt i sin tur till den känsla av befrielse som tog sig uttryck i en nyfosterländskhet. Respekten för krigsårens uppoffringar – symboliserad av den pensionerade krigsgenerationen – ökade och artikulerades i offentligheten. På 1990-talet ställdes än en gång stabilitet och förändring mot varandra. Den här gången attraherade traditionella värden åtminstone till synes över generationsgränserna. Att offentligheten genomgick en brytningstid spelade en stor roll: i 1970-talets offentlighet symboliserade Mannerheim en förgången tid och i någon mån maktfullkomlighet, på 1990-talet blev bilden mer positiv och kryddades med nya tolkningar som samtida händelser gav upphov till. Via Mannerheim utövade både veteran- och traditionsorganisationer samt vanliga medborgare en konservativ och i viss grad populistisk fosterländskhet. Där fanns ett etos av moraliskt berättigande och ett behov av att ge krigsgenerationen upprättelse. Under 1990-talets minnesboom av andra världskriget ökade efterfrågan på verklighetstrogen fiktion om kriget. Motståndet mot abstrakt offentlig konst anknyter till detta folkliga synsätt som betonade rättfärdighet och sanningskärlek.[9]

Stämningen sammanfattas på ett träffande sätt av Taru Stenvall, Mannerheims servitris. På självständighetsdagen 1994 hade hon genom att hoppa mellan tv-kanalerna samtidigt tittat på filmen *Högkvarteret* som baserade sig på Ilmari Turjas pjäs och en dokumentär om jägargeneralen Väinö Valve. Stenvall skrev en insändare i *Helsingin Sanomat* eftersom hon

ansåg att Turja gav en felaktig bild av officerarna i högkvarteret. Innan Röda arméns storoffensiv på Karelska näset sommaren 1944 hade Mannerheim inte varit en nöjesridande, likgiltig, kaviarätande överbefälhavare. Med vilken information och rätt skrev Turja fiktion om ett ämne han inte kunde veta något om – han hade ju inte själv bevittnat den tunga tiden i högkvarteret sommaren 1944? Stenvall ville inte uttala sig om marskalken som krigsledare, men ”efter att dagligen ha betjänat Marskalken i fem år under två krig känner jag däremot ganska väl till hur han uppför sig som människa i olika situationer”. Stenvall uppgav att hon visste att inte heller de andra personerna som förekommer i filmen ansåg att den var sanningsenlig, inklusive A. F. Airo, som av Turja lyfts upp på piedestal. ”Sanningen är oförstörbar, men endast ett fåtal känner till sanningen. Tyvärr betraktade tittarna också denna kvasidokumentär som sann.”[10]

Klimatet i Finland efter Sovjetunionens fall karaktäriserades inte enbart av nypatriotism. En viktig debatt fördes också om Finlands anslutning till Europeiska unionen, en debatt som bar på löften om nya möjligheter och vidgade perspektiv kring finländsk identitet. Men också lågkonjunkturen utgjorde en central och till sin verkan utdragen generationserfarenhet. När den amerikanska arkitekten Steven Holls vinnande förslag för museet för nutidskonst offentliggjordes 1993 rörde den första debattvågen inte placeringen utan arkitekturen och även valet av arkitekt: många finländska arkitekter blev förnärmade över att uppdraget gick till en utlänning i lågkonjunkturens Finland.

Det egentliga statybråket började först efter den arkitektoniska yrkesdebatten, men det var också ett av de mest diskuterade ämnena i medierna våren och försommaren 1994. En fråga man ställde sig var om ryttarstatyn behövde flyttas en bit bort eller till och med helt och hållet. En annan fråga var om ett museum för nutidskonst med epitetet postmodern över huvud taget passade invid ryttarstatyn. Den föreslagna flytten av statyn väckte starka åsikter, eftersom det lite tidigare hade varit aktuellt att flytta monument av politiska skäl i Baltikum och på andra håll i Östeuropa. Man kom också ihåg hur minnesmärken av tidigare makthavare avlägsnats eller förstörts av de mest motstridiga skäl i det forna kommunistblocket.[11]

Mot bakgrunden av detta förundrade det många medborgare att man inkräktade på statyn av Mannerheim. I medierna överdrev man möjligheten att statyn skulle flyttas, vilket i verkligheten inte övervägdes så seriöst som försvararna av statyn lät förstå. Många som inte var så vana vid modern arkitektur förhöll sig kritiskt till den planerade museibyggnaden, även om de inte nödvändigtvis hyste några passioner för marskalkens staty. I offentligheten kopplades motståndet mot museet emellertid till anhängarna av de konservativa föreställningar som förknippades med Mannerheim.[12] Till slut utkristalliserades motsättningen i media till en kamp mellan å ena sidan en fosterländskhet med respekt för ”folkets” värderingar, å andra sidan en fosterländskt sett betänklig elitism och otacksamhet gentemot krigsgenerationen. Det första lägret företrädde naturligtvis ryttarstatyn, det senare museet för nutidskonst. Mellan dessa frodades olika slags åsikter, och det var i denna gråzon som Mannerheimmyten omformades.

De som motsatte sig museets placering vid ryttarstatyn hävdade att placeringen sårade självständighetens och krigsgenerationens heliga värderingar. De drivande krafterna bakom museibyggnaden, som döptes till Kiasma, förhöll sig å sin sida till sin uppgift som om de skulle ha rest ”modernismens ryttarstaty”, som Tuomas Nevanlinna karikerande uttryckte sig i en kolumn.[13] Det var fråga om två världar som konfronterades. På sätt och vis hade dessa världar möjliggjorts av samma orsak: upplösningen av det politiska systemet hos grannen i öst. När museet försvarades i offentligheten var det nämligen inte fråga om att framhålla konsten, utan om ett samhällsklimat som öppnade sig mot världen och mot förändring. Mot detta ställde sig försvararna av traditionell kultur med ryttarstatyns okränkbarhet som paroll. I upplägget hade det passat om försvararna av museet för nutidskonst skulle ha anammat samma uppfattning om Mannerheim som statyväktarna, det vill säga en förtätning av konservativa värderingar, som de till skillnad från väktarna också skulle ha kritiserat. Så gick det emellertid inte i alla sammanhang, utan Mannerheim fick än en gång nya och nygamla innebörder, speciellt som kosmopolit. Men hur blev motståndet mot museet en folkrörelse?

Marskalkens traditionsväktare

Den centrala aktören som arbetade för att skydda statyn i 1994 års musei- och statybråk var Marskalken av Finland Mannerheims traditionsstiftelse med flankstöd av veteranorganisationerna. Som väktare av stormannens arv var Mannerheims traditionsstiftelse och till exempel riddarna av Mannerheimkorsets stiftelse inga dunungar. De hade även tidigare rättat till fel och osanningar som de tyckt sig upptäcka och tolka i relation till Mannerheim och andra världskrigets historia i Finland. Till skillnad från 1990-talet hade organisationerna och den ända från början centrala aktören, general Adolf Ehrnrooth, under de föregående två decennierna inte lyckats få lika stort gensvar i offentligheten.

Journalisten Paavo Kähkölä, tjänstemannen Toivo Pihlajaniemi och journalisten Sauli Pyyluoma gav ut verket *Toinen tasavalta* (Andra republiken) 1976. I kapitlet om Mannerheim, ”Pakolaismarsalkka” (Flyktingmarskalken), framställs Mannerheim som en man som under krigsansvarighetsprocessen efter andra världskriget var orolig för sin säkerhet och flydde till Portugal när rättegången närmade sig.[14] Kapitlet publicerades i *Suomen Kuvalehti*. Därefter skrev styrelsen för riddarna av Mannerheimkorsets stiftelse under Adolf Ehrnrooths ledning ett offentligt uttalande för egen del och för alla organisationer som bar Mannerheims namn, i vilket författarnas text fördöms. Enligt uttalandet hade Mannerheim inte behandlats sanningsenligt: kännetecknande för marskalkens livsverk var hans strävan att mildra politiska motsättningar, och det var inte önskvärt att man förminskade hans roll i uppgörelsen efter andra världskriget. Uppenbarligen stred det mot riddarnas hederskodex att framställa Mannerheim som osäker och rädd, även om rädslorna var begripliga och fullt motiverade. Mannerheims mänskliga värdighet kränktes av journalisternas sensationslystnad och av det ansedda förlagets, det vill säga Otavas, beslut att i stället för forskning ge ut ett journalistiskt alster, vilket tydde på omdömeslöshet.[15]

På 1970-talet mötte ett sådant uttalande inte värst stort ogillande, i synnerhet när Portugalresan helt klart verkade ha tjänat som en säkerhetsåtgärd under rättegångarna – det fanns bara ingen anledning att uttrycka det offentligt. Den som smädes-

skrift stämplade texten sågades även av vissa andra av Mannerheims samtida, som hans adjutant Ragnar Grönvall och Ilmari Turja som hade kritiserats för att underskatta Mannerheim. Enligt Turja fanns det inte anledning att stämpla Mannerheim som krigshetsare så som författarna enligt honom hade gjort.[16] Bråket kring boken anknöt till tidens inrikespolitik. Kähkölä och kumpanerna representerade centerpartiets falang som stödde Kekkonen.

”Vem var Mannerheim? Storman och superkändis, kungasurrogat, Finlands frälsare, Slaktar-Gustaf, kvinnokarl, karlakarl?”[17] Denna introduktion i Mannerheimavsnittet av TV1:s debattprogram *Hyvää iltaa historia!* (God afton historia!) i maj 1983 väckte irritation även bland en lite bredare publik. Studiogäster i direktsändningen var docenterna i historia Jorma Kalela och Ohto Manninen, författaren Paavo Rintala, generallöjtnanten Ensio Siilasvuo samt vice chefredaktören för den kommunistiska oppositionens *Tiedonantaja* Erkki Susi. Publiken hade på förhand fått sända in sin syn på marskalken per post till programmets producenter. Under programmet kunde tittarna ringa in sina åsikter. Skiljelinjerna från inbördeskriget kom förståeligt nog till synes i kommentarerna. Elever från Teaterhögskolan framförde scener ur Mannerheims livsberättelse i form av sketcher, vilket gav programmet en inramning.

Både Mannerheims traditionsstiftelse och Finlands Krigsveteranförbund framförde sitt ogillande till Rundradion (senare Yle) efter debattprogrammet. Också ett antal tv-tittare förundrade sig i insändarspalterna över Rundradions ensidighet och till exempel ”två unga punkares” gyckel och avsåg med detta uppenbarligen eleverna från Teaterhögskolan.[18] Ur stiftelsens synvinkel var Erkki Susis svartvita perspektiv på Mannerheims kompromettерande delaktighet i dräpandet av de ”oskyldiga röda” väntad. Det som mest störde traditionsstiftelsen var officeraren och veteranen Siilasvuos njugga inställning till stormannen samt teaterelevernas sketcher. I uppståndelsen fanns liknande element som i det ståhej som dockanimationen *Fjärilen från Ural* gav upphov till 25 år senare. Det var fråga om sanningsenligheten i en berättelse om Mannerheim samt om vem som får berätta historien om Mannerheim och i vilken form man får göra det. Betecknande är att överstelöjtnant Aimo Raassina,

medlem av traditionsstiftelsens styrelse, i sitt inlägg i tidskriften *Sotaveteraani* (Krigsveteranen) listade de debattörer som hade rätt information och de som hade felaktig. Han förundrade sig också över varför man inte i Siilasvuos ställe hade bjudit in en militärexpert som skulle ha gett en mera stormansaktig bild av marskalken.[19] Raassina hade tjänstgjort som bataljonskommendör i Tyrjäregementet under Ehrnrooths kommando och utmärkt sig i försvarsstriderna sommaren 1944.

Sanningen om Mannerheim kom på så sätt att bli en symbol för att rättfärdiga hela veterangenerationens arbete. På ett paradoxalt sätt visar reaktionerna på veteranen Siilasvuos ”njugga” inställning i tv-programmet att förhållandet mellan veteranerna och Mannerheim främst omhuldades av traditions- och veteranorganisationernas ledning, men inte nödvändigtvis av alla enskilda veteraner.

År 1984 började författaren Paavo Haavikko tillsammans med bland andra producenten Jörn Donner och regissören Anssi Mänttäri planera en tv-serie om Mannerheim. Projektet såg aldrig dagens ljus, men Haavikkos beundrande monografi *Suuri marsalkka* utkom postumt 2022.[20]

Som brukligt var samlades traditionsstiftelsens styrelse också 1987 vid Mannerheims grav på hans dödsdag den 28 januari. På det efterföljande mötet klagade stiftelsens ordförande Ehrnrooth över att media inte längre uppmärksammade hedrandet av marskalken. Uppvaktningen hade ordnats varje år i 35 års tid, och synligheten och intresset under jubileerna på 1950-talet tillhörde redan en svunnen tid. Generalen ansåg att det var anmärkningsvärt att pressen intresserade sig mer för ”teaterhögskoleelevernas härjande på Uleåborgs teater än Marskalken av Finland Mannerheim”.[21] Generalen hänvisade till den då aktuella föreställningen av Jumalan teatteri (Guds teater) på teaterdagarna i Uleåborg, då publiken blev tvungen att fly för skådespelare som försökte nå ett konstnärligt genombrott med hjälp av skumsläckare, ägg och avföring. Kampen mellan nutidskonsten och marskalken, det vill säga mellan två världsbilder som stötte bort och irriterade varandra, tog sin början denna tid och intensifierades på 1990-talet.

Kring självständighetsdagen 1987 bubblade det i medierna kring de uppgifter Martti Ahti hade presenterat i sin doktors-

avhandling. Uppgifterna gällde Mannerheims planer att tillsammans med britterna anfalla S:t Petersburg under hans riksföreståndarperiod 1919 och hotet om ett maktövertagande från högern innan den republikanska regeringsformen stadfästes i Finland. Ahti hävdade att den rådande bilden av Mannerheim var för idealistisk eftersom den inte beaktade hans verksamhet i kulisserna. En stor del av historikerna berömde avhandlingen, och veteranorganisationerna opponerade sig inte. Den offentliga, icke-akademiska kritiken riktades mot föreställningarna i Ahtis avhandling. Enligt levnadstecknaren Stig Jägerskiöld som kritiserats för sin idealism var verket ”rena skojet” – när han gav sitt utlåtande hade han inte läst verket men såg i det ett tendentiöst försök att väcka uppmärksamhet. Vid tiden för självständighetens 70-årsjubileum kändes det inte rätt att utmåla riksföreståndaren, sedermera marskalk och president, som en kuppmakare. ”Marsken slagen av forskningen” rubricerade den pensionerade diplomaten, bergsrådet Johan Nykopp sin på tidningsuppgifter baserade insändare i *Helsingin Sanomat*.[22]

I slutet av 1980-talet tog man inte längre hänsyn till Sovjetunionens reaktioner på samma sätt som under tidigare decennier. Populära filmer från hösten 1939 som *Aktivisterna*, *Februarimanifestet* och *Stora ofreden* som efter andra världskriget bedömdes vara antisovjetiska och därför fick visningsförbud släpptes fria i slutet av 1980-talet. År 1989 hade Pekka Parikkas film *Vinterkriget* premiär. Den kan anses som den kulturprodukt som bäst symboliserar inledningen på det nyfosterländska decenniet. I veteranrörelsen upplevde man filmen som en välkommen hedersbetygelse.

De nämnda kontroverserna kring Mannerheim var tämligen små i jämförelse med den attitydförändring som ägde rum i början av 1990-talet. Då steg veteranorganisationerna fram i rampljuset och blev föremål för många finländares sympati och tacksamhet. Veteranorganisationerna hade visserligen aktivt verkat i samhället sedan 1950-talet. I det förändrade samhällsklimatet lyftes de upp på piedestal och man började be ”veteranerna” godkänna ”fosterländskheten” i olika verksamheter. Lottorna fick ett nytt offentligt erkännande. I början av 1990-talet grundades också talrika nya traditionsföreningar till exempel för soldatgossar och smålottor.

”Reservmarskalken”, nutidskonsten och nationens framtid

Adolf Ehrnrooth blev i början av 1990-talet galjonsfigur för veteranrörelsen och dess minnespolitik. Generalen var också en drivande kraft bakom Mannerheims traditionsstiftelse. Hans memoarer, *Generalens testamente*, som utkom i början av 1994 toppade årets försäljningslistor.[23] Ehrnrooths popularitet gynnades av hans uttrycksfulla sätt att tala och hans oneliners som träffade rätt i det nyfosterländska klimatet. Medborgare och media tog honom till sig. Kampen som fördes mot placeringen av museet för nutidskonst byggde i hög grad på den då 89-åriga generalens rykte och kultstatus som ”reservmarskalk”. Höjdpunkten nåddes 2004 när han valdes till den fjärde största finländaren genom tiderna i Yles tv-tävling efter brittiskt format – första platsen gick självfallet till marskalken. Det var emellertid en ansenlig bedrift eftersom Ehrnrooth före 1990-talet inte hade varit känd bland den stora allmänheten. Han var visserligen en central aktör inom veteranrörelsen och i Mannerheimorganisationerna, även om det inte var många i början av 1990-talet som trodde att han skulle ihågkommas med en statsbegravning när han dog 2004. Ehrnrooth kan ses som en ersättande Mannerheim som åtog sig att förmedla marskalkens vilja till eftervärlden.

Även om generalens personliga auktoritet, kändisskap och hans engagemang för att skydda ryttarstatyn framhölls, gjorde traditionsstiftelsen det arbete som förväntades: att vaka över statyn – man ärvde uppdraget från den kommitté som hade rest statyn. Det var likaså logiskt att veteranorganisationerna deltog i att skydda statyn från hotande förändringar: ryttarstatyn hade ända sedan slutet av 1920-talet framställts som ett monument över de veteraner som stridit under överbefälhavaren. Veteranorganisationerna försvarade sitt eget arv och ville att veteranerna som pensionerats från sina livsverk skulle bli synligt ihågkomna i offentligheten. Det hade inte varit möjligt under kalla kriget – först nu kom veteranrörelsen på allvar att påverka vilka ämnen man diskuterade i offentligheten. Betecknande är att man framhöll att museet för nutidskonst förringade veteranernas arbete, trots att respekten för krigsgenerationen samtidigt var stor i samhället.

Helsingfors stad överlät en tomt för en ny museibyggnad till staten 1990. Året därpå började man spekulera i om statyn borde flyttas ett par tiotal meter, och 1992 vände sig överborgmästare Kari Rahkamo till traditionsstiftelsen för att höra deras ståndpunkt – de var kritiska till en flytt av statyn. I arkitekturtävlingen som utlystes 1992 gavs de tävlande möjligheten att föreslå att statyn flyttades längre bort från den planerade byggnaden. Följande år försäkrade Rahkamo emellertid i ett brev till stiftelsen att statyn på inga villkor höll på att flyttas. De första skrivelserna som motsatte sig att museet byggdes invid Mannerheimstatyn dök upp redan innan arkitekturtävlingen hade avgjorts.[24]

Den allmänna presspolemiken och insändarna mot museiplanen, i vilka museet nedsättande benämndes ”sjögurkan”, ”Nato-raketen” eller ”plåtelefanten” samt vissa finländska arkitekters kritik tog sin början 1993, då Steven Holls bidrag ”Chiasma” utsågs till vinnare.[25] I början av 1994 lyckades föreningen Pro Tölöviken samla in ett par tusen namn som motsatte sig museibygget: i *nimby*-anda äventyrades Tölöbornas utsikt över Tölöviken.[26] Kiasma var det första av flera stora byggprojekt i närheten av Tölöviken kring millennieskiftet. Att Mannerheims ryttarstaty och museibyggnaden inte passade ihop var inte det mest centrala temat i de inledande debatterna.

Strax efter den första uppståndelsen såg det ut som om en fredlig samexistens mellan det förflutna och nutid – statyn och museet – kunde vara möjlig. Den stora flyttdebatten våren 1994 utlöstes av att stadsfullmäktige förberedde sig för att fatta det definitiva beslutet om detaljplanen. Den rädsla Mannerheims traditionsstiftelse och publiken gav uttryck för var att staden, trots sina försäkringar, ändå var redo att flytta statyn ur vägen för museibyggnaden. I den polariserade offentliga debatten kunde parterna inte backa. Det kom inte på fråga att flytta statyn, men museibyggnaden planerades invid den. Ryttarstatyns förespråkare ville bevara ”reviret” kring marsken – som statyns skulptör Aimo Tukiainen, som själv titulerades nutidskonstnär, skrev när han oroad deltog i debatten. Som tidigare ordförande för Konstnärsgillet i Finland blev han förargad när gillet ställde sig positivt till placeringen. Tukiainen motsatte sig inte nutidskonsten utan den respektlösa behandlingen av ”rikets överhuvud som räddat sitt land”.[27] Han skulle ha varit redo att

flytta statyn till en enligt honom bättre plats, i likhet med dem som ställde sig avvisande till museets arkitektur, men det motsatte sig Mannerheims traditionsstiftelse.

Det var inte möjligt att flytta den planerade museibyggnaden eftersom det var ett statligt projekt som avgjorts med hjälp av en platsspecifik tävling och till vilken staden redan hade överlåtit en tomt. Rykten om att statyn skulle flyttas tog dessutom fart av att arkitekten Holl på basis av tävlingsinstruktionerna först hade föreslagit att statyn skulle flyttas en bit längre bort från museet – han hade inte heller bemödat sig att ta reda på vilken status personen som ryttarstatyn föreställde hade. Innan den stora uppståndelsen bröt ut våren 1994 hade Holl emellertid avstått från sin plan och beslutat att flytta museibyggnaden en bit längre bort från statyn.[28] Museet flyttades således på grund av statyn, men enligt dess motståndare inte tillräckligt. Båda parterna i tvisten drev kraftfullt sin sak. Anhängarna av museet såg projektet som en välkommen frisk fläkt; det symboliserade framför allt ett framåtblickande. Staden förhöll sig ända från början reserverat till att flytta statyn, och under medieuppståndelsen våren 1994 meddelade Kari Rahkamo slutligen också i offentligheten att staden inte skulle flytta statyn någonstans.[29] Trots detta fortsatte bråket.

Det var inte i något skede troligt att statyn skulle flyttas, men ändå höll man i gång ryktena. För de aktiva under Ehrnrooths ledning skulle en flytt av statyn ha inneburit en kapitulation och ett helgerån. Att frågan behandlades så intensivt i offentligheten torde ha ingått i generalens personliga agenda: han försökte kuva avvikande åsikter inom stiftelsen.[30] Ehrnrooth fick med sig många andra veteran- och försvarsorganisationer tack vare sin auktoritet. I offentligheten hade Ehrnrooth motsatt sig att statyn flyttades redan sommaren 1993, men den offentliga kampanjen började på allvar först ett halvår senare då byggandet av museet föreföll oundvikligt.

Inför fullmäktiges behandling av detaljplanen i maj 1994 stod det klart att en flytt av statyn ur stadens synvinkel sett inte var aktuell. Det innebar en delseger för statyns beskyddare. Därefter koncentrerade statyns försvarare sitt motstånd mot museets placering. Den framgång moralpaniken rönte kunde till och med överraska dem som eldade på. Med moralpanik avser jag

en mediadriven kamp om värden där en betydande del av medborgarna upplever sina värderingar eller sin världsbild hotade. Ofta utgör den upplevda faran vid en närmare granskning inte tillnärmelsevis ett så stort hot som de som upplever och sprider moralpaniken erfar. Sociologerna har noterat att såväl eliter, aktörer på gräsrotsnivå och intressegrupper kan utlösa moralpanik.[31] Tvisten kring ryttarstatyn kan sägas ha drivits av intressegrupper. Det är uppenbart att samtiden uppfattade att frågan hade en bredare referensram och var kopplad till respekten för veteranerna. Innebar ett bygge intill Mannerheimstatyn att man glömt bort krigsgenerationens insatser och offer?

Traditionsstiftelsen spelade en aktiv roll under den drygt två månader långa debatten om statyn. I slutet av mars 1994 sände stiftelsen tillsammans med Finlands Reservofficersförbund och Finlands Krigsveteranförbund en skrivelse till Helsingfors stadsfullmäktige om att de motsatte sig museibygget invid statyn. Strax därefter ordnade man en presskonferens om saken som samlade journalister både från radio och tv. Läget var nu ett helt annat än i slutet av 1980-talet: medierna var intresserade av hur veteranrörelsen presenterade marskalkens arv. I mitten av april överräckte stiftelsen en medborgaradress till överborgmästaren och stadsstyrelsen. Den hade undertecknats av 14 försvars- och medborgargrupper, bland andra riddarna av Mannerheimkorset, Officersförbundet och Krigsinvalidernas brödraförbund.[32] I adressen motsatte de sig att museet byggdes för nära statyn. Vid sidan av ideologiska skäl fanns praktiska orsaker: man ville reservera tillräckligt med plats invid statyn för hedersbetygelser, det höll onekligen på att bli trångt. Därefter vände sig stiftelsen med en skrivelse till stadsfullmäktigeledamöterna och kulturministern Tytti Isohookana-Asunmaa, som var ordförande för museibyggets tävlingskommitté, Undervisningsministeriets kanslichef Jaakko Numminen samt biträdande stadsdirektören Pekka Korpinen.

I början av maj hänvisade stiftelsen också till skulptören Aimo Tukiainens vädjan att freda området kring statyn vilket också väckte uppmärksamhet. Samtidigt fortsatte lobbyverksamheten bland stadens beslutsfattare och förtroendevalda.[33] Därefter skrev Ehrnrooth i egenskap av privatperson ett öppet brev som publicerades i talrika tidningar. Generalen intog en

patriarkalt undervisande ton när han framförde sitt retoriskt skickliga budskap. Han framstår som en auktoritet och som tolk för marskalken och hans arv. ”Känner ni till vårt lands närhistoria, överborgmästare Kari Rahkamo?” För den händelse att svaret skulle vara nekande upplyser Ehrnrooth om att ”utan Carl Gustaf Mannerheim vore ett självständigt Finland en omöjlighet”. Helsingfors stadsäldste såg ut som historielösa ungdomar vid sidan av veterangeneralen. Därtill höll Helsingfors på att vandalisera en staty som införskaffats med medel från en medborgarinsamling, och som därmed var hela folkets egendom. ”Den som inte känner till sitt lands förflutna, behärskar inte nutiden, och kan sålunda inte planera inför framtiden.”[34] Historielösheten innebar att man förringade tidigare generationers arbete, vilket byggandet av museet för nutidskonst invid marskalken var ett tecken på. Huvudstadens elit ställdes mot folkets värderingar – denna motsättning syntes också i kvällstidningarnas rapportering. I det här skedet hade Helsingfors stad ännu inte offentligt meddelat att den motsatte sig en flytt av statyn, men traditionsstiftelsen hade fått vetskap om det via privata kanaler. Som en pikant detalj i Ehrnrooths citat kan man nämna att Mannerheims förnamn enligt Mannerheimentusiasterna är Gustaf, såvida man inte använder initialerna C. G. E. General Ehrnrooth verkar inte ha brytt sig om detta, och likaledes inte heller många andra skribenter under de föregående årtiondena. En rätt användning av namnet visar respekt för namninnehavaren. I Mannerheims fall fungerar det också som ett visitkort för de personer som är invigda i saken, något som skiljer experterna från amatörerna.[35]

Efter generalens spektakulära framträdande höjde traditionsstiftelsen insatserna och vädjade den 16 maj direkt till republikens president och statsrådet i frågan, med målsättningen att förhindra att museet byggdes för nära statyn. Den nyvalda presidenten Martti Ahtisaari åtnjöt respekt inom veteranrörelsen och försvarsorganisationerna. Under hans tid bjöds riddarna av Mannerheimkorset för första gången till självständighetsdagens mottagning på slottet, som de första i kön. Denna tradition inleddes 1994, det vill säga ett halvt år efter tvisten om statyn.[36] Ehrnrooth hade visserligen gått främst i veteranernas led på slottsfesten sedan slutet av 1980-talet. I det föränderliga

klimatet i början av 1990-talet uteslöt europeisk integration och nyfosterländskhet inte varandra, vilket man kan tro om man enbart betraktar debatten om statyn och museibygget. Försvararna av nutidskonsten såg museet som en modern öppning mot omvärlden i lågkonjunkturens Finland. Ahtisaaris presidentvalskampanj hade tilltalat både anhängare av Europeiska unionen och försvarare av veteranrörelsen: det var en fråga om att Finland hörde till väst. Våren 1994 ansåg Ahtisaari att han inte kunde delta i debatten om museet och statyn. Vid samma tid inkom stiftelsen med en ny skrivelse till Helsingfors stadsfullmäktige.

Det kanske intressantaste skedet av processen inföll i slutet av maj. En nyutexaminerad juris kandidat tog kontakt med stiftelsen och informerade om möjligheten till en rådgivande folkomröstning i frågan om museibygget i enlighet med kommunallagen. Enligt paragraf 102 b kunde kommuninvånarna föra fram missförhållanden om två procent av kommunens röstberättigade invånare hade undertecknat en vädjan. Stiftelsen skulle därmed kunna föreslå en folkomröstning i Helsingfors i frågan om museets placering. I rask takt samlade stiftelsen frivilliga från reservofficers- och reservunderofficersförbunden och försvarsgillena, skaffade insamlingstillstånd och gick ut på stan. Genom att starta en insamling lyckades de skjuta upp behandlingen av museibyggnadens detaljplan i stadsfullmäktige.[37] Antalet namn som krävdes, 10 000, uppnåddes på ett ögonblick men insamlingen fortsatte ännu efter det. På fyra dagar hade 23 361 stadsbor undertecknat adressen som taktiskt överlämnades till biträdande stadsdirektör Korpinen den 3 juni, alltså dagen före Mannerheims födelsedag. Vid överlämningen upprepade general Ehrnrooth sin faderliga uppmaning om vikten av att känna till historien. Vid denna tid framträdde generalen också flitigt i media.[38]

Senast nu stod det klart att fredandet av området kring ryttarstatyn inte bara stöddes av en liten krets. Kvällstidningen *Ilta-Sanomats* telefonlinje hade redan i början av maj fått ta emot en stor mängd kritiska kommentarer från allmänheten. En flyttning av statyn ”kränkte självständigheten”. ”Statyn av Mannerheim är en symbol för vår självständighet, den är helig.”[39] Förståeligt nog väckte ett dyrt nybygge med allmänna

medel förargelse och sågs som slöseri med skattemedel under lågkonjunkturen.

I juni lyckades man också koppla museet till satansdyrkan när kvällstidningen *Iltalehti* publicerade en insändare med rubriken ”Museet för nutidskonst, en kultbyggnad för satan?” Skribenten, en känd konsthistoriker, jämförde Kiasma med den gammaltestamentliga Leviatan, kung över alla vilddjur och sjömonster. Skrivelsen var inte fullt allvarligt menad, men inte heller avsedd som satir.[40] Rädslan för satansdyrkan var en form av moralpanik (*Satanic panic*) som uppstod i 1980-talets Nordamerika och som i början av 1990-talet spred sig till Norden. I media kopplades det till rituella trakasserier och dödsfall runt om i världen, men i verkligheten blev omfattningen på fenomenet betydligt mindre än den uppmärksamhet och ångest det väckte. I Finland fick fenomenet en lokal prägel av Sovjetunionens upplösning. I religiösa kretsar medförde upplösningen av det institutionaliserade ”ondas rike” i Sovjetunionen ett behov av att hitta ett nytt föremål för det onda. Satansdyrkan var ett sådant mål,[41] liksom Europeiska unionen för en del väckelsekristna kretsar. Väven av förändringar och möjligheter efter slutet på kalla kriget sammanflätades och personifierades i Mannerheim som representerade det mest centrala för Finland: en garant för självständigheten.

I det politiska klimatet i början av 1990-talet som betonade yttrandefrihet var det inte lätt att förbigå majoritetens röst. Generalens krav fick uppbackning också från oväntat håll, när till exempel några av De Gröna i stadsfullmäktige i Helsingfors uttryckte sitt stöd för en folkomröstning.[42]

För att påvisa att medborgare i hela landet var indignerade över beslutsfattarna och kultureliterna i Helsingfors beställde Mannerheims traditionsstiftelse i början av juni en riksomfattande gallup av marknadsundersökningsföretaget Taloustutkimus. Frågeställningen kan tyckas ledande. På frågan ”Borde riksdagen/regeringen verka för att skydda ryttarstatyn som byggts med medel från en medborgarinsamling?” svarade upp till 59 procent ja, 26 procent nej medan 14 procent inte kunde säga. Mest intresserade av att skydda statyn var arbetare, pensionärer, invånare i småstäder och på landsbygden. Speciellt intressant är att bland 15–29-åringarna svarade upp till 61 pro-

cent ja på frågan, 29 procent nej. Minst stöd för att skydda marskalkens staty hittades bland 30–49-åringarna, men differenserna till de andra åldersgrupperna var inte markanta. Kön hade inte en stor inverkan på åsikterna.[43] Vad som avsågs med att skydda blev inte helt klart. En flytt av statyn var en fråga som hölls framme i offentligheten, fastän en faktisk flytt inte längre var aktuell. Bara en minoritet, det vill säga 41 procent, av alla som svarade skulle ha varit redo att underteckna en riksomfattande adress, med vilken de skulle ha motsatt sig att museet byggdes invid ryttarstatyn.[44]

Nyfosterländskheten präglade 1990-talets unga. Undersökningar visar att denna patriotism var en reaktion mot det avstånd deras föräldrageneration hade tagit från krigsgenerationens värderingar. Den riksomfattande gallupen kring ryttarstatyn bekräftade fenomenet.[45] Minnet av andra världskriget var kopplat till identiteter som på ett positivt sätt bekräftade ett etos av att kämpa för självständighet och frihet. Efter kalla kriget låg landets öde i egna händer. Lågkonjunkturens depression kunde ersättas med historiska framgångar. De som tog studenten i Tammerfors 1994 tackade till och med general Ehrnrooth i tidningen *Aamulehti*. Generalen som intervjuats av redaktören Timo T. A. Mikkonen på den lilla, privata kanalen PTV hade nämligen lärt de unga mer om Finlands historia än vad de lärt sig ”på en månad i skolan”.[46]

Trots uppmärksamheten ledde inte heller traditionsstiftelsens återstående yrkanden, offentliga diskussionstillfällen och besök på bland annat Undervisningsministeriet till något resultat. Audiens ordnades dock till alla instanser. På dagen för Försvarsmaktens fanfest, det vill säga på Mannerheims födelsedag den 4 juni 1994, ordnade traditionsstiftelsen en känslofylld hyllning vid ryttarstatyn. Dagen innan hade organisationen överräckt adressen där de motsatte sig museet. Som ett sista halmstrå vädjade Ehrnrooth till Gud för att bevara ”vår genom tiderna störste sons minne”.[47] Det slutliga avgörandet kom i mitten av juni när en klar majoritet i Helsingfors stadsfullmäktige (70–12) röstade för att normala ärenden rörande detaljplanen inte hörde till de missförhållanden som kunde påtalas i ett kommuninvånarinitiativ. De Grönas Kalle Könkkölä uttryckte många beslutfattares misstanke i frågan: ”Nutidskonsten skulle

förlora i en folkomröstning". Samlingspartisten Pekka Kouri, Officersförbundets ordförande och medlem av stadsstyrelsen, försökte ännu få till stånd en kompromiss enlig vilken museibyggnaden skulle flyttas några tiotal meter norrut för att säkerställa statyns revir.[48] Förslaget fick dock inget stöd och därmed tog byggprojektet ett rejält kliv mot ett förverkligande. För general Ehrnrooth var detta ett tecken på stadselitens historielöshet och en likgiltighet gentemot det offer självständighetens försvarare hade betalat – man lyssnade inte till folkets åsikt.

Försöken att avvärja projektet fortsatte in i det sista. Traditionsstiftelsen lämnade in ett klagomål mot detaljplanen till miljöministeriet och slutligen till Högsta förvaltningsdomstolen tillsammans med Aimo Tukiainen, Pro Tölöviken och forskaren Niilo Koljonen som anslutit sig till motståndarna. Koljonen var känd som en företagsdemokratiaktivist som i unga år överlevt ett sovjetiskt fångläger och som på 1960-talet avslöjade att CIA hade finansierat Landsorganisationen i Finland (FLO). Enligt Koljonens motivering utgjorde ryttarstatyn en viktig symbol för Finland och därför fanns det anledning att respektera området runtom. Högsta förvaltningsdomstolens förkastande av ändringsansökan i november 1995 avgjorde frågan.[49] I offentligheten fortsatte man emellertid att diskutera huruvida museibyggnaden var lämplig invid ryttarstatyn fram till att museet stod färdigt 1998.

Uråldriga eller evigt föränderliga värden?

Viljan att freda området kring statyn av Mannerheim och traditionsväktarnas grämelse över att statyn hamnade i skuggan av nybygget blev en del av den medieförmedlade klyftan mellan eliterna och folket. En konflikt mellan den elitistiska och "konstgjorda" nutidskonsten och det konservativa och nyfosterländska klustret av föreställningar om Mannerheim låg bakom friktionen. Ryttarstatyns beskyddare lyckades i sin kampanj dra nytta av den allmänna misstron mot nutidskonst. General Ehrnrooth sammanfattade saken i en intervju när insamlingen av medborgaradressen inleddes i slutet av maj 1994: Ryttarstatyn symboliserade självständighetens uråldriga värden medan nutidskonsten innebar ständigt föränderliga, alltså rotlösa vär-

den. De företrädde två oförenliga världsbilder.[50] Varken Ehrnrooth eller de organisationer som motsatte sig museets placering uttryckte dock något motstånd mot museet som sådant, även om man kunde få en sådan bild i media.

Begreppet avvärjningsseger hade använts i slutet av 1940-talet när man talade om försvarsstriderna i vinterkriget och sommaren 1944.[51] På 1980-talet var det ett etablerat uttryck, och under 1990-talets nypatriotism stod uttrycket för militär heder, motstånd och allmänt trots.[52] I denna kontext förmedlade begreppet att Finland var en aktör i historien och att avvärjningssegern var en garant för självständigheten. Stämningen förmedlas också i protokollen för organisationerna som tog på sig att beskydda ryttarstatyn. Kampen med motståndaren, det vill säga Helsingfors stad, beskrevs med samma vokabulär som avvärjningsstriderna sommaren 1944.[53] Trupperna under Ehrnrooths ledning tog kampen på största allvar: de upplevde sig kämpa för krigsgenerationens arv och aktning, men talade också för ungdomens framtid.

Det var emellertid svårt att pressa in Mannerheim i en form. Försvararna av nutidskonst förstod också att åberopa marskalken – främst chefen för museet för nutidskonst Tuula Arkio. Hon bemötte Ehrnrooth i en insändare i *Helsingin Sanomat* i maj 1994 med rubriken ”Man skändar Mannerheims egna värderingar”. Enligt henne hade namninsamlingen oskrymtat avslöjat att det inte var fråga om att skydda ryttarstatyn utan om att nutidskonst företrädde andra värden än vad Mannerheimstatyn enligt dess försvarare gjorde. Arkio utmanade beskyddarna: var inte den egna tidens kultur värd den självständighet som bevarats åt dem? Hade Mannerheim kämpat för att livskraften i den finländska kulturen skulle sina?

> Mannerheim var en kosmopolit som visade äkta intresse för andra kulturer och som i tiderna belönades för att studera dem som vetenskapsman. Om Mannerheims traditionsstiftelse inte vågar möta sin egen tids kultur och värderingar är det fegt att gömma sig bakom ryggen på Mannerheim. Det känns närmast som om man förolämpar Mannerheim i en fråga där han inte längre kan försvara sig.

Som slutkläm framhöll Arkio att Mannerheim kanske hade lämnat Finland på grund av dess ”trånga andliga klimat”. Det fanns alltså inte anledning att ifrågasätta värdet av hans arbete, det vill säga den frihet som Mannerheim hade kämpat för.[54] Ordföranden för Statens bildkonstkommission Ulla Rantanen underströk i sitt inlägg att museet för nutidskonst ”betonade Mannerheims värde”. Hon fördömde ”vår nationella självmedvetenhet” som var ”instabil och omogen, ledd av godtyckliga känslor”, och framhöll att det inte kunde förekomma någon konflikt mellan Mannerheim som symbol för självständigheten och nutidskonst som ett resultat av finländsk kultur.[55]

När planeringen av projektet framskridit och detaljplaneändringen skulle godkännas hade arkitekten Holl satt sig in i frågan och tog offentligt ställning i den upphettade debatten. Även han konstaterade att Mannerheim hade varit en ”verklig kulturmänniska” som själv skulle ha velat ha museet invid sin staty.[56] Professorn i historia Matti Klinge, som en kort tid innan statydebatten hade avgått från styrelsen för Mannerheims traditionsstiftelse, förundrade sig över varför Mannerheim och kulturen i det offentliga rummet och i medborgaropinionen framställdes som varandras motsatser.[57] Enligt Klinges senare uppgifter hade Ehrnrooth avskedat honom från styrelsen eftersom han framfört åsikten att statyn kunde flyttas några meter för att skapa utrymme mellan den och museibyggnaden.[58] Beskyddarna av statyn hade inte monopol på Mannerheim – han tillhörde hela folket och var fritt formbar. Inte ens den officersdrivna traditionsstiftelsen som hade Ehrnrooth som språkrör var enig i sina föreställningar om Mannerheim.

Debatter som denna föranledde också många ironiska, humoristiska och ibland bitande satiriska kommentarer från kända mediepersonligheter och journalister. Filmregissören och Mannerheimbeundraren Lauri Törhönen undrade varför nutidskonstens motståndare som red på fosterländskheten gjorde Finland och Helsingfors till åtlöje ute i världen genom att fäktas mot konsten. Under Urho Kekkonens tid skulle tvisten inte ha uppkommit, eftersom man av utrikespolitiska skäl inte kunnat ta strid om Mannerheim.[59] Stormanskulten och helgonbildsdyrkan kritiserades också av många namnstarka skribenter, till exempel den kort tidigare pensionerade chefredaktören för

nyhetsbevakningen på *Helsingin Sanomat* Simopekka Nortamo.[60] Journalisten och författaren Jari Tervo banaliserade bråket när han föreslog att alla byggnader borde flyttas på tio kilometers radie från vårt solsystems centrum, statyn av Mannerheim. Museet för nutidskonst skulle passa bäst långt bort på en ö.[61]

Konstkritikern Markku Valkonen, direktör för Centret för utställningsutbyte FRAME, framförde tanken om att statytvisten i grunden handlade om något helt annat än om att förringa Mannerheims historiska betydelse eller statyförsvararnas oro över att Mannerheim förringades. Nybygget av museet kunde i sig inte utgöra ett problem för statyn eftersom miljön kring monumentet för närvarande var allt annat än representativ med förfallna järnvägsmagasin och bangårdar. Museibyggnadens placering invid statyn var ett brott mot den finländska världsordning som Mannerheim representerade. Den stora överbefälhavarens makt hade kränkts och den övernaturliga kraft, manan, som var inkapslad i hans staty svor på att hämnas. Den tvist som förbrytelsen gav upphov till visade att det i samhället rådde oklarhet kring huruvida kränkarnas makt räckte till för att försvara sig mot den mäktiga förfaderns hämnd.[62] Grälet handlade bildligt talat om att statyns försvarare befarade att Mannerheims ande skulle hämnas om man inkräktade på hans i brons gjutna gestalt. Var inte museibyggarna rädda att sätta sig upp mot finländsk kosmologi?

De satiriskt formulerade traditionella metaforerna lyckades fånga något grundläggande i föreställningen om Mannerheim. Mannerheim var den högsta symbolen för finländskhet – en totemfigur, till vars stöd alla hans soldater, det vill säga finländskhetens förfäder, slöt upp. Hos många finländare väckte ett hot mot dem obehagliga känslor. Därför sökte de som förverkligade nybygget av museet för nutidskonst den döda generalens välsignelse för sitt projekt. Mannerheim blev en projektionsyta, genom vilken man löste värdefrågor mitt i den samhälleliga förändringen efter kalla kriget.

I det samhällsklimat som rådde i början av 1990-talet och som bland annat innefattade en dekonstruktion av olika former av moralkodexar och maskulinitet[63] sammanflätades frågan om Mannerheims sexualitet med den gradvis avtagande Kiasma-debatten våren 1996, då bygget påbörjades. Vid den tiden skyd-

dades byggarbetsplatsen och Mannerheimstatyn med ett plank. Konststuderande Nanne Prauda vann stadens tävling om hur planket skulle målas genom att föreslå anilinrött, det vill säga en purpurnyans. Kvällspressen tolkade färgen som rosa. Rabaldret var än en gång ett faktum – för och emot. Mannerheim med sin häst i en rosa spilta. Enligt skulptören Laila Pullinen, som energiskt hade försvarat ryttarstatyn och sin kollega Aimo Tukiainen, var färgvalet en avsiktlig provokation. På undervisningsministeriets uppmaning målades den del av planket som omgav statyn av Mannerheim i grått.[64] Invigningen av Kiasma firades i slutet av maj 1998. Den färdiga museibyggna-

Byggplatsen för museet för samtidskonst Kiasma, ryttarstatyn och planket som väckte uppseende fotograferade 1996.

den väckte uppmärksamhet för och emot. Ryttarstatyn smälte emellertid in i den förnyade stadsbilden. Den är fortsättningsvis ett viktigt landmärke och en plats för både demonstrationer och performance.

Den eklektiska Mannerheim

I den offentliga debattens koreografi skapade kultureliten en kosmopolitisk och kulturell Mannerheim och motsatte sig stormanskulten. Strategin var att erkänna Mannerheims stora betydelse i Finlands historia men att ta avstånd från folkets behov av att identifiera sig med ledaren. Vid sidan av statybeskyddarna i organisationer och stiftelser deltog vanliga medborgare i debatten. De skrev inte kolumner i dagstidningarna men fick sin röst hörd via insändare, gallupar och i kvällstidningarnas rubriker. Beskyddandet av Mannerheimstatyn var ett medialt populistiskt projekt: genom att skapa en motsättning mellan garanten för självständigheten och den förbryllande, abstrakta nutidskonsten väckte man uppmärksamhet. Kompromisslösheten tilltalade. Valet stod mellan att hedra självständigheten och veteranerna eller att bejaka samtidens ständiga förändring och bildstormande. Det fanns givetvis röster som både förstod att värdesätta det arbete som veterangenerationen och Ehrnrooth representerade och samtidigt tycka att det fanatiska motståndet mot museet var omotiverat.[65]

Trots att lågkonjunkturen hade ökat ojämlikheten framställdes motsättningen inte, med några få undantag, som en uppdelning i vänster–höger.[66] Sovjetunionens upplösning hade gett upphov till en upplevelse av att man kommit till ”historiens slut”. Den etablerade ideologiska uppdelningen erbjöd således inte längre verktyg för att hantera skeendet. 1990-talets ideologiska brytning var exceptionell. Från och med millennieskiftet dök föreställningarna om Mannerheim som bödel upp på nytt som en del av mytologin.

Det är intressant att det var respekten för veteranerna och krigsgenerationen som var rådande i början av 1990-talet som möjliggjorde den moraliska indignationen. Då var en talrik mängd veteraner ännu i livet, men de var inte längre yrkesverksamma. Många av dem förmådde införliva de egna krigs-

erfarenheterna till en meningsfull del av den egna livshistorien, till vilken man också kopplade nationens ödesstunder. Det väsentliga är att ”veteranernas arv” inte var oföränderligt. En så kraftig offentlig reaktion och ett sådant stöd bland befolkningen för att beskydda statyn hade inte varit möjlig under kalla kriget eller ens i slutet av 1980-talet. Och om man vänder på steken hade det också tio år senare varit svårt att föreställa sig en så skarp konfrontation mellan nutidskonsten och självständighetens mest grundläggande värden. Tiden efter kalla kriget innebar således en efterkrigstida brytningstid, då de samhälleliga institutionerna och värdena var i förändring. Ur detta uppstod en känsla av hot och en strävan efter förnyelse.

Man har vanligen karaktäriserat 1990-talets nyfosterländskhet som den borgerliga elitens

”Marsken var världsmedborgare.” Sedan 2014 har den invandrarfientliga ytterhögern organiserat 612-fackeltåget i Helsingfors på självständighetsdagen. Evenemanget har väckt mycket, ibland häftigt, motstånd. År 2015 förekom även fredliga protester längs tågets rutt. Demonstranterna motsatte sig ytterhögerns försök att lägga beslag på nationella symboler som Mannerheim.

avståndstagande från kalla krigets politiska kultur. Ryttarstatydebatten visar däremot att självständighetens bestående värden väckte genklang i de lägre, politiskt delvis populistiskt orienterade socialgrupperna, samt bland relativt många unga.

PERSONKULTEN I DET ÖPPNA SAMHÄLLET

Alla Mannerheimstatyer belägna utomhus på offentliga platser har flyttats eller varit på förslag att flyttas, med undantag för de senaste, Mannerheimstatyn som avtäcktes i Åbo 1994 och bysten som restes i Hennala i Lahtis 1996. De här statyerna har sin plats i det omtvistade stadsrummet. Historiepolitiken och minnet av krigen under 1900-talets första hälft är synliga i Mannerheimstatyerna. De skapar en upplevelse av stadsmässighet och medborgarskap som förändras med tiden. Också stadsplaneringen har en roll i att styra de ideal som uppfattas som centrala.[1]

De olika Mannerheimarna upplevs emellertid på olika sätt: Den vita generalen i skogen långt från Tammerfors centrum spanar fortfarande mot den belägrade staden, medan marskalken i S:t Michel har flyttat från sin lite undanskymda plats till stadens synligaste plats. Ryttarstatyn i Helsingfors är å sin sida en offentlig staty vid vilken man kan utföra aktioner och demonstrationer i många olika syften. Det är också möjligt att tolka samma Mannerheimstaty på olika sätt: som ett militärt, till och med militaristiskt minnesmärke, som en staty som visar respekt för krigens uppoffringar och för dem som upplevt krig, som den vita generalen, som marskalken av Finland, som föremål för generationsuppror med sina ”slaktartaggar”, som en central statlig symbol i vars anslutning man kan ge uttryck för egna åsikter eller som plats för en konstnärlig performance.

I traditions- och veteranorganisationernas uttalanden och tillkännagivanden har den offentliga bilden av Mannerheim stelnat till en bestående, skyddad sanning som inte ens alla aktiva i organisationerna nödvändigtvis delar. Det är lätt att framföra kritik mot denna konservativa och ovillkorliga Mannerheimbild. Påståendet ”utan marsken skulle vi inte ha någon

General Mannerheim i högkvarteret 1918, teckning av Paul Myrén.

självständighet” är ett klassiskt exempel på denna inställning: ”antingen är du med oss eller mot oss.” Någon okränkbar gestalt har Mannerheim inte varit efter andra världskriget, om någonsin, eftersom hans föreställda charm får sin styrka och kontinuitet från just dessa medvetna ”kränkningar” och den lika medvetna ”indignationen”. Slutligen är vänster- och högerflankens kompromisslösa ytterligheter nuförtiden i minoritet i sin konservatism. Däremellan ryms personer som

prövar olika versioner av Mannerheim och den tysta majoriteten som säger sig strunta i Mannerheim men med intresse följer de regelbundet återkommande skandalerna om honom som tv-serier, föreställningar, animationer och böcker ger upphov till.

Det har naturligtvis inte alltid varit så. Mannerheimkulten har sin historia. Under de senaste drygt hundra åren har föreställningen om Mannerheim konstruerats och rekonstruerats under samhälleliga brytningsperioder: från 1918 fram till andra världskriget och därefter från kultbygget och kritiken kring decennieskiftet 1960 till den upphöjda fosterländskheten efter kalla krigets slut samt i 2000-talets identitetspolitik. Föreställningar som går i kors verkar förstärkas i samband med samhälleliga förändringar. Mannerheimmyten symboliserar den politiska tudelning som är ett arv från inbördeskriget; överbefälskapet för en armé som var allierad med Tyskland har kommit i andra hand när det har gällt skapandet av negativa uppfattningar. Inrikespolitiken väger tyngre än utrikespolitiken. Myten om marskalken, marsken, och föreställningen om honom som Finlands räddare samt garanten för frihet och självständighet lever och mår bra.

I början av 1960-talet fick fiktionen en betydande roll i konstruerandet av Mannerheimbilden. Att man överger ”äkta” och ”korrekta” skildringar innebär enligt många konservativa att minnet förbleknar. De som krossar myten eller förkunnar dolda sanningar genom motbilder uppskattar inte heller alltid fiktion, eftersom man upplever att Mannerheims demoniskhet är i grunden oföränderlig. Mannerheim var inte fiktion. Därför kan den fiktiva Mannerheim utgöra ett minnespolitiskt hot. Med avseende på minneskulturens rikedom och betydelsereserv är Mannerheim ändå främst en fiktiv person, en formbar gestalt, som svarar på mången medborgares förhandenvarande behov.

Ett av incitamenten för detta verk har varit att öppna upp varför de myter som upprätthåller Mannerheimkulten är så starka över 70 år efter hans död. Orsaken är att gestalten samtidigt symboliserar både samhällets enhet och uppdelning. Det ”goda” och det ”onda” kämpar mot varandra i Mannerheimgestalten. Samtidigt har motsatsförhållandet under årtiondenas lopp öppnat talrika ingångar till att forma och omkoda

Mannerheimmyten så att den motsvarar samhällets förändrade behov. Av de mytiska beståndsdelarna har det formats en postum personkult i ett demokratiskt, öppet samhälle. Det är omöjligt att kontrollera ett liv efter döden.

Genom föreställningen om Mannerheim är det möjligt att förmedla och förstärka budskap om centrala fenomen och känslor i samhället. Jag har undersökt hur man under olika tidsperioder via Mannerheim har reflekterat kring krigets följder, moderniseringens brytning med den kristet-moraliska värdegrunden, de starka känslor som andra världskriget väckte, Finlands förhållande till Europa, inställningen till offentliga personers privatliv, debatten om krigsförbrytelser efter kalla kriget samt mer laddade teman relaterade till sexualitet, sexuella minoriteter och könsminoriteter.

Vid en första anblick verkar Mannerheimkulten blicka mot det förflutna, men om man skrapar på ytan kan man se att fenomenet formas under samhälleliga brytningstider. Ett av personkultens kännetecken är dess institutionaliserade förebildlighet: man vänder sig till Mannerheim även i nya situationer med aktuella frågor. På 1990-talet behövde man till exempel Mannerheim för att leda in Finland i Europa.

Så framstår betydelsen av Mannerheimkulten inte bara som ett uttryck för den konservativa fosterländskheten, utan kommer till uttryck också i finländarnas egna reflektioner som tar sig alltmer karnevalistiska former. Karnevalismen innebär ändå inte att den är en obetydlig beståndsdel i samhällets kulturella konstruktion. Undersökningen av Mannerheimkulten i dess många former berättar mycket om hur samhället förändras. Därtill har narrativet som håller fast vid bödeln Mannerheim bevarats starkt – att motsätta sig förändring är en klassisk form av personkult, även om Mannerheims motståndare inte upplever att de deltar i kultbygget.

Personkulten i ett öppet samhälle ur ett gränsöverskridande perspektiv

Den centrala iakttagelsen i den här boken knyter an till politiska personkulters funktion och betydelse i öppna samhällen. Fastän politiska personkulter till sin funktion, struktur och betydelse

visar kontinuitet över tid och likheter mellan olika samhällssystem tolkar jag personkulten i ett öppet samhälle som ett eget fenomen, olik den i totalitära och auktoritära samhällen. Många ledarmyter i västerländska öppna samhällen kan karaktäriseras som personkulter, med bestämda mytbyggare och en klar politisk avsikt redan från början. Ofta är det fråga om ledare i undantagstider eller militära ledare med auktoritära drag, som i Mannerheims fall. Omkring dessa ledare har det redan under deras livstid kunnat skönjas ett instrumentellt kultbygge, men efter deras död har det blivit svårt och med tiden så gott som omöjligt att kontrollera personkulterna. De har blivit fenomen som förmedlats via medborgare, media och kulturprodukter, och som samtidigt har en fast grund i samhällenas historia och historiepolitik. Den postuma, legendariska personkulten är ett kännetecknande fenomen för moderna demokratiska system, ofta kopplat till det betydande inflytandet från 1900-talets världskrig. Vissa av Mannerheims samtida, som varit föremål för persondyrkan, har också erfarit stora svängningar i status i takt med förändringar i samhällssystemet. Sådana är Józef Piłsudski i Polen och Miklós Horthy i Ungern.

När man undersöker internationella, i efterhand konstruerade personkulter och myter i öppna samhällen framstår Mannerheimmyten som ett utmärkt exempel på en tillbakablickande personkult. I dessa framhävs ledarnas symbolvärde efter döden, som exempelvis hos Charles de Gaulle eller Abraham Lincoln. Dessa kultgestalter har genom tiderna också fått sin beskärda del av satir och hån som när allt kommer omkring har tolererats av samhället. Motstridigheter är ett centralt drag i personkulter i öppna samhällen. Personkulterna verkar också ha en solid ställning i populärkulturen, vilket är en viktig förutsättning för kultens fortlevnad. Samhälleligt uttryckta känslor och gester, som respekt, uppskattning, hat, indignation och upptåg är centrala i Mannerheimkulten. Det är av betydelse för personkulten att dessa kan uttryckas relativt fritt i ett öppet samhälle, vilket inte är fallet i slutna samhällen.

Många demokratiska personkulter är kopplade till minnet av krig och moderna nationers födelsemyter, som i de Gaulles och Lincolns fall, eller sådana gestalter som Józef Piłsudski. Hans kult kan i likhet med Mannerheims ses som en myt som tog sin

början i en hybrid av ett auktoritärt och ett öppet samhälle, och vars ställning ett demokratiserat samhälle har fortsatt att upprätthålla. Kopplingen till krig torde ändå inte vara nödvändig. Olof Palme har efter sin död fått nästintill kultstatus, och hans eftermäle är kopplat till välfärdsstatens och den svenska fredsdiplomatins storhetstid.

Det är männen som dominerar alla politiska personkulter, men detta historiska faktum utgör knappast en naturlag: i takt med att samhället förändras torde också föremålen för kulter förändras. I öppna samhällen likt det finländska håller också de politiska kändiskulterna på att förändras. Dessutom uppstår inga kulter utan sina byggare. I Mannerheimkultens fall utgörs dessa av aktörer som Mannerheims traditionsstiftelse och veteranorganisationerna samt av dem som skapar motbilder. Det är emellertid väsentligt att förstå att alla medborgare är potentiella kultbyggare som konsumenter av media och kulturprodukter samt i växelverkan med andra. Mannerheims gestalt härbärgerar allehanda sexuella önskningar och begär. Han är en del av den moderna folktraditionen och i många avseenden en kultgestalt.

Enlig Max Weber är karismatisk auktoritet den drivande kraften för personkulter i öppna samhällen, fastän demokratiska samhällen i övrigt präglas av rationell förutsägbarhet i enlighet med legalitetsprincipen. Det karismatiska finns inbyggt i en institutionaliserad persondyrkan, men till skillnad från hårt kontrollerade samhällen, är det i öppna samhällen omöjligt att skapa karisma med enbart personkultens symbolik och ritualer. I öppna samhällen bär emellertid inte karisman en ledare särskilt långt, eftersom en ledare som kommer med stora löften om förändringar inte förmår infria dem. Därför är det lättare – och tryggare – att nostalgiskt leta efter karisma i det förflutna, genom att idealisera en död ledare. Det förflutnas storhetstid är ett infriat löfte.

Ryttaren i solnedgången?

Hur man tolkar det förgångna spelar en central roll när man sätter ord på och symboliserar nutida erfarenheter. Det auktoritära politiska bruket av historia är inte den enda formen av kol-

lektivt minne. Även i öppna samhällen står historien i centrum för politiska strider och legitimeringar i offentligheten, men den har också ett värde som betydelsereservoar, genom vilken människor kan förstå samtiden. Det här är kraftkällan i Mannerheimkulten. Ur den utgår även omformandet av myten, eftersom man alltid hittar sidor av marskalkens gestalt som kan återanvändas. På ett paradoxalt sätt utgör gestalten ett självporträtt av medborgarna, ett porträtt som inte liknar någon, men i vilket var och en kan hitta en möjlig identifikationsyta.

Vad händer med Mannerheimkulten här näst? Förändras andra världskrigets ställning i finländsk minnes- och historiekultur när de generationer som själva upplevt och har minnen av andra världskriget inte längre lever? Hur inverkar detta på Mannerheimkultens ställning? Jag tror att hågkomsten av andra världskriget är så stark att detta inte hotar krigsberättelsens ställning som en central historisk referenspunkt. Vad skulle de ersättas med? Legenden om Lincoln har överlevt som central symbol i Förenta staterna i 160 år. Även denna kult har sin bakgrund i inbördeskriget, som i Förenta staterna har en alldeles central historiepolitisk betydelse. Andra världskrigets ställning i Finland är i samma klass. Mannerheim håller således inte på att rida i väg någonstans.

Rysslands anfall på Ukraina 2022 innebar att slutresultatet av kalla kriget återigen är öppet. Hur kopplas den säkerhetspolitiska förändringen i Europa och särskilt i Norden till historiska berättelser i Finland och närområdena? Rider Mannerheim snart igen i en mer traditionell stil? Eller symboliserar kosmopolit-marskalken västerländska liberaldemokratiska institutioner och värden i förhållande till en diktatur som hotar stabiliteten i Europa? Vilket slags fiktion görs om Mannerheim? Det är naturligtvis möjligt att Mannerheimkulten försvagas till följd av betydande samhälleliga förändringar så att den börjar betraktas som ett enbart historiskt fenomen. Men tills vidare fortsätter gestalten sitt skiftesrika liv i den finländska betydelserymden. Nya lager av personkulten är möjliga att undersöka också i framtiden.

FÖRFATTARENS TACK

Det här verket utkom ursprungligen på finska våren 2023. För den svenskspråkiga utgåvan har jag gjort tillägg med tanke på särskilt läsare i Sverige. Jag har också tagit med några nya källor och redogjort för de senaste vändningarna i Mannerheimkulten.

Mitt forskningsarbete har i sina olika skeden fått stöd av Alfred Kordelins stiftelse, Ella och Georg Ehrnrooths stiftelse samt Niilo Helanders stiftelse. Huvuddelen av forskningsarbetet utförde jag 2015–2018 vid Helsingfors universitets forskarkollegium. Emellanåt undervisade jag vid Helsingfors universitet, vilket gjorde att arbetet framskred långsammare. Jag färdigställde forskningen vid Finlands Akademis spetsforskningsenhet för erfarenhetshistoria vid Tammerfors universitet (HEX), då med ena foten redan i ett nytt projekt. Den sista finslipningen gav jag verket under en kort forskningsvistelse vid Max-Planck-Institut für Bildungsforschung i Berlin hösten 2022.

Förutom finansiärerna och kollegorna vill jag rikta ett tack till historikern Elisabeth Stubb som gjort ett fint arbete med att översätta verket till svenska. Tack till Svenska litteratursällskapet i Finland (SLS) som åtagit sig att ge ut boken. Nora Ervalahti, Maren Jonasson och Carola Herberts vid SLS har fortsatt att bearbeta texten och förädlat den ytterligare. Jag tackar också personalen vid olika arkiv, föreningar och Mannerheim-museet som generöst delat med sig av sin expertis och hjälpt till att lokalisera källor. Tack även till Lind & Co som ger ut boken i Sverige.

Helsingfors, den 9 juni 2025

Tuomas Tepora

NOTER

Historiens mest storslagna sorgehögtid

1. *Uusi Suomi* 31.1.1951, ”Marsalkan sauva, lakki ja kunniamiekka erikoislentokoneen mukana Geneveen”; Tapola 2010, 53–54.
2. Valtioneuvoston istunnon pöytäkirja 29.1.1951. Hab:1: Republikens presidenters begravningar. Republikens presidents kansli II arkivet. Riksarkivet (RA).
3. *Suomen Kuvalehti* 5, 3.2.1951, ”Maansuru Suomessa”.
4. *Vapaa Sana* 29.1.1951, ”C. G. Mannerheim kuollut”, R. P.
5. *Helsingin Sanomat* 1.2.1951, ”Suomen Marsalkka kotimatkallaan”; *Hufvudstadsbladet* 1.2.1951, ”Militära hedersbetygelser i Malmö”; *Suomen Sosialidemokraatti* 1.2.1951, ”Marsalkan arkkua kuljettava erikoiskone saapuu tänään päivällä Helsinkiin”.
6. Komitean laatima ohjelma Suomen Marsalkan hautausohjelmaksi. Valtioneuvoston istunnon pöytäkirja 2.2.1951. Hab:1: Republikens presidenters begravningar. Republikens presidents kansli II arkivet. RA.
7. *Uusi Suomi* 1.2.1951, ”Suomen Marsalkan muisto”; *Uusi Suomi* 2.2.1951, ”Suomen Marsalkka ja sotaorvot”; *Hufvudstadsbladet* 1.2.1951, ”Hedra minnet av ordföranden i Finlands Röda Kors”.
8. *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956. Tredje delen*, 30.1.1951.
9. *J. K. Paasikivis dagböcker 1944–1956. Tredje delen*, 28.1.1951 och 30.1.1951.
10. *Åbo Underrättelser* 5.2.1951, ”Talman Fagerholm: Allt mera en gestalt över skiljelinjerna”; *Uusi Suomi* 5.2.1951, ”’Loistavana tulee hänen nimensä säilymään’”.
11. *Vapaa Sana* 5.2.1951, ”Mannerheim haudattu”.
12. Peltonen 2003, 300–301, 305; Tepora 2014, 383–384.
13. *Helsingin Sanomat* 5.2.1951, ”Suomen Marsalkan viimeisestä matkasta muodostui historiamme valtavin kunnianosoitus”.
14. *Työmies* 31.3.1917, ”Vallankumousuhrien hautajaistilaisuudet eilen Helsingissä”; *Helsingin Sanomat* 1.4.1917, ”Vapauden sankarien hautajaisjuhla”; *Uusi Suometar* 1.4.1917, ”Vallankumouksen uhrien hautauspäivä”; Poteri 2009, 24–25.
15. *Suomen Sosialidemokraatti* 1.2.1951, ”Ei tanssia ravintoloissa hautajaispäivänä”; *Uusi Suomi* 2.2.1951, ”Kirkonkellot soivat kautta maan surujuhlan alkaessa Suurkirkossa”; *Uusi Suomi* 3.2.1951, ”Yleisradio ja Suomen kansallissuru”, Monien puolesta reservisotamies V. H; *Työkansan Sanomat* 1.2.1951, ”Sotilaatkin tanssia hölskyttelivät”.
16. *Helsingin Sanomat* 5.2.1951, ”Suomen Marsalkan viimeisestä matkasta muodostui historiamme valtavin kunnianosoitus”.
17. *Aamulehti* 5.2.1951, ”Vertaansa vailla oleva surujuhla”.
18. *Suomen Sosialidemokraatti* 5.2.1951, ”Suomen Marsalkka Mannerheim saatettiin haudan lepoon eilen”.
19. *Vapaa Sana* 3.2.1951, ”Historiallinen totuus Mannerheimista”; *Vapaa Sana* 5.2.1951, ”Mannerheim haudattu”.
20. *Vapaa Sana* 5.2.1951, ”Mannerheim haudattu”.
21. *Työkansan Sanomat* 2.2.1951, ”Minkä johdosta kiitollisia?”, Sotainvaliidi.

22. *Uusi Suomi* 31.1.1951, ”Kaikki Mannerheim-ristin ritarit kutsuttu mukaan surujuhlallisuuksiin”.
23. *Helsingin Sanomat* 5.2.1951, ”Helmikuun 4:s Mannerheim-ristin ritarien vuosipäiväksi”.
24. Toimintaohjeita Mannerheimristin Ritarien osallistumisesta Suomen Marsalkan hautajaisiin Helsingissä sunnuntaina 4.2.1951 och Säädekirja 21.1.1954. Kirjeenvaihto 1951–1955. Mannerheim-ristin ritarien säätiön arkisto (MRRSA); se också stiftelsens historik på webbplatsen Mannerheim-ristin ritarit som bygger på Riddarmatrikeln redigerad av Ilmari Hurmerinta.
25. Säädekirja 21.1.1954. Kirjeenvaihto 1951–1955. MRRSA.
26. Ojala 2001, 32–40.
27. Se t.ex. Yle.fi 28.9.2012, ”Mannerheim-patsas sai naamarin naamalleen”, Marika Ahonen. En vit mask av en välkänd svart lakritspojke, ”Laku-Pekka”, med tydliga rasistiska konnotationer, sattes på ryttarstatyn i Helsingfors i september 2012.
28. *Helsingin Sanomat* 16.5.1919; *Uusi Suomi* 16.5.1919.
29. Volkan 1997, 181–201.
30. Lindqvist 2017, 12; en tonårig Jörn Donners tidsskildring, se Donner 2011, 68–69.

Varför kan man i Mannerheims fall tala om en personkult?

1. Om personkult som begrepp och historiskt, se bl.a. Rees 2004; Hazareesingh 2012, 144–169; Plamper 2012, xiii–xx.
2. *Etelä-Suomen Sanomat* 6.1.1962, ”Uuden proosamme lopullinen läpimurto ja runon runsautta”, Kalevi Salomaa.
3. Ahti 1992, 57.
4. Yle.fi, Elävä arkiston blogi 14.9.2017, ”Kotimaisia rikossarjoja rangaistukseksi Suomen kansalle liiasta nordic noirin palvonnasta!”, Ulla Malassu & Elina Yli-Ojanperä.
5. Se t.ex. Tilli 2014.
6. Alexander et al. 2004.
7. Kyyrö 2019, passim.
8. Intervju med Toni Piipponen 22.2.2017; Svenska centralarkivet. Blogg 12.1.2022, ”Guffar Gustaf och något om hans släkt med mera”, Henrik Ekberg.
9. Rees 2004; Ben-Ghiat 2020; Guriev & Treisman 2022, 3; Naím 2022.
10. Rees 2004, 8.
11. Sloterdijk 2009, 21.
12. Hazareesingh 2012, 110.
13. Svinhufvuds privatsekreterare Erkki Räikkönen fabricerade biografier och annat memoarmaterial.
14. Eriksen 2007, 3–7; Tepora 2011, 365–366; Tepora 2021, 350–352.
15. Tepora 2021, 351, 360, 370.
16. Stynen et al. 2020, 4; se också Kivimäki et al. 2021.
17. Kapitlets källor: för en kort Mannerheimbiografi, se t.ex. Klinge 2017; sammanfattande också Jägerskiöld 1983 och Meinander 2017; om ungdomstiden, se Keskisarja 2016; Mannerheims förhållande till högerrörelsen på 1920–1930-talet, se Siltala 1985, 35, 104–107, 111–118, 122, 139–140, 194, 337; Ahti 1987; Roselius et al. 2018, 85–86, 169–171, 179, 183–184; om försvarsrådet, se Selén 1980.

18. Kanninen 2012; *Mannerheimiana* 8, 2012, 89; webbplatsen Champion of Liberty; Yle.fi 29.10.2014, ”Mannerheim-elokuvaprojektin aikajana”, MOT. Magnus Berglund.
19. *Uralin perhonen*, regi Katariina Lillqvist (2008); *The Marshal of Finland*, regi Gilbert Lukalia (2012). Information om filmerna finns i filmdatabasen Elonet.
20. Billig 1995, 6–7, 10, 39–46.
21. Kyyrö 2019, passim, spec. 262–271; se också Kyyrö 2014, 8–21; Kyyrö 2017a, 44–70; Kyyrö 2017b, 43–64; Palonen 2012; om paradoxen i förhållandet mellan universalism och partikularism i en demokrati, se Laclau 1992, 83–90.
22. Stynen et al. 2020, 3–4.
23. Peltonen 2006; Peltonen 2007; Peltonen 2010.
24. Halmesvirta 2009, 414–432.
25. Klinge 1992, 11–12.
26. Klinge 1994, 26–36, 49–56.
27. Railo 2011; *Helsingin Sanomat* 16.7.2025, ”Antisemitismi Mannerheimin kirjeissä yllätti professorin”, Netta Palokallio, https://www.hs.fi/politiikka/art-2000011366550.html (hämtad 5.8.2025).
28. Kolbe 1992, 106–107; Meri 1988, 7.
29. Meinander 2017.
30. Klinge 1994, 52.
31. T.ex. Donner 1934; Gummerus 1937; Hannula 1937; Mannerheim 1951; Mannerheim 1952; Mannerheim 1954.
32. Screen 1970; Screen 1996; omfattande Mannerheimbibliografi, se Screen 2001, 399–417.
33. Lundin 1957; Upton 1980.
34. Rodzianko 1940. Emigrantofficeren i kejserliga ryska armén Paul Rodzianko ansåg sig vara kompetent att skriva om Mannerheim eftersom han kände denna personligen.
35. Jägerskiöld mellan 1964 och 1981; Lindqvist 2017.
36. Tarkiainen 2008. Mannerheims traditionsstiftelse understödde bokserien.
37. Nopanen 1963; Nopanen 1971.
38. Voipio 1942; Kivimies 1952; Niiniluoto 1962.
39. Tepora 2017a, 306–311; Tepora 2021, 355, 357.
40. Lindqvist 2017, 9, 12, 485–488.
41. Tarasti 2010.
42. Jmf Kalela 2000; Kalela 2018.
43. Tarasti 2010; se även Klinge 2001.
44. Om sambandet mellan narratologi och erfarenhetshistoria, se Eiranen et al. 2022, 1–15.
45. Grimlund 1919; King 1919; Nopanen 1963; Nopanen 1971; Kähkölä et al. 1976.
46. Keskisarja 2016, 190–191 och passim; se även Keskisarja 2010, 237–278.
47. Suomi 2013; Turtola 2016.
48. Laaksonen 2014.
49. Talvela 1976, 159.
50. *Kylkirauta* 6.10.2021, ”Marsalkka Mannerheim – ritari numero 18”. Dikten har skrivits av Joni Pirinen.
51. Intervju med Olli Sinivaara 20.2.2022, Facebook Messenger.
52. Turja 1966; *Päämaja*, regi Matti Kassila (1970).
53. *Hufvudstadsbladet* 9.2.2016, ”Myten om Mannerheim är seg”, Annika Hällsten.

54. *Uusi Suomi* 19.11.1970, ”Mannerheim-filmista tuli kypsymättömyyden osoitus”, Sakari Talvitie; *Uusi Suomi* 21.11.1970, ”Mestarit ja marsalkka”, Yrjö Larmola och ”Propagandatohtori”, ’Monttuohjus m/23’.
55. *Mummoni ja Mannerheim*, regi Pauli Virtanen (1971).
56. Kolbe 1992, 104; Halmesvirta 2009, 417–421.
57. Tepora 2014, 389.
58. *Sodan ja rauhan miehet*, regi Matti Tapio (1978).
59. Se t.ex. Tervo 2008; Raittila 2010; Oranen 2010; Oranen 2018.
60. Aronen 2011.
61. Kyyrö 2019, 152–155.
62. ”Laulu Marsalkka Mannerheimista”, i albumet *Sinä päivänä kun synnyin*, 2001. Text Janne Saarikivi, musik Kerkko Koskinen.
63. Seppälä 1998.
64. Meri 1988, 7; Turunen & Kirstinä 2013.
65. Yliaska 2016, 35–43; Yliaska 2017, 326–336.
66. Mäkelä & Parkkari 2006; Mäkinen 2019.
67. *Helsingin Sanomat* 2.9.2018, ”Raija Oranen on oivaltanut, miten suuret johtajat tarkastelevat historiaa: he selittävät historialliset käänteet omalta kannaltaan parhain päin”, Unto Hämäläinen.
68. Yle 5.12.2004, *Suuret suomalaiset* (*Betydande finländare*). Programserien baserar sig på BBC:s format från 2002.
69. Kyyrö 2019, 183–184.
70. Karkulehto 2008, 56–79; Karkulehto 2011, 177–197; Lehtisalo 2009, 85–95; se även Tontti 2011, 71–72.
71. Utställningen Hilpeys ja ennakkoluulo (Löje och fördom) 2013 på Arbetarmuseet Werstas i Tammerfors.
72. Se t.ex. Virkkunen 1992 och Vlasov 2002.
73. Väyrynen 2013, 137–151.
74. Väliverronen 2013, 63–72; Kyyrö 2019, 188–189, 193–194.
75. *Helsingin Sanomat* 8.3.2008, ”Saako kirgiisi bylsiä Marskia?”, Esa Mäkinen.
76. Ett utmärkt exempel på antagandet om Mannerheims okränkbarhet är från 2012, då gruppen Pussy Riot organiserade en performance i Kristus Frälsarens katedral i Moskva. Informatören för ortodoxa kyrkan i Finland förklarade i en insändare i *Helsingin Sanomat* den uppståndelse tilltaget gav upphov till i Ryssland med att förklara att en motsvarande provokation i Finland kunde vara en ”performance av sexuella minoriteter” med politiska slagord och ”till tonerna av Den blomstertid nu kommer på självständighetsdagen på Mannerheims grav”. Se Teivainen 2017, 11, 13; *Helsingin Sanomat* 3.8.2012, ”Pussy Riot on Suomen Juhannustanssit”, Jyrki Härkönen.
77. ”Mannerheim” 2017, text Ilkka Vainio, musik Mika Toivonen, arr. Petri Kokko.
78. Romanversionen av pjäsen, se Vakkuri 2017.
79. *Teatteriin* 3/2017, 13, ”Heiskanen ja Sarkola innoissaan”, Liisa Talvitie.
80. Tolonen 2021, 65.
81. Kivimies 1952; Bergholm 1997; om fysisk beröring och vilja att komma nära som en del av mytbygget kring Charles de Gaulle och erfarenheter av detta, se Hazareesing 2012, 84.
82. Vennamo 1987, 71.
83. Ett tidigt verk med insamlade minnesuppgifter av medborgare, se *Marski läheltä ja kaukaa* 1964.
84. Marsalkka Mannerheim, kvinna, f. 1918, Impilax. SKS KRA.

85. Marsalkka Mannerheim, kvinna, f. 1913, Tammerfors; kvinna, Varkaus. SKS KRA; Kivimies 1952, 101–103.
86. Edelfelt 1932.
87. *Marski läheltä ja kaukaa* 1964, 68–80.
88. Stenvall 1955, passim, spec. 18–19, 137–145; Stenvall 1981; Stenvall 1988; Stenvall 1997; Könönen 1966; Backman et al. 2011; se även Kivimies 1952, 126, 138–139.
89. Uola 2014.
90. Bergholm 1997; Turtola & Friman 2001; Lehmusoksa & Lehmusoksa 2003.
91. *Iltalehti* 4.6.2017, "Timo Närhinsalo on esittänyt vuosia Mannerheimia – vuodeosastolla sotainvalidit pyrkivät pystyyn tervehtimään", Kari Kauppinen.
92. Safiulla 2011.
93. Publicerad i *Helsingin Sanomat* 4.12.2014, "HS löysi unohdetun 'punaisen' Finlandian – tältä se kuulostaa", Vesa Sirén.
94. Turpeinen-Saari 2016.
95. Tuomioja.org 4.9.2016, Kirjavinkit (boktips). "Pirkko Turpeinen-Saari, Lahtari, punikki ja teurastaja. Marsalkka Mannerheim, Kullervo Manner ja Ratko Mladić historian henkilöinä", Erkki Tuomioja.
96. Roselius 2009, passim.
97. Kulo 1972, 12–16; Tepora 2014, 389.
98. Roselius 2006, 310.
99. Vihreä Lanka. Blogi 25.8.2008, "Mannerheim Haagiin!", Jarkko Tontti; Tontti 2011, 68–70; *Ilta-Sanomat* 16.3.2012, "Paleface vaatii: Mannerheim-patsas pois Helsingin keskustasta", Juhamatti Niiranen; Paleface 2017, 110–111. Paleface framförde sin åsikt i ett morgonprogram i Radio Suomipop.
100. *Kansan Uutiset* 17.6.2020, "'Mannerheimin patsas pois katukuvaa rumentamasta' – Vasemmistonuoret siirtäisi patsaat historiapuistoon", Kai Hirvasnoro.
101. *Iltalehti* 19.3.2015, "Pappi kuohutti kirkossa – liimasi päiväkäskynsä seinälle", Anna Egutkina; *Kotimaa* 20.3.2015, "Sadinmaa: Olin ehkä liian sinisilmäinen", Olli Seppälä.
102. *Svenska Dagbladet* 25.4.1918. Citerad i Lind 2020, 209.
103. Lind 2020, 213.
104. *Dagens Nyheter* 12.2.1918; *Aftonbladet* 13.2.1919.
105. *Svenska Dagbladet* 12.2.1919.
106. *Hufvudstadsbladet* 13.2.1919, "Huru vänstersocialisten hyllade Mannerheim"; *Norrskensflamman* 13.2.1919; Lindqvist 2017, 251.
107. *Suomen Sosialidemokraatti* 20.2.1919, "Tukholman vierailun jälkikaikuja" och "Syyte Folkets Dagblad Politikenia vastaan".
108. Grimlund 1919; Backman 2009.
109. *Toveri* 20.2.1919, "Ylilahtar. vastaanotto kuuma Ruotsissa".
110. Norska *Social-Demokraten* 14.2.1919, "Mannerheim"; *Suomen Sosialidemokraatti* 20.2.1919, "Mannerheimin matka".
111. *Aamulehti* 20.2.1919, "Suunniteltu Norjan matka"; *Kansan Työ* 20.2.1919, "Mannerheimin 'terveydentila' ei salli hänen matkustaa Norjaan".
112. Jägerskiöld 1983, 87.
113. Ahlander 2016; Meinander 2017; Lindqvist 2017.
114. *Göteborgs-Posten* 5.9.2017, "Henrik Arnstad: Beklämmande läsning om Mannerheim"; *Hufvudstadsbladet* 7.9.2017, "Nygammal Mannerheimtvist vaknade: 'Nordens mini-Hitler'", Tobias Pettersson.
115. President of Russia 2001; Talvitie & Repo 2015, 131–133.

116. PM nr 938 till Utrikesministeriets politiska avd. 9.10.1994, ambassadör Antti Karppinen. Finlands krig 1939–44, år 1994, signum 18.40. Utrikesministeriets arkiv.
117. Vlasov 1994; Vlasov & Vlasova 2007.
118. Kujala 2019, 286–290.
119. Fontanka.ru 18.6.2015; Fontanka.ru 16.6.2016; Fontanka.ru 23.6.2016; *Helsingin Sanomat International Edition* 22.6.2007, "Who remembers 2nd Secretary Ivanov?", Heikki Hellman; Meinander 2017, 289–290.
120. *Helsingin Sanomat* 21.9.2018, "Presidentti Niinistö lahjoitti Putinilta yllätyslahjana saamansa Mannerheim-asiakirjat Kansallisarkistoon", Sonia El Kamel & Jarmo Huhtanen.
121. Kallio 2021, 47–67.
122. Cassiday & Johnson 2013; Goscilo (ed.) 2013; Goscilo 2013; Sperling 2016, 13–23.
123. Guriev & Treisman 2022, 76–77; Naím 2022, passim.

Myt och politisk personkult i ett öppet samhälle

1. Kantorowicz 1957.
2. Anderson 2006, passim.
3. Plamper 2004, 24–26.
4. Hazareesingh 2005; Plamper 2012, xvii.
5. Ennker 1997; Apor et al. 2004; Service 2001, 568–574; Plamper 2012, 22–24.
6. T.ex. Plamper 2012, 14–19.
7. Plamper 2012, xvii–xviii.
8. Jmf Becker 1973. Enligt en kulturantropologisk teori med bakgrund i postfreudiansk psykoanalys är förnekandet av döden ett centralt motiv i den mänskliga kulturen; Service 2001, 568–570; Service 2004, 594–595.
9. Mielialaraportti nr 63, 20.12.1939. Maan Turva. Prop. 3: P-3132/41. Högkvarteret (PM). RA; se även Porthan 1921, 8–9.
10. Plamper 2012, xvi–xvii; om bruket av ortodox symbolik i sovjetisk propaganda under andra världskriget, se Youngblood 2001, 843.
11. Plamper 2012, 9–25.
12. Kershaw & Lewin 1997.
13. Marvin & Ingle 1999; Smith 2003, vii–viii, 131, 134–136, 143, 149; Anderson 2006, 257–280; Tepora 2011, 365–371.
14. Plamper 2004, 22.
15. Google Ngram Viewer, sökningar på termerna *personality cult* och *cult of personality* i den engelskspråkiga litteraturen som är digitaliserad av Google Books. Termerna blev vanligare på 1950-talet och användes som mest i mitten av 1960-talet. Det samma gäller för termen *culte de la personnalité* i den franskspråkiga litteraturen och *Personenkult* i den tyskspråkiga litteraturen.
16. T.ex. Niiniluoto 1962, 95–101 och längre fram i detta verk.
17. Sökningar i tidningar och tidskrifter på orden *henkilökultti* och *personkult* under perioden 1880–2018. Nationalbibliotekets digitala samlingar.
18. Se t.ex. *Pohjan Voima* 18.9.1926, "Muistopäivan johdosta"; *Etelä-Suomen Sanomat* 26.1.1929, "Seitsemännen päivän katsaus", Sampsa P–n.
19. Sökningar i tidningar och tidskrifter på ordet *henkilöpalvonta* under perioden 1880–2018. Nationalbibliotekets digitala samlingar.

20. Plamper 2012, xvii–xviii; om medias och utbildningens samband med en breddning av den nationella föreställningen, se Anderson 2006.
21. Reitala 1983, 86–105.
22. Valenius 2004; se även Ala 1999.
23. Guriev & Treisman 2022, 73–82.
24. Om Kekkonen, se Lähdesmäki 2009; Lounasmeri et al. 2016.
25. Schwartz 2003, 1–25; Assmann 2006.
26. Tepora 2021, 351, 360, 370; Assmann 1995, 125–133.
27. Rees 2004, 4.
28. Siltala 1985, 35, 104–107, 111–118, 122, 139–140, 194, 337; Roselius et al. 2018, 85–86, 169–171, 179, 183–184.
29. En omfattande, mångvetenskaplig översikt av karisma, se Zuquete 2021.
30. Tucker 1968, 737.
31. Weber 1922, 1–12; på finska om Webers auktoriteter, se Weber 1989, 110–120; Adair-Toteff 2021.
32. Volkan 2004, passim.
33. Breuilly 2011, 477–499.
34. Elias 1994, 456–464; Volkan 1997, 50–80; Volkan 2004, passim; Tepora 2011, 251–264; Tepora 2015b, passim.
35. Rees 2004, 3–6; Hanson & Kopstein 2024.
36. Durkheim 1912; Girard 1972; Shils 1975; Geertz 1983, 121–146: kapitlet ”Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power”; Gentile 2006, xi–xix, 138–141; Bellah 1967, 1–21; Marvin & Ingle 1999; Kyyrö 2019, 101–106; Smith 2021.
37. Anderson 2006, passim; Hein 2002; Smith 2003, 131, 134–136, 143, 149; Tepora 2011, 354–384.
38. Jmf Ben-Ghiat 2020, 223.
39. Tepora 2021, 354.
40. Kasekamp 2013, 146, 156; Ahlbäck et al. 2017.
41. Tepora 2011, 134–141.
42. Biskupski 2012, passim, spec. 46–98; Świda 2012; Rakowski 2010; Marta Laskowskas föredrag 12.2.2021.
43. Gummerus 1936; 1937. Verken gavs ut på svenska och översattes till finska. Gummerus gav också ut en biografi över president Pehr Evind Svinhufvud 1931.
44. Sakmyster 1994, 382; se också Haraszti-Taylor 1989, 133–143.
45. Horel 2014, 390–416.
46. Palonen 2008, 219–230; Miklóssy 2021, 432–444.
47. Edkins 2003, 1–19; Torsti 2008, 61–71; Grönholm & Nyyssönen 2019, 7–27; Lintunen & Heimo 2021.
48. Hazareesingh 2005; Hazareesingh 2012; Billig 1995.
49. Kullaa et al. 2022.
50. Yle.fi Sápmi 8.10.2015, ”Suohpanterror gorgŋon Mannerheim-bácci ala Helssegis”, Aslak Paltto & Pirita Näkkäläjärvi; se även Teivainen 2017, 170–172.
51. *Aftonbladet* 28.2.2006, ”Palme i dag: En kultfigur”; Pantti 2005, 357–377.
52. CNN Politics 26.7.2017, ”Donald Trump ranked himself 2nd on a list of most ’presidential’ presidents”, Chris Cillizza.
53. Schwartz 2003, passim, spec. ix–xii, 5–23; Schwartz 2008; Tepora 2017b, 138–142.
54. Jmf Klinge 1994, 49–56.
55. Assmann 1995, 125–133.

56. Kinnunen & Jokisipilä 2012, 450–482; Kivimäki 2012, 482–504; Tepora 2017b.
57. Tepora 2016; Tepora 2017b.

Mannerheimkulten skapas

1. Impiö 2004, 39–112.
2. Södergran 1996, 124–125.
3. 16.8.1919, häfte 39, 520. Dagböcker 1918–1925. Tekla Hultins arkiv C 5. RA. Tack till Reetta Hänninen för uppgifterna om Tekla Hultin.
4. Hänninen 2022, 215–221.
5. Ahti 1987; Ahti 1990; Ahti 1992.
6. Roselius 2010, 76–81, 82–83; Tepora 2011, 139; Impiö 2004.
7. 16.5.1919, häfte 37, 417. Dagböcker 1918–1925. Tekla Hultins arkiv C5. RA.
8. Roselius 2010, 76–81, 82–83; Tepora 2011, 139; Impiö 2004.
9. Tepora 2011, 134–141; Kannisto 2016, passim, spec. 378–393.
10. Anderson 2006, 22–36, 145.
11. *Suomen kansallinen sotajoukko*, regi Sven E. Svensson (1918).
12. Ignatius 1918; Koskelainen 1919; Ignatius 1922.
13. Tarasti 2010.
14. Tepora 2011, 232–239.
15. Porthan 1921, 8, 15.
16. Porthan 1921, 9.
17. Koski 1999; Koski 2001, 21–68.
18. Porthan 1921, 12.
19. Porthan 1921, 13.
20. Porthan 1921, 14.
21. Porthan 1921, 15–17.
22. Porthan 1921, 17–18.
23. *Marski läheltä ja kaukaa* 1964, 72.
24. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 24. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
25. Jmf Shils 1975.
26. Marsalkka Mannerheim, man, f. 1896, man, f. 1909 och man, f. 1901. SKS KRA.
27. Roselius 2010, passim, spec. 89–114.
28. Polin 1928, 282–296.
29. Sainio 2013.
30. *Hufvudstadsbladet* 4.5.1928, ”En ryttarstod av Mannerheim”; *Hufvudstadsbladet* 20.5.1928, ”Var skall Mannerheims staty resas?”, Th. H.; *Vasabladet* 25.5.1928, ”Ur dagboken”, Neger (Einar Hagman); Konttinen 1989, 52.
31. Konttinen 1989, 24, konsthistoriskt om ryttarstatyer, se 29–42; Lindgren 2000, 175–176, 179, 183–185.
32. Peltonen 2003, 294–299; Roselius 2010, 91–114, 198–203.
33. Heiskanen 1999, 28–32.
34. Julius Polin till Gustaf Mannerheim 8.5.1928. Ratsastajapatsasvaltuuskunnan puheenjohtajan työarkisto (RPT), mapp 4: vuoden 1938 valtuuskunnan ja suurlahjoittaja J. Polinin arkistojäämistö. MMA; se även Julius Polin till Gustaf Mannerheim 3.12.1928 (brevkoncept). Julius Polins brevsamling 3. Åbo Akademis bibliotek.
35. Aalto 2018, 284–287, 326.
36. Kuisma 2010, 89–90.
37. Aalto 2018, 302–304, 325–327.
38. Gustaf Mannerheim till Julius Polin 13.5.1928. RPT, mapp 4. MMA.

39. Konttinen 1989, 24–25.
40. Julius Polin till Walter Bergh 8.12.1936. RPT, mapp 4. MMA.
41. Palonen 2018.
42. När Helsingfors blev huvudstad i storfurstendömet Finland 1812 och fick en ny stadsplan, namngav man gator efter den kejserliga familjen men också efter generalguvernören och ministerstatssekreteraren, det vill säga Fabiansgatan efter Fabian Steinheil och Henriksgatan efter Robert Henrik Rehbinder.
43. *Keskisuomalainen* 28.2.1919, "Valtionhoitajan käynti Savossa"; *Björneborgs Tidning* 2.3.1920, "Mannerheimgatan". Brändö blev självständigt från Helsinge landskommun 1922, men Mannerheimgatan tillkom redan året innan.
44. Hangö stad. Gamla kartor. Karta öfver Hangö Stad och omnejd, 1924.
45. *Riihimäen Sanomat* 23.9.1919, "Pikku uutisia"; *Västra Nyland* 11.3.1920, "Nikolaigatan i Ekenäs", E. H. Nikolajgatan i Ekenäs blev Gustav Vasas gata. Med andra ord byttes kejsaren ut mot en kung – de republikanska idealen syntes ännu inte i namnpolitiken. Jmf Palonen 2018.
46. *Työn Valta* 20.8.1919 "Pikku uutiset".
47. *Hufvudstadsbladet* 22.4.1925, "Gatunamnkommittén arbetar intensivt".
48. *Hufvudstadsbladet* 8.2.1925, "Eiragatan, Mannerheimsgatan, Ateneumgatan, m.fl.", L. A. H.
49. *Etelä-Saimaa* 26.8.1926, "Kaupunkimme katunimistö"; Lankinen 2011, 17.
50. Kangas 2002.
51. Kuusankoski-Seura ry. Kotiseutukävelyt.
52. Uola 1988, 138.
53. *Helsingin Sanomat* 17.6.1942, "Mannerheimintien nimenmuutoksessa monta mutkaa".
54. *Etelä-Suomen Sanomat* 11.9.1941, "Mannerheiminkatu Viipurin Karjalankadun uudeksi nimeksi".
55. *Helsingin Sanomat* 2.6.1942, "Mannerheimin puisto Turkuun".
56. *Kaleva* 6.6.1942, "Eskon puumerkki", (Martti Putaala).
57. *Aamulehti* 24.9.1942, "Mannerheimin-aukio Kokkolaan".
58. *Eteenpäin* 24.12.1942, "Haminan kaupunginvaltuusto".
59. *Etelä-Suomen Sanomat* 27.5.1944, "Esa pakinoi".
60. *Etelä-Suomen Sanomat* 19.4.1978, "UKK:n linjasta Kekkosentiehen"; *Helsingin Sanomat* 4.6.2017, "Suomen marsalkka näkyy yhä kaduilla, puistoissa ja ruokalistoilla", Jarmo Huhtanen. I artikeln i *Helsingin Sanomat* ingår en omfattande lista över gator, vägar, parker och torg som fått namn efter Mannerheim.
61. Lankinen 2011, 17.
62. *Vaasa* 24.10.1935, "Ylimääraisesti palkittuja Vaasan vapaudenpatsaskilpailussa".
63. Konttinen 1989, 48–49.
64. *Vaasa* 2.6.1922, "Suomen itsenäisyyden Pantheon", Art. H.
65. *Suomen Työmies* 3.6.1922 ,"Mannerheim-Pantheon", Sepeteus.
66. Samtal i telefon med Mannerheim den 7/II 1930. Julkaisutoiminta (1909–1934). G. Mannerheimin elämäkerta, mapp 4:3. Kai Donners arkiv. RA. Tack till Aleksi Ahtola som tipsade mig om källan.
67. *Helsingin Sanomat* 1.9.1918, "Vapauden patsas", Ilmari Wirkkala.
68. *Suomen Sotilas* nr 37, 6.9.1924, "Isänmaan alttari", Mies pöydän takaa.
69. *Sisä-Suomi* 24.11.1928, "Itsenäisyysmuistomerkkikilpailun tuloksista".
70. Donner 1934, 242–249.
71. Selén 2008, 139–140, 185–191.

72. Okkonen & Laamanen 2018, 15–28.
73. Merkkipäivät (1937–1949), mapp 5. 70-vuotispäivään liittyviä asiakirjoja: Kunnianosoitukset sotamarsalkka Mannerheim'ille 4.6.37. Gustaf Mannerheims arkiv. RA; *Helsingin Sanomat* 5.6.1937, "Sotamarsalkan 70-vuotispäivä muodostui kansalliseksi suurjuhlaksi"; *Uusi Suomi* 5.6.1937, "'Te uskoitte minuun ja minä luotin suomalaiseen talonpoikaan'".
74. *Hufvudstadsbladet* 5.6.1937 (B), "'Jag var en okänd general men ni litade på mig'"; *Uusi Suomi* 5.6.1937, "'Te uskoitte minuun ja minä luotin suomalaiseen talonpoikaan'".
75. *Uusi Suomi* 5.6.1937, "'Te uskoitte minuun ja minä luotin suomalaiseen talonpoikaan'"; *Mannerheim II–III*, regi Topo Leistelä (1938).
76. Om Paulaharjus andrafierande beskrivning av vitahavskarelare under ett fälttåg under 1918 års frändefolkskrig, se Seppä 2022.
77. *Uusi Suomi* 5.6.1937, "'Te uskoitte minuun ja minä luotin suomalaiseen talonpoikaan'".
78. Se t.ex. *Ilkka* 4.6.1937, "Kymmenen mikrofonia yhtä aikaa kaupungilla".
79. *Sotamarsalkka Mannerheimin juhlapäivä 4.6.1937* (1937); *Mannerheim II–III* (1938).
80. *Ilkka* 4.6.1937, "Kymmenen mikrofonia yhtä aikaa kaupungilla"; info om radioprogrammet i Sosialisti 4.6.1937.
81. *Uusi Suomi* 5.6.1937, "Kansalaisjuhla Messuhallissa"; Gustaf Mannerheims arkiv, mapp 5. 70-vuotispäivään liittyviä asiakirjoja. Kansalaisjuhla sotamarsalkka Mannerheimin 70-vuotispäivänä 4.VI.1937. RA.
82. Gustaf Mannerheims arkiv, mapp 5. 70-vuotispäivään liittyviä asiakirjoja. Juhlapäivälliset Seurahuoneessa sotamarsalkka Mannerheimin 70-vuotispäivän johdosta 5.VI.1937. RA.
83. *Kansan Työ* 4.6.1937, "Sotamarsalkka C. G. Mannerheim 70 vuotias".
84. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.6.1937, "Sotamarsalkka C. G. Mannerheim 70-vuotias".
85. Soikkanen 1983, 142–143.
86. Julius Polin till Walter Bergh 8.12.1936. RPT, mapp 4. MMA.
87. Vuoden 1938 patsaskomitean asiakirjoja. RPT, mapp 4. MMA.
88. *Iltalehti* 6.4.1938, "Ratsastajapatsas".
89. *Helsingin Sanomat* 27.1.1942, "Patsaskeskustelu alkaa saada vauhtia"; Konttinen 1989, 63–66.
90. Konttinen 1989, 52–56; Vuoden 1938 patsaskomitean asiakirjoja, mapp 4: pöytäkirja valmistelevasta neuvottelukokouksesta 15.10.1941; toimintakertomus 1938–1942. RPT. MMA.
91. Keräyslista 22.4.1938, mapp 4: Vuoden 1938 patsaskomitean asiakirjoja. RPT. MMA; *Hufvudstadsbladet* 23.4.1938.
92. Tepora 2011, 189–190.
93. Tepora 2011, 267–268; Tepora 2015b, 166.
94. Gustaf Mannerheims arkiv, mapp 5: merkkipäivät (1937–1949). Sotamarsalkan 75-vuotispäivä radiossa 4.6.1942. RA.
95. Tepora 2011, 268–271.
96. Heiskanen 1999, 69.
97. *Helsingin Sanomat* 5.6.1944, "'Mannerheimin kivi' paljastettiin eilen"; *Suomen Sosialidemokraatti* 5.6.1944, "Hangon rintaman taistelujen muistomerkki"; *Hufvudstadsbladet* 5.6.1944, "… på Harparskog fält 15.12.1941 … Monumentet över Hangötruppernas parad avtäcktes i går".

98. På området finns också minnesmärken över olika truppavdelningar, Frontmuseet och lämningar av Harparskoglinjen.
99. Kertomus Sotamarsalkka Mannerheimin Patsaskomitean toiminnasta v. 1945, mapp 10. RPT. MMA.
100. Pöytäkirja patsaskomitean vuosikokouksesta 7.6.1946, mapp 10. RPT. MMA.
101. Laine 1942, 5–14.
102. Laine 1942, 6, 8.
103. Nevala-Nurmi 2012.
104. Laine 1942, 11–12.
105. Laine 1942, 12.
106. Keskisarja 2016.
107. Laine 1942, 28.
108. Laine 1942, 30, 37.
109. Jmf Tarasti 2010.
110. Laine 1942, 55.
111. Laine 1942, 56.
112. Laine 1942, 56, 58.
113. Laine 1942, 59.
114. Laine 1942, 64–66.
115. Laine 1942, 68.
116. Laine 1942, 77.
117. Laine 1942, 79–81.
118. Roselius & Tepora 2020, 211.
119. Laine 1942, 88.
120. Laine 1942, 93.
121. Laine 1942, 95.
122. Laine 1942, 99, 103.
123. Laine 1942, 111.
124. Laine 1942, 116.
125. Laine 1942, 119.
126. Laine 1942, 129–163.
127. Laine 1942, 164–176.
128. Laine 1942, 177–189.
129. Laine 1942, 196.
130. Hazareesingh 2012, 75–182.
131. Haahtela 1940, 92–94; Tepora 2007, 299.
132. Se t.ex. brev från en 12-årig pojke 11.2.1940 och brev från en 11-årig svensk pojke 19.3.1940, mapp 23. Brev från en 8-årig dansk pojke 1940, mapp 24. Medborgarbrev 1919–1949. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
133. Mannerheims osorterade brevväxling. Mannerheim-museets arkiv (MMA).
134. Lyons 2015, 317–330; Oddens 2020, 34–35.
135. Brev 5.8.1941, m.m. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 26. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
136. Brev 23.3.1942. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 26. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
137. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 23. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
138. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 23. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
139. Brev (odaterat, trol. 1941), 3.11.1944 och 9.3.1945. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 26. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
140. ”Herra Sotamarsalkka” 8.11.1941. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 23. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.

141. ”Suomen Marsalkka” (oppilas M. M. 1942). PM. Ttus1. T 10602/24. RA; Tepora 2011, 266, 306–307.
142. Tepora 2011, 266–267.
143. *Mannerheimiana* 8/2012, 91–92.
144. Överbefälhavarens dagorder nr 3, juli 1941.
145. Kemppainen 2006, 164–165, 240–241.
146. Korsuperinne, band 9. SKS KRA.
147. Medborgarbrev 1919–1949, mapp 23. Gustaf Mannerheims arkiv. RA.
148. Tepora 2015b, 243–244, 289.
149. Korsuperinne, band 18. SKS KRA.
150. Hänninen & Karjalainen 2014, 131.
151. Tepora 2015b, 246. Etymologiskt hänvisar ”marskalk” till hästtjänare, det vill säga stallmästare.
152. Ischenko et al. 2017, 56–57.

Kultbygget fortsätter, ryttarstatyn aktualiseras på nytt

1. Konttinen 1989, 57.
2. *Uusi Suomi* 6.2.1951, ”Tuhannet kansalaiset vaeltavat Suomen Marsalkan leposijan ohitse”.
3. Konttinen 1989, 56–57; Kolbe 1992, 90–96.
4. Päivänsalo 1947, 61, 67.
5. Konttinen 1989, 56–63.
6. Suomen Marsalkan Ratsastajapatsasvaltuuskunnan jäsenluettelo, mapp 10. RPT. MMA. För Ryttarstatydelegationens del har jag använt kommitténs ordförande Erik Lönnroths arbetsarkiv i Mannerheim-museets arkiv. I det ingår mötesprotokoll och tidningsurklipp. Ryttarstatydelegationens egentliga arkiv finns på Riksarkivet. Jag har också bekantat mig med det, se hänvisningar vid respektive ställe.
7. Roselius et al. 2018, 305–306, 331–332, 349–350.
8. För att beräkna summans nuvarande värde har jag använt prisomräknaren på Finlands Banks myntmuseum, som tar hänsyn till förändringar i levnadskostnaderna.
9. Konttinen 1989, 60–63.
10. *Uusi Aura* 26.1.1952, ”Jokainen todellinen suomalainen osallistuu huomenna aloitettavaan patsaskeräykseen”.
11. Se t.ex. Lahden kaupunginhallituksen pöytäkirja III 1952, 2142 §, Lahtis stads centralarkiv (LKA).
12. *Lalli* 24.9.1959, ”Uurna Mannerheimin patsaan jalustaan”.
13. Ojala 2001, 34.
14. Intervju med Kristina Ranki 15.3.2016.
15. Se t.ex. Hazareesingh 2012, 120–143.
16. Teorier om hur samhällen minns presenteras i Connerton 1989; Misztal 2003; om politiskt bruk av historia, se Blåfield 2016.
17. Nora 1984–1992; Halbwachs 1980; Halbwachs 1992; Winter 1995; Rosenwein 2006, 1–31; Laine & Hautamäki 2020, 17–30.
18. *Kalajokilaakso* 26.1.1952, *Rovaniemi* 27.1.1952 och *Mikkelin Sanomat* 27.1.1952, ”Tuoreet kukat eivät lopu Suomen Marsalkan haudalta”.
19. Se t.ex. Anni Voipio-Juvas kortbiografiserie om Mannerheim. Tidningsurklipp, volym 3. Delegationen för Marskalkens av Finland ryttarstatys arkiv. RA.
20. *Kalajokilaakso* 26.1.1952, ”Suomen Marsalkka oli suomalainen”.

21. Tidningsurklipp, volymerna 1–12. Delegationen för Marskalkens av Finland ryttarstatys arkiv. RA.
22. *Suomen Kuvalehti* 20.10.1951, ”Minne Suomen Marsalkan ratsastajapatsas?” och 1.12.1951, ”Marsalkan ratsastajapatsas”; *Hufvudstadsbladet* 17.1.1952, ”Mannerheims ryttarstaty”, K. S–man.
23. *Vapaa Sana* 8.1.1952, ”Mihin marskin patsas?”, Hapan (Raoul Palmgren).
24. *Vapaa Sana* 15.6.1952, ”Marskin patsasta ehdotetaan nyt Hesperiankadun päähän”.
25. Saarela 2008, 674. Den som lade fram förslaget var tidningens krönikör Inkvisiittori, signatur för Antti Timonen.
26. Donner 2011, 110.
27. Konttinen 1989, 82–83.
28. Autio 2008; Jensen-Eriksen et al. 2017; Myllyniemi 2021.
29. Suomen marsalkan ratsastajapatsasvaltuuskunnan palkintolautakunnan pöytäkirja 12.2.1954, mapp 11. RPT. MMA.
30. Pietinen 2012, 100–101.
31. *Ilta-Sanomat* 24.3.1954, ”Heikki Konttinen tuntee hevoset”. Citerad i Konttinen 1989, 91–92.
32. Konttinen 1989, 99–105.
33. Konttinen 1989, 108–112, 125.
34. Konttinen 2000.
35. Konttinen 1989, 122–123, 161–172.
36. Konttinen 1989, 186.
37. *Uusi Suomi* 5.6.1960, ”Suomen Marsalkan ja hänen miestensä suuri päivä”.
38. *Etelä-Suomen Sanomat* 4.6.1960, ”Suomen Marsalkka”.
39. Konttinen 1989, 185–186, 190; *Hufvudstadsbladet* 4.6.1960, ”Krigsinvaliderna jubilerar” och ”Grånade veteraner på slottsaudiens”.
40. Konttinen 1989, 186, 192–195.
41. Kekkonens tal i sin helhet, se t.ex. *Hufvudstadsbladet* 5.6.1960, ”Avtäckningsord av statsöverhuvudet”; *Maakansa* 5.6.1960, ”Mannerheim – kokoava voima talvi- ja jatkosodan aikana”.
42. *Helsingin Sanomat* 4.6.1960, ”Marskin patsas” (ledare).
43. *Hufvudstadsbladet* 4.6.1960, ”Mannerheims dag” (ledare).
44. *Päivän Sanomat* 4.6.1960, ”Ratsastajapatsas”.
45. Se t.ex. *Kansan Uutiset* 8.6.1960, ”Mannerheim-muistoja Antreasta” och ”Patsasjuhla”; *Satakunnan Työ* 4.6.1960, ”Alas Marskin muistojuhlat!”.
46. *Kansan Uutiset* 4.6.1960, ”Surunmusta päivä”, Jörn Donner.
47. Muistotoimikunta, keräyslistat, organisaatio, mapp 9. RPT. MMA.
48. von Fersen 2005, 27.
49. Peltonen 2010, 108–111.
50. Se t.ex. *Päivän Sanomat* 31.1.1959, ”Mannerheim-kultti pohdinnan kohteena”.
51. Niiniluoto 1962, 100.
52. Niiniluoto 1962, 101.
53. National Postal Museum. About U.S. Stamps. ”Champion of Liberty Issue: 4 & 8-Cent Mannerheim”, Rod Juell.
54. Kolbe 1992, 98.
55. Helsingfors stadsmuseum, hotell Marskis hus, Mannerheimvägen 10, Lönnrotsgatan 1, Helsingfors.
56. *Marski läheltä ja kaukaa* 1964.
57. Marsalkka Mannerheim 1967. SKS KRA.
58. Turja 1966.

59. Kivimies 1952, 130; Niiniluoto 1962, 92; för en teoretisk diskussion om förhållandet mellan samhällets heliga centrum och dess perifera kretsar, se Shils 1975, 3–5, 15–16.
60. Konttinen 1989, 22.
61. Wall 2016, 31–33, 36–37.
62. *Helsingin Sanomat* 25.8.1918, "Vapautemme puolesta kaatuneiden muisto", Ilmari Wirkkala.
63. *Helsingin Sanomat* 1.9.1918, "Vapauden patsas", Ilmari Wirkkala.
64. Kivelä 2016, 30.
65. *Koti-Posti* nr 17/1970, "Vainajille ei saa kääntää selkäänsä", 18–19, 40.
66. Konttinen 1989, 69.
67. Ilmari Wirkkalas ritningar, mapp 13. RPT. MMA.
68. Ilmari Wirkkala till Erik Lönnroth 9.2.1954, mapp 13. RPT. MMA.
69. *Uusi Suomi* 26.6.1921, "Kalevalatalo".
70. *Vaasa* 11.11.1927, "Silmäyksiä", Silmä.
71. *Karjalan Aamulehti* 13.9.1923, "Suur-Viipuri".
72. *Hufvudstadsbladet* 14.8.1921, "Krönika", Jumbo (Gustaf Johansson).
73. *Helsingin Sanomat* 15.5.1938, "Pantheon Suurkirkon alle".
74. *Helsingin Sanomat* 27.2.1959, "Sydänmausoleumi Hesperian puistoon", H.
75. *Helsingin Sanomat* 24.1.1942, "Kaatuneiden muistomerkki Suurtorille"; *Helsingin Sanomat* 27.1.1942, "Patsaskeskustelu alkaa saada vauhtia".
76. Schwartz 2008; Sloterdijk 2009.
77. Om känsloregimer, se Reddy 2001, 124–130.
78. *Helsingin Sanomat* 27.2.1959 "Sydänmausoleumi Hesperian puistoon", H.
79. Rekola 1944, 30; Mannerheimstatyn i Tammerfors och dess skeden har tidigare behandlats av Raimo Seppälä i hans biografi över Erkki Lindfors och av Jari Heiskanen i en avhandling pro gradu, se Seppälä 1983 och Heiskanen 1999, 66–90.
80. Siltala 1985, 32; Roselius et al. 2018, 96, 108, 117, 120–121, 135; Uola 2019. Fram till 1906 var Haarlas efternamn Harberg.
81. Siltala 1985, 135, 283–287; Uola 2019.
82. *Helsingin Sanomat* 7.9.1938, "Tampereen Mannerheim-patsas".
83. Heiskanen 1999, 67.
84. Heiskanen 1999, 68.
85. Tepora 2011, 268.
86. Heiskanen 1999, 69.
87. *Helsingin Sanomat* 20.10.1940, "Tampereen Mannerheim-patsas"; Heiskanen 1999, 68–69.
88. Mannerheimin patsaskomitean pöytäkirja 29.10.1945. Vuoden 1938 patsaskomitean asiakirjoja, mapp 4. RPT. MMA.
89. Seppälä 1983, 209; Rasila 1992, 496.
90. Statistiska uppgifter, se Peltonen 2003, 300–301; som fenomen, se Carrez 2012, 86, 98–102; Tepora 2014, 381–386.
91. *Aamulehti* 4.6.1956, "Ensimmäinen Mannerheimin patsas paljastetaan Vehmaisissa tänään".
92. Tampereen kaupunginvaltuuston päätökset nr 51, 7.3.1951 och nr 57, 11.4.1951; pöytäkirja 181, 7.3.1951. Tammerfors stadsarkiv (TKA).
93. Mannerheimin patsas Vehmaisissa 1956. P.M. E. Schauman 22.2.1951. Eero Rekolan paperit. Frihetskrigets traditionsförbunds arkiv (VPA).
94. Seppälä 1983, 210.
95. *Suur-Suomen koulu* 1930, 7; Roselius et al. 2018, 237.
96. Hoffman 2008.

97. *Aamulehti* 4.6.1956, "Ensimmäinen Mannerheimin patsas paljastetaan Vehmaisiin".
98. *Helsingin Sanomat* 8.2.1952, "Mannerheimin patsas myös Etelä-Pohjanmaalle"; *Helsingin Sanomat* 5.6.1955, "Ensimmäisen Mannerheimpatsaan paljastustilaisuus Seinäjoella".
99. Mannerheimin patsastoimikunnan kokouksen pöytäkirja 30.1.1955. Eero Rekolan paperit. VPA.
100. Heiskanen 1999, 89.
101. Mannerheimin patsastoimikunnan kokouksen pöytäkirja 16.12.1951. Eero Rekolan paperit. VPA.
102. Tampereen ev.-lut. seurakunnan kirkkohallintokunta 1.7.1952; toimikunnan pöytäkirja 12.11.1952. Eero Rekolan paperit. VPA.
103. Kortekangas 2012.
104. Tampereen Mannerheimin patsaan paljastusjuhla. Juhlaohjelma, 5. Eero Rekolan paperit. VPA.
105. Mannerheim-patsastoimikunnan pöytäkirja 16.3.1953. Eero Rekolan paperit. VPA; Heiskanen 1999, 83.
106. Heiskanen 1999, 84–85.
107. Eversti Schaumanin lausunto patsastoimikunnalle 10.2/15.2.1955. Eero Rekolan paperit. VPA.
108. Muistio vapaussodan muistopäivän vietosta Suomalaisessa Klubissa 17.5.1955. Eero Rekolan paperit. VPA.
109. Mannerheim-patsastoimikunnan työvaliokunnan kokouksen pöytäkirja 17.10.1955. Eero Rekolan paperit. VPA.
110. Tampereen Mannerheimin patsaan paljastusjuhla. Juhlaohjelma, 7–13. Eero Rekolan paperit. VPA.
111. Den som senast skrivit om kvinnomorden är Liukkonen 2018, 212–272. Liukkonens forskning fyller emellertid inte till alla delar vetenskapliga kriterier.
112. *Kansan Lehti* 5.6.1956, "'Valkoisen kenraalin' patsas paljastettu".
113. Marsalkka Mannerheim, man, f. 1891, Laihela. SKS KRA.
114. Mannerheim-patsastoimikunnan kokouksen pöytäkirja, 25.5.1956. Eero Rekolan paperit. VPA; Seppälä 1983, 213.
115. *Kansan Lehti* 3.6.1956, "Suomen marsalkan muistomerkkihanke rauennut Tampereella".
116. *Kansan Lehti* 5.6.1956, "Jotta ei totuus unohtuisi".
117. Seppälä 1983, 212.
118. Rasila 1992, 497.
119. Tampereen kaupunginvaltuuston pöytäkirja 26.8.1964. TKA; Heiskanen 1999, 91–92.
120. Seppälä 1983, 214–215; Rasila 1992, 497.
121. Heiskanen 1999, 93–94.
122. Heiskanen 1999, 94–98.
123. *Helsingin Sanomat* 24.4.1968, "Olutpullon etiketti ja vapaussotajuhla askarruttavat suurlähettiläs Kovalevia".
124. *Sama kaiku on askelten*, regi Reino Palmroth (1968).
125. *Kansan Lehti* 16.5.1968, "Tanssi yli hautojen".
126. Se t.ex. *Helsingin Sanomat* 1.2.1992, "Mannerheimin patsaan siirto keskustaan ei onnistu Tampereella"; *Aamulehti* 3.5.2016, "Kiistelty Mannerheim-patsas on sotkettu Tampereella melkein joka vuosi: tervattu, maalattu …"
127. PS-nuoret, Twitter 7.4.2018.
128. Heimo 2014, 141–168; Tepora 2018, 186–187.

129. Jorman maailma (Jorma Virtanen), ”Tampereen suuri häpeä”, 4.6.2005.
130. *Länsi-Savo* 8.2.1952, ”Suomen Marsalkalle muistomerkki Ylihärmään”; Yle.fi 25.1.2025, ”Suomen uusin Marski-patsas paljastetaan tänään – eteläpohjalaisilla ja Mannerheimilla on erityinen yhteys, sanoo tutkija”, Tuomo Rintamaa.
131. Selvitys marsalkka Mannerheimin ratsastajapatsashankkeesta (G. Hagman). Mannerheimin muistopatsastoimikunta. Vasa centralarkiv (VKA).
132. Marjomaa 2015.
133. Sulamaa 1995, passim, spec. 214–246.
134. Suomen Marsalkka Mannerheimin maakuntapatsasta varten lahjoittaneiden lukumäärä keräyslistojen mukaan. Marsalkan patsastoimikunnan arkisto. Skyddskårs- och Lotta Svärd-museum.
135. *Uusi Suomi* 15.9.1953, ”Territetin Mannerheim-patsas”.
136. Selvitys marsalkka Mannerheimin ratsastajapatsashankkeesta (G. Hagman). Mannerheimin muistopatsastoimikunta. VKA.
137. *Helsingin Sanomat* 24.9.1986, ”Suojeluskuntalaisen patsasta aiotaan Hesperianpuistoon”.
138. Tepora 2011, 179.
139. *Helsingin Sanomat* 19.10.1986, ”Helsingin poliittinen patsaspulma”, Matti Klemola; se även *Helsingin Sanomat* 5.10.1986, ”Punaiset ja valkoiset kaartit”, Osmo Jussila.
140. Kleemola 2021.
141. Keskinen 1992, 4, 50.
142. *Helsingin Sanomat* 9.12.1990, ”Vaasa sai vihdoinkin Mannerheimin ratsastajapatsaan”.
143. Konttinen 1989, 89–92, 156–160.
144. *Etelä-Suomen Sanomat* 25.2.1990, ”Mannerheim-patsas oli vastaus ajan henkeen”, Mika Suvioja.
145. Valtuutettu Elomaa. Lahden kaupunginvaltuuston keskustelupöytäkirja 28.9.1959, 30. LKA.
146. Punaisten muistomerkit (De rödas minnesmärken), Lahtis/Hennala.
147. *Vapaa Sana* 16.12.1954, ”Marskin patsaita juoksevalla nauhalla”.
148. Liukkonen 2018, 88–89. Marjo Liukkonen citerar medborgarkrigets erfarenhetsberättelsesamling i Folkets Arkiv. Liukkonen framställer visserligen erfarenhetsberättelsernas skräckhistorier om Mannerheims besök som faktiska händelser, vilket tyder på bristande källkritik.
149. Marsalkka Mannerheim, man, f. 1887. SKS KRA.
150. Marsalkka Mannerheim, kvinna, f. 1894. SKS KRA.
151. Mikkola 2004, 189.
152. Lahden kaupunginvaltuuston pöytäkirja 28.9.1959. LKA. De andra kvinnoföreningarna var Kerinkallion Naiset (Kvinnorna i Kerinkallio) och Renkomäen Pirteät Naiset (Alerta Kvinnorna i Renkomäki).
153. Mäkelä 1947.
154. Lahden kaupunginvaltuuston keskustelupöytäkirja 28.9.1959. LKA.
155. *Etelä-Suomen Sanomat* 20.12.1959, ”’Suomen itsenäisyyden kasvoja on vaikea tuntea näkemättä samalla Suomen Marsalkkaa’” och ”Tuhatlukuinen rintamamiesten joukko kokoontui juhlien merkeissä Lahdessa”.
156. *Etelä-Suomen Sanomat* 5.6.1972, ”’Ritarivierailun’ päätteeksi kenraali ja alikersantti istuttivat muistopuun”.
157. Visit Hennala: Uppoudu historiaan. Garnisonsverksamheten i Hennala upphörde i slutet av 2014.

158. *Iltalehti* 11.9.2018, ”Lahtelaispoliitikko teki aloitteen Mannerheimin ratsastajapatsaan siirtämisestä”.
159. Jmf Lehtisalo 2009, 85–95. Till exempel i fallet *Fjärilen från Ural* år 2008 fästes uppmärksamheten, med undantag för tammerforsiska *Aamulehti*, på hur Mannerheims sexualitet framställdes.
160. Assmann 1995, 125–133.
161. Lahden kaupunginvaltuuston pöytäkirja 28.9.1959. LKA.
162. Benämningen kan kopplas till Emil Skog, en ledande gestalt inom SDP, som han senare bröt med. På 1950-talet tjänstgjorde Skog länge som försvarsminister.
163. *Päivän Sanomat* 31.1.1959, ”Mannerheim-kultti pohdinnan kohteena”.
164. T.ex. Niiniluoto 1962, 95–101.
165. *Vapaa Sana* 16.12.1954, ”Marskin patsaita juoksevalla nauhalla”.
166. *Päivän Sanomat* 31.1.1959, ”Mannerheimin elämäntyön kriitillistä tarkastelua”, Arvi Nopanen; Talas 1953.
167. Lundin 1957; Lundin 1958; Lundin 1960; *Suomen Kuvalehti* 9.11.1957, ”Amerikkalainen Suomen sodanaikaisen politiikan tuomarina”, Arvi Korhonen.
168. *Päivän Sanomat* 1.2.1959, ”Marsalkka Mannerheimin historiallisesta merkityksestä”, Göran von Bonsdorff.
169. *Haminan Lehti* 28.7.1921, ”Kuolleita: Kosti Nopanen”; *Etelä-Suomen Sanomat* 30.8.1974, ”Huomiset merkkipäivät”; *Helsingin Sanomat* 4.3.1980, ”Kuolleita”.
170. Se t.ex. Turtola 2016.
171. Nopanen 1960; Nopanen 1963; Nopanen 1968; Nopanen 1971; se även Screen 2001, 408–409; *Kansan Uutiset* 6.12.1963, ”Mannerheim ratsastaa suohon”, Jorma Simpura.
172. *Helsingin Sanomat* 12.11.1972, ”Jos suu tukitaan kysymys jää auki”, Jaakko Okker.
173. Turpeinen-Saari 2016.
174. Screen 2001, 409.
175. Suomen marsalkan muistopatsas puuttuu hänen päämajakaupungistaan. Päämajakaupungin patsastoimikunnan arkisto. S:t Michel stadsarkiv (MKA); Erkki Aalto hörde till Kekkonens inre krets och blev i mitten av 1960-talet känd i samband med en tjänstebrottsskandal, som ledde till att han avskedades. På senare år övergick Aalto till Georg C. Ehrnrooths – Kekkonens outtröttliga motståndare – antikommunistiska Konstitutionella folkpartiet, se Hoffman 1998.
176. Valtuutettu Aukusti Pasanen, Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1966, 18.8.1966. MKA.
177. Kirjelmä suuryhtiöille 20.12.1963. Päämajakaupungin patsastoimikunnan arkisto. MKA.
178. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1964, 30.12.1964, 157, 163. MKA.
179. *Helsingin Sanomat* 28.3.1997, ”Marski ei ollut valmis siirtymään Mikkelin torille”, Jaakko Hautamäki.
180. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1966, bilaga 239. MKA.
181. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1966, diskussion 18.8.1966. MKA.
182. *Helsingin Sanomat* 28.3.1997, ”Marski ei ollut kypsä siirtymään Mikkelin torille”, Jaakko Hautamäki.
183. *Helsingin Sanomat* 28.3.1997, ”Marski ei ollut kypsä siirtymään Mikkelin torille”, Jaakko Hautamäki.

184. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Mannerheimin arvovalta ratkaiseva rauhanteossa" och "5 000 ihmistä juhli patsaan paljastusta päämajakaupungissa".
185. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Suomen marsalkan muistopäivää juhlittiin kaikkialla maassa".
186. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Sotilas ja valtiomies ja yhteiskunnan rakentaja".
187. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Aristokraattisuus oli avu johdettaessa talonpoikia".
188. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Paraateja suurimmissa varuskuntakaupungeissa".
189. Kuurne & Frondelius 2011, 14.
190. Virtanen 2018, 125–140.
191. *Helsingin Sanomat* 3.6.1967, "Diplomaattikunta".
192. *Helsingin Sanomat* 4.6.1967, "Suomalainen vaskiratsastaja".
193. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Karkkilassa ei ollut liputusta".
194. Språkbanken, Korp, sökord "Mannerheim".
195. *Helsingin Sanomat* 5.6.1967, "Paraati ja pääjuhla Helsingissä Mannerheimin päivän kohokohta".
196. Suur-Savon aukio bytte namn till Marskin aukio 1984, *Länsi-Savo* 15.2.1984, "Suur-Savon aukio Marskin aukioksi".
197. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1967, 19.6.1967 och förslag nr 158. MKA.
198. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1991, 1–151. Valtuustoaloite 149 §, 3.6.1991. MKA. Övriga undertecknare var Hissu Kaipainen, Jukka Savolainen och Antti Seppälä.
199. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1991: 152–262. Valtuustoaloite 189 §, 2.9.1991. MKA.
200. *Helsingin Sanomat* 1.12.1992, "Mannerheimin patsaan siirto keskustaan ei onnistu Tampereella".
201. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1996 & 1997. MKA.
202. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1997, bilaga KV D § 52/17.3.1997. MKA.
203. Edkins 2003, 1–19; Tepora 2015a.
204. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1997. Mannerheim-ristin ritarien säätiön lausunto Mikkelin kaupunginhallitukselle 25.2.1997. MKA.
205. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja 1997. Mikkeliläiset Suomen itsenäisyyden ajan sotien veteraanijärjestöt Mikkelin kaupunginhallitukselle 17.12.1996. MKA.
206. *Helsingin Sanomat* 28.3.1997, "Marski ei ollut kypsä siirtymään Mikkelin torille", Jaakko Hautamäki.
207. Mikkelin kaupunginvaltuuston pöytäkirja, 52 §, 17.3.1997. MKA; *Helsingin Sanomat* 28.3.1997, "Marski ei ollut kypsä siirtymään Mikkelin torille", Jaakko Hautamäki.
208. Palin 1997; Tarasti 2010, 7.
209. *Länsi-Savo* 18.5.2008, "Marskin edessä homofobiaa vastaan", Sinikka Hermunen.

Slutet på kalla kriget och moralpaniken kring Mannerheim

1. *Uusi Suomi* 25.1.1981, "'Suomella on aihetta kiittää häntä paljosta'", Tuomas Keskinen.
2. Vihavainen 1990, 148–150.

3. *Suomen Kuvalehti* 27.1.1989, ”Kuka puhuisi Ristolle”, Risto Lindstedt.
4. *Suomen Kuvalehti* 13.1.1989, ”Patsaan arvoista”.
5. *Länsi-Savo* 23.1.1989, ”SKP (y) vastustaa Rytin patsashanketta”.
6. *Helsingin Sanomat* 7.2.1993, ”Poliitikot torjuttiin Risto Ryti -seuran johtavilta paikoilta”, Juhani Aromäki.
7. *Helsingin Sanomat* 19.12.1991, ”23 valtuutettua vastustaa Rytin ’rakennustelinettä’”; *Hufvudstadsbladet* 19.12.1991, ”Fullmäktigeledamöter protesterar mot statyn”. Ehrnrooth företrädde Konstitutionella högerpartiet, de övriga undertecknarna var till största delen samlingspartister och några från Svenska folkpartiet.
8. Turku.fi, Veikko Leppänen: Suomen Marsalkka C. G. E. Mannerheim.
9. Yliaska 2016, 34–36, 41–43.
10. *Helsingin Sanomat* 24.12.1994, ”Turja antaa päämajasta väärän kuvan”, Taru Stenvall.
11. *Kauppakamarilehti* 20.5.1994, ”Patsaiden siirtäjät”, Matti Karhu.
12. Statydebatten har tidigare i korthet undersökts av Mika Hannula, se Hannula 1997, 184–187, 191–194, Hanna Myller i hennes avhandling pro gradu, se Myller 1999, 36–45, 59–62 och författaren, se Tepora 2017a; Tepora 2021.
13. *Rakentaja* 8.6.1994, ”Juhannuksen alla”, Tuomas Nevanlinna.
14. Kähkölä et al. 1976, 102–113.
15. Mannerheim-ristin ritarien säätiön kokouksen pöytäkirja 9.4.1976 ja julkilausuma. Kirjeenvaihto 1968–. MRRS; *Etelä-Suomen Sanomat* 15.4.1976, ”Ritarit paheksuvat ’Toista tasavaltaa’”.
16. *Apu* 23.4.1976, ”Turja itte. Minne menet tervahöyry?”, Ilmari Turja; se även *Uusi Suomi* 3.3.1976, ”Marski ja Madeira”, Soile Järvelä-Kairenius.
17. *Hufvudstadsbladet* 12.5.1983.
18. T.ex. *Etelä-Suomen Sanomat* 20.5.1983, ”Hyvää yötä historia”, Osmo Nappi; *Helsingin Sanomat* 19.5.1983, ”Mannerheim-ohjelma oli ilveily”, Aili Palmén, Magnus Lindroos & Veli-Pekka Kiviharju; *Hufvudstadsbladet* 18.5.1983, ”TV-programmet om Mannerheim”, Herbert af Forselles; *Uusi Suomi* 18.5.1983, ”Marsalkan muisto häpäistiin tv:ssä”, Jorma Pesonen.
19. Brev från Finlands Krigsveteranförbund till Rundradions förvaltningsråd 20.5.1983 och traditionsstiftelsen till Rundradions förvaltningsråd 4.6.1983. Kirjeistö, ryhmät 1–2, 1980–1993. Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiön arkisto (SMMPA); *Sotaveteraani* 4/1983, ”Television Mannerheim-ohjelma”, Aimo Raassina.
20. Haavikko 2022.
21. Hallituksen kokouksen pöytäkirja 28.1.1987. Hallituksen pöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
22. *Hufvudstadsbladet* 15.12.1987, ”’Nya boken om Mannerheim är rena skojet’”, Erik Wahlström; *Helsingin Sanomat* 23.12.1987, ”Tutkimuksella lyöty Marskia”, Johan Nykopp; se även *Hufvudstadsbladet* 20.12.1987, ”Mannerheim – och guldet”, S.-O. Pihlström; Ahti 1987.
23. Ehrnrooth & Lehtonen 1994.
24. *Töölöläinen* 27.9.1992, ”Pudottaako Nykytaiteen museo vapauden symbolin Mannerheimin jalustaltaan?” I min undersökning av pressdebatten kring planerings- och byggskedena för museet för nutidskonst har jag använt mig av klippsamlingen i Nationalgalleriets arkiv på konstmuseet Ateneum.
25. Myller 1999, 24–36.

26. *Helsingin Sanomat* 14.3.1994, "Pro Töölönlahti -yhdistys vastustaa museon sijoituspaikkaa".
27. *Helsingin Sanomat* 19.5.1994, "Marski ja museo eri tonteille", Aimo Tukiainen.
28. *Ilta-Sanomat* 1.9.1993, "Marskin patsas jää paikalleen, Nykytaiteen museo siirtyy", Simo-Pekka Reponen.
29. Myller 1999, 40.
30. E-postintervju med Matti Klinge 27.11.2017.
31. Goode & Ben-Yehuda 1994, 149–171; Garland 2008, 9–30.
32. Muistio 1994. Tiedostuskampanja: Suomen Marsalkka Mannerheimin ratsastajapatsaan suojelu. Hallituksen pöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
33. Muistio 1994. Tiedostuskampanja: Suomen Marsalkka Mannerheimin ratsastajapatsaan suojelu. Hallituksen pöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
34. *Helsingin Sanomat* 14.5.1994, "Marski yhdisti kansan", Adolf Ehrnrooth. Samma text publicerades under olika rubriker i talrika tidningar på finska och svenska. Brevet sändes till 110 medier. Se även *Hufvudstadsbladet* 11.5.1994, "Vår självständighet och Marskens staty", Adolf Ehrnrooth och *Hufvudstadsbladet* 7.6.1994, "Var står vi?", Adolf Ehrnrooth.
35. Tepora 2015c, 8.
36. Mannerheim-ristin ritarit linnassa 6.12.1994. Tasavallan presidentin adjutantin muistio 24.11.1994. Kirjeenvaihto 1991–1995. MRRSA.
37. Myller 1999, 41.
38. Muistio 1994. Tiedostuskampanja: Suomen Marsalkka Mannerheimin ratsastajapatsaan suojelu. Hallituksen pöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
39. *Ilta-Sanomat* 7.5.1994, "Patsaan siirto loukkaisi itsenäisyyttä".
40. *Iltalehti* 20.6.1994, "Nykytaiteen museo, kulttirakennus saatanalle?", Jaakko Puokka.
41. Hjelm 2005, 189–211.
42. Tepora 2017a, 310.
43. Marskin ratsastajapatsaan suojeleminen. Taloustutkimus Oy, Kirjeenvaihto 1991–1995, MRRSA; Toimeksianto 1.6.1994, Marski-Gallup. Kirjeistö: Ryhmät 1–2, 1994–2000. SMMPA.
44. Toimintakertomus ajalta 1.1.–31.12.1994. Vuosikokouspöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
45. Ahonen 1998, 74–89, 120–123, 171–172; se även Torsti 2012, 135–155.
46. *Aamulehti* 8.6.1994, "Historiaa elävästi", Joukko suomalaisia. Intervjun med general Ehrnrooth sändes i tv-programmet *Illan päätteeksi Timo T. A* 1.6.1994.
47. *Hufvudstadsbladet* 7.6.1994, "Var står vi?", Adolf Ehrnrooth.
48. *Helsingin Sanomat* 16.6.1994, "'Nykytaide häviäisi aina kansanäänestyksessä'", Antti Manninen och "Helsinkiläiset eivät saa äänestää Nykytaiteen museon paikasta", Olli Pohjanpalo; Myller 1999, 42.
49. Korkeimman hallinto-oikeuden päätös 11.11.1995. Hallituksen pöytäkirjat 1980–2000. SMMPA.
50. *Helsingin Sanomat* 26.5.1994, "Mannerheimin perinteen vaalijat haluavat äänestää Nykytaiteen museosta", Antti Manninen; Hannula 1997, 187.
51. För tidiga exempel, se t.ex. *Uusi Suomi* 23.12.1949, "Kannaksen vastahyökkäys"; *Uusi Suomi* 2.1.1950, "Suomussalmi".

52. Nationalbibliotekets digitaliserade samlingar, sökordet "torjuntavoitto" (avvärjningsseger) för tidsperioden 1.1.1945–31.12.2008. Begreppet har använts och används i andra sammanhang som har med krig att göra och också till exempel i betydelsen arbetskonflikt.
53. Se t.ex. Adolf Ehrnrooths meddelande till Undervisningsministeriet 2.6.1994. Kirjeistö, ryhmät 1–2, 1994–2000. SMMPA.
54. *Helsingin Sanomat* 30.5.1994, "Mannerheimin omia arvoja häpäistään", Tuula Arkio.
55. *Ilta-Sanomat* 2.6.1994, "Nykytaiteen museo korostaa Mannerheimin arvoa", Ulla Rantanen.
56. *Ilta-Sanomat* 1.6.1994, "Mannerheim olisi itse halunnut museon viereensä", Simo-Pekka Reponen.
57. *Hufvudstadsbladet* 1.6.1994, "Statyfrågan", Matti Klinge.
58. E-postintervju med Matti Klinge 27.11.2017.
59. *Ilta-Sanomat* 1.6.1994, "Mannerheim ratsastaa – jälleen?", Lauri Törhönen.
60. *Helsingin Sanomat* 31.5.1994, "Pyhä patsas", Simopekka Nortamo.
61. *Ilta-Sanomat* 14.5.1994, "Mannerheim ja tolkun puute", Jari Tervo.
62. *Helsingin Sanomat* 29.5.1994, "Manan kosto", Markku Valkonen.
63. För den samtida debatten om "heder" och "skam", se Siltala 1994.
64. *Iltalehti* 16.4.1996 "Mannerheimia ei verhota pinkkiin"; *Ilta-Sanomat* 8.5.1996, "Tämä mies määräsi pinkin aidan harmaaksi", Tiina Vahtera; *Ilta-Sanomat* 11.5.1996, skämtteckning av Kätsy (Jarmo Koivunen); *Helsingin Sanomat* 25.4.1996, "Mauton värivalinta aidassa", Laila Pullinen & Osmo Sipari; *Helsingin Sanomat* 3.5.1996, "Maalataan marskin patsas tilapäisesti vaaleanpunaiseksi", Harri Hautajärvi; *Helsingin Sanomat* 11.5.1996, "Normiväritteisyys kunniaan!", Antti Vuojola; *Hufvudstadsbladet* 10.5.1996, "Censur, säger juryn om chockrosa förbud", Nina Sergelius; *Hufvudstadsbladet* 31.5.1996, "Planket får sin rosa färg"; *Aamulehti* 29.6.1996, "Meillekin puheenaihetta", Anne Välinoro; Myller 1999, 45.
65. *Helsingin Sanomat* 14.6.1994, "Ehrnroothin joukot ovat vaarassa", Sauli Heikkilä.
66. Exempel på "nutida torpares" röst, se *Aamulehti* 5.7.1994, "Marski on monille sorron symboli", Sorronalainen.

Personkulten i det öppna samhället

1. Laine & Hautamäki 2020, 17–30.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Arkiv

Finska Litteratursällskapets arkiv (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto), Helsingfors

- Samlingarna inom folkminne och samtidskultur (SKS KRA)
  - Korsuperinteen kilpakeruu 1973 (Korsutraditionen, insamlingstävling)
  - Marsalkka Mannerheim kansan muistissa ja perinteessä -kysely 1967 (Marskalk Mannerheim i folkminnet och traditionerna, upprop)

Finlands nationalgalleri, Helsingfors

- Klippsamlingen

Frihetskrigets traditionsförbunds arkiv (Vapaussodan perinneliiton arkisto, VPA), Tammerfors

- Eero Rekolan paperit (Eero Rekolas papper)

Lahtis stads centralarkiv (Lahden kaupunginarkisto, LKA)

- Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat (Stadsfullmäktiges protokoll)

Mannerheim-museets arkiv (MMA), Helsingfors

- Mannerheims osorterade brevväxling
- Ratsastajapatsasvaltuuskunnan puheenjohtajan työarkisto (Ordföranden för Delegationen för Marskalkens av Finland ryttarstaty (professor Erik Lönnroth)s arbetsarkiv, RPT)

Marskalken av Finland Mannerheims traditionsstiftelses arkiv (Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiön arkisto, SMMPA), Helsingfors

Riksarkivet (RA), Helsingfors

- Delegationen för Marskalkens av Finland ryttarstatys arkiv (Suomen Marsalkan ratsastajapatsasvaltuuskunnan arkisto)
- Gustaf Mannerheims arkiv
- Högkvarteret (Päämaja, PM)
  - Informationsavdelningen (Tiedotusosasto, Ttus1)
  - Maan Turva
- Kai Donners arkiv
- Republikens presidents kansli, II arkivet
  - Republikens presidenters begravningar (1940–1956)
- Tekla Hultins arkiv

S:t Michels stadsarkiv (Mikkelin kaupunginarkisto, MKA)

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat (Stadsfullmäktiges protokoll)

Päämajakaupungin patsastoimikunnan arkisto (Arkivet för högkvartersstadens ryttarstatydelegation)

Skyddskårs- och Lotta Svärd-museum (Suojeluskunta- ja Lotta Svärd -museo), Seinäjoki

Marsalkan patsastoimikunnan arkisto (Delegationen för Marskalkens av Finland ryttarstatys arkiv)

Stiftelsen för riddarna av Mannerheimkorsets arkiv (Mannerheim-ristin ritarien säätiön arkisto, MRRSA), Helsingfors

Tammerfors stadsarkiv (Tampereen kaupunginarkisto, TKA)

Kaupunginvaltuuston pöytäkirjat (Stadsfullmäktiges protokoll)

Utrikesministeriets arkiv, Helsingfors

Finlands krig 1939–44

Vasa stads centralarkiv (Vaasan keskusarkisto, VKA)

Mannerheimin muistopatsastoimikunta (Kommittén för Mannerheims minnesstaty)

Åbo Akademis bibliotek

Julius Polins brevsamling

Tryckta källor

Aronen, Eeva-Kaarina (2011). *Kallorumpu*. Helsinki: Teos.

Bergholm, Tauno (1997). *Mannerheim kaskujen kuvastimessa*. Helsinki: Ajatus.

Bäckman, Juha, Jarno Koivumäki & Nikolai Marschan (2017). *Mannerheims adjutant. Minnen av O.R. Bäckman*. Övers. Leif Pietilä. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

Donner, Jörn (2011). *Anteckningar om Mannerheim*. Helsingfors & Stockholm: Söderströms & Atlantis.

Donner, Kai (1934). *Fältmarskalken friherre Mannerheim*. Helsingfors: Söderström.

Edelfelt, Berta (1932). *Sophie Mannerheim. En levnadsteckning*. Helsingfors: Schildt.

Ehrnrooth, Adolf & Marja-Liisa Lehtonen (1994). *Generalens testamente*. Övers. och red. Kai Brunila. Helsingfors: Söderström.

Grimlund, Otto (1919). *”Mannerheim den blodige” eller ”Den vite djävulen”*. Stockholm: Fram.

Gummerus, Herman (1936). *Pilsudski. Det nya Polens skapare*. Helsingfors: Schildt.

Gummerus, Herman (1937). *Fältmarskalk Mannerheim*. Helsingfors: Schildt.

Haahtela, Sampo (1940). *Pellervon suuri tehtävä. Kertomus Suomen sodasta 1939–1940*. Jyväskylä: Gummerus.

Haavikko, Paavo (2022). *Suuri marsalkka. Kuvia C.G.E. Mannerheimin elämästä ja toiminnasta 1886–1947*. Helsinki: Art House.

Hannula, J. O. (1937). *Mannerheim. Överbefälhavaren i Finlands frihetskrig*. Övers. Ann-Mari Grönvik. Helsingfors: Sanatar.
Ignatius, Hannes (1918). *Gustaf Mannerheim. Luonnekuva, puheet, sähkösanomat vapaustaistelun ajoilta*. Helsinki: Otava.
Ignatius, Hannes (1922). "Kaarle Kustaa Eemil Mannerheim". I Kaarle Krohn et al. (toim.): *Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. III osa: toukokuu–kesäkuu*. 2. uud. p. Porvoo: WSOY, 659–669.
J. K. Paasikivis dagböcker. 1944–1956. Tredje delen. De sista åren. Övers. Göran Stjernschantz. Helsingfors: Söderströms.
Jägerskiöld, Stig (1964). *Den unge Mannerheim*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1965). *Gustaf Mannerheim 1906–1917*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1967). *Gustaf Mannerheim 1918*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1969). *Riksföreståndaren Gustaf Mannerheim 1919*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1972). *Mannerheim mellan världskrigen*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1975). *Fältmarskalken. Gustaf Mannerheim 1939–1941*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1979). *Marskalken av Finland. Gustaf Mannerheim 1941–1944*. Helsingfors: Schildt.
Jägerskiöld, Stig (1981). *Från krig till fred. Gustaf Mannerheim 1944–1951*. Helsingfors: Schildt.
Kanninen, Ermei (2012). "Champion of Liberty ry 10-vuotias". *Mannerheimiana* 8.
King, Joseph (1919). *Mannerheim "the Butcher", Denikin the K. C. B., Koltchak, "the Bloody One". Being a Collection of Facts about These Men, Their Aims and Atrocities, and a Revelation of What the Allied Army and Ammunitions Are Doing against the Russian Revolutions*. Glasgow: Reformers' Bookstall.
Kivimies, Yrjö (1952). *Marskalken i närbilder*. Övers. Gustav Öhquist. Helsingfors: Söderströms.
Koskelainen, Yrjö (1919). *Mannerheim. Suomen vapauttaja ja valtionhoitaja. Mitä hän on sanonut ja mitä hänestä on sanottu*. Helsinki: Otava.
Kulo, K. L. (1972). "Punakaartilaisten valtakunnallisen muistopatsaan paljastustilaisuudessa 30.8.1970". I Torsti Toivonen (toim.): *Ennen ja jälkeen 1918*. Helsinki: Vuoden 1918 kansalaissodan muistomerkkiyhdistys, 11–16.
Könönen, Elsa (1966). *Vuosikymmen Mannerheimin sihteerinä Suomen Punaisessa Ristissä 1928–1938*. Helsinki: WSOY.
Laine, Katri (1942). *Lotat ja isänmaan historia I. Mannerheim ja isänmaani*. Helsinki: Lotta Svärd.
Lehmusoksa, Risto & Ritva Lehmusoksa (2003). *Mannerheimin pöydässä*. Helsinki: Ajatus.
Mannerheim, Gustaf (1951). *Minnen. Del I. 1882–1930*. Helsingfors: Schildt.
Mannerheim, Gustaf (1952). *Minnen. Del II. 1931–1946*. Helsingfors: Schildt.
Mannerheim, Gustaf (1954). Marskalkens minnen. Nationalupplaga av G. Mannerheim. *Minnen* I–II. Helsingfors: Schildt.
Mannerheimiana. Champion of Liberty -yhdistyksen julkaisu 8 (2012).
Marski läheltä ja kaukaa (1964). Toim. Ea Rahikainen, Tauno Majuri & Reino Juhonen. Helsinki: Kirjayhtymä.
Meri, Veijo (1988). *C. G. Mannerheim. Suomen Marsalkka*. Helsinki: WSOY.

Mäkelä, Juho (toim.) (1947). *Luokkasodan muisto*. Helsinki: Kansankulttuuri.
Mäkelä, Timo & Jukka Parkkari (2006). *Mannerheim ja ihmissyöjätiikeri*. Helsinki: Arktinen Banaani.
Mäkinen, Reima (2019). *Mantšuria. Mannerheimin tulikaste. Sotapäiväkirjan sarjakuvasovitus*. Helsinki: Kuvagra.
Niiniluoto, Yrjö (1962). *Suuri rooli. Suomen marsalkan, vapaaherra Carl Gustaf Mannerheimin kirjallisen muotokuvan yritelmä*. Helsinki: Otava.
Nopanen, Arvi (1960). *Suomen Marsalkka Mannerheim*. [Eget förlag].
Nopanen, Arvi (1963). *Carl Gustaf Emil Mannerheim vuoteen 1919 saakka*. Lahti: Päijänne-kirja.
Nopanen, Arvi (1968). *Mannerheim uusimmassa historiassa*. Lahti: Päijänne-kirja.
Nopanen, Arvi (1971). *Gustaf Mannerheim eli diktaattorityyli Suomessa*. Lahti: Päijänne-kirja.
Oranen, Raija (2010). *Metsästäjän sydän*. Helsinki: Otava.
Oranen, Raija (2018). *Marsalkan ruusu*. Helsinki: Otava.
Paleface (2017). *Viides Maamme-kirja eli ajatuksia suomalaisuudesta*. Helsinki: Like.
Palin, Pentti (1997). *Marskin klubi. Mikkelin klubi 1899–1998*. [Eget förlag].
Polin, Julius (1928). *Kymintehtaitten suojeluskunnan osuus Suomen vapaussodassa. Muistojulkaisu*. Kouvola: Kymintehtaitten suojeluskunta.
Porthan, Lilli (1921). *Valkoinen kenraali ja pieni Heinrikki. Satuja ja kertomuksia*. Jyväskylä: Gummerus.
Päivänsalo, Paavo (1947). "Kasvavien henkilöihanteista". *Kasvatusopillinen Aikakauskirja* 84:2, 49–70.
Raittila, Hannu (2010). *Marsalkka*. Helsinki: Siltala.
Rekola, Eero (toim.) (1944). *Tampereen seudun rintamamiesyhdistys vv. 1929–1944*. Tampere: Tampereen seudun rintamamiesyhdistys.
Rodzianko, Paul (1940). *Mannerheim: An Intimate Picture of a Great Soldier and Statesman*. London: Jarrolds Ltd.
Safiulla, Cingiz (2011). *Mannerheim ja kulkuneuvot. Ajoneuvojen ja asioiden taustoja sekä 4.6.1942 tapahtumat*. Helsinki: Kustantaja Laaksonen.
Selén, Kari (toim.) (2008). *Mannerheim. Puheet 1918–1947*. Helsinki: WSOY.
Seppälä, Juha (1998). *Suomen historia. Trilogia*. Helsinki: WSOY.
Stenvall, Taru (1955). *Marski ja hänen "hovinsa"*. Helsinki: WSOY.
Stenvall, Taru (1981). *Lähikuvia Suomen Marsalkasta*. Mikkeli: Mikkelin klubi.
Stenvall, Taru (1988). *Herrojen ja narrien näyttämöllä*. Espoo: Weilin+Göös.
Stenvall, Taru (1997). *Marskin siivellä*. Klaukkala: Recallmed.
Suur-Suomen koulu (1930). Toim. Jyväskylän seminaarin Karjala-seura. Jyväskylä: Gummerus.
Södergran, Edith (1996). *Brev. Samlade skrifter* 2. Utg. Agneta Rahikainen. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.
Talas, Onni (1953). *Finlands kamp för sin självständighet enligt Mannerheims minnen. Några randanteckningar*. Helsingfors: Söderströms.
Talvela, Paavo (1976). *Sotilaan elämä. Muistelmat* I. Toim. Vilho Tervasmäki & Sampo Ahto. Helsinki: Kirjayhtymä.

Talvitie, Heikki & Risto Repo (2015). *Itsenäisyyden ilmansuunnat*. Helsinki: Auditorium.
Tervo, Jari (2008). *Troikka*. Helsinki: WSOY.
Tontti, Jarkko (2011). *Koti, uskonto ja isänmaa*. Helsinki: Helsinki-kirjat.
Turja, Ilmari (1966). *Päämajassa. Kolminäytöksinen näytelmä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
Turpeinen-Saari, Pirkko (2016). *Lahtari, punikki ja teurastaja. Marsalkka Mannerheim, Kullervo Manner ja Ratko Mladić historian henkilöinä*. Helsinki: Into.
Turtola, Martti & Paavo Friman (2001). *Mannerheim-kirja*. Helsinki: Ajatus.
Uola, Mikko (2014). *Marskin ryyppy. Juomakulttuuria Venäjän hovista Mikkelin päämajaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Vakkuri, Juha (2017). *Mannerheim ja saksalainen suudelma*. *Romaani.* Helsinki: Like.
Vennamo, Veikko (1987). *Kulissien takaa. Elettyä Mannerheimin, Paasikiven, Kekkosen ja Koiviston aikaa*. Helsinki: Gummerus.
Virkkunen, Sakari (1992). *Mannerheimin kääntöpuoli*. Helsinki: Otava.
Voipio, Anni (1942). *Suomen sotamarsalkka*. Helsinki: WSOY.

Tidningar och tidskrifter

Aamulehti
Aftonbladet
Apu
Björneborgs Tidning
Dagens Nyheter
Eteenpäin
Etelä-Saimaa
Etelä-Suomen Sanomat
Göteborgs-Posten
Haminan Lehti
Helsingin Sanomat
Hufvudstadsbladet
Ilkka
Iltalehti
Ilta-Sanomat
Kalajokilaakso
Kaleva
Kansan Lehti
Kansan Työ
Kansan Uutiset
Karjalan Aamulehti
Kauppakamarilehti
Keskisuomalainen
Kotimaa
Koti-Posti
Kylkirauta
Lalli
Länsi-Savo
Maakansa
Mikkelin Sanomat
Norrskensflamman
Pohjan Voima
Päivän Sanomat

Rakentaja
Riihimäen Sanomat
Rovaniemi
Satakunnan Työ
Sisä-Suomi
Social-Demokraten (Norge)
Social-Demokraten (Sverige)
Sosialisti
Sotaveteraani
Suomen Kuvalehti
Suomen Sosialidemokraatti
Suomen Sotilas
Suomen Työmies
Svenska Dagbladet
Teatteriin
Toveri
Töölöläinen
Työkansan Sanomat
Työmies
Työn Valta
Uusi Aura
Uusi Suometar
Uusi Suomi
Vaasa
Vapaa Sana
Vasabladet
Västra Nyland
Åbo Underrättelser

Webbkällor, webbmedier, bloggar och sociala medier

Champion of Liberty ry. https://www.championofliberty.fi/. Hämtad 25.1.2022.
CNN Politics 26.7.2017. ”Donald Trump ranked himself 2nd on a list of most ’presidential’ presidents”, Chris Cillizza. https://edition.cnn.com/2017/07/26/politics/donald-trump-abe-lincoln/index.html. Hämtad 26.10.2021.
Finlands Banks myntmuseum. Värdeomräknare. https://app.rahamuseo.fi/calculator. Hämtad 15.12.2022.
Fontanka.ru 18.6.2015. Открытие памятной доски Маннергейму в Петербурге отменили. https://www.fontanka.ru/2015/06/18/087. Hämtad 23.9.2021.
Fontanka.ru 16.6.2016. Мединский: Не будьте большим патриотом, чем Сталин, взявший Маннергейма под защиту. https://www.fontanka.ru/2016/06/16/141?recordId=2016%2F06%2F16%2F141&regionId=478. Hämtad 22.9.2021.
Fontanka.ru 23.6.2016. Полиция не ищет вандалов. Курсанты не отмывают доску Маннергейму. https://www.fontanka.ru/2016/06/23/131?recordId=2016%2F06%2F23%2F131&regionId=478. Hämtad 22.9.2021.
Hangö stad. Gamla kartor. Karta öfver Hangö Stad och omnejd, 1924. https://hanko.fi/wp-content/uploads/2024/01/Karta_ofver_Hango_stad_och_omnejd_1924_nettiversio.pdf. Hämtad 8.12.2021.

Helsingin Sanomat International Edition 22.6.2007. ”Who remembers 2nd Secretary Ivanov? The Russian First Deputy Minister spent six years in Helsinki in the 1980s”, Heikki Hellman. https://web.archive.org/web/20070622020542/http://www.hs.fi/english/article/Who+remembers+2nd+Secretary+Ivanov/1135226329183. Hämtad 4.10.2021.
Helsingfors stadsmuseum, hotell Marskis hus, Mannerheimvägen 10, Lönnrotsgatan 1, Helsingfors, https://www.finna.fi/Record/hkm.794F36AE-5D37-4232-BAA6-34784FF4776D?sid=4985152261&imgid=1. Hämtad 18.3.2022.
Jorman maailma (Jorma Virtanen) 4.6.2005. ”Tampereen suuri häpeä”. http://www.jormanmaailma.fi/index.php?juttuId=jutut/webbikolumnit/tahapea.htm&menuId=webbikolumnit. Hämtad 3.12.2021.
Kuusankoski-Seura ry. Kotiseutukävelyt. http://www.kuusankoskiseura.fi/.
Mannerheim.fi. Mannerheim, ”Ylipäällikön päiväkäsky n:o 3, heinäkuussa 1941”. http://www.mannerheim.fi/pkaskyt/pk3_41.gif. Hämtad 27.3.2022.
Mannerheim-ristin ritarit. Mannerheim-ristin ritarien säätiö. http://www.mannerheim-ristinritarit.fi/saatio. Hämtad 13.1.2022.
National Postal Museum. About U.S. Stamps. ”Champion of Liberty Issue”, Rod Juell. https://postalmuseum.si.edu/exhibition/about-us-stamps-modern-period-1940-present-commemorative-issues-1960-1969-1960-1961-0. Hämtad 30.12.2023.
President of Russia 3.9.2001. Events. ”President Vladimir Putin laid flowers at the tombs of President Marshall Carl Mannerheim and President Urho Kekkonen at the Hietaniemi memorial cemetery”. http://en.kremlin.ru/events/president/news/39984. Hämtad 15.3.2022.
Svenska centralarkivet. Blogg. ”Guffar Gustaf och något om hans släkt med mera”, Henrik Ekberg. https://svenskacentralarkivet.fi/blogg/. Hämtad 7.2.2022.
Tuomioja.org 4.9.2016. Kirjavinkit (boktips). ”Pirkko Turpeinen-Saari, Lahtari, punikki ja teurastaja. Marsalkka Mannerheim, Kullervo Manner ja Ratko Mladić historian henkilöinä. Into, 340 s., Riika 2016”, Erkki Tuomioja. https://tuomioja.org/kirjavinkit/2016/09/pirkko-turpeinen-saari-lahtari-punikki-teurastaja-marsalkka-mannerheim-kullervo-manner-ratko-mladic-historian-henkiloina-into-340-s-riika-2016/. Hämtad 28.9.2021.
Turku.fi. ”Veikko Leppänen: Suomen Marsalkka C. G. E. Mannerheim”. https://www.turku.fi/kulttuuri-ja-liikunta/museo/kokoelmat/ulkoveistokset/veikko-leppanen-suomen-marsalkka-c-g-e. Hämtad 17.3.2022.
Twitter 7.4.2018. PS-nuoret.
Vihreä Lanka. Blogi 25.8.2008 ”Mannerheim Haagiin!”, Jarkko Tontti. https://www.vihrealanka.fi/uutiset/mannerheim-haagiin. Hämtad 3.1.2022.
Yle 5.12.2004. Suuret suomalaiset. ”Mannerheim on suurin suomalainen”. https://vintti.yle.fi/yle.fi/suuretsuomalaiset/tiedotteet/index7429.html?id=15. Hämtad 28.1.2022.
Yle.fi 28.9.2012. ”Mannerheim-patsas sai naamarin naamalleen”, Marika Ahonen. https://yle.fi/uutiset/3-6313794. Hämtad 7.2.2022.
Yle.fi 29.10.2014. ”Mannerheim-elokuvaprojektin aikajana”, MOT. Magnus Berglund. https://yle.fi/aihe/artikkeli/2014/02/24/mannerheim-elokuvaprojektin-aikajana. Hämtad 25.1.2022.

Yle.fi 8.10.2015. Sápmi. ”Suohpanterror gorgŋon Mannerheim-bácci ala Helssegis”, Aslak Paltto & Pirita Näkkäläjärvi. https://yle.fi/sapmi/3-8366180. Hämtad 7.4.2022.
Yle.fi 14.9.2017. Elävän arkiston blogi. ”Kotimaisia rikossarjoja rangaistukseksi Suomen kansalle liiasta nordic noirin palvonnasta!”, Ulla Malassu & Elina Yli-Ojanperä. https://yle.fi/aihe/artikkeli/2017/09/14/kotimaisia-rikossarjoja-rangaistukseksi-suomen-kansalle-liiasta-nordic-noirin. Hämtad 10.11.2021.
Yle.fi 25.1.2025. ”Suomen uusin Marski-patsas paljastetaan tänään – eteläpohjalaisilla ja Mannerheimilla on erityinen yhteys, sanoo tutkija”, Tuomo Rintamaa. https://yle.fi/a/74-20136913. Hämtad 4.7.2025.
YouTube 30.11.2018. Ultra Bra, ”Laulu Marsalkka Mannerheimista” 2001. Text Janne Saarikivi, komp. Kerkko Koskinen. https://www.youtube.com/watch?v=44cmPiCNLzA.
YouTube 16.9.2017. Frederik, ”Mannerheim” 2017. Text Ilkka Vainio, komp. Mika Toivonen, arr. Petri Kokko. https://www.youtube.com/watch?v=qkptrTkE49o.

Intervjuer och meddelanden

Matti Klinge, professor emeritus, 27.11.2017. E-post.
Toni Piipponen, ansvarig museimästare vid Mannerheim-museet, 22.2.2017.
Kristina Ranki, chef för Mannerheim-museet, 15.3.2016.
Olli Sinivaara, författare 20.2.2022. Facebook Messenger.

Filmer och tv-serier

Mannerheim II–III. Festligheterna och paraden på 70-årsdagen. Finland 1938. Regi: Topo Leistelä. Produktion: Suomi-Filmi Oy. 9 min. & 12 min.
Mummoni ja Mannerheim (*Mormor och Mannerheim*). Sexdelad tv-serie. Finland 1971. Regi: Pauli Virtanen. Produktion: Oy Mainos-TV-Reklam Ab.
Päämaja (*Högkvarteret*). Finland 1970. Regi: Matti Kassila. Produktion: Suomi-Filmi Oy & Filmi-Jatta Oy. 88 min.
Sama kaiku on askelten. Finland 1968. Regi: Reino Palmroth. Produktion: Opus Oy. 22 min.
Sodan ja rauhan miehet (*Krigets och fredens män*). Tiodelad tv-serie. Finland 1978. Regi: Matti Tapio. Produktion: Yle TV 2 Teaterredaktion.
Sotamarsalkka Mannerheimin juhlapäivä 4.6.1937 (*Fältmarksalk Mannerheims högtidsdag 4.6.1937*). Finland 1937. Produktion: Bio Maxim. 8 min.
Suomen kansallinen sotajoukko. Finland 1918. Regi: Sven E. Svensson. Produktion: Oy Maxim Ab. 10 min.
The Marshal of Finland (*Marskalken av Finland*). Finland, Kenya & Estland 2012. Regi: Gilbert Lukalia. Produktion: Savane Productions, Yleisradio & Filmistuudio Kalevipojad. 50 min.
Uralin perhonen (*Fjärilen från Ural*). Finland 2008. Regi: Katariina Lillqvist. Produktion: Filmkooperativet Camera Cagliostro. 28 min.

Utställningar

Hilpeys ja ennakkoluulo (*Löje och fördom*), berättelser om sexual- och könsminoriteters vardagsliv och historia i Finland, 12.6.–18.8.2013. Arbetarmuseet Werstas, Tammerfors.

Databaser och korpusar

Elonet. https://elonet.finna.fi/.
Google Books Ngram Viewer. "Personality cult" & "cult of personality". https://books.google.com/ngrams/graph?content=personality+cult%2Ccult+of+personality&year_start=1800&year_end=2000&corpus=15&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2Cpersonality%20cult%3B%2Cc0%3B.t1%3B%2Ccult%20of%20personality%3B%2Cc0. Hämtad 10.1.2023.
Google Books Ngram Viewer. "Culte de la personnalité". https://books.google.com/ngrams/graph?content=culte+de+la+personnalit%C3%A9&year_start=1800&year_end=2000&corpus=19&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2Cculte%20 de%20la%20personnalit%C3%A9%3B%2Cc0. Hämtad 10.1.2023.
Google Books Ngram Viewer. "Personenkult". https://books.google.com/ngrams/graph?content=Personenkult&year_start=1800&year_end=2000&corpus=20&smoothing=3&share=&direct_url=t1%3B%2CPersonenkult%3B%2Cc. Läst 10.1.2023.
Punaisten muistomerkit (De rödas minnesmärken). Lahtis/Hennala, http://www.tyovaenliike.fi/muistomerkit/punaisten-muistomerkki-70/. Hämtad 7.4.2022.
Nationalbibliotekets digitala samlingar. https://digi.kansalliskirjasto.fi/.
Språkbanken. Korp. https://korp.csc.fi/korp/.
Visit Hennala: Uppoudu historiaan. https://visithennala.fi/kierrokset-perinnerinteen-muistomerkit/. Hämtad 11.6.2025.

Annat

Marta Laskowskas föredrag 12.2.2021, Helsingfors universitet.

Litteratur

Aalto, Seppo (2018). *Kapina tehtailla*. *Kuusankoski 1918*. Helsinki: Siltala.
Adair-Toteff, Christopher (2021). "Max Weber and the sociology of charisma". I José Pedro Zúquete (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. London: Routledge, 7–17.
Ahlander, Dag Sebastian (2016). *Gustaf Mannerheim*. Lund: Historiska media.
Ahlbäck, Anders, Ville Kivimäki & Tuomas Tepora (2017). "The cult of heroes". I Andrea Pető (ed.): *Gender. War.* Farmington Hills, MI: Macmillan Reference, 303–319.
Ahonen, Sirkka (1998). *Historiaton sukupolvi? Historian vastaanotto ja historiallisen identiteetin rakentuminen 1990-luvun nuorison keskuudessa*. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
Ahti, Martti (1987). *Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka*. Helsinki: Weilin+Göös.
Ahti, Martti (1990). *Kaappaus? Suojeluskuntaselkkaus 1921, fascismin aave 1927, Mäntsälän kapina 1930*. Helsinki: Otava.
Ahti, Martti (1992). "Valta ja demokratia – Mannerheim oppositiomiehenä". I Kari J. Sillanpää & Harri Westermarck (toim.): *Mannerheim. Sotilas ja ihminen*. Helsinki: Yliopistopaino, 56–78.
Ala, Juha (1999). *Suomi-neito ja suojelusikä. Sortovuosien psykohistoriaa*. Helsinki: Gaudeamus.

Alexander, Jeffrey C. et al. (2004). *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.
Anderson, Benedict (2006). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Rev. Ed. London: Verso.
Apor, Balázs et al. (eds.) (2004). *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London: Palgrave Macmillan.
Assmann, Jan (1995). "Collective memory and cultural identity". *New German Critique* 65, 125–133.
Assmann, Jan (2006). *Religion and Cultural Memory. Ten Essays*. Övers. Rodney Livingstone. Stanford, CA: Stanford University Press.
Autio, Veli-Matti (2008). "Ehrnrooth (1500–)". *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006606. Hämtad 9.1.2023.
Backman, Sigbritt (2009). "Wallenius, Allan". *Uppslagsverket Finland*. https://www.uppslagsverket.fi/sv/sok/view-170045-WalleniusAllan. Hämtad 29.12.2023.
Becker, Ernest (1973). *The Denial of Death*. New York: Free Press.
Bellah, Robert N. (1967). "Civil religion in America". *Daedalus* 96:1, 1–21.
Ben-Ghiat, Ruth (2020). *Strongmen. How They Rise, Why They Succeed, How They Fall*. London: Profile Books.
Billig, Michael (1995). *Banal Nationalism*. London: Sage.
Biskupski, M. B. B. (2012). *Independence Day. Myth, Symbol, and the Creation of Modern Poland*. Oxford: Oxford University Press.
Blåfield, Antti (toim.) (2016). *Historian käyttö ja väärinkäyttö*. Helsinki: Siltala.
Breuilly, John (2011). "Max Weber, charisma and nationalist leadership". *Nations and Nationalism* 17:3, 477–499.
Carrez, Maurice (2012). "Sites of the Red massacre in Finnish Civil War: The politics of memory and its re-interpretation". I Mikko Majander & Kimmo Rentola (toim.): *Ei ihan teorian mukaan*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura & Yhteiskunnallinen arkistosäätiö, 85–111.
Cassiday, Julie A. & Emily D. Johnson (2013). "A personality cult for postmodern age: Reading Vladimir Putin's public persona". I Helena Goscilo (ed.): *Putin as Celebrity and Cultural Icon*. London: Routledge, 37–64.
Connerton, Paul (1989). *How Societies Remember*. Cambridge: Cambridge University Press.
Durkheim, Émile (1912). *Les Formes élémentaires de la vie religieuse. Le système totémique en Australie*. Paris: Librairie Félix Alcan.
Edkins, Jenny (2003). *Trauma and the Memory of Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
Eiranen, Reetta et al. (2022). "Narrative and experience: Interdisciplinary methodologies between history and narratology". *Scandinavian Journal of History* 47:1, 1–15.
Elias, Norbert (1994). *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. 2 uppl. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
Ennker, Benno (1997). *Die Anfänge des Leninkults in der Sowjetunion*. Köln: Böhlau.
Eriksen, Thomas Hylland (2007). "Some questions about flags". I Thomas Hylland Eriksen & Richard Jenkins (eds.): *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*. London: Routledge, 1–13.
von Fersen, Vera (2005). *Ratsastajapatsasvaltuuskunnasta perinnesäätiöksi. Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiön*

synty ja toiminta. Helsinki: Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiö.
Garland, David (2008). "On the concept of moral panic". *Crime, Media, Culture* 4:1, 9–30.
Geertz, Clifford (1983). *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
Gentile, Emilio (2006). *Politics as Religion*. Övers. George Staunton. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Girard, René (1972). *La Violence et le sacré*. Paris: Grasset.
Goode, Erich & Nachman Ben-Yehuda (1994). "Moral panics: Culture, politics, and social construction". *Annual Review of Sociology* 20, 149–171.
Goscilo, Helena (2013). "Putin's performance of masculinity: The action hero and macho sex-object". I Helena Goscilo (ed.): *Putin as Celebrity and Cultural Icon*. London: Routledge, 180–207.
Goscilo, Helena (ed.) (2013). *Putin as Celebrity and Cultural Icon*. London: Routledge.
Grönholm, Pertti & Heino Nyyssönen (2019). "Historian käyttö ennen ja nyt – faktana ja fiktiona". *Kosmopolis* 49:3, 7–27.
Guriev, Sergei & Daniel Treisman (2022). *Spin Dictators. The Changing Face of Tyranny in the 21st Century*. Princeton, NJ & Oxford: Princeton University Press.
Halbwachs, Maurice (1980). *The Collective Memory*. Övers. Francis J. Ditter & Vida Yazdi Ditter. New York & London: Harper & Row.
Halbwachs, Maurice (1992). *On Collective Memory*. Övers. och red. Lewis A. Coser. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
Halmesvirta, Anssi (2009). "A foreign benefactor and a domestic liberator: The cults of Lenin and Mannerheim in Finland". *Scandinavian Journal of History* 34:4, 414–432.
Hannula, Mika (1997). *Self-Understanding as a Process. Understood through the Concepts of Self-Understanding as a Narrative Form, the Third Dimension of Power, Coming to Terms with the Past, Conceptual Change and Case Studies of Finnishness*. Turku: Turun yliopisto.
Hanson, Stephen E. & Jeffrey S. Kopstein (2024). *The Assault on the State: How the Global Attack on Modern Government Endangers Our Future*. Cambrigde: Polity.
Haraszti-Taylor, Éva (1989). "Why was admiral Horthy not considered a war criminal?". *The New Hungarian Quarterly* 30:113, 133–143.
Hazareesingh, Sudhir (2005). *The Legend of Napoleon*. London: Granta.
Hazareesingh, Sudhir (2012). *In the Shadow of the General. Modern France and the Myth of de Gaulle*. Oxford: Oxford University Press.
Heimo, Anne (2014). "The 1918 Finnish Civil War revisited: The digital aftermath". *Folklore* 57, 141–168.
Hein, Heidi (2002). *Der Pilsudski-Kult und seine Bedeutung für den polnischen Staat 1926–1939*. Marburg: Verlag Herder-Institut.
Heiskanen, Jari (1999). *Sodan pitkä varjo. Vapaussodan perintö Tampereen katukuvassa vuosina 1918–1968*. Avhandling pro gradu i Finlands historia. Tampereen yliopisto.
Hjelm, Titus (2005). *Saatananpalvonta, media ja suomalainen yhteiskunta*. Helsinki: Yliopistopaino.
Hoffman, Kai (1998). "Aalto, Erkki (1904–1984)". *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005611. Hämtad 14.2.2022.

Hoffman, Kai (2008). ”Liljeroos, Eino Henrik (1882–1977)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005737. Hämtad 5.3.2018.
Horel, Catherine (2014). *L'amiral Horthy. Régent de Hongrie*. Paris: Perrin.
Hänninen, Reetta (2022). *Tulisydän. Maissi Erkon kiihkeä elämä*. Helsinki: Otava.
Hänninen, Ville & Jussi Karjalainen (2014). *Sarjatulta! Sota-ajan suomalaiset pilapiirrokset ja sarjakuvat*. Helsinki: Jalava.
Impiö, Janne (2004). *Suurmieskultit. C. G. E. Mannerheimin kultin ja myytin rakentuminen Suomessa 1918–1919*. Avhandling pro gradu i allmän historia. Helsingin yliopisto.
Ischenko, Alexander et al. (2017). *Hangon motti*. Hanko: Hanko maailmankartalle ry.
Jensen-Eriksen, Niklas, Sakari Siltala & Ahto Apajalahti (toim.) (2017). *Ehrnrooth. Kenraali ja liikesuku modernin Suomen synnyssä 1750–1950*. Helsinki: Siltala.
Jägerskiöld, Stig (1983). *Gustaf Mannerheim 1867–1951*. Stockholm: Bonnier.
Kalela, Jorma (2000). *Historiantutkimus ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
Kalela, Jorma (2018). ”Teoriattomuus historiantutkimuksen yhteiskuntasuhteessa”. I Matti O. Hannikainen, Mirkka Danielsbacka & Tuomas Tepora (toim.): *Menneisyyden rakentajat. Teoriat historiantutkimuksessa*. Helsinki: Gaudeamus, 20–45.
Kallio, Tuomas (2021). *Clashing over Commemoration: The Memory Politics of Sandarmokh*. Avhandling pro gradu i statskunskap. Jyväskylän yliopisto.
Kangas, Jussi (2002). ”Suur-Vaasa, toteutumaton unelma”. *Porstua*-verkkopalvelu. https://www.porstuakirjastot.fi/items/show/37099. Hämtad 17.11.2021.
Kannisto, Niko (2016). *Vaaleanpunainen tasavalta? SDP, itsenäisyys ja kansallisen yhtenäisyyden kysymys vuosina 1918–1924*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
Kantorowicz, Ernst H. (1957). *The King's Two Bodies. A Study in Mediaeval Political Theology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
Karkulehto, Sanna (2008). ”'Homo-Marskin' päivät mediamyrskyn silmässä. Hankala seksuaalisuus *Uralin perhosen* vastaanotossa”. *Tiedotustutkimus* 31:5, 56–79.
Karkulehto, Sanna (2011). ”The 'Greatest Finn' meets the 'Gay Marshal': Foucault's cycle, national narratives and the Butterfly of the Urals”. *Journal of Scandinavian Cinema* 1:2, 177–197.
Kasekamp, Andres (2013). *Baltian historia*. Övers. Irina Kyllönen. Tampere: Vastapaino.
Kemppainen, Ilona (2006). *Isänmaan uhrit. Sankarikuolema Suomessa toisen maailmansodan aikana*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Kershaw, Ian & Moshe Lewin (eds.) (1997). *Stalinism and Nazism. Dictatorships in Comparison*. Cambridge: Cambridge University Press.
Keskinen, Hilkka-Maija (1992). *Seinäjoen patsaita*. Seinäjoki: Seinäjoki-Seura ry.
Keskisarja, Teemu (2010). *Vääpeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista*. Jyväskylä: Atena.
Keskisarja, Teemu (2016). *Hulttio. Gustaf Mannerheimin painava nuoruus*. Helsinki: Siltala.

Kinnunen, Tiina & Markku Jokisipilä (2012). ”Shifting images of ’our wars’: Finnish memory culture of World War II”. I Tiina Kinnunen & Ville Kivimäki (eds.): *Finland in World War II. History, Memory, Interpretations*. Leiden & Boston: Brill, 433–482.
Kivelä, Pekka (2016). *Mullassa muistomme elää. Ilmari Wirkkalan elämä 1890– 1973*. Kaustinen: Storkivi Oy.
Kivimäki, Ville (2012). ”Between defeat and victory: Finnish memory culture of the Second World War”. *Scandinavian Journal of History* 37:4, 482–504.
Kivimäki, Ville, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (2021). ”Histories of experience and emotion in understanding nationalism”. I Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (eds.): *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. London: Palgrave Macmillan, 1–28.
Kleemola, Olli (2021). ”Suojeluskuntaperinnetyön organisaatiot ja ulottuvuudet 1944–2021”. *Ennen ja nyt* 21:4, 56–103.
Klinge, Matti (1992). ”Myytti”. I Kari J. Sillanpää & Harri Westermarck (toim.): *Mannerheim – sotilas ja ihminen*. Helsinki: Yliopistopaino, 10–18.
Klinge, Matti (1994). *Mesimarja, myytti, Mannerheim. Tutkielmia ja puheenvuoroja*. Helsinki: Otava.
Klinge, Matti (2001). ”Revanscher”. Övers. Nina Edgren-Henrichson. I Märtha Norrback (red.): *Marskalkens hem. Historia kring Mannerheim-museet*. Helsingfors: Otava, 8–16.
Klinge, Matti (2017). ”Mannerheim, Gustaf (1867–1951)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-000625. Hämtad 1.9.2022. Se även *Biografiskt lexikon för Finland*. URN:NBN:fi:sls-4132-1416928956738.
Kolbe, Laura (1992). ”Marski – ihminen”. I Kari J. Sillanpää & Harri Westermarck (toim.): *Mannerheim – sotilas ja ihminen*. Helsinki: Yliopistopaino, 89–107.
Konttinen, Riitta (1989). *Suomen Marsalkan ratsastajapatsas*. Helsinki: Suomen Marsalkka Mannerheimin perinnesäätiö.
Konttinen, Riitta (2000). ”Tukiainen, Aimo (1917–1996)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-001271. Hämtad 15.12.2022.
Kortekangas, Paavo (2012). ”Gulin, Eelis (1893–1975)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002999. Hämtad 4.11.2021. Se även *Biografiskt lexikon för Finland*. URN:NBN:fi:sls-4624-1416928957230.
Koski, Leena (1999). ”Hyvä tyttö ja hyvä poika. Ihanteelliset yksilöt aapisten moraalisissa kertomuksissa”. I Tarja Tolonen (toim.): *Suomalainen koulu ja kulttuuri*. Tampere: Vastapaino, 21–49.
Koski, Leena (2001). *Hyvän lapsen ja kasvattamisen ideaalit. Tutkimus aapisten ja lukukirjojen moraalisen kosmologian muutoksista itsenäisyyden aikana*. Turku: Suomen Kasvatustieteellinen Seura.
Kuisma, Markku (2010). *Sodasta syntynyt. Itsenäisen Suomen synty Sarajevon laukauksista Tarton rauhaan 1914–1920*. Helsinki: WSOY.
Kujala, Antti (2019). ”’Sandarmokh – Facts instead of politicking.’ Review of: Sergei Verigin and Armas Mashin, Sandarmohin arvoitus, vol. I, Hiekkakankaiden salatut vainajat, (S. L.: Johan Bäckman Publications, 2019)”. Альманах североевропейских и балтийских исследований 4, 286–290.
Kullaa, Rinna, Janne Lahti & Sami Lakomäki (toim.) (2022). *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus.
Kuurne, Jouni & Satu Frondelius (2011). *Villnäs. Vägledning*. Helsingfors: Museiverket.

Kyyrö, Jere (2014). ”Mannerheim toisin silmin. Toiseus, ritualisaatio, symbolit ja yhteisö ’Suomen Marsalkka’ -mediakiistassa”. *Lähikuva* 27:3–4, 8–21.
Kyyrö, Jere (2017a). ”Mannerheim in the twenty-first century: Finnish national symbol, aesthetics, and media strategies”. *Journal of Religion in Europe* 10:1–2, 44–70.
Kyyrö, Jere (2017b). ”Sacredness as a resource, sacralization as a strategy: Field Marshal Mannerheim and Finnish fields of media and cultural production”. *Implicit Religion* 20:1, 43–64.
Kyyrö, Jere (2019). *Mannerheim ja muuttuvat tulkinnat. Mediatisoitunut kansalaisuskonto 2000–2010-lukujen kulttuurikiistoissa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
Kähkölä, Paavo, Toivo Pihlajaniemi & Sauli Pyyluoma (1976). *Toinen tasavalta*. Helsinki: Otava.
Laaksonen, Lasse (2014). *Eripuraa ja arvovaltaa. Mannerheimin ja kenraalien henkilösuhteet ja johtaminen*. Jyväskylä: Docendo.
Laclau, Ernesto (1992). ”Universalism, particularism, and the question of identity”. *October* 61: Summer, 83–90.
Laine, Silja & Ranja Hautamäki (2020). ”Monumenttien muuttuvat maisemat. Mannerheimin patsaat Tampereella, Seinäjoella, Mikkelissä, Lahdessa ja Helsingissä”. *Terra* 132:1, 17–30.
Lankinen, Antti (2011). ”Mannerheim ja Lappeenranta”. *Museoviesti*. Lappeenranta: Etelä-Karjalan Museo.
Lehtisalo, Anneli (2009). ”Punaisen Pispalan kosto ja muita tarinoita menneisyydestä”. I Auli Harju (toim.): *Journalismikritiikin vuosikirja 2009*. *Media & viestintä* 32:1, 85–95.
Lind, Jakob (2020). *Morfars pistol. Ett familjedrama*. Stockholm: Kaunitz-Olsson.
Lindgren, Liisa (2000). *Monumentum. Muistomerkkien aatteita ja aikaa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Lindqvist, Herman (2017). *Mannerheim. Marsken, masken, myten*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
Lintunen, Tiina & Anne Heimo (2021). ”Monisärmäinen punainen historia – 100 vuotta punaisten historiakulttuuria”. *Ennen ja nyt* 4. https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108036/65223.
Liukkonen, Marjo (2018). *Hennalan naismurhat 1918*. Tampere: Vastapaino.
Lounasmeri, Lotta et al. (2016). *Vallan ihmeellinen Kekkonen. Katseita erääseen presidenttiin*. Helsinki: Into.
Lundin, Charles Leonard (1957). *Finland in the Second World War*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
Lundin, Charles Leonard (1958). *Finland och andra världskriget*. Övers. Frank Jernström. Ekenäs: Ekenäs tryckeri.
Lundin, Charles Leonard (1960). *Suomi toisessa maailmansodassa*. Övers. Jorma Aaltonen. Jyväskylä: Gummerus.
Lyons, Martyn (2015). ”Writing upwards: How the weak wrote to the powerful”. *Journal of Social History* 49:2, 317–330.
Lähdesmäki, Tuuli (2009). ”From personality cult image to camp image – the case of president Kekkonen”. *Participations* 6:1, 52–76.
Marjomaa, Risto (2015). ”Laurila, Matti (1895–1983)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-007751. Hämtad 11.11.2021.
Marvin, Carolyn & David W. Ingle (1999). *Blood Sacrifice and the Nation. Totem Rituals and the American Flag*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meinander, Henrik (2017). *Gustaf Mannerheim. Aristokrat i vadmal*. Helsinki: Otava.
Mikkola, Marja-Leena (2004). *Menetetty lapsuus. Suomalaismiehittäjien vankeudessa 1941–44*. Helsinki: Tammi.
Miklóssy, Katalin (2021). "Kulttuuritaistelu muistin hegemoniasta Unkarissa ja Puolassa". *Historiallinen Aikakauskirja* 119:4, 432–444.
Misztal, Barbara (2003). *Theories of Social Remembering*. Maidenhead & Philadelphia: Open University Press.
Myller, Hanna (1999). *Arkkitehtuuria, taidetta vai isänmaallisuutta? Nykytaiteen museosta käydyn keskustelun distinktioteoreettinen tarkastelu*. Avhandling pro gradu i sociologi. Helsingin yliopisto.
Myllyniemi, Urho (2021). "Ehrnrooth, Adolf (1905–2004)". *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004659. Hämtad 9.1.2023. Se även *Biografiskt lexikon för Finland*. URN:NBN:fi:sls-4995-1416928957601.
Naím, Moisés (2022). *The Revenge of Power. How Autocrats Are Reinventing Politics for the 21st Century*. New York: St. Martin's Press.
Nevala-Nurmi, Seija-Leena (2012). *Perhe maanpuolustajana. Sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944*. Tampere: Tampereen yliopisto.
Nora, Pierre (ed.) (1984–1992). *Les lieux de mémoire I–III*. Paris: Gallimard.
Oddens, Joris (2020). "So close and yet so far: Degrees of emotional proximity in pauper letters to Dutch national power holders around 1800". I Andreas Stynen, Maarten Van Ginderachter & Xosé M. Núñez Seixas (eds.): *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. London: Routledge, 34–50.
Ojala, Ilmari (2001). "Från hem till museum under den förste intendentens ledning". Övers. Pertti Hakala. I Märtha Norrback (red.): *Marskalkens hem. Historia kring Mannerheim-museet*. Helsingfors: Otava, 31–42.
Okkonen, Ville & Ville Laamanen (2018). "Kansalaisuus, politiikka ja laillisuus Mäntsälän kapinan jälkeen". *Historiallinen Aikakauskirja* 116:1, 15–28.
Palonen, Emilia (2008). "The city-text in post-communist Budapest: Street names, memorials, and the politics of commemoration". *GeoJournal* 73:3, 219–230.
Palonen, Emilia (2012). "Myyttinen Mannerheim – tuo yleinen ja erityinen". *Politiikasta* 16.8.2012. https://politiikasta.fi/myyttinen-mannerheim-tuo-yleinen-ja-erityinen/.
Palonen, Kari (2018). "Reading street names politically: A second reading". I Derek H. Alderman, Maoz Azaryahu & Reuben Rose-Redwood (eds.): *The Political Life of Urban Streetcapes. Naming, Politics, and Place*. London: Routledge, 25–40.
Pantti, Mervi (2005). "Masculine tears, feminine tears – and crocodile tears: Mourning Olof Palme and Anna Lindh in Finnish newspapers". *Journalism* 6:3, 357–377.
Peltonen, Ulla-Maija (2003). *Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Peltonen, Ulla-Maija (2006). "Mummosta, Mannerheimista ja sankaruudesta". *Naistutkimus* 19:4, 46–50.
Peltonen, Ulla-Maija (2007). "Keksitty Mannerheim – muistamisen ja kertomisen politiikkaa". I Seppo Knuuttila & Ulla Piela (toim.): *Menneisyys on toista maata*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 287–309.

Peltonen, Ulla-Maija (2010). ”Yhdistävä ja erottava sankaruus. C. G. E. Mannerheim”. I Ulla-Maija Peltonen & Ilona Kemppainen (toim.): *Kirjoituksia sankaruudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 89–126.
Pietinen, Markku (2012). *Tulivuori ja marttyyri. Perhekuvassa Eila Hiltunen ja Otso Pietinen*. Helsinki: Otava.
Plamper, Jan (2004). ”Introduction: Modern personality cults”. I Klaus Heller & Jan Plamper (eds.): *Personality Cults in Stalinism. Personenkulte im Stalinismus*. Göttingen: V & R Unipress, 13–42.
Plamper, Jan (2012). *The Stalin Cult. A Study in the Alchemy of Power*. New Haven: Yale University Press.
Poteri, Juha (2009). ”Sankarihautaus vapaussodassa. Valkoisten kaatuneiden hautaaminen Suomessa vuonna 1918”. Helsinki: PK-Koulutuskeskus.
Railo, Erkka (2011). *Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta Annan julkaisemissa poliitikkojen henkilökuvissa vuosina 1975–2005*. Turku: Turun yliopisto.
Rakowski, Juliusz (2010). *Kansakunnan feenikslintu. Jozef Pilsudski Puolan kansantasavallan historiankirjoituksessa*. Avhandling pro gradu i allmän historia. Itä-Suomen yliopisto.
Rasila, Viljo (1992). *Tampereen kaupungin historia. IV. Vuodesta 1944 vuoteen 1990*. Tampere: Tampereen kaupunki.
Reddy, William M. (2001). *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
Rees, E. A. (2004). ”Introduction. Leader cults: varieties, preconditions, functions”. I Balázs Apor et al. (eds.): *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*. London: Palgrave Macmillan, 3–26.
Reitala, Aimo (1983). *Suomi-neito. Suomen kuvallisen henkilöitymisen vaiheet*. Helsinki: Otava.
Roselius, Aapo (2009). *I bödlarnas fotspår. Massavrättningar och terror i finska inbördeskriget 1918*. Stockholm: Leopard.
Roselius, Aapo (2010). *Kiista, eheys, unohdus. Vapaussodan muistaminen suojeluskuntien ja veteraaniliikkeen toiminnassa 1918–1944*. Helsinki: Suomen Tiedeseura.
Roselius, Aapo & Tuomas Tepora (2020). *Kampen om den svenska jorden. Karelarna i Finlands svenskspråkiga områden 1940–1950*. Övers. Tobias Pettersson. Helsingfors: Schildts & Söderströms.
Roselius, Aapo, Oula Silvennoinen & Marko Tikka (2018), *Svart gryning. Fascismen i Finland 1918–44*. Övers. Mattias Huss. Stockholm: Lind & Co.
Rosenwein, Barbara H. (2006). *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Ithaca, NY & London: Cornell University Press.
Saarela, Tauno (2008). *Suomalainen kommunismi ja vallankumous 1923–1930*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
Sainio, Venla (2013). ”Mannerheim, Carl Robert (1835–1914)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004325. Hämtad 11.11.2021.
Sakmyster, Thomas (1994). *Hungary's Admiral on Horseback: Miklós Horthy, 1918–1944*. New York: Columbia University Press.
Schwartz, Barry (2003). *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
Schwartz, Barry (2008). *Abraham Lincoln in the Post-Heroic Era*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.

Screen, J. E. O. (1970). *Mannerheim. The Years of Preparation*. London: Hurst.
Screen, J. E. O. (1996). *Mannerheim. The Finnish Years*. London: Hurst.
Screen, J. E. O. (2001). *Mannerheim*. Övers. Kaarina Turtia. Helsinki: Otava.
Selén, Kari (1980). *Mannerheim ja hänen puolustusneuvostonsa 1931–1939*. Helsinki: Otava.
Seppä, Tiina (2022). "Heimous, mieheys, toiseus. Samuli Paulaharju koillisella rintamalla". I Rinna Kullaa, Janne Lahti & Sami Lakomäki (toim.): *Kolonialismi Suomen rajaseuduilla*. Helsinki: Gaudeamus, 220–237.
Seppälä, Raimo (1983). *Tampereen Napoleon*. Helsinki: Otava.
Service, Robert (2001). *Lenin. Elämäkerta*. Övers. Arto Häilä. Helsinki: WSOY.
Service, Robert (2004). *Stalin. A Biography*. London: Macmillan.
Shils, Edward (1975). *Center and Periphery: Essays in Macrosociology*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
Siltala, Juha (1985). *Lapuan liike ja kyyditykset 1930*. Helsinki: Otava.
Siltala, Juha (1994). *Miehen kunnia. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan*. Helsinki: Otava.
Sloterdijk, Peter (2009). *Theory of the Post-War Periods. Observations on Franco-German Relations Since 1945*. Wien & New York: Springer.
Smith, Anthony J. (2003). *Chosen Peoples. Sacred Sources of National Identity*. Oxford: Oxford University Press.
Smith, Philip (2021). "Émile Durkheim and charisma". I José Pedro Zúquete (ed.): *Routledge International Handbook of Charisma*. London: Routledge, 18–27.
Soikkanen, Timo (1983). *Kansallinen eheytyminen – myytti vai todellisuus? Ulko- ja sisäpolitiikan linjat ja vuorovaikutus Suomessa vuosina 1933–1939*. Turku: Turun yliopisto.
Sperling, Valerie (2016). "Putin's macho personality cult". *Communist and PostCommunist Studies* 49:1, 13–23.
Stynen, Andreas, Maarten Van Ginderachter & Xosé M. Núñez Seixas (2020). "Introduction: Emotions and everyday nationalism in modern European history". I Andreas Stynen, Maarten Van Ginderachter & Xosé M. Núñez Seixas (eds.): *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. London: Routledge, 1–15.
Świda, Monika (2012). "The historical figures of the republic in the process of reconstitution of the national imagery: Sidónio Pais and Józef Piłsudski". *Studia Litteraria Universitatis Iagellonicae Cracoviensis.* 7, 153–170.
Sulamaa, Kaarle (1995). *Hilja Riipinen – Lapuan lotta*. Helsinki: Otava.
Suomi, Juhani (2013). *Mannerheim. Viimeinen kortti? Ylipäällikkö–presidentti*. Helsinki: Siltala.
Tapola, Päivi (2010). *Marsalkan kotiinpaluu*. Helsinki: Ajatus.
Tarasti, Eero (2010). "Mannerheim merkkihenkilönä". *Mannerheimiana* 6.
Tarkiainen, Kari (2008). "Jägerskiöld, Stig (1911–1997)". *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-005672. Hämtad 7.2.2022.
Teivainen, Teivo (2017). *Maailmanpoliittinen kansalliskävely*. Helsinki: Into.
Tepora, Tuomas (2007). "Poikien sota. Toisen maailmansodan aikaiset poikien sotakirjat siirtymän kuvauksena". *Historiallinen Aikakauskirja* 105:3, 287–301.
Tepora, Tuomas (2011). *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.

Tepora, Tuomas (2014). ”Changing perceptions of 1918: World War II and post-war rise of the left”. I Tuomas Tepora & Aapo Roselius (eds.): *The Finnish Civil War 1918. History, Memory, Legacy*. Leiden & Boston: Brill, 364–400.
Tepora, Tuomas (2015a). ”Mikä tekee ’sota-ajasta’ muistettavan? Sota ja kollektiivinen muistaminen”. *Ennen ja nyt* 2. https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108625/63628.
Tepora, Tuomas (2015b). *Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.
Tepora, Tuomas (2015c). ”Sota, Tuntematon ja Mannerheim”. *Futura* 34:3, 5–11.
Tepora, Tuomas (2017a). ”Ratsastajapatsas, moraalinen paniikki ja nykytaide. Mannerheim-mielikuvien muuttuvat merkitykset ja niiden rakentajat 1900-luvulla”. I Marja Jalava et al. (toim.): *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan juhlakirja*. Helsinki: Into, 291–319.
Tepora, Tuomas (2017b). ”Toisen maailmansodan muistokulttuuri – kommunikatiivisesta muistamisesta kulttuuriseen muistiin”. I Teemu Tallberg, Anni Ojajärvi & Tiia Laukkanen (toim.): *Puolustuskannalla. Yhteiskuntatieteellistä ja historiallista tutkimusta maanpuolustuksesta ja asevelvollisuudesta*. Helsinki: Nuorisotutkimusverkosto/Nuorisotutkimusseura, 127–144.
Tepora, Tuomas (2018). ”Satavuotinen sota? Sisällissodan muistamisesta ja historiakulttuurista”. *Historiallinen Aikakauskirja* 116:2, 181–188.
Tepora, Tuomas (2021). ”The image of Marshal Mannerheim, moral panic, and the refashioning of the nation in the 1990s”. I Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (eds.): *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland. 1800–2000*. London: Palgrave Macmillan, 349–372.
Tilli, Jouni (2014). *Suomen pyhä sota. Papit jatkosodan julistajina*. Jyväskylä: Atena.
Tolonen, Hilda (2021). *(Toinen) nainen kansallisessa sotakertomuksessa. Lukion oppikirjojen esitys naisesta osana itsenäisen Suomen sotahistoriaa 1984–2018*. Avhandling pro gradu i historia. Helsingin yliopisto.
Torsti, Pilvi (2008). ”Historiapolitiikkaa tutkimaan. Historian poliittisen käytön typologista kehittelyä”. *Kasvatus & Aika* 2:2, 61–71.
Torsti, Pilvi (2012). *Suomalaiset ja historia*. Helsinki: Gaudeamus.
Tucker, Robert C. (1968). ”The theory of charismatic leadership”. *Daedalus* 97:3, 731–756.
Turtola, Martti (2016). *Mannerheim*. Helsinki: Tammi.
Turunen, Risto & Leena Kirstinä (2013). ”Marsalkka Mannerheim – myytin uusia kerroksia”. I Mika Halila et al. (toim.): *Suomen nykykirjallisuus 2. Kirjallinen elämä ja yhteiskunta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 51–52.
Uola, Mikko (1988). *Rintamamiesten liitto. Vapaussodan rintamamiesten liitto/Rintamamiesliitto 1929–1944*. Tampere: Vapaussoturien huoltosäätiö.
Uola, Mikko (2019). ”Haarla, Rafael (1876–1938)”. *Kansallisbiografia*. http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004283. Hämtad 1.9.2022.
Upton, Anthony F. (1980). *The Finnish Revolution 1917–1918*. Minneapolis: Minnesota University Press.
Valenius, Johanna (2004). *Undressing the Maid. Gender, Sexuality, and the Body in the Construction of the Finnish Nation*. Helsinki: Finnish Literature Society.

Vihavainen, Timo (1990). *Marssi Helsinkiin. Suomen talvisota neuvostolehdistössä*. Helsinki: Tammi.
Virtanen, Aarni (2018). *Vennamo. Mies ja hänen puolueensa*. Helsinki: Art House.
Vlasov, Leonid (1994). *Mannerheim i Petersburg 1887–1904*. Övers. Henrik Ekberg. Helsingfors: Gummerus.
Vlasov, Leonid (2002). *Kvinnorna i Mannerheims liv*. Övers. Carl-Fredrik Geust. Esbo: Schildt.
Vlasov, Leonid & Marina Vlasova (2007). C*. G. E. Mannerheim. Pietarin vuodet 1887–1917*. Övers. Veikko Koivumäki. Helsinki: Minerva.
Volkan, Vamık (1997). *Bloodlines. From Ethnic Pride to Ethnic Terrorism*. Boulder, CO: Westview Press.
Volkan, Vamık (2004). *Blind Trust. Large Groups and Their Leaders in Times of Crises and Terror*. Charlottesville, VA: Pitchstone.
Väliverronen, Esa (2013). "Raivostunut kansa ja keskiäkäinen kriitikko". I Heidi Kurvinen (toim.): *Journalismikritiikin vuosikirja 2013*. *Media & viestintä* 36:1, 63–72.
Väyrynen, Tarja (2013). "Keeping the trauma of war open in the male body: Resisting the hegemonic forms of masculinity and national identity in visual arts". *Journal of Gender Studies* 22:2, 137–151.
Wall, Marketta (2016). "Ilmari Wirkkala Hangon Granit Oy:n taiteellisena johtajana". I Pekka Kivelä: *Mullassa muistomme elää. Ilmari Wirkkalan elämä 1890–1973*. Kaustinen: Storkivi Oy, 31–47.
Weber, Max (1922). "Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft". *Preussische Jahrbücher* 187:1, 1–12.
Weber, Max (1989). *Maailmanuskonnot ja moderni länsimainen rationaalisuus. Kirjoituksia uskonnonsosiologiasta*. Övers. Tapani Hietaniemi. Tampere: Vastapaino.
Winter, Jay (1995). *Sites of Memory, Sites of Mourning. The Great War in European Cultural History*. Cambridge: Cambridge University Press.
Yliaska, Ville (2016). "Uusnationalismi ja sotaelokuvan vastaanotto. Kritiikki". *Nuoren Voiman kirjakatsaus* 14: kevät, 35–43.
Yliaska, Ville (2017). "Kansakunnan uudelleensynty". I Marja Jalava et al. (toim.): *Yhteisöstä yksilöön. Juha Siltalan juhlakirja*. Helsinki: Into, 320–337.
Youngblood, Denise J. (2001). "A war remembered: Soviet films of the Great Patriotic War". *The American Historical Review* 106:3, 839–856.
Zúquete, José Pedro (ed.) (2021). *Routledge International Handbook of Charisma*. London: Routledge.

BILDKÄLLOR

s. 10 Finlands flygmuseum, Finnair Oyj CC BY 4.0
s. 14 Museiverket, Historiska bildsamlingarna
s. 18 Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
s. 29 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto Westly & C:o CC BY 4.0
s. 32 Krigsmuseet, SA-kuva CC BY 4.0
s. 50 Lapinpolthajat
s. 53 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva, foto H. Harrivirta CC BY 4.0
s. 73 Wikimedia Commons, foto Staron 15.7.2006
s. 87 Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
s. 102 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, foto Nyblin CC BY 4.0
s. 105 Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
s. 108 Nationalbiblioteket, omslagets illustration av Rudolf Koivu, boken utgiven av K. J. Gummerus Oy 1921
s. 115 Helsingfors stadsmuseum, foto Osmo Aittapelto 20.9.1978 CC BY 4.0
s. 117 Wikimedia Commons, foto Kulttuurinavigaattori/Heikki Kastemaa CC BY-SA 3.0
s. 121 Helsingfors stadsmuseum, foto Pietinen Aarne Oy Public domain
s. 133 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva, foto Niilo Helander CC BY 4.0
s. 134 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva, foto Esko Suomela CC BY 4.0
s. 136 Försvarsmaktens bildarkiv, SA-kuva, foto löjtnant Räsänen CC BY 4.0
s. 147 Museiverket, Historiska bildsamlingarna CC BY 4.0
s. 163 Eila Hiltunens arkiv, i privat ägo
s. 166 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, Oy Stockmann Ab:s samling CC BY 4.0
s. 169 Helsingfors stadsmuseum, foto Asser Kantola 19.7.1960 CC BY 4.0
s. 175 Mannerheim-museet/Wikimedia Commons, porträtt av Akseli Gallen-Kallela 1929, foto Matias Uusikylä
s. 177 Mannerheim-museets arkiv, Ryttarstatydelegationens ordförandes arbetsarkiv, verk av Ilmari Wirkkala
s. 182 Vapriikkis bildarkiv, foto E. M. Staf
s. 191 (alla) Frihetskrigets Traditionsförbund r.f.
s. 195 Tammerfors museer, Vapriikkis bildarkiv, konstverk av Aimo Tukiainen, foto Miinu Mäkelä 4.6.2013
s. 197 Tammerfors museer, Vapriikkis bildarkiv, staty av Evert Porila, foto Reino Branthin
s. 200 Museiverket, Etnologiska bildsamlingarna, Pekka Kyytinens samling, staty av Lauri Leppänen, foto Pekka Kyytinen CC BY 4.0
s. 201 Wikimedia Commons, staty av Lauri Leppänen, foto Kotivalo
s. 211 Lahtis museer, staty av Veikko Leppänen, foto Kuvakiila CC BY 4.0
s. 212 Wikimedia Commons, byst av Veikko Leppänen, foto Istas
s. 226 S:t Michels stads museer, bildarkivet, Suur-Savo museums samlingar, foto Mikkelin Valokukvausliike Oy
s. 239 Wikimedia Commons, byst av Veikko Leppänen, foto Abc10
s. 259 Helsingfors stadsmuseum, foto Jan Alanco CC BY 4.0
s. 261 Foto Mikko Palonkorpi
s. 266 Museiverket, Historiska bildsamlingarna, teckning av Paul Myrén CC BY 4.0

PERSONREGISTER

Aalto, Alvar 202
Aalto, Erkki 221, 291
Aaltonen, Aleksi 10, 16
Aaltonen, Wäinö 18, 162, 164, 182–183
Ahlander, Dag Sebastian 63
Ahti, Martti 101, 245–246
Ahtisaari, Martti 251–252
Ahtola, Aleksi 283
Airo, Aksel Fredrik 45, 173, 206, 221, 241
Alaja, Osmo 221
Alexander I, kejsare 116
Alexander II, kejsare 160, 179
Alkio, Santeri 178
Arapova, Anastasia 30
Arkio, Tuula 256–257
Arnstad, Henrik 63
Aronen, Eeva-Kaarina 46

Billig, Michael 37
Björkenheim, Gösta 112
von Bonsdorff, Göran 216–217, 291
von Bonsdorff, Max 12
Bäckman, Osvald Rafael 157

Cedercreutz, Emil 110, 112
Chávez, Hugo 67
Chrusjtjov, Nikita 76, 168
Churchill, Winston 72, 79
Cincinnatus 38
Curie, Marie 155

Donner, Jörn 161, 169–170, 245
Donner, Kai 118–119, 161
Durkheim, Émile 85

Ehrensvärd, Augustin 160
Ehrnrooth, Adolf 17, 41, 162, 164, 170, 239–240, 243, 245, 247, 249–257, 260, 293–294
Ehrnrooth, Georg C. 238, 291
Engels, Friedrich 71

Fagerholm, Karl-August 12–14, 16
von Falkenhorst, Nikolaus 122
Franco, Francisco 93
Frederik (Ilkka Sysimetsä) 51
From, Johannes 112

Gallen-Kallela, Akseli 174–175
de Gaulle, Charles 27, 79, 94, 269, 278
Gentile, Emilio 85
von der Goltz, Rüdiger 90, 122
Govorov, Vladimir 64
Grimlund, Otto 61
Grotenfelt, Nils C. J. 221
Grönvall, Ragnar 9, 185, 244
Guevara, Ernesto "Che" 96
Gulin, Eelis 189, 192
Gummerus, Herman 91, 127
Guriev, Sergej 66

Haahtela, Sampo 143
Haapasalo, Kalervo 222, 224
Haarla, Eino 180–181, 183
Haarla, Lauri 183
Haarla, Rafael 180–181, 183
Haavikko, Paavo 245
Hakkila, Väinö 181, 188
Halinen, Sylvi 221
Halmesvirta, Anssi 38
Hanell, Edvard 122
Hannula, Mika 293
Heino, Viljo 155
Heinrichs, Erik 41, 162, 185, 190
Heiskanen, Kaarlo 192
Heiskanen, Kari 51
Henrik, biskop 178
Hersalo, Niilo 190–191
Hiltunen, Eila 162–163
von Hindenburg, Paul 89
Hitler, Adolf 33, 75, 88, 150
Ho, Chi Minh 73
Holkeri, Harri 237
Holl, Steven 241, 248–249, 257
Horelli, Toivo 116, 188
Horthy, Miklós 88–89, 91–93, 101–102, 269
Hultin, Tekla 100, 103
Hytti, Eemil 173
Hägglund, Gustav 49
Hämäläinen, Helvi 238
Hänninen, Reetta 282
Häyrinen, Ensio 220

Ignatius, Gustaf 126
Ignatius, Hannes 104–105
Ilaskivi, Raimo 204
Impiö, Janne 99
Isohookana-Asunmaa, Tytti 250
Ivanov, Sergej 64–65

Jauhiainen, Oskari 164–165
Jeltsin, Boris 63
von Julin, Hélène 29, 135
von Julin, Jacob 9
von Julin, Johan Jacob 29
Jussila, Osmo 45
Jägerskiöld, Stig 40, 246
Järnefelt, Eero 115, 174, 182

Kaipainen, Hissu 292
Kalela, Jorma 244
Kallio, Kalervo 164–165, 186–187, 193, 222–223, 226
Kallio, Kyösti 119, 126, 165
Kalliokoski, Viljami 162, 165
Kalm, Hans 190
Kanninen, Ermei 37, 204
Kannosto, Erkki 212
Kantorowicz, Ernst H. 69
Karadžić, Radovan 57
Karl IX, kung 118
Karl XII, kung 214
Kassila, Matti 45, 173
Kasvi, Jyrki J. J. 233
Kauppinen, Kustaa 190
Kekkonen, Urho 11–12, 21, 43, 46, 63–64, 79–80, 158, 162, 167–169, 192, 195, 210, 225, 228, 238, 240, 244, 257, 287, 291
Keskisarja, Teemu 43
Ketonen, Keijo 240
Kinnunen, Toivo 221
Kiukas, Urho 221
Kivekäs, Ossi 206
Kivi, Aleksis 157
Kivimies, Yrjö 41, 109–110
Kivinen, Olli 223
Klinge, Matti 38–40, 257
Koivu, Rudolf 108
Kolbe, Laura 38–39
Koljonen, Niilo 255
Konttinen, Heikki 162–164
Konttinen, Riitta 162–163
Korhonen, Arvi 216
Korpinen, Pekka 250, 252
Koskelainen, Yrjö 104
Kouri, Pekka 255
Kovaljov, Andrej 196, 228
Kurjensaari, Matti 24
Kuusinen, Hertta 216
Kyyrö, Jere 37, 86
Kähkölä, Paavo 243–244
Könkkölä, Kalle 254
Könönen, Elsa 54

Laakso, J. 227
Laaksonen, Pekka 228
Laidoner, Johan 89
Laine, Edvin 149
Laine, Katri 136–143
Lalli, bonde 178
Lauerma, Matti 228
Launis, Ilmo 178
Laurila, Matti 200
Lehtonen, Aleksi 12
Lehtonen, Oskari 206, 210
Leinonen, Artturi 200
Lenin, Vladimir 38, 46, 72, 73, 177, 185
Leppänen, Lauri 200, 202
Leppänen, Veikko 170, 205–206, 211–212, 239
Levo, Urpo 240
Liipola, Yrjö 117
Liljeroos, Eino 187
Lillqvist, Katariina 37, 233
Lincoln, Abraham 27, 93, 96–97, 269, 271
Linder, Ernst 122
Lindfors, Erkki 186–188, 193
Lindh, Carl 120, 129, 156
Lindqvist, Hemmi 209
Lindqvist, Herman 40–42, 62, 63
Linna, Väinö 149, 224
Lundin, C. Leonard 216
Luukkonen, Fanni 129
Lyytinen, Erkko 37
Lång, Toivo 209
Lähteenmäki, Olavi 240
Lönnroth, Erik 155, 162, 221, 286

Malmberg, Lauri 129
Mannerheim, Anastasie 15, 26, 30
Mannerheim, Carl Robert 28, 111
Mannerheim, Sophie 54
Mannerheim, Sophie (dotter) 15, 26, 30
Manner, Kullervo 55–56, 219
Manninen, Ohto 244
Mantere, Oskari 129–130
Mao, Zedong 73

Martola, Armas-Eino 211, 225
Marx, Karl 71
Medinskij, Vladimir 64–65
Meinander, Henrik 38–39, 62
Melin, Gunnar 183
Meri, Veijo 47
Mikkonen, Timo T. A. 254
Mladić, Ratko 56–57, 219
Morottaja, syskonen Aili och Pekka 123
Mussolini, Benito 27
Myller, Hanna 293
Mylläri, Veikko 238
Myrén, Paul 266
Mäenpää, Arvo 223
Mäkelä, Juho 210
Mänttäri, Anssi 245

Nagy, Imre 93
Napoleon I (Napoleon Bonaparte) 71, 95, 214
Napoleon III (Louis Napoléon Bonaparte) 71
Nevanlinna, Tuomas 242
Niemeläinen, Kaino 159
Niiniluoto, Yrjö 41, 171
Niinistö, Sauli 65
Nikander, Armas 181, 183–184
Nikolaj II, kejsare 150
Nopanen, Arvi 214–220, 291
Noronen, Martta 136
Nortamo, Simopekka 258
Numminen, Jaakko 250
Nykopp, Johan 246
Närhinsalo, Timo 54

Oksman, Juhani 230
Olsson, Hagar 100
Oranen, Raija 46
Orbán, Viktor 67, 93

Paasikivi, Juho Kusti 12–13, 15–16, 64, 185, 237–238
Paavolainen, Jaakko 210
Paavolainen, Olavi 148
Paleface (Karri Miettinen) 57, 279
Palme, Olof 27, 94–95, 270
Palmgren, Raoul 11, 161
Palmroth, Reino "Palle" 196
Papinaho, Pentti 205
Parikka, Pekka 246
Paulaharju, Samuli 123–124, 284
Peltonen, Ulla-Maija 38
Perón, Eva 27, 77
Pétain, Philippe 93
Pihkala, Lauri "Tahko" 58, 190
Pihkala, Martti 190
Pihkala, Rurik 190
Pihlajaniemi, Toivo 243
Piłsudski, Józef 89–93, 101, 269
Pirinen, Joni 277
Plamper, Jan 77–80
Polin, Julius 110–113, 117, 119–120, 126, 130, 180, 282
Porila, Evert 182–184, 186, 189, 192
Porthan, Henrik Gabriel 136
Porthan, Lilli 105, 107–109, 136, 282
Prauda, Nanne 259
Pullinen, Laila 259
Puntila, Lauri Aadolf 225, 227–228
Putin, Vladimir 63–67, 84
Pyyluoma, Sauli 243
Päivänsalo, Paavo 155

Raassina, Aimo 244–245
Rahkamo, Kari 248–251
Raittila, Hannu 46
Rangell, J. W. 221
Rantanen, Ulla 257
Reenpää, Heikki A. 37
Rees, Arfon 81
Rehbinder, Robert Henrik 283
Rekola, Eero 188
Relander, Lauri Kristian 238
Riipinen, Hilja 200
Rintala, Paavo 23, 45, 51, 171, 244
Ripatti, Tapani 213
Rodzianko, Paul 277
Roselius, Aapo 102
Runeberg, Johan Ludvig 157, 178
Rydberg, Viktor 123
Rydman, Eero 162
Ryti, Risto 33, 148, 237–240
Räikkönen, Erkki 276

Saarikivi, Janne 46
Saarinen, Eliel 178
Sadinmaa, Kai 58–59
Sailo, Alpo 118, 123
Sakmyster, Thomas 92
Salama, Hannu 37
Salo, Arvo 172
Santamäki, Lauri 186, 188
Santanen, Juhani 231
Sarjala, Wiljam 221
Savolainen, Jukka 292
Schwartz, Barry 96

Screen, J. E. O. 40, 219
Selin, Markus 37
Seppälä, Antti 292
Seppälä, Juha 47
Seppälä, Raimo 186, 188, 193
Sibelius, Jean 55, 123
Sihvo, Aarne 119
Siilasvuo, Ensio 244–245
Simelius (senare Simojoki), Elias 111
Sirén, Johan Sigfrid 179
Sivén, Bobi 140
Skog, Alma 202
Skog, Emil 291
Sloterdijk, Peter 27
Snellman, Johan Vilhelm 28, 136
Stalin, Josef 19, 64–67, 73, 75–77, 88, 168, 177, 185, 187, 193, 237
Steinheil, Fabian 283
Stenhammar, Johanna 209
Stenvall, Taru 54, 240–241
Ståhlberg, Kaarlo Juho 31, 100–101
Sukselainen, Vieno Johannes 192
Sundman, Viktor 9
Suomi, Juhani 43
Suonpää, Leo 185
Susi, Erkki 244
Sutela, Lauri 204
Svinhufvud, Pehr Evind 28, 31, 99, 115, 118–119, 136, 276
Syrjö, Veli-Matti 228
Södergran, Edith 100

Talas, Onni 215
Talvela, Paavo 44
Tanner, Väinö 215
Tarasti, Eero 42, 104
Teittinen, Sulo J. 206
Tervo, Jari 46, 258
Thatcher, Margaret 79
Tienheimo, Arvi 220
Tiitu, Kustaa 9
Timonen, Antti 287
Tolonen, Hilda 52
Tontti, Jarkko 57–58
Treisman, Daniel 66
Trump, Donald 84, 96
Tucker, Robert C. 82
Tukiainen, Aimo 164–165, 168, 194–195, 205, 248, 250, 255, 259
Tulenheimo, Antti 130, 179
Tuominen, Arvo ”Poika” 193
Tuomioja, Erkki 56
Turja, Ilmari 45, 173, 240–241, 244
Turkka, Jouko 24
Turpeinen-Saari, Pirkko 55–56, 219
Turtola, Martti 43
Typpö, Sulo 185
Tyrgils Knutsson 116
Törhönen, Lauri 257

Vakkuri, Juha 51
Valenius, Johanna 78
Valkonen, Markku 258
Valve, Väinö 240
Vennamo, Veikko 52, 228
Viitamies, Janne 232
Viljo, Eeva-Maija 45
Virolainen, Johannes 224–225
Vlasov, Leonid 64
Voipio, Anni 41
Väyrynen, Tarja 49

Walden, Juuso 221
Walden, Rudolf 182
Wallenius, Allan 61
Weber, Max 82–84, 270
Wihanto, Jukka 240
Wirkkala, Ilmari 118, 174, 176–179, 288
Wälikangas, Eino 9

Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari 114

Öhquist, Harald 87
Österman, Hugo 87